

ცარიელ ფუტკარაძე - 60

მხოლოდ ძლიერი პიროვნება შეძლებს, სიცოცხლის
ბოლომდე ღირსეულად (ანუ სწორად) იცხოვროს.
ღირსეული სიცოცხლის უცუუარი საზომი – შენთვის
მისაღები პრინციპებით (ფასეულობებით) მოყვასისათვის,
ერისათვის, ქვეყნისათვის დახარჯული სასიცოცხლო დრო
("რასაცა გასცემ, შენია").

ქაიჯ ჯეშქაძე

ქუთაისის ილია ჭავჭავაძის
სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკა
KUTAISI ILIA CHAVCHAVADZE PUBLIC LIBRARY

წელიწდეული

XII

ემღვნება

ცნობილი ქართველოლოგის, საქართველოს სახელმწიფოებრივი
დამოუკიდებლობის აქტზე ხელმომწერის, საქართველოს უზენაესი საბჭოს
დეპუტატის, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის,
პროფესორ **ტარიელ ფუტყარაძის** სამოცი წლის იუბილეს

the 60th anniversary of Professor **Tariel Putkaradze**, a well-known
Kartvelologist and a member of the Supreme Council of Georgia, Doctor of
Philological Sciences, who signed the Act of State Independence of Georgia

ქუთაისი

2020

Kutaisi

001(479.22)(058)

ქ. 84

„წელიწდეულში“ იბეჭდება ქუთაისის ილია ჭავჭავაძის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკის XII საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციაზე წაკითხული მოხსენებები, ასევე რეცენზირებული ქართველოლოგიური (ენათმეცნიერული, ლიტერატურათმცოდნეობითი, ფოლკლორული, ისტორიოგრაფიული, კულტუროლოგიური, ეთნოლოგიური...) გამოკვლევები.

სარედაქციო საბჭო:

ნოზადი ბართაია, ლევან ბაბურიშვილი, მერაბ ბერიძე, მერაბ გვაზავა, თეიმურაზ გვანცელაძე, ეკა დადიანი, ლუკა დვალისხილი, როლანდ თოფჩიშვილი, რუსუდან კაშია, მერაბ კახევიძე, მანია მიქაშაძე (რედაქტორი), ალექსანდრე მღებრიშვილი, ავთანდილ ნიკოლეიშვილი, თეარ ნიკოლეიშვილი, საად აბდ ალ-რაჰიმი, რუსუდან სალინაძე, ნათია სვინტრაძე, გიორგი სოსიაშვილი, ნინო უგულავა (ინგლისური ტექსტის რედაქტორი), ლალი ურდულაშვილი, ნათია ფუტყარაძე, ტარიელ ფუტყარაძე (მთავარი რედაქტორი), ლილა ქველიძე, გრიგოლ ქობალიანი, მურმან ქუთელია, დავით შავინანიძე, რევაზ შეროზია, ფეხვი ჩელაბი, ჰარუნ ჩიჩქე, მალხაზ ჩოხბარაძე, რიტა წაქაძე (პასუხისმგებელი მდივანი), მამდა ჭიქაბერიძე, ლუიზა ხაჭაპურიძე, სტივენ ჯონსი.

პროექტის დირექტორი:

გრიგოლ ქობალიანი

ISSN: 1987 - 9288

რედაქციის მისამართი: 4600, ქ. ქუთაისი, ლ. ნუცუბიძის ქ. N1

ელ-ფოსტა: k.library1873@gmail.com

ჟურნალის ელ-ვერსია იხ.: <https://openjournals.ge/index.php/kly>

<http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/164105>

Annual publishes the papers of the Kutaisi Ilia Chavchavadze public library XII International Scientific Conference and other reviewed research papers in Kartvelology (linguistics, literary studies, folklore, historiography, culture studies, ethnology, etc.).

EDITORIAL BOARD:

Nomadi Bartaia, Levan Beburishvili, Merab Beridze, Merab Gvazava, Teimuraz Gvantseladze, Eka Dadiani, Luka Dvalishvili, Roland Topchishvili, Rusudan Kashia, Merab Kezevadze, Maia Mikautadze (editor), **Aleksandre Mgebrishvili, Avtandil Nikoleishvili, Otar Nikoleishvili, Saad Abd Al-Rahim, Rusudan Saginadze, Natia Svintradze, Giorgi Sosiashvili, Nino Ugulava** (editor of the English texts), **Lali Urdulashvili, Natia Putkaradze, Tariel Putkaradze** (Editor - in chief), **Leila Kvelidze, Grigol Kobaliani, Murman Kutelia, Davit Shavianidze, Revaz Sherozia, Fevzi Chelebi, Harun Chimke, Malkhaz Chokharadze, Rita Tsakadze** (Secretary responsible), **Magda Chikaberidze, Luiza Khachapuridze, Stephen Jones.**

Project Director:

GRIGOL KOBALIANI

Address of the Editorial Office; 1, L. Nutsbidze str., Kutaisi
e-mail: k.library1873@gmail.com

© Publishing Centre “Kutaisi”, 2020

შინაარსი – Contents

- მაყვალა დავითაძე** – ტარიელ ფუტკარაძე - ქართული
ლიტერატურის მკვლევარი
Makvala Davitadze – Tariel Putkaradze –Researcher of Georgian
literature 8
- ლუიზა ხაჩაპურიძე** – ტარიელ ფუტკარაძე და ქუთაისი
Luiza Khachapuridze – Tariel Putkaradze and Kutaisi 16
- ნანა აბულაძე** – ნიშნობა და გარიგება აჭარულ პოეტურ ფოლკლორში
Nana Abuladze – Engagement and arranged marriages in Adjarian
folk poetry 23
- ლელა ავალიანი** – თუჯარი და კათიბი სიტყვების ისტორიისათვის
აჭარულ დიალექტში
Lela Avaliani – For the history of the words „tujari“ and „katibi“ in the
Adjarian dialect 30
- ნომადი ბართაია** – სპარსული ნასესხობანი შუშანა ფუტკარაძის
„ჩვენებურების ქართულის“ ლექსიკონის მიხედვით
Nomadi Bartaia – Persian borrowings according to Shushana
Putkaradze’s „Georgian Dictionary of Chveneburebi“ 35
- დალი ბეთხოშვილი** – აჭარის მოსახლეობის სოციალურ-კულტურული
ვითარების თავისებურებანი ადიგენის რაიონის მაღალმთიანეთში
(რამდენიმე სოფლის მაგალითის მიხედვით)
Dali Betkhoshvili – Social and Cultural Peculiarities of Adzharian
Population in Adigeni Highland Communities (Based on the example
of several villages) 46
- თამარ გოგოლაძე** – ბათუმისა და შავი ზღვის პოეტური აღქმისათვის
მხატვრულ ტექსტებში
Tamila Gogoladze – For the poetic perception of Batumi and the sea in
literary texts 58
- ეკა დადიანი** – -ულ/-ილ სუფიქსებით გაფორმებული ზმნური
ყალიბები აჭარულ მუჰაჯირთა მეტყველებაში
Eka Dadiani – Verb templates decorated with -ul / -il suffixes in the
speech of Adjara Muhajirs (According to published texts) 63

მავალა დავითაძე, თეა მამულაშვილი – „დაე, იყოს ოცნება“ (ემენ დავითაძის შემოქმედება) Makvala Davitadze, Tea Mamulashvili – „Let it be a dream“ (Creation of Emen Davitadze)	71
ხათუნა დუმბაძე – ბათუმის ეკონომიკური განვითარება 1888-1905 წლებში Khatuna Dumbadze – Economic Development of Batumi in 1888-1905	79
ჯემალ კარალიძე – ბათუმის ოკრუგი (აჭარა) ქუთაისის გუბერნიის შემადგენლობაში Jemal Karalidze – The okrug of Batumi (Adjara) as a part of Kutaisi Governorate	84
მადონა კეჯერაძე – პოეტის და პოეზიის დანიშნულება ზურაბ გორგილაძის შემოქმედებაში Madona Kejeradze – The purpose of the poet and poetry in the work of Zurab Gorgiladze	91
მარიამ კობერიძე – მევენახეობა-მებაღეობის ლექსიკა ზემოაჭარულში Mariam Koberidze – Viticulture and Horticulture Vocabulary in Upper Adjara	98
როინ მალაკმაძე – მარადიდის თემის ისტორიიდან Roin Malakmadze – From the history of the Maradidi community	108
მარიამ მარჯანიშვილი – ივანე მესხის როლი აჭარის განვითარებაში Mariam Marjanishvili – The role of Ivane Meskhi in the development of Adjara	119
მაია მიქაუტაძე – კორიდეთის საბუთების (X-XIII სს.) ენობრივი თავისებურებანი Maia Mikautadze – Linguistic peculiarities of Coridet documents (X-XIII centuries)	125
ავთანდილ ნიკოლეიშვილი – მწერლობის აღორძინების ისტორიიდან 1870-1910-იანი წლების აჭარაში Avtandil Nikoleishvili – From the history of the revival of writing in Adjara of 1870-1910.....	135

ოთარ ნიკოლეიშვილი – ბრიტანელი მწერალი კარლ ერიკ ბეჩჰოფერ რობერტსი საქართველოს შესახებ Otar Nikoleishvili – British writer Carl Eric Bechhofer Roberts about Batumi	145
ნიკოლოზ ოთინაშვილი – ქართლში მიგრირებულ აჭარელთა ეთნოგრაფიულ - ენობრივი ყოფის მოკლე მიმოხილვა Nikoloz Otinashvili – A brief overview of the ethnographic-linguistic life of Adjara people migrated to Kartli	152
რუსუდან საღინაძე – ენობრივ ერთეულთა გადატანითი და ფიგურალური მნიშვნელობები აჭარულში (სალექსიკონო მასალის მიხედვით) Rusudan Saginadze – Transferred and figurative meanings of linguistic units in Adjarian dialect (according to dictionary material)	159
მადინა უღლავა – ჯინჯიხაძე – აჭარის სტამბა Madina Uglava - Jinjikhadze – Achara Publishing house	169
ტარიელ ფუტყარაძე – მარეთის ხეობის (ზემო აჭარა) ისტორიული გზებისა და ტოპონიმისათვის /თედო სახოკიას კვალდაკვალ/ Tariel Putkaradze – For the historical ways and place-name studies of Mareti ravine (Upper Achara) / In the footsteps of Tedo Sakhokia /.....	173
მაია ქუჭიშვილი – აჭარიდან სამცხე-ჯავახეთში გადმოსახლებული ეკომიგრანტები და მათი სამეტყველო კოდები Maia Kukchishvili – Migrated Eco-Migrants from Adzharia to Samtskhe-Javakheti and Their Speech Codes	218
დავით შავიანიძე – სიტყვაში გაცხადებული მენტალობა (აჭარის ეთნოგრაფიული ექსპედიციების მასალების მიხედვით) Davit Shavianidze – The mentality stated in the speech (According to the materials of ethnographic expeditions of Adjara)	230
შალვა შარაშენიძე – XIX საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედის აჭარა დიმიტრი ბაქრაძის მოგზაურობის მიხედვით Shalva Sharashenidze – Adjara of the last quarter of the XIX century Dimitri Bakradze According to the trip	237
მალხაზ ჩოხარაძე – კრიპტოქრისტიანობის ზეპირი ისტორიები ჭოროხის აუზში Malkhaz Chokharadze – Oral stories of crypto-Christianity in Chorokhi basin	245

მაგდა ჭიქაბერიძე, ეკატერინე შაკიაშვილი – ბათუმი XIX საუკუნის ოთხმოციან წლებში (დავით კლდიაშვილის მემუარების: „ჩემი ცხოვრების გზაზე“ მიხედვით)	
Magda Chikaberidze, Ekaterine Shakiashvili – Batumi in the 80s of the XIX century (According to Davit Kldiashvili’s memoirs: „On the way of my life“)	255
რამაზ ხაჩაპურიძე – მთვარესთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებები აჭარაში /მარეთის ხეობა/ (ეთნოგრაფიული ექსპედიციის - „აჭარა-2018“ მასალების მიხედვით)	
Ramaz Khachapuridze – Moon-related rituals in Adjara (Maratiskheoba) (Ethnographic Expedition „Adjara-2018“ according to the materials)	262
მზია ხოსიტაშვილი – აჭარის ტურიზმის ინდუსტრია მდგრადი განვითარების მოთხოვნათა კრილში	
Mzia Khositashvili – Adjara tourism industry in terms of sustainable development requirements	266
საინტერესო წერილები	
მერაბ გვაზავა – ტარიელ ფუტკარაძის ღვაწლი საქართველოს ენობრივი პოლიტიკის დაგეგმვაში „ევროპულ ენათა ქარტიასთან“ მიმართებით	
Merab Gvazava – Tariel Putkaradze’s contribution to the planning of Georgian language policy Concerning the Charter of European Languages	276
ავტორთა მონაცემები	281
CONTRIBUTORS	286

**ტარიელ ფუტკარაძე –
ქართული ლიტერატურის მკვლევარი**

**TARIEL PUTKARADZE –
RESEARCHER OF GEORGIAN LITERATURE**

მაცვალა დავითაძე

სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ახალციხე

Makvala Davitadze

Samtskhe-Javakheti State University
Georgia, Akhaltsikhe

ABSTRACT

The topicality of the topic: Fundamental research of centuries-old Georgian literature mainly begins in the nineteenth century. Since then, several important works have been studied and researched by scientists. Scientific-philological scientific work continued in the twentieth century, however, in the first half of the twentieth century, scholars were reporting on communist ideology, which is why many literary texts were often misjudged. In the eighties of the twentieth century, a generation with a national consciousness emerged on the scientific scene. They were able to somehow revise the existing scientific opinions and, at the same time, re-evaluate several monuments of Georgian literature and formulate their point of view.

Aim of the research: The present study aims to present the merits of T.Putkaradze, a prominent twentieth-century scientist. Although his main field of study was Kartvelology and Linguistics, he did not neglect the problematic issues of old or new Georgian literature. He devoted an interesting study to the issues of both old and new Georgian literature. The research aims to study these scientific views and to demonstrate the new and different approaches of the researcher to these issues

Main Conclusions: As a result of studying T. Putkaradze's scientific works, the following conclusion was made:

1. The researcher re-evaluated several Toto, these migrants monuments of Georgian literature in a completely new way.
2. Distinguish the periods of functioning of Georgian language stylistic variants:
  - Pre-writing period
  - Fifth-tenth centuries
  - Eleventh-twentieth centuries

3. Contrary to the opinion of other scholars, the researcher considers the eighth century to be the probable time of the creation of „Praise and Glory of the Georgian Language“.

4. The story of all the states discussed in „The Knight in the Panther`s Skin“ is an analysis of different ways of development of Georgia in the eleventh-thirteenth centuries.

5. T. Putkaradze`s assessment of I. Chavchavadze`s „Hermit“ is a completely new word in the study of the poem. He singled out three theses:

A. Due to the decline of the people`s faith, the given state is in danger of destruction. According to Ilia, Bethlehem, empty of prayers, is Georgia;

B. there is eternal wrestling of spiritual and physical origins in man; A living person is not able to completely deny his carnal origin;

C. Only a highly moral person can rise above carnal passions

საკვანძო სიტყვები: ტარიელ ფუტკარაძე, ქართული ლიტერატურა, მკვლევარი, განდევნილი, მხატვრული სახე, პატრიოტიზმი.

Keywords: Tariel Putkaradze, Georgian literature, researcher, hermit, artistic look, patriotism.

ქართულ სიტყვიერ კულტურას, რომელსაც უძველესი ისტორია გააჩნია, აუცილებლად სჭირდებოდა და სჭირდება სარანგი, მცველი, ღირსეული ადამიანები, რომლებიც, შეფიცულთა მსგავსად, ყოველთვის ფხიზლობენ, დარაჯად უდგანან სამშობლოს, რადგან მათი ცხოვრების მთავარი აზრი და ორიენტირი ქართული კულტურის დაცვაა. ასეთ ადამიანთა მხრებზე დგას ერის აწმყო; ასეთ ადამიანთა არსებობა არ გვაძლევს საშუალებას დავივიწყოთ წარსული, თვალი არ გავუსწოროთ აწმყოს, ან იმედით არ შევხედოთ მომავალს.

XIX საუკუნე ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა აფეთქების საუკუნეა. ამ საუკუნეში, საბედნიეროდ, ქვეყანას ჰყავდა არაერთი თვალსაჩინო მეცნიერი და მოღვაწე, რომელთაც წარუშლელი კვალი დაამჩნიეს ქართული ლიტერატურის შედევრთა სისტემურად შესწავლის საქმეს. საბედნიეროდ, ეს გზა არ შეწყვეტილა არც მეოცე საუკუნეში.

სწორედ მეოცე საუკუნე აღმოჩნდა ეროვნული ცნობიერების მძაფრად აღქმისა და თავისუფლებისათვის ბრძოლის დრო. ასპარეზზე გამოვიდა მეცნიერთა ის თაობა, რომელმაც ეროვნული სულიერება და კულტურა უმაღლეს საფეხურზე აიყვანა თავისი კვლევებით.

ცხოვრება დინამიკაა, ყველაფერი ექვემდებარება განსჯა-გაანალიზებას, ანდა, შეიძლება, ასეც ითქვას: ერთხელ მიღებულ შეხედულებათა შეცვლაც მისაღებია. მაგ., მეოცე საუკუნის 20-30-იანი წლებიდან გამოიკვეთა ტენდენცია: მეცნიერულ კვლევებში გათვალისწინებული უნდა ყოფილიყო ოფიციალური (კომუნისტური)

იდეოლოგია. ამას კი, არცთუ იშვიათად, მოჰყვებოდა მხატვრული ტექსტის არასწორი ინტერპრეტაცია ან გაგება.

ტარიელ ფუტკარაძემ უნივერსიტეტის წარჩინებით დამთავრების შემდეგ თავისი შრომა, მოღვაწეობა დაუკავშირა ქართველოლოგიას, ქართულ ენათმეცნიერებას; მეცნიერების კვალდაკვალ, მთელი მგზნებარებით ჩაერთო ეროვნულ მოძრაობაში. იყო ზვიად გამსახურდიასა და მერაბ კოსტავას თანამოაზრე. მართლაც საამაყოა, რომ თავგადადებული იბრძვი სამშობლოს თავისუფლებისათვის, ხედავ ბრძოლის სასურველ შედეგს და ხელს აწერ ასე ნანატრ საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტზე.

არ არის იოლი ეროვნულ მოძრაობაშიც იყო და ამავდროულად ეწეოდა მეცნიერულ და პედაგოგიურ-საგანმანათლებლო საქმიანობასაც. ამას უდიდესი ენერჯია და ძალისხმევა სჭირდება. და სწორედ ასეთ რთულ საქმეს ბრძვიყინვალედ გაართვა თავი ბატონმა ტარიელმა. მას არასოდეს უვლია იოლი გზით, გაუკვალავი გზით სიარული მისთვის ერთგვარი ექსტაზიც იყო და საამაყოც.

როგორც აღვნიშნეთ, ბატონი ტარიელის მეცნიერული ინტერესების სფეროს ქართველოლოგია და ენათმეცნიერება შეადგენდა, თუმცა მას უყურადღებოდ არ დაუტოვებია ქართული ლიტერატურის არაერთი პრობლემური და საკვანძო საკითხი.

ამჯერად გვინდა ვისაუბროთ ტარიელ ფუტკარაძის, როგორც ქართული ლიტერატურის მკვლევრის, შესახებ.

მისი ფიქრი, აზრი, სულიერება თავს დასტრიალებდა იმ დიდ საგანძურს, რომელსაც ქართული ხელნაწერები, ძველი ქართული მწერლობა ჰქვია.

ბატონმა ტარიელმა საინტერესო გამოკვლევა უძღვნა ქართულ ხელნაწერებს, როგორც ქართული კულტურული მემკვიდრეობის უმნიშვნელოვანეს მასალას. მკვლევარი ვარაუდობს, რომ მაზდეანურ ირანთან მწვავე დაპირისპირება აღმოჩნდა ქართული ორიგინალური ჰაგიოგრაფიული მწერლობის განვითარების პირობა, ხოლო მის კვალობაზე ჩნდება ჰაგიოგრაფიული ჟანრის პირველი თარგმანებიც. სწორედ აქედან ეყრება საფუძველიც ორიგინალურ ქართულ სიტყვიერ კულტურას.

საინტერესოა მეცნიერის მოსაზრებები უცნობი ავტორის მიერ შექმნილი „ქება და დიდება ქართულისა ენისაჲს“ შესახებ.

იოანე ზოსიმეს სახელით შექმნილ ჰიმნს არაერთმა მეცნიერმა მიაპყრო ყურადღება XX საუკუნის მეორე ნახევარში: მაგ., აკ. ბაქრაძემ (1982), რამაზ პატარიძემ, ზურაბ კიკნაძემ, ნუგზარ პაპუაშვილმა. მათ მოსაზრებათა გვერდით საინტერესოა ტარიელ ფუტკარაძის ხედვაც. მკვლევარი დეტალურად აღწერს და აანალიზებს მათე საუკუნის ოთხივე ხელნაწერს და მათი ანალიზის საფუძველზე აკეთებს დასკვნას „ქებაის“ ავტორისა და დაწერის დროის შესახებ. მისი ვარაუდით, ტექსტი შექმნილია ბევრად ადრე. იგი წარმოაჩენს ტექსტს თანამედროვე პუნქტუაციური ნორმების გათვალისწინებით.

აღნიშნულ ტექსტს აკ. ბაქრაძე, რ. პატარიძე და სხვები მიიჩნევენ მეოთხე საუკუნეში შექმნილად. პ. ინგოროყვა ამ ტექსტს მიაკუთვნებდა მეცხრე საუკუნეს, კ. კეკელიძე, კ. გამსახურდია - X საუკუნეს. ხოლო ტარიელ ფუტკარაძე ამ ტექსტის შექმნის საფარად დროდ VIII საუკუნეს მიიჩნევს.

მკვლევრის ერთ-ერთი საინტერესო ნაშრომი ეძღვნება ქართული მწერლობის ძირითად ტენდენციებს: ერთიან ქართულ საწიგნობრო ენაში ასხვავებს ორ ძირითად სტადიას, რომლითაც იქმნებოდა ორი ძირითადი ნაკადი: საერო და სასულიერო მწერლობა.

სარწმუნო და დამაჯერებელია მისი მოსაზრება ქართული ენის სტილური ვარიანტების ფუნქციონირების პერიოდებზე. მკვლევარი გამოყოფს: 1. დამწერლობამდელ პერიოდს; 2. V-X საუკუნეებს; 3. XI-XX საუკუნეებს.

მეცნიერებაში ქართული მწერლობის პერიოდიზაციის შესახებ არაერთი მოსაზრება და ვარიანტი ცნობილი. მაგ., ალ. ცაგარლის, სოლ. დოდაშვილის და ა.შ. მკვლევრის მიერ ქრონოლოგიური დაყოფის მცდელობა სრულიად ახალი, საყურადღებო და გასათვალისწინებელია.

როდესაც ტარიელ ფუტკარაძის კვლევების შესახებ ვსაუბრობთ, შეუძლებელია გვერდი ავუაროთ მის ნაშრომს, რომელიც ეხება ხელისუფლების გადაცემის საკითხს შოთა რუსთველის „ვეფხისტყაოსანში“. რუსთველოლოგები საინტერესო მოსაზრებას გამოთქვამდნენ პოემის კვლევის მეთოდოლოგიის შესახებ. ბევრი მეცნიერი მიიჩნევდა, რომ შუა საუკუნეთა ლიტერატურის კვლევის მეთოდოლოგიაში წამყვანი უნდა იყოს ისტორიზმის პრინციპი.

ზვიად გამსახურდია თვლიდა, რომ „ლიტერატურას ვერასოდეს შევისწავლით მისი წარმომშობი ეპოქისათვის დამახასიათებელი ცნობიერებისაგან მოწყვეტით, მისგან იზოლირებულად, უნდა ამოვიდეთ ეპოქის სინამდვილიდან, ესა თუ ის ნაწარმოები ისტორიულ კონტექსტში უნდა იქნას გაანალიზებული“. სწორედ ამ პრინციპს ემყარება მკვლევრის ზემოხსენებული ნაშრომიც.

რუსთველოლოგები არაერთხელ შეხებიან „ვეფხისტყაოსნის“ პლასტებს და დღემდე ჩამოყალიბებულია მოსაზრება, რომ პოემის გააზრება-გაანალიზება მხოლოდ ერთი - მხატვრული მიმართულებით არასწორია. ნაწარმოების გასააზრებლად აუცილებელია მისი დაკავშირება ისტორიულ ამბებთან. თამარ ერისთავი მთლიანად რუსთველის პოემას აკავშირებდა მისი დაწერის დროის ამბებთან და მიუთითებდა, რომ პოემაში თავიდან ბოლომდე იკითხება მაშინდელი ისტორიული სინამდვილე, რომ პოემას აქვს როგორც მხატვრული, ისე ისტორიული განზომილება.

ტ. ფუტკარაძე სწორედ ისტორიული ფონის თანხლებით განიხილავს და აანალიზებს პოემაში სახელმწიფოთა მოდელირებას, სახელმწიფოებრივი მოწყობის თუ ხელისუფლების გადაცემის საკითხს. გვაძლევს მეტად საინტერესო მოსაზრებას მეფის ასულის გათხოვების ალტერნატიული

სცენარებისას. ყურადღებას მიაპყრობს და ანალიზებს ერთი ისტორიული მოვლენის ორგვარად განვითარების შესაძლებლობას. მეცნიერი თავის მოსაზრებას ადასტურებს და განამტკიცებს ისტორიული წყაროებით. მისი აზრით, „ვეფხისტყაოსანში“ განხილული ყველა სახელმწიფოს ამბავი მეთერთმეტე–მეცამეტე საუკუნეების საქართველოს განვითარების სხვადასხვა გზის ანალიზია. მოსაზრება მართლაც ყურადსაღებია და ჩაღრმავებას საჭიროებს.

განსაკუთრებული ყურადღება მინდა გავამახვილო მკვლევრის მეტად საინტერესო ნაშრომის შესახებ, რომელიც შეეხება ილია ჭავჭავაძის ნაწარმოების „განდეგილი“ ტექსტსა და ქვეტექსტს. როგორც ტ. ფუტკარაძე აღნიშნავს, ნაწარმოები, მართლაც, არ არის მხოლოდ ერთი მხრიდან დასაწახი და გასაანალიზებელი. ის მრავალმხრივი ქვეტექსტებითაა სავსე.

ილიამ პოემა „განდეგილი“ ორ თვეში დაწერა (1882 წლის დეკემბერი–1983 წლის იანვარი). როგორც ნ. გრიგალაშვილი აღნიშნავს, ეს ნაწარმოები „ილიას პოეზიის გვირგვინია“, მაგრამ ნაწარმოების სიდიადის გააზრებას დრო დასჭირდა. ილიას თანამედროვე ერთმა კორესპონდენტმა დავით კუხელმა პოემა პოეტის ხელიდან გამოსულ ყველაზე უსუსტეს ნაწარმოებად ჩათვალა როგორც შინაარსით, ისე გარეგნული ფორმით. იმ დროიდან მოყოლებული ბევრჯერ შეფასდა და გადაფასდა ნაწარმოების იდეა, მიზანდასახულება და ასევე ი. ჭავჭავაძის პოეტური ოსტატობა.

საინტერესოა მკვლევრის მოსაზრება, რასთან გვაქვს საქმე, როგორ გავაანალიზოთ მწირის სახე, რომელიც ერთგვარ სიმბოლოდაა ქცეული როგორც ცხოვრებისაგან განდგომილი ადამიანის შინაგანი განცდებისა, განდეგილი გამოირჩევა შეცოდების აბსოლუტური პირობითობით. მკვლევარი მიიჩნევს, რომ „განდეგილში“ სახარებისეული სიმალლითაა გაშლილი და გადაწყვეტილი ევას მიერ ადამის შეცდენის უძველესი თემა.

მეცნიერის ვარაუდით, წმ. ილია მართლმად „განდეგილში“ განიხილა სამი ცნობილი თეზა:

1. ხალხის რწმენის დაკნინების გამო, მოცემულ სახელმწიფოს განადგურების საფრთხე ემუქრება. ილიას აზრით, მლოცველებისაგან დაცარიელებული ბეთლემი საქართველოა;

2. მხოლოდ მაღალზნეობრივ ადამიანს შეუძლია ამაღლდეს ხორციელ ვნებებზე;

3. ადამიანში სულიერი და ხორციელი საწყისების მარადიული ჭიდილია; ცოცხალ ადამიანს არ ძალუძს, სრულად უარყოს თავისი ხორციელი საწყისი.

მკვლევარი მწირს მიიჩნევს წმ. ანტონ დიდის სულიერ მემკვიდრედ და შესაბამისად, ამქვეყნიური, ადამიანური ყოფისთვის სასურველი ზნეობის სახე–სიმბოლოდ.

სრულიად სწორ დასკვნად მიგვაჩნია ტ. ფუტკარაძის განზოგადებული ნააზრევი: „ქართველი ერის შვილები თუკი ქვეყნისათვის მლოცველნი არ იქნებიან, საქართველოს კატასტროფა მოევლინება – საქართველოში

მხეცი დაიბუღებს. მკვლევარი თავის მოსაზრებას ამყარებს ი. ჭავჭავაძის პუბლიცისტური წერილით. კერძოდ, 1887 წლის 16 აპრილს გამოქვეყნებული სტატიით: „ზნეობრივი სიწმინდის მნიშვნელობა ერის მერმისისათვის“.

საინტერესოა მეცნიერის მოსაზრება მწირის, ღვთის კაცის – გაორებისა და ცდუნების ოთხი საფეხურის შესახებ და ყველაზე რთულად მიიჩნევა ემზაკის ფსიქოლოგიურ ზეწოლას მწირზე.

მკვლევარი მწირის სულიერი აფექტის გასასიგრძეგანებლად პარალელს ავლებს დავითისეულ სინანულთან, ასევე მოჰყავს მსგავსი ეპიზოდები წმინდანთა ცხოვრებიდან. განდეგილის ბოლო „საშინლად შებღავლება“ ღვთისადმი მიაჩნია განკაცებული უფლის ბოლო მიმართვად ზეციური მამისადმი: „ღმერთო ჩემო, ღმერთო ჩემო, რაისთვის დამიტევე მე“.

აღნიშნული ნაწარმოების ფუნდამენტურად შესწავლა–გაანალიზების შედეგად მკვლევარი ასკვნის, რომ ადამის შვილებიდან მოყოლებული ადამიანთა ცხოვრების ისტორია მცდელობაა თვითდახსნის პარალელურად, სხვების გადარჩენისათვის ზრუნვისა. რაც მხოლოდ ძლიერ პიროვნებას ძალუძს. ზრუნვის აღმატებულ სახეობად ლოცვას, ადამიანური ყოფის ყველაზე მაღალ მდგომარეობად ბერ–მონაზვნობას, უმაღლეს მისტირიად კი რწმენისათვის სიკვდილს (სიკვდილით სიკვდილის დათრგუნვას) მიიჩნევა.

სრულიად სამართლიანია დასკვნა, რომ რწმენისთვის სიკვდილი ადამიანში ღმერთის საბოლოო გამარჯვებაა. „განდეგილის“ შესახებ მსჯელობისას, მეცნიერი წარმოგვიდგენს ერთგვარ ადამიანურ „იერარქიას“, რომელშიც ყველაზე მაღალ საფეხურზე მდგომ წმინდანთა შემდგომ ბერ–მონაზვნებია დაყენებული, შემდეგ დიდი მეფეები და საზოგადო მოღვაწეები, ეროვნულ და საკაცობრიო ღირებულებებზე ორიენტირებული მეცნიერები, შემოქმედნი, შემდეგ სახელმწიფო ინტერესების დამცველი პოლიტიკოსები და სხვ.

ილია ჭავჭავაძის „განდეგილის“ ასეთი გააზრება–გაანალიზება უდავოდ ახლებურია და დიდ სამსახურს გაუწევს ამ საკითხებით დაინტერესებულ მკვლევრებს.

როგორც აღვნიშნეთ, ტ. ფუტკარაძე ილიას „განდეგილში“ გამოყოფს და აანალიზებს სამ თეზას, რომელიც ჩვენც ასევე წარმოგვიდგენია:

1. მწირი სულიერად აფექტური ადამიანი;
2. მწირის ახალგაზრდული ასაკი;
3. ბერისა და მორწმუნისათვის ამპარტავნული საქციელი.

„არ იყო ხნიერ“, გვამცნობს ავტორი მწირის შესახებ. ვფიქრობთ, ქალთან შეხვედრამდე ის უკვე გაორებულია. მწყემსი ქალის ეპიზოდი არის ბოლო წვეთი საკუთარ სულიერ ბზარში დასარწმუნებლად.

წმინდა მამათა სწავლებაში ამპარტავნობა მიუღებელი ცოდვაა. ერთგვარად, ლოცვანის სხივზე დაყრდნობით მწირი უფალს უწყობს გამოცდას, რითაც უგულვებლყოფს სწავლებას - „არ გამოცადო უფალი შენი“.

მწირმა შეჰბღავლა უფალს – შებღავლება არის უარყოფილისადმი მაღალი ხმითა და საყვედურით შემახილი. იესომ კი მშვიდად, ტანჯვაში გაჯერებული სულით თქვა: „ელი, ელი, ლამა საბათქანი? რაც ნიშნავს: „ღმერთო ჩემო, ღმერთო ჩემო, რად მიმატოვე მე“? (მათე 27:46 და მარკოზის 15:34). მაცხოვრის ამ მიმართვაში იკითხება უფალთან სულიერად მდგომის განცდა და არა საყვედური, მწირის შებღავლებისაგან განსხვავებით. ნ. გრიგალაშვილი მწირის ხეტიალს გაიაზრებს როგორც სინანულს.

ვფიქრობთ, მწირის ტანტალი, გიჟივით გარეთ გავარდნა მისი სულიერი გაუწონასწორებლობის ნიშანია. მწირს აკლია ყველაზე მთავარი: „ექვმიუტანელი რწმენა“ და სიმშვიდე. სწორედ ამიტომ ის დამარცხდა თავისი ამპარტავნობისა და სულიერი ეჭვების გამო. მწირს აკლია სწორედ ის მაღლმოსილება, რომელსაც ის ასე ეძებდა. ღვთის მაღლით მოსილ ადამიანს ვერაფრით ექნება ისეთი კუმტი და მწყრალი სახე, როგორც ბერს. მწირი უმწეოდ გამოიყურება, იცის, რომ „ხსნა ყველგან არის“, მაგრამ სათავისო ხსნის გზა არასწორად აქვს არჩეული: არ აქვს გაცნობიერებული იმ გზის სირთულე, რომელიც აირჩია, ვერ ხსნის თავისი გზის, არჩევანის საფუძველს. ამდენად, ის დამარცხებულია.

მიუხედავად აზრთა სხვაობისა, მწირის სახის, ზოგადად ილიას ამ ნაწარმოების შესახებ სხვადასხვაგვარია, ტ. ფუტკარაძის მოსაზრება საყურადღებო და მნიშვნელოვანია დასკვნით ნაწილში. მკვლევრის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მან სიახლე შეიტანა ნაწარმოების ახლებურად გააზრებაში.

რთული დასაპატიომისიაა, მოღვაწეობდეს ადამიანი ფილოლოგიური მეცნიერების რამდენიმე მიმართულებით ერთდროულად და, რაც მთავარია, ყოველი მიმართულებით ქმნიდეს ღირებულ მეცნიერულ მემკვიდრეობას.

ბატონი ტარიელის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მან მეცნიერება, პედაგოგიური საქმიანობა და ღირსეული მამულიშვილობა ერთმანეთს წარმატებულად შეუთავსა და არც ერთი მათგანისათვის არ უღალატია.

მისი სამეცნიერო შრომები წარმოადგენს მეცნიერული კეთილსინდისიერებით სავსე ნააზრევს და, ამდენად, უაღრესად ფასეულია.

ტ. ფუტკარაძის მთელი სამეცნიერო მოღვაწეობა აღბეჭდილია უდიდესი პატრიოტიზმით და სამშობლოს ბედზე დაფიქრებული ადამიანის შინაგანი ნაფიქრალ-ნააზრევის განდობაა. მე მისი მოღვაწეობა მეტაფორულად ასე წარმომიდგენია: ეროვნული ცნობიერების დიდ ციხე-სიმაგრესთან დგას სარანგად, მცველად, მტერს ხომ არ დაანებებს არასგზით, მაგრამ ასევე, თუ თავისთავად, ციხეს თუნდაც ერთი მცირედი ლოდის მორყევა ან თუ ქონგურს დანგრევის საშიშროება ემუქრება, მყისიერად შეეშველება.

ეს ღირსეულთა ხვედრია!

გამოყენებული ლიტერატურა

ფუტკარაძე 2014: ფუტკარაძე ტ., ქართველოლოგიის შესავალი. თბილისი, 2014.

კეკელიძე 1980: კეკელიძე კ., ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I. თბილისი, 1980.

ჭავჭავაძე 1984: ჭავჭავაძე ი., თხზულებანი. თბილისი, 1984.

გრიგალაშვილი 2011: გრიგალაშვილი ნ., თანამდევნი სული, ტ. I. თბილისი, 2011.

ტარიელ ფუტკარაძე და ქუთაისი

TARIEL PUTKARADZE AND KUTAISI

ლუიზა ხაჩაპურიძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ქუთაისი

Luiza Khachapuridze

Akaki Tsereteli State University
Georgia, Kutaisi

ABSTRACT

The Scientific-Research Institute of Dialectology was established in Kutaisi in December 1992. It was later renamed the „Institute of Kartvelian Dialectology“, later it was named.

„Kartvelological Dialectology“. Today it is the „Scientific-Research Center of Kartvelology“. The only annual international symposium in Georgia called „Kutaisi Conversations“ - Linguistic-Ethnological-Cultural-Scientific Scientific Forum of Kartvelologists became a remarkable event of the Institute of Dialectology in the 90s; Tariel Putkaradze was able to hang the fire of his soul for the protection of the souls of others and that is why Kutaisi and Akaki Tsereteli State University became the center of scientific research and international symposia.

Representatives of scientific centers of our country and abroad, Georgian scientists working abroad, as well as foreign Kartvelologists took part in the symposium.

26 symposiums have been held so far. „Kutaisi Conversations“ laid the foundation for the scientific journal „Kartvelian Heritage“. The collection traditionally publishes symposium materials, peer-reviewed Kartvelological (linguistic, literary, folklore, ethnological, cultural ...) researches, Kartvelian dialects written by the groups of researchers of the Kartvelian Dialectology Research Center. 25 volumes have been published to date.

By the initiative of T. Putkaradze, the newspapers „Kartuli“ and „Kuji“ were published in Kutaisi. In 1996, he established the Kutaisi Division of the State Chamber of the Georgian Language, and in 1998, he also founded the newspaper „Kartuli“, which operated under the Division until 2003. A total of 39 issues were published.

When the opposition newspapers „Georgian Bell Tower“, „Iberia Spectrum“ were closed in Georgia, in 2000 the newspaper „Kuji“ of the Helsinki Union was born

in Kutaisi - Putkaradze was the editor-in-chief; The newspaper has existed for two years, 38 issues have been published.

T. Putkaradze together with Merab Gvazava founded the Scientific Conference of the Public Library (today it is the 12th conference in a row); His scientific journal „Yearbook“ has been published in 11 volumes so far. It can be said that all this was a sunny night in Kutaisi at that time and the creator of these cases was 32 years old in 1992. This year he turned 60 years old. We thank you, as a grateful student, for your service and love for my city, Kutaisi has been his city for a long time and he is an honorary citizen.

საკვანძოსიტყვები: ქუთაისისაკაკიწერეთლისსახელმწიფო უნივერსიტეტი, დიალექტოლოგიის სამეცნიერო - კვლევითი ინსტიტუტი, სიმპოზიუმი „ქუთაისური საუბრები“, სამეცნიერო ჟურნალები - „ქართველური მემკვიდრეობა“, „წელიწდეული“, გაზეთები „ქართული“, „ქუჯი“, პროფ. ტარიელ ფუტკარაძე.

Keywords: Kutaisi Akaki Tserteli State University, Scientific-Research Institute of Dialectology, Symposium „Kutaisi Conversations“, Scientific Journals - Kartvelian Heritage, Yearbook, Newspapers - Georgian, Kuji, Prof. Tariel Putkaradze.

საქართველოს ისტორიის უმძიმეს ხანაში, 1992 წლის დეკემბერში, ქუთაისში, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტში რექტორის პროფ. მაგალი თოდუას ინიციატივით დაფუძნდა დიალექტოლოგიის ლაბორატორია, რომელიც მალევე დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტად გადაკეთდა. შემდეგ ეწოდა „ქართველური დიალექტოლოგიის ინსტიტუტი“, უფრო გვიან სახელდებული იყო „ქართველოლოგიური დიალექტოლოგიის მიმართულებად“. დღეს კი „ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრია“.

თანამშრომლები ძირითადად ახალი კურსდამთავრებულები ვიყავით, ბ-ნი ტარიელის ორგანიზებით ტარდებოდა ტრენინგები. ვამუშავებდით დიალექტურ, ეთნოგრაფიულ, ფოლკლორულ ლიტერატურას, მეცნიერთა მიერ საველე ექსპედიციებზე გაკეთებულ ჩანაწერებს, დარგობრივ კითხვარებს, დავდიოდით ერთი სოფლიდან მეორეში, მეორედან – მესამეში და ა.შ. არაერთი დღე გაგვიტარებია თბილისში – საჯარო ბიბლიოთეკაში ჩვენთვის საჭირო თემატური კატალოგების შესაქმნელად (უშუქობის გამო ბიბლიოთეკაში ჩვენი ფარნებით მივდიოდით, რომელთაც მომსახურე პერსონალს ვთხოვნიდით წიგნის მოსაძებნად). როგორც ამ პერიოდში, ისე ჩვენს დისერტაციებზე მუშაობისას გვმასპინძლობდა ბ-ნი ტარიელ ფუტკარაძის ოჯახი და მისი უკეთილშობილესი დიასახლისი – ქ-ნი ია ვაშაკიძე. რომელიც გვერდით გვედგა და საკუთარი თავდადებით გვაკვირებდა)... ვმუშაობდით დიალექტოლოგიური, ეთნოგრაფიული

და ფოლკლორული მასალის მოძიებისათვის საჭირო პროგრამა-ინსტრუქციაზე, პარალელურად ვიწერდით ტექსტებს. მერე დავიწყეთ ჩვენი ბიბლიოთეკის გამდიდრება: სიმპოზიუმის შემდეგ მეცნიერები შემოგვეშველნენ და თავიანთი ბიბლიოთეკებიდან წიგნები გვიწილადეს (მადლიერებმა მათ ამ ღირსეულ ქესტს სამადლობელი წერილიც მივუძღვევით გაზეთში „იმერეთის მოამბე“, სათაურით - „მეცნიერები ქველმოქმედებაშიც პირველები არიან“). ტარიელ ფუტკარაძის ძალისხმევით საქალაქო ბიბლიოთეკებიდან, ხელშეკრულების საფუძველზე, გაცვლის პრინციპით შევიძინეთ ჩვენთვის მეტად ღირებული სამეცნიერო ლიტერატურა.

დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის საქმიანობის ღირსშესანიშნავ მოვლენად იქცა 90-იან წლებში საქართველოში ერთადერთი ყოველწლიური საერთაშორისო სიმპოზიუმი სახელწოდებით - „ქუთაისური საუბრები“ - ქართველოლოგთა ლინგვისტურ-ეთნოლოგიურ-კულტუროლოგიური სამეცნიერო ფორუმი; პირველი სიმპოზიუმი 1994 წელს გაიმართა, დღეს ადვილი სათქმელია, მაგრამ თუ გავაცნობიერებთ, რა მდგომარეობა იყო მაშინ საქართველოში, მივხვდებით, რა დიდი ენთუზიაზმი უნდა გვქონოდა ყველას ერთად. ბატონმა მიხეილ ქურდიანმა, რომელიც აწსუ-ს მოწვეული ლექტორი იყო და დიალექტოლოგების ხშირი სტუმარი, ლექსიც შექმნა:

ტარიელს

„ეს ფუტკარაძე ტარიელ,
ბრძენია, როგორც იუმი,
დაუძვრა ყველა ბარიერს,
მოაწყო სიმპოზიუმი!“

ტარიელ ფუტკარაძემ შეძლო, თავისი სულის ცეცხლი სხვათა სულის პატრუქსთვის წაეკიდებინა და სწორედ ამიტომაც იქცა მაშინ ქუთაისი და აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი სამეცნიერო-კვლევითი საქმიანობის და საერთაშორისო სიმპოზიუმების ცენტრად.

უნდა ითქვას, რომ იმ მღვრიე პერიოდში კონფერენცია ყოველწლიურად ვერ ჩატარდებოდა, რომ არა ქუთაისის მერის, თემურ შაშიაშვილის შემობრუნება განსხვავებული პოლიტიკური პლატფორმის, დევნილი კანონიერი ხელისუფლების წევრის ტარიელ ფუტკარაძისა და, აქედან გამომდინარე, დიალექტოლოგიის ინსტიტუტისკენ (ამის შესახებ ერთ-ერთ სიმპოზიუმზე საჯაროდ თქვა აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მაშინდელმა რექტორმა ბატონმა მაგალი თოდუამ: „ამ ადამიანებს იმდენი ჯენტლმენობა და ვაჟკაცობა აქვთ, რომ, მიუხედავად პოლიტიკური ანტაგონიზმისა, ძალა შესწევთ დიდი სამეცნიერო საქმე ერთად აკეთონ“).

სიმპოზიუმში მონაწილეობას იღებდნენ როგორც ჩვენი ქვეყნისა და საზღვარგარეთის სამეცნიერო ცენტრების წარმომადგენლები, საზღვარგარეთ მოღვაწე ქართველი მეცნიერები, ისე უცხოელი ქართველოლოგები, კერძოდ: ჯ. კაშია (პარიზი, ქართულ-ევროპული

ინსტიტუტი); მ. კობაძე (შვეცია, ლუნდის უნივერსიტეტი); ს. მულიანი (ირანი, ფრეიდუნშაჰრის უნივერსიტეტი); რ. ჭანტურია (შვეცია, ლუნდის უნივერსიტეტი); ი. გიპერტი (გერმანია, მაინის ფრანკფურტი, გოეთეს სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი); კ. ვამლინგი (შვეცია, ლუნდის უნივერსიტეტი); ი. ზიცარი, ვლ. ზიცარი (რუსეთი, სანკტ-პეტერბურგის უნივერსიტეტი); ქ. თუითი (კანადა, მონრეალის უნივერსიტეტი); ვ. ფორშტაინი (გერმანია, გალატენი); პ. მანინგი (გერმანია), ე. პეხმანი (გერმანია, იენის უნივერსიტეტი); ა. ხალიდოვი (ჩეჩნეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტი) და სხვ.

ასეთია დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ორგანიზებით ჩატარებულ სიმპოზიუმთა ქრონოლოგია:

„ქუთაისური საუბრები - I“ (3-14 მაისი, 1994 წელი); თემა: „ქართველურ დიალექტურ მასალათა მოძიების, ზანურ-სვანური დიალექტური ტექსტების ქართულ სალიტერატურო ენაზე თარგმანებისა და გამოცემის პრინციპები“; წარმოდგენილი იყო 10 მოხსენება.

„ქუთაისური საუბრები - II“ (9-12 მაისი, 1995 წელი); თემა: „უ, ა სონანტებისა და შესაბამისი სრული ხმოვნების, უმლაუტიანი ხმოვნებისა და დიფთონგების მიმართების, მათი დაფიქსირების საკითხები ქართველურ ენათა დიალექტურ ტექსტებში; წარმოდგენილი იყო 15 მოხსენება.

„ქუთაისური საუბრები - III“ (2-5 მაისი, 1996 წ.); თემა: „ქართველური დიალექტოლოგიის, ეთნოლოგიისა და ფოლკლორის საკითხები“; წარმოდგენილი იყო 121 მოხსენება.

„ქუთაისური საუბრები - IV“ (2-4 მაისი, 1997 წ.); თემა: „ადამიანთა ერთობა (ეთნოსი, ერი, ტომი, თემი, გვარი) – ლინგვისტური, ეთნოლოგიური, ფოლკლორული ასპექტები“; წარმოდგენილი იყო 87 მოხსენება.

„ქუთაისური საუბრები - V“ (1-3 მაისი, 1998 წ.); თემა: „სამეტყველო კოდების შერევისა და მოზაიკური კულტურის საკითხები“; სიმპოზიუმი მიემდგვნა არნოლდ ჩიქობავას დაბადების 100 წლისთავს; წარმოდგენილი იყო 68 მოხსენება.

„ქუთაისური საუბრები - VI“ (2-5 მაისი, 1999 წ.); თემა: „ენობრივ-კულტურული სიტუაციის დინამიკა საქართველოში“; წარმოდგენილი იყო 124 მოხსენება.

„ქუთაისურისაუბრები-VII“ (2-5 მაისი, 2000 წ.); თემა: „ღვთისმსახურება: ენობრივი და კულტურული ასპექტები“; წარმოდგენილი იყო 75 მოხსენება.

„ქუთაისური საუბრები - VIII“ (4-5 მაისი, 2001 წ.); თემა: „საქართველო ისტორიულ ევრაზიულ სივრცეში (დიალექტოლოგიური და კულტუროლოგიური ასპექტები)“. სიმპოზიუმი მიემდგვნა ვარლამ თოფურას დაბადების 100 წლისთავს; წარმოდგენილი იყო 70 მოხსენება.

„ქუთაისური საუბრები - IX“ (11-12 მაისი, 2002 წ.); „დიალექტი, ენა, კულტურა: ენობრივი (კულტურული) სისტემისა და ქვესისტემის გამიჯვნის ზოგადთეორიული პრობლემა“; წარმოდგენილი იყო 34 მოხსენება. სიმპოზიუმზე ენათმეცნიერთა, ეთნოლოგთა, არქეოლოგთა, ისტორიკოსთა

და ფოლკლორისტთა მონაწილეობით შედგა საქართველოს, ქართველი ერისა და ქართული ენობრივი სისტემის მიმართ დადასტურებული „ორმაგი სტანდარტის გამანეიტრალებელი“ „მემორანდუმი“.

„ქუთაისური საუბრები - X“ (9-10 მაისი, 2003 წ.); თემა: „დიალექტი, ენა, კულტურა: ქართველოლოგიური პრობლემები“; სიმპოზიუმი მიეძღვნა ბაგრატიის ტაძრის 1000 წლის იუბილეს; წარმოდგენილი იყო 83 მოხსენება.

„ქუთაისური საუბრები - XI“ (23-24 ოქტომბერი, 2007 წ.); მიეძღვნა სტამბოლის ქართულ სავანეში პირველი წიგნის გამოცემიდან 130 წლისთავს; წარმოდგენილი იყო 21 მოხსენება.

„ქუთაისური საუბრები - XII“ (13-14 ნოემბერი, 2009 წ.); სიმპოზიუმი მიეძღვნა საქართველოში მოციქულთა შემობრძანებასა და ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებას; წარმოდგენილი იყო 27 მოხსენება.

„ქუთაისური საუბრები - XIII“ (17-18 მაისი, 2013 წ.); თემა: „ქართველოლოგიის აქტუალური პრობლემები“. ეძღვნება ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დაარსებიდან 20 წლისთავს. წარმოდგენილი იყო 30 მოხსენება.

„ქუთაისური საუბრები - XIV“ (3-4 ნოემბერი, 2017 წელი); მიეძღვნა ნიკოლოზ ბარათაშვილის დაბადების 200 წლისთავს. კონფერენციაში ჩართული იყო 60-ზე მეტი მომხსენებელი.

„ქუთაისური საუბრები - XV“ (13-14 ივნისი, 2019 წელი); თემა: „თურქეთსა და ირანში მცხოვრებ ქართველთა ენა და კულტურა“. კონფერენციაზე წარმოდგენილი იყო 50-მდე მოხსენება.

„ქუთაისური საუბრები - XVI“ (7-8 ნოემბერი, 2020 წელი); თემა: „ქართველოლოგიის აქტუალური პრობლემები“ მიეძღვნა აწსუ ქართული ფილოლოგიის დეპარტამენტის ემერიტუს-პროფესორ მარინა ქაცარავას 80 წლის იუბილეს. კონფერენციაზე წარმოდგენილი იყო 75 მოხსენება. კონფერენცია ჩატარდა ონლაინ.

ოფიციალურ ნაწილთან ერთად, მინდა გავიხსენო ერთი დეტალიც: მართალია, კონფერენციები დამახასიათებელ რეჟიმში მუშაობდა, მაგრამ ქვეყნის იმდროინდელი მდგომარეობის გამო, გამორჩეული იმერული პურობა ვერ გვქონდა; ამიტომაც ბატონმა ალექსი ჭინჭარაულმა კაფიაც მოგვიძღვნა:

«ეს სამი დღეა, ტარიელს
კარცერში ვყავარ ჩასმული,
მთელ თორმეტ საათს ვმუშაობთ
კვერცხნაჭამი და ჩასმული».

რამდენიმე წლის წინ ჩვენი სიმპოზიუმების ერთ-ერთმა ხშირმა სტუმარმა მეცნიერმა მითხრა, მარტო იმ პერიოდის ქუთაისი კი არ გააცოცხლა ტარიელ ფუტკარაძემ, არამედ ჩვენც დღევანდელი ბაზაში სიცოცხლე გავიხანგრძლივა, რადგან რომ არა ის სიმპოზიუმები და „ქართველური მემკვიდრეობა“, მოქმედ მეცნიერებად აღარ ჩავთვლიდნენო.

სიმბოზიუმმა საფუძველი ჩაუყარა სამეცნიერო ჟურნალს „ქართველური მემკვიდრეობა“. კრებულში ტრადიციულად იბეჭდება სიმბოზიუმის მასალები, რეცენზირებული ქართველოლოგიური (ენათმეცნიერული, ლიტერატურათმცოდნეობითი, ფოლკლორული, ეთნოლოგიური, კულტუროლოგიური...) გამოკვლევები, ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის მომძიებელთა ჯგუფების მიერ ჩაწერილი ქართველური დიალექტური ტექსტები. დღემდე გამოცემულია 24 ტომი.

ტ. ფუტკარაძის ინიციატივით ქუთაისში გამოდიოდა გაზეთები „ქართული“ და „ქუჯი“.

1996 წელს დააარსა ქართული ენის სახელმწიფო პალატის ქუთაისის სამმართველო, 1998 წელს კი მანვე საფუძველი ჩაუყარა სამმართველოსთან არსებულ გაზეთს „ქართული“, რომელიც 2003 წლის ჩათვლით ფუნქციონირებდა. სულ გამოცემულია 39 ნომერი.

ქუთაისის ენის სამმართველო მუშაობდა სამი ძირითადი მიმართულებით:

1. ქალაქის გარეგაფორმების, რეკლამების, აზრების, ქუჩებისა და მოედნების სახელწოდებათა ენობრივი გამართულობის შემოწმება;

2. ქალაქის ტერიტორიაზე განთავსებულ წარმოება-დაწესებულებებში საქმისწარმოების ენისა და ტერმინოლოგიის სალიტერატურო ქართულით გამართვა-დამკვიდრებაზე კონტროლი;

3. აქტიური თანამშრომლობა ქალაქის ტერიტორიაზე არსებულ სასწავლო დაწესებულებებთან.

მაშინ, როცა საქართველოში დაიხურა ოპოზიციური გაზეთები – „საქართველოს სამრეკლო“, „იბერია სპექტრი“, 2000 წელს ქუთაისში დაიბადა ქალაქის ჰელსინკის კავშირის ორგანიზაციის გაზეთი „ქუჯი“, რომლის მთავარი რედაქტორი იყო ტარიელ ფუტკარაძე; გაზეთმა ორ წელს იარსება, გამოვიდა 38 ნომერი.

გაზეთის მრავალფეროვნებასა და აქტუალობას განაპირობებდა სხვადასხვა სახის რუბრიკა:

– „ინფორმაცია კოლხური კოშკიდან“- დევნილი უზენაესი საბჭოს განცხადებები;

– „ფრაგმენტები ჩვენი დღევანდელი ყოფიდან“: წერილები ყოფითი ცხოვრების საჭირბოროტო საკითხებზე;

– „კადრები ქუთაისის უახლესი წარსულიდან“: ქუთაისელთა ყოფის ამსახველი ეპიზოდები პუტჩის დროს;

– „ისტორიის გაკვეთილები“: წერილები და ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, თავისუფლებისათვის მებრძოლი ისტორიული პირების ცხოვრებიდან...

ტ. ფუტკარაძემ, მერაბ გვაზავასთან ერთად, დააარსა ქუთაისის საჯარო ბიბლიოთეკის სამეცნიერო კონფერენცია (დღესდღეობით რიგით მე-12 კონფერენცია); ასევე, სამეცნიერო ჟურნალი „წელიწადული“. დღემდე გამოვიდა 11 ტომი.

მერაბ კოსტავას სიტყვებით რომ ვთქვა, „გიჟებს მოვკვავდით მოყმენი მაშინ, სატრფოს სამებნად ველზე გაჭრილებს“. ალბათ, ამიტომაც გვეძახდნენ ბატონ ტარიელსა და მის თანამშრომლებს „შერეკილებს“. ტარიელ ფუტკარაძეს კი სჯეროდა და ჩვენც დაგვაჯერა, რომ „გავფრინდებოდით“, გვჯეროდა იმიტომაც, რომ ვადექით ღირსეულ წინაპართა გზას – ექვთიმეს, უმიკაშვილის, კარბელაშვილების... გზას. ამ გზაზე დადიოდნენ ახალგაზრდობაში ის ადამიანებიც, რომლებიც ახლა ჩვენს გვერდით აღარ არიან.

შეიძლება ითქვას, რომ ყოველივე ეს იყო იმდროინდელი ქუთაისის მზიანი ღამე და ამ საქმეთა შემოქმედი 1992 წელს 32 წლის იყო. წელს იგი 60 წლის გახდა.

მადლობას ვუხდით, როგორც მადლიერი მოწაფე, ჩემი ქალაქისთვის გაწეული სამსახურისა და სიყვარულისათვის! ქუთაისი კარგა ხანია მისი ქალაქიცაა და თავად – მისი საპატიო მოქალაქე.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

ქართველური მემკვიდრეობა: სამეცნიერო ჟურნალი „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. I-XXIV, ქუთაისი, 1997-2019.

ქართული: გაზეთი „ქართული“, 1998-2003.

ქუთაისური საუბრები: სიმპოზიუმი „ქუთაისური საუბრები“, თეზისები, ქუთაისი, 1994-2019.

ქუჯი: გაზეთი „ქუჯი“, 2000-2002.

წელიწდეული: სამეცნიერო ჟურნალი „წელიწდეული“, ტ. I-XI, ქუთაისი, 2008-2019.

**წიშნობა და გარიგება
აჭარულ პოეტურ ფოლკლორში**

**ENGAGEMENT AND ARRANGED MARRIAGES
IN ADJARIAN FOLK POETRY**

ნანა აბულაძე

ზუგდიდის დადიანების სასახლეთა
ისტორიულ-არქეოლოგიური მუზეუმი
საქართველო, ზუგდიდი

Nana Abuladze
Dadiani Palaces History
and Architectural Museum
Georgia, Zugdidi

ABSTRACT

The engagement of a bride and groom is the initial stage of the wedding, which plays a key role in the marriage of the couple.

The engagement, like a family life event, had an important place both in the Adjarian folk works and in Georgian poetry.

Engagement of the infants in a cradle was a widely spread method of engagement and this tradition is still part of the current lifestyle particularly in the population of the mountainous regions of Georgia. In Adjara and

Meskheth-Javakheti region this tradition was famous as „Beshikiardma“; in the Samegrelo region, it was known as an „Ontsech Ikodgumad“ and in Pshavi it was known as a „wedding during pregnancy.“

The arranged marriage was the most widely spread method of engagement in Adjara. Mostly, the parents used to settle the faith of their children. Besides parents, the uncle (mother’s brother) was the second responsible person to arrange a marriage. The scientific literature also includes information about the duties and responsibilities of the uncle that can be evaluated as a survival from the avunculate. Reportedly, the avunculate took origin during the transition period from matriarchate to the patriarchate. The signs of the avunculate are still identified in the verbal folklore of Adjara.

Before the arranged marriage was established as a tradition, engagement was the first stage of the marriage.

Each form of engagement carries the traces of various phases of the evolution. The arranged engagement was widely spread in all regions of Georgia and each of them had its particular peculiarities.

საკვანძო სიტყვები: გარიგება, აჭარული ფოლკლორი, აკვანში ნიშნობა, ავანკულატი, ნიშნობის სიმბოლოები.

Keywords: Arrange marriage; Adjarian folk; Engagement in Cradle; Avunculate; The symbols of Engagement.

ნიშნობა ქორწილის წინა ეტაპია, რასაც განმსაზღვრელი ადგილი უჭირავს წყვილის დაქორწინების საქმეში.

ქორწინება, რომელიც ქალსა და მამაკაცს შორის საზოგადოებრივი ყოფიერებით ისტორიულად შეპირობებულ ურთიერთობას წარმოადგენდა, საზოგადოების განვითარების კვალდაკვალ იცვლება და ვითარდება.

ნიშნობა, როგორც საყოფაცხოვრებო მოვლენა, მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს როგორც აჭარულ ფოლკლორულ ძეგლებში, ასევე ზოგადად, ქართველი ხალხის პოეტურ შემოქმედებაში.

საწესჩვეულებო პოეზიაზე მსჯელობა და მისი კლასიკური ნიშნების გენეზისის ჩვენება არ ნიშნავს დრომოჭმული ჩვეულებების გაცოცხლებას ან მათი აღდგენის ცდას. პირიქით, ამგვარი კვლევა-ძიებით ნათელი ეფინება მათ წარმომავლობას საერთო-სახალხო კულტურის ზრდასთან ერთად (ჩიქოვანი 1975: 483).

აკვანში და მცირეწლოვანთა დანიშვნა წარმოადგენდა ნიშნობის საკმაოდ გავრცელებულ სახეს, რომელიც შემორჩა საქართველოს, განსაკუთრებით მთის, ყოფით სინამდვილეს. იგი საყოველთაოდ დამკვიდრებული ტრადიცია ყოფილა არა მხოლოდ საქართველოში, არამედ სრულიად კავკასიის ხალხებში. აჭარასა და მესხეთ-ჯავახეთში იგი „ბეშიქიარდმას“ სახელით იყო ცნობილი, სამეგრელოში იგივე წესი „ონწემ იკოდგუმად“ იხსენიება, ხოლო ფშავლებში „მუცლად დაქორწინება“ სცოდნიათ (ჩოხელი 1990: 11).

აკვანში დანიშვნის ტრადიციაზე, როგორც ზოგადკავკასიურ მოვლენაზე, მიგვანიშნებს ნართული ეპოსიც. როგორც ტექსტიდან ჩანს, ნართების გმირი სოსლანი აკვანშივე ყოფილა დანიშნული მზის ასულ აცირუხზე: „ხომ იცი, სოსლან, რომ შენს საცოლედ აკვანშივე დავნიშნეთ მზის ასული აცირუხი“, - ეუბნება თავის ვაჟს სანათა (გაბრიჩიძე 1966: 67).

ნიშნობის ყველაზე გავრცელებული ფორმა აჭარაში გარიგებით ნიშნობა იყო. ქალ-ვაჟის ბედის გადამწყვეტნი ძირითადად მშობლები იყვნენ. ამასთან, ოჯახის მამის სიტყვას ყველაზე უფრო მეტი წონა ჰქონდა. საინტერესოა იმის აღნიშვნაც, რომ ქალ-ვაჟის ქორწინების საკითხის მოგვარებაში არანაკლები წვლილი შეჰქონდა დედის ბიძას. აჭარული ხალხური ლექსი, რომელიც ქალთა ნადის დროს სრულდებოდა და „ხერტილის ნადის“ სახელითაა ცნობილი, ამ მოსაზრების დამადასტურებელია:

„ხერტილამ ხელი დამგალა
ხერთალგასატეხელმა,
ბიძაჩემმა არ გამათხუა
კისერმოსატეხელმა“.

ალექსანდრე მსხალაძის აზრით, ლექსი გამოხატავს ძველ-მატიარქატის დროინდელ ჩვეულებას, რომლის მიხედვით ნათესაური კავშირი ბიძას და დისწულს შორის უფრო მტკიცეა, ვიდრე მამასა და შვილს შორის. იგივე ვითარება იკითხება ლექსში, რომელშიც ჯიუტი ბიძით განაწყენებული ვაჟი ამბობს:

„ხაპი გულის ხავიწი,
შენი ეშხით დავიწვი.
ბიძამ არ მაქორწილებს,
სახლი დუწვა, არ ვიცი“.

დედით ბიძის როლი ასევე რელიეფურად ჩანს იმ შემთხვევაში, როცა ქალის მშობლები შუამავალს გადამწყვეტ პირობას ვერ აძლევენ, თუ ბიძასაც არ მოეთათბირნენ ქალის გათხოვების შესახებ. ამიტომ ვაჟის მამა შუამავლად ხშირად სწორედ ქალის ბიძას ირჩევს და საქმეც ადვილად გვარდება (მსხალაძე 1969: 37-38).

ბიძის ამგვარი უფლება-მოვალეობა სამეცნიერო ლიტერატურაში ავანკულატის გადმონაშთად არის მიჩნეული. ავანკულატი კი, როგორც ცნობილია, მატრიარქატიდან პატრიარქატზე გარდამავალ საფეხურზე წარმოიშვა (Косвен 1948: №1).

ავანკულატი დასტურდება მთიულეთის, ფშავის, ხევის, სვანეთის და, საერთოდ, კავკასიის სხვა ხალხთა ყოფაში (ჭყონია 1955: 92). ამ კუთხეთა ფოლკლორში მისი კვალი არ ჩანს, მაგრამ სათანადოდ შემორჩენილა აჭარის ზეპირსიტყვიერებაში.

ქალის მშობლების წასვლა მაყრად აჭარაში დაუშვებელი იყო და ხშირად დედით ბიძა თავობდა უფროსობას ქალის სახლიდან გამოყვანიდან ვაჟის სახლში ქორწილის დამთავრებამდე.

საპატარძლოს თუ სასიძოს შერჩევისას მთავარი ყურადღება ექცეოდა სილამაზეს, შესახედაობას, სინდის-ნამუსს, მოსაქმეობას, გვარიშვილობასა და სხვა დადებით თვისებებს. აჭარულ ლექსებში წინა პლანზეა წამოწეული სინდის-ნამუსი და კეთილშობილება:

„რათ მინდა თეთრი ქათამი,
ქორის საფრიალოა,
რათ მინდა ლამაზი ქალი,
ჯარის სახრიალოა“

(მსხალაძე 1969: 39).

ქალის სილამაზეს აღწერს მეგრული ხალხური ლექსი:

სახე სქვამი

სახე სქვამი, ჭყუნტურუა,
გიშერიშა, გიგგ თუმა,

ლამაზი სახე

სახე ლამაზი (და) ქორფა,
გიშერს გიგავს თმა,

ვარდიშ ნერო გოპირელცე
სირინოზიშ გილუ ხუმა,
მარჩხა-წყარც კალმახაში
გილუ სიმარჯე, მიკორთინა,
მესის ვარდი პეულერცე
უჯგუ სქანი ინოჯინა.

ვარდივით გაფურჩქენილს,
სირინოზის გაქვს ხმა,
მარჩხი წყალში კალმახისა
გაქვს სიმარდე (და) მიმოხრა,
მაისის გაფურჩქენილ ვარდს
სჯობია შენი შეხედვა

(სამუშია 1971: 30).

ფშაველი ხედავდა და ხედავს ქალის იდეალს სილამაზესთან ერთად
ზნეობრივ სიწმინდეში, პატიოსნებაში:

„ყანა მშრალი სჯობს სამკალად
ნამიან-ჭანჭახიანსა,
ქალი გონჯი სჯობს ლამაზსა,
ჭორიან-საძრახიანსა“

(ვაჟა-ფშაველა 1956: 95).

უნამუსო ლამაზ ქალს ისევ გონჯს, მაგრამ ნამუსიან დედაკაცს
ამჯობინებს ფშაველი.

ლაზური მასალების მიხედვით, საცოლის შრომისუნარიანობის
წარმოჩენა ხდებოდა საველე სამუშაოების დროს.

„ზოგი ზარმაცია, ბარს ეწებება,
სადილისათვის კი გაჭენდება,
ზოგი გამრჯე არის და ცეკვავს ბარზე.
არ გაუჩერდება ზარმაცებს გვერდზე“

(თანდილავა 1972: 116).

საცოლის შერჩევის ეს პრინციპი დამახასიათებელი იყო მთელი
საქართველოსათვის, რომელიც დასტურდება უამრავი ფოლკლორული
ტექსტით. აღსანიშნავია, რომ ქალი დანიშნულად მხოლოდ სანიშნის
გადაცემის შემდეგ ითვლება. ქალის დასანიშნ საშუალებად კი
საზოგადოების განვითარების გარკვეულ საფეხურზე სხვადასხვა საგანი
გამოიყენებოდა.

ვაჟის მიერ ქალისათვის გაგზავნილ სანიშნო ნივთებში მკვლევარნი
გამოყოფენ ღირებულებისა და გარკვეული სიმბოლოს შემცველ ნივთებსა
და საგნებს. ერთ-ერთ ასეთ სიმბოლურ საგნად ვაშლია მიჩნეული:

„სათამაშო ვაშლი მქონდა,
შენკენ გადმომივარდა,
მე თუ გძულვარ და სხვა გიყვარს,
ფესვიც ამოგივარდა“

(მსხალაძე 1969: 39).

აჭარაში საკმაოდ პოპულარულია. ამ ლექსის სხვა ვარიანტი აქვს
ვახტანგ კოტეტიშვილს:

„გასათხოვარი ქალი ვარ,
ნენე არ მიპირებდა,
ლამაზ ბიჭებს რომ შევხედავ,

გული ამიტირდება.
სათამაშო ვაშლი მქონდა,
შენკენ გადმომივარდა,
თუ შენ ჩემი არ გახდები,
ფესვიც ამოვივარდა“

(კოტეტიშვილი 1961: 253).

ან:

„გოგოსა წითელი ვაშლი ხელში ვერ ავაღებინე,
სამი დღე-ღამე ვეხვეწე, კარი ვერ გავაღებინე“

(უმიკაშვილი 1964: 150).

როგორც ჩანს, ვაშლის აუღებლობა უარის გამომხატველი ყოფილა. ამიტომ ამბობს ვაჟი ასე გულდაწყვეტილი:

„ქალმა ვაშლი შემამტყორცა,
ამოიღო უბიდგანა,
ჩემეულად შეინახე,
არ გადმიგდო გულიდგანა“

(„ივერია“ 1889, № 275).

ვაშლი ნიშნობის სიმბოლოდ მრავალ ხალხშია ცნობილი.

აჭარაში არსებული წესის მიხედვით, დანიშნულ ქალს ვაჟისათვის უნდა გაეგზავნა საჩუქარი. საჩუქრებში წინდაც შედიოდა. ხალხურ ლექსებში წინდის ხსენება იმის მიმანიშნებელია, რომ ვაჟი ქალს ხელს სთხოვს:

„ბუხარში ცეცხლი დავანთე,
ფუტი ავიდა ყელემში.
გოგოვ, წინდები გიმიცდა,
გენაცვალეები ხელებში“.

მეორე ლექსში კი სურვილი პირდაპირ არის გამომჟღავნებული:

„გოგოვ, შენი წელი წმინდა,
მომიქსოვე ჭრელი წინდა.
ფეხზე ძალაძან ჩაცმა მინდა,
შენი თავი ცოლათ მინდა“

(მსხალაძე 1969: 40-41).

ყურადღება გვინდა გავამახვილოთ უძველეს საქორწილო წეს-ჩვეულებაზე, რომელსაც აჭარაში „ნიშანლობა“ ჰქვია და რომლის არსიც შემდეგში მდგომარეობს: დანიშნვისა და „აღდის გაკვეთის“ შემდეგ, როცა სასიძო-საპატარძლოს ქორწინება უკვე გაფორმებული იყო, სასიძოს შეეძლო, ქორწილამდე ევლო საპატარძლოსას და მასთან ცოლქმრული ურთიერთობა დაემყარებინა.

ამ ჩვეულებამ თავისი გამოხმაურება ჰპოვა წყობილსიტყვაობაში: „შაბათი რომ დაღამდა“, „დედამთილო, დედაო“ და სხვა. ჩამოთვლილი ლექსები შედარებით გვიანდელია. ჩვეულება უდავოდ უფრო ძველია, რადგანაც ამ ლექსებში ნაჩვენებია სატირულ-იუმორისტული ტონი.

თავის დროზე „ნიშანლობა“ კანონზომიერ მოვლენად ითვლებოდა და სამარცხვინოდ არავის მიაჩნდა. მოვიხმოთ ტექსტი:

დედამთილო, დედაო:

„დედამთილო, დედაო,
შენ ამოგძრა ენაო,
შენი ბიჭი ჩემთან დადის,
შენგან მინდა ნებაო.
თუ არ მომცე ნებაო,
მე რა მენადვლებაო,
შენი შვილი იჩივლე,
ჭლექი გაუჩნდებაო“

(ინაიშვილი 1969: 89).

ტექსტში თვალნათლივ ჩანს იუმორისტული ტონი. ნიშანლობის ჩვეულება საქართველოს უძველეს კუთხეში - შავშეთშიც არსებულა. ამ მოვლენას „ამბარობას“ უწოდებდნენ.

ეთნოგრაფიული ლიტერატურიდან ირკვევა, რომ ხსენებული ჩვეულება ერთ დროს უცხო არ იყო სხვა კუთხეებისათვისაც.

ილია ჭყონიას ცნობით, აღნიშნული ჩვეულება საქართველოს ბარში შუაგულ ქართლშიც არსებულა (ჭყონია 1955: 146).

აჭარაში „ნიშანლობის“ ერთ-ერთ წინაპირობა „აღდის“ გაკვეთა იყო. თუ აღდი გაკვეთილი არ იყო, ნიშანლობაც დაუშვებლად იყო მიჩნეული.

თედო სახოკიას აქვს განსაზღვრული აღდის არსი. ცოლ-ქმრობის პირობის ქალადი, სადაც მზითეგია ჩამონუსხული (სახოკია 1950: 189).

სასიძოს დასახლებას ქალის სახლში ქორწილამდე სამეცნიერო ლიტერატურაში დისლოკალურ დასახლებას უწოდებენ (Косвеш 1953: 111). ალ. მსხალაძეს აჭარული „ნიშანლობა“ დისლოკალური დასახლების გადმონაშთად ესახება.

ქართველურ ტომთა პოეტურ ფოლკლორში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს აჭარულ ლექსებსა და სიმღერებს, რომლებიც ზოგადქართული ფოლკლორის შემადგენელი ნაწილია.

ამდენად, ნიშნობის თითოეული სახე საზოგადოების განვითარების სხვადასხვა საფეხურის ანაბეჭდს ატარებს. საქართველოს ყველა კუთხისთვის დამახასიათებელი იყო გარიგებითი ნიშნობის არსებობა, რა თქმა უნდა, კუთხური თავისებურებების გათვალისწინებით, მაგრამ ერთმნიშვნელოვნად შეიძლება ითქვას, რომ ქალის ოჯახიშვილობას, დედის მორალურ მხარეს, ქალის საოჯახო საქმეებში დაოსტატებას, ფიზიკურ სილამაზეს, ოჯახის ერთგულებას ყველა კუთხეში ექცეოდა ყურადღება.

ფოლკლორული მასალა ეხმიანება ეთნოგრაფიულ ყოფაში დადასტურებულ უამრავ წეს-ჩვეულებას, რომლითაც მშვენიერდება ქართველი კაცის შინაგანი სამყარო. ესაა ბრძოლის, განვითარების, განახლების, წინსვლის ერთიანი ჯაჭვი.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

- გაბრიჩიძე 1966: ქვიშისაგან შობილი ჭაბუკი, ნართთა ეპოსი. ეპიზოდები შეარჩია და გადმოაქართულა მარიამ გაბრიჩიძემ. თბილისი, 1966.
- ვაჟა-ფშაველა 1956: ვაჟა-ფშაველა, თხზულებანი, ტ. VII. თბილისი, 1956.
- თანდილავა 1972: თანდილავა ზ., ლაზური ხალხური პოეზია. ბათუმი, 1972.
- ივერია 1889: გაზეთი „ივერია“. ტფილისი, 1889, №275.
- ინაიშვილი 1969: აჭარის ხალხური პოეზია. ა. ინაიშვილის რედაქციითა და შესავალი წერილით, წ. I. თბილისი, 1969.
- კოტეტიშვილი 1961: კოტეტიშვილი ვ., ხალხური პოეზია. თბილისი, 1961.
- მსხალაძე 1969: მსხალაძე ალ., აჭარის საოჯახო საწესჩვეულებო პოეზია. ბათუმი, 1969.
- სამუშია 1971: სამუშია კ., ქართული ხალხური პოეზიის მასალები. თბილისი, 1971.
- სახოკია 1950: სახოკია თ., მოგზაურობანი, გურია-აჭარა-სამურზაყანო-აფხაზეთი. თბილისი, 1950.
- უმიკაშვილი 1964: უმიკაშვილი პ., ხალხური სიტყვიერება, ტ. II. თბ., 1964.
- ჩიქოვანი 1975: ჩიქოვანი მ., ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, წიგნი პირველი. თბილისი, 1975.
- ჩოხელი 1990: ჩოხელი ს., ქართული წეს-ჩვეულებები და პოეტური ფოლკლორი. თბილისი, 1990.
- ჰყონია 1955: ჰყონია ი., ქორწინების ინსტიტუტი მთიულეთში. თბილისი, 1955.
- Косвен 1948: Косвен М., Аванкулат, „Советская этнография“. Москва, 1948, №1.
- Косвен 1953: Косвен М., Очерки истории первобытной культуры. Москва, 1953.

**თუჯარი და ქათიბი სიტყვების ისტორიისათვის
აჭარულ დიალექტში**

**FOR THE HISTORY OF THE WORDS
„TUJARI“ AND „KATIBI“ IN THE ADJARIAN DIALECT**

ლელა ავალიანი

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ქუთაისი

Lela Avaliani

Akaki Tsereteli State University
Georgia, Kutaisi

ABSTRACT

Borrowing words is one of the main sources of expanding and enriching the lexical composition of a language. Identifying linguistic units acquired from foreign languages is always an important and necessary stage in the study of language history. The separation of borrowed material and its differentiation from the root vocabulary is of great importance in determining the regular phonetic correspondences between related languages.

Words and expressions borrowed from Eastern languages, including Arabic, take an important place in the lexical composition of the Georgian language. The words established from Arabic to Georgian are of different times and different natures. Here you can find all kinds of borrowing, be it lexical units combined as a result of a living linguistic relationship or entered in a book, words entered directly from Arabic or through other languages (Persian, Turkish, etc.).

The aim of the paper is a phonetic-semantic analysis of two terms of Arabic origin (Tajiri, Katib) denoting the profession in the Adjaran dialect and clarifying the ways of entry.

Tujjari - means 'a merchant' in Acharan (Sh. Nizharadze); The form Tajjiri originates from j[^] (tagir), while tujjari/tujari originates from j[^](tagir). In my opinion, tujjari in Acharan has been borrowed via Turkish (cf.: Turk.tiiccar).

katibi←[^]-d[^] (katib), in the meaning of 'scribe', 'secretary' is represented in Acharan (Sh. Nizharadze). It may be assumed that the form katibi entered Acharan via Turkish (cf.: Turk. katip): the p of Literary Turkish is transformed into Turkish dialects and Adjaran as b, e.g. Achar. mektebi ←[^] Turk. dial. mekteb ←[^] Lit. Turk. mektep←[^] Arab. [^] ' school' (N. Gurgenidze).

Thus, both lexical units analyzed in the paper are transferred to Adjara in their Arabic format. Not all meanings of the polysemantic word came out in Adjara after borrowing. For the most part, Arabic words retain only their basic meaning when entering Georgian. The semantics of some terms are close to the activated meaning in the corresponding Turkish variant.

Phonotactics of words established in Adjara give us a slightly different picture. This is also natural, as it concerns borrowing between two completely different phonological systems, such as Georgian and Arabic (especially if the intermediate language is Turkish).

საკვანძო სიტყვები: სიტყვების სესხება, აჭარული დიალექტი, არაბული ენა, პროფესიების აღმნიშვნელი ტერმინები, ქათიბი, თუჯარი.

Keywords: word borrowing, Adjarian dialect, Arabic language, terms denoting professions, katibi, tujari.

სიტყვათა სესხება, როგორც ენის ლექსიკური შემადგენლობის შევსებისა და გამდიდრების ერთ-ერთი ძირითადი წყარო, ენის განვითარების მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს. უცხო ენებიდან შეთვისებული ლინგვისტური ერთეულების გამოვლენა ყოველი ენის ისტორიის შესწავლის აუცილებელი ეტაპია. ნასესხები მასალის გამოყოფას და ძირეული ლექსიკისაგან მის გამიჯვნას უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება მონათესავე ენათა შორის კანონზომიერი ფონეტიკური შესატყვისობის დადგენისას.

ქართული ენის ლექსიკურ ფონდში მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს აღმოსავლური ენებიდან, მათ შორის არაბულიდან ნასესხები სიტყვები და გამოთქმები. არაბულიდან ქართულში დამკვიდრებული სიტყვები სხვადასხვა დროისა და სხვადასხვა ხასიათისაა; აქ შეიძლება შევხვდეთ სესხების ყველა სახეს, იქნება ეს ცოცხალი ენობრივი ურთიერთობის შედეგად შეთვისებული თუ წიგნური გზით შემოსული ლექსიკური ერთეულები, უშუალოდ არაბულიდან თუ სხვა ენათა (სპარსულის, თურქულის, სომხურის და სხვ.) მეშვეობით შემოსული სიტყვები.

ნაშრომის მიზანია აჭარულ დიალექტში გავრცელებული არაბული წარმოშობის პროფესიის აღმნიშვნელი ორი ტერმინის (თაჯერი, ქათიბი) ფონეტიკურ-სემანტიკური ანალიზი და შემოსვლის გზების გარკვევა.

ჩვენი ძირითადი თემის გაშლამდე მოკლედ შევეხებით პროფესიის სახელთა წარმოქმნის პრინციპებს არაბულში.

ძველსა და ახალ არაბულ ლექსიკაში ჩვენ ვხვდებით „მოსაქმის“ აღმნიშვნელ უამრავ ტერმინს, რომლებიც შექმნილია **فعل** ფორმის მიხედვით. ეს ყალიბი დადასტურებულია უ. რაიტთან (Wright 1967: 137) და ნ. იუშმანოვთან (Юшманов 1999: 60). კ. ბროკელმანი **فعل**

ფორმაში, კონკრეტულად, მოხელეობას გულისხმობს. მისი აზრით, ეს ე.წ. „გადაჭარბების სახელი“ თავისი შინაარსი **فعل** ის და სხვა მიმღეობათა გამლიერებულ ფორმას წარმოადგენს (Brockelmann 1960: 68), ხოლო ბ. გრანდესთან აღნიშნული მოდელის სხვადასხვა მნიშვნელობათა შორის კონსტანტირებულია მუდმივი საქმიანობისა და პროფესიის მნიშვნელობაც (Гранде 1963: 87-88). არაბულში პროფესიის აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია გადმოიცემა, აგრეთვე, ზედსართავის ფორმით **فعل**. მაგ.: **أديب** - ლიტერატორი, მწერალი (Баранов 1989: 28); **خبير** - ექსპერტი (იქვე: 210); **خفير** - დარაჯი, მცველი, ყარაული (იქვე: 229).

ძველსა და თანამედროვე არაბულში პროფესიის აღმნიშვნელი ტერმინების საწარმოებლად, აგრეთვე, გამოყენებულია მიმღეობის როგორც პირველი, ასევე სხვა თემების ფორმებიც. სტატიაში განსახილველი ტერმინები სწორედ I თემის მოქმედებითი გვარის მიმღეობას უკავშირდება. **فاعل** ტიპის ყალიბში **ā-i** - გახმოვანება იმავე ფუნქციას ასრულებს, რასაც ქართულში მე-ე პრეფიქს-სუფიქსი (ლეკიაშვილი 1977: 68); მაგ.: **بائع** - გამყიდველი, ვაჭარი (Баранов 1989: 95). **خازن** - 1. მცველი, მეკუჭნავე (საწყობში); 2. ხაზინადარი (იქვე: 219); **رئاس** - 1. ცხენების მხედნელი; 2. მწვრთნელი (იქვე: 321); **صانع** - ოქრომჭედელი, იუველირი (იქვე: 450).

თუჯარი ვაჭარი (ნოღაიდელი 1936: 46), დიდვაჭარი, სოვდაგარი, ბეზირგანი; „ბოლოს ეს თუჯჯარი დიდი საჩუქრებით გეიტანს ყადისთან თავის საქმეს“ (ნიჟარაძე 1971: 213). არაბ. **تاجر**. არაბ (მისი მხოლოდითია **تاجر**): ვაჭარი, კომერსანტი, მეღვინე (Lane 1863: 297). „გამყიდვლის“, „ვაჭრის“ სემანტიკა აქვს მას ყურანშიც (Гипрац 1881: 88). ზ. ფრენკელის ვარაუდით, **تاجر** არაბულში თავდაპირველად „ღვინით მოვაჭრეს“ აღნიშნავდა, რაც თავისთავად ერთგვარი მიმანიშნებელია მისი უცხო წარმოშობისა. ებრაულსა და ეთიოპიურში ის საერთოდ არ გვხვდება, არამეულში კი მეტად გავრცელებულია. თავისი ვარაუდისთვის ზ. ფრენკელი ერთადერთ დაბრკოლებად თვლის იმ ფაქტს, რომ, **ἄγομαι**-ის გარდა, არამეულში არ არის დამოწმებული არც ერთი სხვა ფორმა. ჰ. ციმერნიც აღნიშნავს, რომ არაბული **تاجر** მომდინარეობს არამეული **ἄγομαι** -დან და უკავშირებს მას აქადურ **ტამკარუ / ტამგარუ**-ს „ვაჭარი“ (ნედოსპასოვა 1978: 14). ამავე აზრს ავითარებენ გ. ბერგშტრესერი, გ. წერეთელი (წერეთელი 1951: 33). მ. ნედოსპასოვას თვალსაზრისით, რადგან არამეული ტაგგარ არაბული მრავლობითის ფორმის მსგავსია, შეიძლება არაბებმა იგი ისესხეს როგორც მრავლობითი, ხოლო შემდგომ მისგან აწარმოეს მხოლოდითის ფორმა. მით უმეტეს, რომ სესხების დროს ასეთი რამ არაბულში ხშირია; მაგ., **فراذيس** ← **فردوس** (ნედოსპასოვა 1978: 14); სპარსულში დადასტურებულ **تاجر** სიტყვას არაბულიდან ნასესხებად მიიჩნევენ მ. გაფაროვი (Гаффаров 1974: 141) და მ. მოინი (Mo'in 1996: 996). **تاجر** არაბული წარმოშობისად არის ჩათვლილი ლ. ბუდაგოვის (Будагов 1869: 342). დ. მაგაზანიკის (Магазаник 1945: 632), ფ. დეველიოღლუს (Devellioğlu 1962: 1340), დიდ თურქულ-

რუსულ (1977: 874) და თურქულ-ქართულ (2001: 1379) ლექსიკონებში. აჭარულში ფიქსირებული ფორმისთვის ამოსავალი თურქული *tâccar*-ია.

ქათიბი - მწერალი, კანცელარიის მუშაკი, მდივანი; „ნუ შეშინდებით ძმებო, დიდი თამარ მეფის ქათიბმა დასწერა: „ჭირსა შიგან გამაგრება ასრე უნდა ვით ქვიტკირსა (ნოღაიდელი 1936: 53; ნიჟარაძე 1971: 351). არაბ. **کتب**: მწერალი, გადაწერი, ჟურნალისტი, კლერკი (Баранов 1989: 676). კ. ბროკელმანის (Brockelmann 1928: 351), გ. წერეთლის (წერეთელი 1951: 209), გ. შარბატოვის (Шарбатов 1961: 84) და ვ. ბელკინის (Белкин 1975: 102) აზრით, **کتب** არაბულში არამეული ნასესხობაა, რომლის ამოსავალს წარმოადგენს ზმნა **كتب** „შეკრიბა“, „დაწერა“;

თურქულში *kâtip* სიტყვას („მდივანი“, „მწერალი“) არაბული წარმოშობისად თვლიან ლ. ბუდაგოვი (Будагов 1871: 108) და დ. მაგაზანიკი (Магазаник 1945: 323).

საკვლევი სიტყვა აჭარულ დიალექტში თურქულის გზით არის დამკვიდრებული; შდრ.: ოსმალური **کتب** (*k'atib*) - მწერალი (რადლოვი 1899: 1536, Devellioğlu 1962: 595). სალიტერატურო თურქულის *p* თურქულ დიალექტებსა და აჭარულში *ბ*-ს გვამღვეს. მაგ.: აჭარ. მექეთები ← თურქ. დიალ. *mekteb* ← სალიტ. თურქ. ← *mektep* ← არაბ. **مکتب** „სკოლა“ (ნ. გურგენიძე).

ამრიგად, ნაშრომში გაანალიზებული ორივე ლექსიკური ერთეული აჭარულში საკუთრივ არაბული ყალიბითაა გადმოსული. ქართულში შემოსვლისას უმეტესწილად შეინარჩუნეს ძირითადი მნიშვნელობა. ქათიბის სემანტიკა უახლოვდება შესაბამის თურქულ ვარიანტში გააქტიურებულ მნიშვნელობას.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

გურგენიძე 1973: გურგენიძე ნ., აღმოსავლური წარმოშობის ლექსიკური ელემენტები აჭარულსა და გურულში, თბილისი, 1973.

ნედოსპასოვა 1978: ნედოსპასოვა მ., უცხო წარმოშობის ლექსიკა არაბულ ოთხთავში, თბილისი, 1978.

ნიჟარაძე 1971: ნიჟარაძე შ., ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ლექსიკა, ბათუმი, 1971.

ნოღაიდელი 1936: ნოღაიდელი ჯ., აჭარა დიალექტოლოგიურად, ბათუმი, 1936.

წერეთელი 1951: წერეთელი გ., არაბულ - ქართული ლექსიკონი, თბილისი, 1951.

Brockelmann 1928: Brockelmann C., *Lexicon Syriacum*, Cottingae, 1928.

Brockelmann 1960: Brockelmann C., *Arabische Grammatik*, Leipzig, 1960.

Devellioğlu 1962: Devellioğlu F., *Osmanlica-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1962.

-
- Lane 1863-1893: Lane E.W., Arabic-English Lexicon, 1863-1893, New York.
- Mo'in 1996: Mo'in M., Persian Dictionary. Tehran, 1996.
- Wright 1967: Wright W. A., Grammar of the Arabic Language, I, Cambridge, 1967.
- Баранов 1989: Баранов X., Арабско-русский словарь, Москва, 1989.
- Белкин 1975: Белкин Б. М., Арабская лексикология, Москва, 1975.
- Будагов 1871: Будагов Л., Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, Т. II, 1871.
- Гаффаров 1974: Гаффаров М. А., Персидско- русский словарь, Москва, 1974.
- Гиргас 1881: Гиргас В., Словарь карабской хрестоматии Корану, Казань, 1881.
- Гранде 1963: Гранде Б., Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. Москва, 1963.
- Магазаник 1945: Магазаник Д. Л., Турецко- русский. словарь, Москва, 1945.
- Радлов 1899: Радлов В. В., Опыт словаря тюрских наречий, Т. II, 1899.
- Шарбатов 1961: Шарбатов Г. III., Современный Арабский язык, 1961.
- Юшманов 1999: Юшманов Н., Грамматика литературного арабского языка. Санкт-Петербург., 1999.

სპარსული ნასესობიანი შუშანა ფუტკარაძის
„ჩვენებურების ქართული“ ლექსიკონის მიხედვით

PERSIAN BORROWINGS ACCORDING
TO SHUSHANA PUTKARADZE'S
„GEORGIAN DICTIONARY OF CHVENEUREBI“

ნომადი ბართაია

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ქუთაისი

Nomadi Bartaia

Akaki Tsereteli State University
Georgia, Kutaisi

ABSTRACT

Georgian-Sparrow linguistic relations originate from the depths of centuries. In Georgian we have both old and middle and modern Persian borrowings. A great deal of research has been conducted by Georgian linguists to identify them. The materials recorded by Shushana Putkaradze provide very interesting material for linguists in this regard.

Shushana Putkaradze did a great job, on the instructions of Arnold Chikobava Institute of Linguistics, to record the speech patterns of Georgians, or Muhajirs, who were deported in the Republic of Turkey in 1828-29 and 1877-78.

Niko Mari first became interested in the Georgian language of the Muhajirs in 1904, and almost a century later Shushana Putkaradze, with the mentioned two volumes, made a very interesting gift to Kartvelology.

Our attention is drawn to the rather large dictionary attached to the first volume, which is full of Eastern, namely Turkish, Arabic, Persian, and Arabic-Persian vocabularies, all of which, except Turkish, have origins, but there are also Persian lexical items which have no origin. , these are:

Amkhanaki, Ateshi, Akhori, Dezgahi, Badia, Bacha, Bituri, Gaatemizebs, Dasturi, Duukorda, Taji, Tokhumi, Emsali, Legleg, Leblio, Lukhudi, Mohiri, Koshki, Kochi, Khamuri, Karfuzi, Khendirku, Khendirki Jakhandari, Chunk, Hawuji.

Some of the separate lexical items in the dictionary (Amkhanaki Karfuzi, Dasturi ...) have not been left out of the attention of Georgian Iranians, but some will first come to the attention of interested parties (Datamiz, Dukorda, Jakhandari ...), or - different phonetic Is presented in the form (Mohiri, Lukhud, Desgah ...).

Persian borrowings are established in Chvneburebi Georgian with some phonetic and semantic changes. Part of it is entered in Georgian through Persian, and part through Turkish. Some of them have even acquired a new semantic load. Persian polysemy is mostly mono semantic.

საკვანძო სიტყვები: მუჰაჯირები, შუშანა ფუტკარადე, სიტყვების სესხება, სპარსული სიტყვები.

Keywords: Muhajirs, Shushana, Putkaradze, word borrowing, Persian words.

დიდი საქმე გააკეთა შუშანა ფუტკარადემ, რომელმაც, არნოდ ჩიქობავას ენათმეცნიერების ინსტიტუტის დავალებით, ჩაიწერა თურქეთის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე 1828-29 და 1877-78 წლებში გადასახლებული ქართველების, ანუ მუჰაჯირების, მეტყველების ნიმუშები, რომლებიც „ჩვენებურების ქართულის“ სახელწოდებით, გამოაქვეყნა ორ ტომად 1993 (ფუტკარადე 1993) და 2016 წლებში (ფუტკარადე 2016).

„ჩვენებურების ქართული,“ ენათმეცნიერული თვალსაზრისით მრავალმხრივ არის საინტერესო, რაც მომავალში სათანადო კვლევას მოითხოვს.

მუჰაჯირების ქართულით პირველად ნიკო მარი დაინტერესდა 1904 წელს, თითქმის საუკუნის მერე კი შუშანა ფუტკარადემ, ხსენებული ორი ტომით, მეტად საინტერესო საჩუქარი გაუკეთა ქართველოლოგიას. პირველ ტომს დართული აქვს საკმაოდ დიდი მოცულობის ლექსიკონი, რომელიც სავსეა აღმოსავლური, კერძოდ, თურქული, არაბული, სპარსული და არაბულ-სპარსული ლექსიკით.

მათ ყველას, თურქულის გარდა, აქვს მითითებული წარმომავლობა, მაგრამ არის ისეთი სპარსული ლექსიკური ერთეულებიც, რომლებსაც არა აქვს მითითებული მომდინარეობა.

ჩვენი ყურადღება სწორედ ასეთმა ნასესხობებმა მიიპყრო, ესენია:

ამხანაკი, ათეში, ახორი, დეზგაჰი, ბადია, ბაჩა, ბითური, გაათემიზებს, დასტური, დუუქორდა, თაჯი, თოხუმი, ემსალი, ლეგლეგი, ლებიო, ლუხუდი, მოჰირი, კოშკი, ქოხი, ხამური, ყარფუზი, ხენდეკი, ჩაფრასტი, ჩუვალი, ჩირადი, ჯახანდარი, ჩუნქი, ჰავუჯი, რომლებზედაც მსჯელობა გვექნება ანხანის რიგის მოხედვით.

ამხანაკი

ამხანაკ-ი მეორე ცოლი. „წინწინ ჩეთინი ადეთი იყო, კაცი ქალსა ამხანაკ მუუყუანდა, ალლაჰაშუქურ, გადავარდა ამფრობა“ (ინ.), „ამხანაკებმა ვერ გეიტანეს მეგემ ერთმანები და დედემ გაარიგა ქალები, ერთი ყანითავში დააყდუმლა, ერთი - ყანი ბოლოში“ (თ. ქ.) (ფუტკარადე 1993).

ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ამხანაკი განმარტებულია ასე: 1. ვინმესთან საქმიანობით (მუშაობით, სწავლით...) დაკავშირებული ადამიანი, ტოლი, სწორი. სკოლის ან ბავშვობის ამხანაკი, კარგი ამხანაკი. 2. რევოლუციურ-პარტიული კოლექტივის მუშათა წრის წევრი. 3. ადამიანი,

როგორც საბჭოთა საზოგადოების წევრი (იხმარება, ჩვეულებრივ, ასეთი ადამიანის სახელის გვარის, წოდებულების, თანამდებობის წინ). გამარჯობათ ამხანაგებო! გთხოვთ, ამხანაგო თავმჯდომარე! - ამხანაგო დეპუტატებო! (ქეგლ).

ამხანაკ-ი მოდის საშუალო სპარსული სიტყვიდან **همخاناک** [hamxānāk], რომლის ახალ სპარსული ენის ფორმაა **همخانه** [hamxāne], შემდეგი მნიშვნელობებით: თანამოსახლე; ცოლი, ქმარი. **هم** [ham] - თანა, **خانه** [xāne] - სახლი (მოინი 1382).

უნდა აღინიშნოს, რომ თანამედროვე ქართულში არა, მაგრამ მეგრულში შემონახულია ამხანაგ-ის სპარსული მნიშვნელობა - მეუღლე (ქაჯაია 2001), რაც მიუთითებს ქართულში საშუალო სპარსულიდან, ანუ X საუკუნემდე, მის შემოსვლაზე.

ამხანაკის სემანტიკური დატვირთვა „ცოლი“ ჩვენებურების ქართულში დაკონკრეტებულად და „მეორე ცოლის“ მნიშვნელობა მიუღია.

ათეში

ათეში-ი (ates) ცეცხლი, სიცხე, მაღალი ტემპერატურა. „ამ ქალსა რასძალა ათეში აქ, ბრონიტიანია“ (თ. ქ.) (ფუტკარაძე 1993).

ათეში-ი სპარსული ნასესხობაა - **آتش** [ātes] - 1. ცეცხლი. 2. გაღვივებული ქვანახშირი. 3. ცეცხლი (სროლა). ამ სიტყვასთან დაკავშირებულია არაერთი იდიომური ფრაზა (Рубинчик 1382).

მისი ირანული ფორმებია: ახალი სპარსული - **آتش** [ātas], საშუალო სპარსული - ātaxs, ავესტური - ātars. მომდინარეა იგი ინდოევროპული ძირიდან *āter (მოჰამად ჰასან დუსთ 1395).

ახორ-ი

ახორ-ი (ahor) ბოსელი. „ახალ წელიწადზე დედეი ახორიდან ამეიყუანდა პაწა კაკუნას და მუარუნიებდა სახლსა“ (თ. ქ.) (ფუტკარაძე 1993).

სპარსულ ენაში არის სიტყვა **آخور** [āxor], რომლის მნიშვნელობაა: - ბაგა, საკვებური, საპირე; გობი, გეჯა (Рубинчик 1983).

მეგრულში არის სიტყვა **ოხორე** შემდეგი მნიშვნელობით: საცხოვრისი, დასახლება, სახლ-კარი, სასახლე, სამოსახლე (ქობალია 2010).

შეიძლება, მეგრული **ოხორე**, სპარსული **آخور** [āxor] - ეს სემანტიკურად გადააზრებული სიტყვა იყოს. შესაძლოა, ორივე საერთო ძირიდან მოდიოდეს.

დეზგაჰი

დეზგაჰი (tezgah) მოწყობილობა, დანადგარი. „ეს დეზგაჰია, ხუანჯრებ ქსოვენ ზედან“ (ინ.); „ბეაზ დოდოს დეზგაჰი აქ“ (იმ.) „ნენეჰაც ქონდა დეზგაჰი“ (ინ.) (ფუტკარაძე 1993).

სალიტერატურო ქართულში ეს სიტყვა დამკვიდრებულია შემდეგი

ფორმით დაზგა. ქეგლ-ის მიხედვით მისი მნიშვნელობებია: 1. მანქანა ქსოვილისა და ზოგი რისამე დასამზადებლად. სართავი დ. 2. მაგიდა სადურგლო სამუშაოებისათვის. 1. სხვადასხვა დარგის ხელოსნის სამუშაო მაგიდა... (ქეგლ).

დეზგაჰი მომდინარეობს რთული სპარსული სიტყვიდან **داستگاه** [dastgāh], შემდეგი მნიშვნელობებით: 1. დაზგა, ხელსაწყო, დანადგარი, მანქანა; 2. (ფიზიოლოგ.) აპარატი, სისტემა; 3. (მუსიკ.) სრული აკორდი... (რუბინჩიკი 1983). იგი შედგება ორი კომპონენტისგან **داست** [dast] - ხელი და **گاه** [gāh] - ადგილი.

ეს სიტყვა თურქულის გზით ჩანს შემოსული ჩვენებურების ქართულში.

ბადია

ბადია (badia) ჭურჭელი (ჯამი). „ბადიები ზაათინ შეშისაგ იყო“ (იმ.) შდრ. საბა (ბადია არს ჯამი ყოველთა უდიდესი) (ფუტკარაძე 1993).

ქეგლ-ის მიხედვითაც ბადია არის ქუსლიანი დიდი ჯამი. ვერცხლის ბადია (ქეგლ).

ბადია მომდინარეობს ანალოგიური მნიშვნელობის მქონე სპარსული სიტყვიდან **بادیه** [bādie] – 1. სპილენძის ან თიხის დიდი ჯამი. 2. ღვინის ფიალა (Рубинчик 1983).

ბაჩა-ი

ბაჩა-ი დაბალი ტანისა. „ერთი ბაჩაი ბაღვი ყოფილა, რაზე მოგაწოდა ასე?“ (ინ.).

ბაჩა-ი მომდინარეა ანალოგიური სემანტიკური დატვირთვის მქონე სპარსული სიტყვიდან **بچه** [bace] (Рубинчик 1983).

ქართულში არსებული ლექსიკური ერთეული ბიჭიც ბაჩას ფონეტიკურად სახეცვლილი ფორმა ჩანს.

ბითურ-ი

ბითურ-ი (bitur) უსირცხვილო, უნამუსო. „ბითური კაცია, სელამი არ მიიციმება“ (ინ.) (ფუტკარაძე 1993).

ეს სიტყვა შესულია ქართულ ჟარგონში, სადაც ის განმარტებულია ასე: ბითურობა სისულელე, უაზრობა, სიბრიყვე („ბითურობაა თავიდან ბოლომდე, რაც შენ მოყევი“ ნოდარ დუმბაძე (ბრეგაძე 2005).

სპარსულ ენაში არის სიტყვა **تور** [tur] იგივე - **تیره** [tire] შემდეგი მნიშვნელობებით: გვარი; ტომი; ოჯახობა (Рубинчик 1986).

მსგავსი შინაარსითა და ფორმით მეგრულში არის სიტყვა თური (რჯული, ჯური, მოდგმა (მოიცავს 5-6 თაობას, გვარი, მოგვარე, სახლეული; ლატანი ვაზის ჩამოსაკიდებლად) (ქობალია 2010), რაც ამ სიტყვის ქართულში სპარსულიდან ნასესხობაზე, ან სულაც საერთო ძირის ქონაზე მიუთითებს.

გათემიზებს

გათემიზებს (თემიზ - სუფთა, ფაქიზი) გაასუფთავებს, გაწმენდს. „ჯერ რამე არ გაგვითამიზებია საბაირამოთ“ (ხ. ფ. „გენჯები ავლენ სოფლის სახლში და გაათემიზებენ იქაურობას“ (თ. ქ.) გაათემიზებული: „გათამიზებული ოდიები დამახდინა“ (თ. ქ.) (ფუტკარაძე 1993).

თემიზ მომდინარეა სპარსული სიტყვიდან تميز [tamiz] - სუფთა; მოვლილი (Рубинчик 1983).

აქვე აღვნიშნავთ, რომ მას მოსდევს სპარსული წარმოშობის ზმნა გაათაზევებს, რომელზედაც მითითებულია სპარსული წარმომავლობა, რომელიც მოდის სპარსული სიტყვიდან تازہ [tāze] – ნედლი, ახალი (რუბინჩიკი 1983).

დასტური

დასტური // დასტურ და ნამდვილად, მართლაც. „ბათომი და ჩუენც დასტურ გამავქეცით“ (ბ.) „ვაიმე, ნენეც, დასტურ ჩუენებური პიტნა!“ (ხ.ფ.); „შენ დასტურდა ჯიღები იცი“ (ხ.ფ.). „მეაც დასტურ გებნევი, ძლათ მინდა შენი ციცაი!“ (ხ.ფ.). დამოწმებულია საბა (დასტურად - განმართლებით) (ფუტკარაძე 19) (ფუტკარაძე 1993).

ქეგლ-ი ასე განმარტავს დასტურს (პირველი მნიშვნელობა): თანხმობა, დათანხმება. დ. მიიღო - დ. მისცა. დასტურს აძლევს (დასცემს, მისცემს) - ნებას დართავს, დაეთანხმება (ქეგლ).

(მეორე მნიშვნელობა): (ძვ.) ფშავ-ხევსურეთში - ხატის მსახური, რომელსაც ლუდის ხარშვა ევალებოდა სალოცავში იგი დეკანოზს ეხმარებოდა აგრეთვე საკლავების დაკვლასა და ხორცის განაწილებაში (ქეგლ).

დასტური იდენტური ფორმით دستور [dastur] არის ახალსპარსულში, სადაც მისი მნიშვნელობებია: I. 1. ინსტრუქცია; 2. წესი; 3. თანხმობა II. 1. მინისტრი, ვეზირი, მრჩეველი; 2. მთავარი ქურუმი ზოროასტრულ რელიგიაში (Рубинчик 1983).

დასტურის საშუალო სპარსული ფორმა dastawar (dastwar), ძველი სპარსული -dasta-bara (ჰასანდუსთი 1395).

დასტური, როგორც რელიგიური ტერმინი, შემონახულია ფშავ-ხევსურეთში.

დუუქორდა

დუუქორდა (kor - ბრმა) დაუბრმავდა. „ამდენ ტირილში დუუქორდა თუალები“ (ინ.) „წყევლამ უწია და თუალები დუუქორდა“ (ტ.) (ფუტკარაძე 1993).

სპარსულ ენაში არის ლექსემა کور [kur] - ბრმა (Рубинчик 1983), რომელიც შესული ჩანს თურქულ ენაში, საიდანც ნაწარმოებია ზმნური ფორმა დუუქორდა.

თახუმი

თახუმი (takim) 1. ჯგუფი, გვარი, კოლექტივი, ჯიში, სახე. 2. მოწყობილობა, სერვიზი, ნაკრები, კომპლექტი, გარნიტური „დუნდა თახუმი მოვექსუევი მასისა, მუთვადისა, ლოგინისა“ (თ. ქ.) „ჩაი თახუმის ჰევესი მაქ“. (ინ.); „ჰაფიზ ნური იყო ჰაჯი თახუმიდან“ (თ.ქ.); „ჩუენი პრატი მათ თახუმებმა ითხვეს“ (თ.ქ.) (ფუტკარაძე 1993).

ეს სიტყვა ქართულ ლექსიკონებში არა გვაქვს.

თახუმი სპარსულიდან მომდინარე შემდეგი ლექსიკური ერთეულია **تخم** - [toxm], რომლის მნიშვნელობებია: ყველაფრის ძირი; კვერცხი; თესლი; შთამომავლობა... (მოინი 1382).

თაჯი

თაჯი (tac) 1. გვირგვინი; 2. ქოჩორი. „დედოფალსა ლამაზი თაჯი ქონდა თაჯზე“ (სტ.) (ფუტკარაძე 1993).

თაჯ-ი მოდის ანალოგიური ფორმისა და სემანტიკური დატვირთვის მქონე სპარსული სიტყვიდან **تاج** [tāj] (Рубинчик 1983).

ემსალი

ემსალი (არ. emsal) ერთნაირი, თანატოლი, მსგავსი ადამიანები, მეგობრები, სწორი, ტოლი. „ჩემი ემსალია იუნუსაი“ (იმ.); „მუსტაფაი ჩემი ემსალი იყო (თ.ქ.); „ერთი ემსალი ვართ“ (ინ.) (ფუტკარაძე 1993).

არაბულ ენაში არის სიტყვა **مئال** [mesl], რომლის მრავლობითის ფორმაა - **امئال** [amsal] - მსგავსები (Баранов 1957).

სპარსულში არის შედგენილი სიტყვა **همسال** [hamsāl] - თანაწლოვანი (რუბინჩიკი). **هم** [haml - თანა, **سال** [sāl] წელი.

ვფიქრობთ, რომ არა არაბულ, არამედ სპარსულ ლექსიკურ ერთეულთან გვაქვს საქმე.

ლეგლეგი

ლეგლეგი (leylek) თეთრი ყარყატი. „ლეგლეგს ერთი გუელი დუუკავია“ (სტ.) (ფუტკარაძე 1993).

ანალოგიური მნიშვნელობითა და მცირე ფონეტიკური სხვაობით სპარსულში არის სიტყვა **لکلاک** [laklāk] (Рубинчик 1983).

ლებიო

ლებიო ლობიო. „ჩუენსა დაჰთესვენ ლებიო“ (ტ.) (ფუტკარაძე 1993).

ქეგლ-ი ლობიოს ასე განმარტავს: [Phaseolus vulgaris] ერთწლოვანი კულტურული მცენარე პარკოსანთა ოჯახისა; იკეთებს მრავალთესლიან პარკს... (ქეგლ).

ლობიო, ანალოგიური შინაარსის მქონე სპარსული ნასესხობაა, რომელიც სპარსულად იწერება და გამოითქმის ასე: **لوبيا** [lobiā] (Рубинчик 1983).

ლუხუდი

ლუხუდი-ი ბარდა, ოქროცერცვა. „ჩავყრით ოფიეფში ლუხუდი და ამუა“ (ინ.) (ფუტკარაძე 1993).

ლუხუდი იგივეა, რაც მუხუდო, რომელსაც ქეგლ-ი განმარტავს ასე: [(cicer arietinum] ერთწლოვანი პარკოსანი მცენარე, იკეთებს მრავალმარცვლიან გაბერილ პარკებს... (ქეგლ).

მუხუდო მომდინარეა ანალოგიური სემანტკური დატვირთვის მქონე სპარსული სიტყვიდან **نخود** [noxod/naxod] (Рубинчик 1382).

მოჰორი

მოჰირი (muhur) ბეჭედი, შტემპელი. „აქ კლდეზე სამი მოჰორია“ (იმ.); „შუიდი სოფელში მოჰორები მოკრიფა“ (თ. ქ.) (ფუტკარაძე 1993).

სპარსულ ენაში არის სიტყვა **مهر** [mohr], რომელიც ნიშნავს ბეჭედს (რუბინჩიკი 1983), საიდანაც მიღებული ჩანს მოჰირი.

ქოშქ-ი

ქოშქ-ი (kosk) კოშკი. „ისენი ერთათ იყუნენ დია, ორი ქოშქი მეზობელი გახდა“ (სტ.) (ფუტკარაძე 1993).

ქოშქი მომდინარეა სპარსული სიტყვიდან **کوشک** [kusk] 1. ვილა, აგარაკი; ქალაქგარეთ სასახლე; 2. სასახლე ბაღით (Рубинчик 1983).

ეს სიტყვა თურქულის გზით შევიდა რუსულ ენაში, საიდანაც დაგვიბრუნდა შემდეგი სახით: კოსკ-ი.

ქობ-ი

ქობ-ი სახელდახელოდ აგებული საზაფხულო სადგომი, სახლი. „თის სახლ ქობი ქვია“ (იმ.); „ქობიც დეიდათ თაზე (იმ.); „ქობებ ვეტყვით თის სადგომებსა“ (ინ.). შდრ. საბა (ქობი არს თივითა, გინა ბელტითა აღშენებული მცირე რამე) (ფუტკარაძე 1993).

ქეგლ-ის მიხედვით, ქობ-ის მნიშვნელობაა: წნელის, ალიზისა და მისთ. უბრალო ნაგებობა ჩალით ან ისლით დახურული (ჩვეულებრივ საცხოვრებელად). დარიბული სახლი (ქეგლ).

ქობი მოდის შემდეგი სპარსული სიტყვიდან - **کاخ** [kax], სადაც მისი მნიშვნელობებია: 1. სასახლე; მდიდრული ნაგებობა; განცალკავებული საცხოვრებელი. 2. ციხე-სიმაგრე (Рубинчик 1983).

ეტყობა, ქობმა ქართულში ეტიმონის საწინააღმდეგო მნიშვნელობა მიიღო.

მსგავსი მაგალითები გვაქვს ქართულ-სპარსულ ენობრივ ურთიერთობებში, მაგალითად: სპარსული **دردمند** [dardmand] - დარდიანი... ქართულში ნიშნავს უდარდელს (درد [dard] - დარდი, ტკივილი, **مند** [mand] ზედსართავის მაწარმოებელი სუფიქსი) (ზართაია 2011).

ხამური

ხამურ-ი (hamur) ცომი. „ქალები ხამურ გააღებენ“ (ინ.); „ერთი ხამური ერთი იუხის ცომია“ (ინ.) (ფუტკარაძე 1993).

ხამურ-ი მოდის ანალოგიური სემანტიკური დატვირთვის მქონე სპარსული ლექსემიდან - خمير [xamir] (რუბინჩიკი 1983).

ყარფუზი

ყარფუზი (karfuz) საზამთრო. „სწორი ყარფუზი მომეც!“ (იმ.) (ფუტკარაძე 1993).

ახალ სპასულ ენაში არის ლექსიკური ერთეული // خربزه [xarboz // xarboze], რომელიც ნიშნავს ნესვს და არა საზამთროს. მისი საშუალო სპარსული ფორმაა - xarbuzak (ნესვი) (ფარევაში 1386).

ეს სიტყვა მეგრულში სწორედ საშუალო სპარსული ფორმით - ხაბურზაკ (<-xarbozak) - არის შემონახული. მეგრულში მისი მნიშვნელობაა საზამთრო და არა ნესვი (ქობალია 2010).

ამგვარად, خربزه [xarboz // xarboze], რომლის მნიშვნელობაა სპარსულში ნესვი, ჩვენებურების ქართულსა (ახ. სპ. karfuz) და მეგრულში (საშ. სპ. xaburzak <-xabozak) ნიშნავს საზამთროს.

სპარსულში საზამთროს სახელწოდებაა هندوانه [hendevane].

თურქულში ნესვის სახელწოდება - kavun.

ამ სიტყვის ფონეტიკური ფორმები მიუთითებს, რომ მეგრულში არსებული ხაბურზაკი წარმოადგენს საშუალო სპარსულ, ანუ მეათე საუკუნემდე ნასესხობას, ხოლო ყარფუზი, იგივე ხარბოზე - ახალ სპარსულს, ანუ შემდგომი ხანისას.

ხარბოზე რუსულშიც არის შესული, შემდეგი ფონეტიკური სახით - арбуз ოღონდ არა ნესვის, არამედ საზამთროს მნიშვნელობით.

ხენდეკი

ხენდეკი (hendek) ორმო, თხრილი, სანგარი. „იგზე ერთი ხენდეკი ყოფილა, იქში ჩამშპარა“ (ინ.). საბა (ხანდაკი - სხვათა ენაა, ქართულად თხრილი ჰქვია) (ფუტკარაძე 1993).

სპარსულ ენაში არის ზმნა کندن [kandan] შემდეგი მნიშვნელობებით: 1) თხრა, ამოთხრა; 2) აპრობა (ტყავის); 3) გადატ. ამოჩხრეკა; 4) გახდა (ფეხსაცმლის...); 5) ამოჭრა, ამოკვეთა (ქვაზე, ხეზე, მეტალზე); გრავირება (რუბინჩიკი 1983).

کند [kandan]-ის ნამყო დროის ფუძეა کند [kand], რომლიდანაც [ak] სუფიქსის დართვით მიღებულია სახელი ქანდაკ (->ქანდაკება).

ჩაფრასტი-ი

ჩაფრასტი 1. დაბალი ხარისხის ვერცხლის ძველებური ყელსაბამი; 2. იაფფასიანი, უბრალო, უმნიშვნელო რამ; 3. მოუხერხებელი, უგერგილო, საქმის უცოდინარი ადამიანის ეპითეტი. „ნენესი ნაქონი ჩაფრასტი მუზეში

მივეცი (სტ.). „მალიან ჩაფრასტი ინსანია, საცოდავი“ (სტ.). „ჩაფრასტი ბათარიები გამოდგა, არ ისაქმა (ინ.) (ფუტკარაძე 1993).

„ჩაფრასტი 1. თვალ-მარგალიტი ან ოქრომკედით ნაკერი. ქათიბის მოსართავად ხმარობდნენ ქართულ კაბაზედ. 2. ქამრის ყულფი. 3. დედალ-მამალი დუგმები, ღილ-კილო. ჩაფრასტსსხვა არა არის რა, გარდა მკერდზე ჩამწკრივებული ღილებისა. 4. ხერხის კბილების გადასაწევ-გადმოსაწევი იარაღი (გრიშაშვილი 1997).

ჩაფრასტი სპარსული ნასესხობაა - چيراست [cafrast] - ჯვრის ფორმის გადახვევა; ყაწიმი 2. ჯვარედინად (Рубинчик 1983).

ჩაფრასტს ჩვენებურების ქართულში ახალი სემანტიკური დატვირთვა შეუძენია - მოუხერხებელი, უგერგილო.

თურქულ ენაში არის ჩაფრასტთან ფონეტიკურად ახლოს მყოფი სიტყვა Caprasik, რომელიც ნიშნავს - დაბნეულს. ხომ არა აქვს მას რაიმე კავშირი ჩაფრასტის „ჩვენებურების ქართულში“ შეძენილ სემანტიკურ დატვირთვასთან?

ჩუვალი

ჩუვალი (cuval) ტომარა. „დიდი ჩუვალი ქერი მაქ მიდგმული, ცხენითვინ ვინახავ“ (თ. ქ.) (ფუტკარაძე 1993).

ჩუვალი მოდის სპარსული სიტყვიდან جوال // جوال [jval // coval] მნიშვნელობით - ტომარა (Рубинчик 1983).

სალიტერატურო ქართულში ჩუვალი დამკვიდრებულია ფორმით - ჯვალო- უხეში ქსოვილი, რომელსაც თხის ბეწვი ურევია. ჯვალოს ტომარა (ქეგლ).

ჩირაღ-ი

ჩირაღ-ი (cirak) სანთელი, შუქი, სინათლე. „მალარაში ჩირაღი გაჩინდა“ (ინ.) (ფუტკარაძე 1993).

ჩერაღი [სპ.] იგივეა, რაც კვარი (ქეგლ).

ჯახანდარი

ჯახანდარი სამკურნალო ბალახი (ჯაღანდარი). „ჯახანდარი ლელიპირებში იცის, წამალია მოტეხილის. დაჟეჟილის, ცხელ-ცხელინა შამეიყარო“ (იმ.) (ფუტკარაძე 1993).

ამ სიტყვას, როგორც ირანულიდან მომდინარეს, ჭარხლის მნიშვნელობით იცნობს დავით ბაგრატიონის „იადიგარ დაუდის“ ლექსიკონი (ბაგრატიონი 1985).

სპარსულად ჯახანდარ იწერება და გახმოვანდება ასე: جغندر [cogondor// cogondar] (Рубинчик 1983).

ჰავუჯი

ჰავუჯი (havuc) სტაფილო. „ბოსტანში მაქ ჰავუჯი“ (ჰ.) (ფუტკარაძე 1993).

ამ სიტყვას ქართული ლექსიკონები არ იცნობს, იგი მომდინარეა ამავე სემანტიკური დატვირთვის მქონე სპარსული ლექსებიდან - **هویل** [havi] (Рубинчик 1983).

ჩუნქი

ჩუნქი (cunki) იმიტომ, რომ; რადგან ისე როგორც; საქმე იმაშია, რომ... „დეიჯერონა, ჩუნქი იმას ინსნები აკეთებენ“ (ინ.); „ქირდათ არნა ეილო, ჩუნქი ვეფერ ვერ გეტყვის“ (ინ.) (ფუტკარაძე 1993).

ჩუნქი იგივეა, რაც სპარსული გრამატიკული კავშირი **چونکه** [cunke] - როგორც. (**چون** [cun] - როგორც + **که** [ke] - რომ).

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას:

სპარსული ნასესხობანი ჩვენებურების ქართულში დამკვიდრებულია გარკვეული ფონეტიკური და სემანტიკური ცვლილებებით.

ნაწილი ქართულში შემოსულია სპარსულიდან (ამხანაგი, ბითური, ბადია, დასტური, კოშკი, ქობი...), ნაწილი - თურქულის გზით (ლეგლეგი, ხამური, ხენდეკი...).

სპარსული პოლისემანტები ძირითადად მონოსემანტებად არის შემოსული.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ბართაია 2011: ბართაია ნ., ქართულში შემოსული სპარსული ლექსიკა ი. გრიშაშვილის „ქალაქური ლექსიკონის“ მიხედვით. თბილისი, 2011.
- ბრეგვაძე 2005: ბრეგვაძე ლ., ქართული ჟარგონის ლექსიკონი. თბილისი, 2005.
- გრიშაშვილი 1997: გრიშაშვილი, ი., ქალაქური ლექსიკონი. თბილისი, 1997.
- მოინი 1382: محمد معین، فرهنگ فارسی، تهران، 1382.
- ფარევაში 1386: فرهنگ زبان پهلوی، تالیف دکتر بهرام فروشی، تهران، 1386.
- ფუტკარაძე 1993: ფუტკარაძე შ., ჩვენებურების ქართული, წიგნი I. ბათუმი, 1993.
- ფუტკარაძე 2016: ფუტკარაძე შ., ჩვენებურების ქართული, წიგნი II. ისტორიული ტაო-კლარჯეთის და მუჰაჯირი ქართველების მეტყველების ლინგვისტური ანალიზი. ბათუმი, 2016.
- ქაჯაია 2001-2002: ქაჯაია ო., მეგრულ-ქართული ლექსიკონი. თბილისი, 2001-2002.
- ქეგლ 1986: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. თბილისი, 1986.
- ჰასანდუსთი 1395: هر هنگ ریشه شناختی زبان فارسی، محمد حسن دوست، تهران، 1395.
- Баранов 1957: Баранов Х., Арабско-русский словарь, Москва, 1957.
- Рубинчик 1983: Персидско-русский словарь, под редакцией Ю. Рубинчика. Москва, 1983;
- Турецко-русский словарь 1977: Турецко-русский словарь. Москва, 1977.

**აჭარის მოსახლეობის სოციალურ-კულტურული
ვითარების თავისებურებანი
ადიგენის რაიონის მაღალმთიანეთში
(რამდენიმე სოფლის მაგალითის მიხედვით)¹**

**SOCIAL AND CULTURAL PECULIARITIES
OF ADZHARIAN POPULATION IN
ADIGENI HIGHLAND COMMUNITIES
(BASED ON THE EXAMPLE OF SEVERAL VILLAGES)**

დალი ბეთხოშვილი

სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ახალციხე

Dali Betkhoshvili

Samtskhe-Javakheti State University
Georgia, Akhaltsikhe

ABSTRACT

Adzharia is one of the distinguished regions out of many parts of Georgia, its peculiarity is expressed in its everyday life, daily challenges, and particular lifestyle due to its social condition, ethnicity, and religion, speech, change of geographical area, etc. Adzharia is a specific region that overcame hardship by being with its motherland and did not forget its love for native land, its feeding roots during separation.

The paper refers to the peculiarities of the population migrated from Adzharia to the Adigeni highland communities, in particular: Sairme, Chela, Chechla, Kekhovani, Mokhe, Tsikhisubani, Apieti, Ghortubani, Zedubani, Naminauri, Dertseli and Kikibo, Kvabijvari... who have very interesting religious, social, cultural, ethnic features. Their real Georgian national values are maintained in their lifestyle, like vocabulary, dressing, ethic norms, including respect, modesty, generosity, selfless help of a person, understanding of senior and junior...attitude towards labor characterized for the person working on the land, endless love to the land, livestock breeding, special technology for dairy product production (cheese, butter, curds, dried curds...), the marriage issue, special understanding of the religious believes, cuisine combining Turkish and Georgian dishes and the rules of usages, etc.

---

¹ ნაშრომი ეყრდნობა ადიგენის რაიონის რამდენიმე სოფლის მაგალითს: საირმე, ჭელა, ჭეჭლა, კეხოვანი, მოხე, ციხისუბანი, აფიეთი, ღორთუბანი, ზედუბანი (უმუშალოდ ჩემი სოფელი), ნამინაური დერცელი, კიკიბო, კვაბიჯვარი.

First of all, I'd like to say that past and present are maintained together in the person from Adzharia, there is the battle of two religions, social and cultural existence linking to forcedly adopted religion, found in the social and economic conditions, agitated spiritual and material existence again with Christianity and merging the initial and present on a collapsed fundament which found the shelter to already existing at the beginning, to Christianity and such mixture influenced their worldview significantly.

Another phase for the resettled Adzharia people has been started in Adigeni when they had to live in the Christian environment again, it made their love of the native language and culture stronger and made national image sacred, Georgian was reflected in the customs, traditions, moral norms like hospitality, the issue of the relationship between senior and junior generation, love and respect of the friend, the issue of marriage, etc. new life, restoring of the family heart, revival and moving to the next stage. Their new residence brought the families to new breath and new life.

They demonstrate spiritual and material values together never forgetting the past, they are guides for the future and create an unforgettable history of the nation, they protect their land, nation, language, traditions for their entire life, they maintained the Georgian spirit till now, and transmit it to a new generation.

საკვანძო სიტყვები: აჭარის მოსახლეობა, ადიგენის რაიონი, ზნე-ჩვეულებანი, ტრადიცია, ქართულ-ეროვნული ფასეულობანი, რელიგიურ- კულტურული მახასიათებლები.

Keywords: The population of Adzharia, Adigeni District, customs, tradition, Georgian national values, religious-cultural characteristics.

საქართველოს მრავალ კუთხეთაგან ერთ-ერთი გამორჩეული მხარე, რომელიც თავისი არსებობის, ცხოვრების სირთულეებით, განსხვავებულობით ისახება, არის აჭარა, რომელსაც ამ განსაკუთრებულებას ანიჭებს ცხოვრების სრულიად თავისებური წესები არსებობის ყოველ ეტაპზე: სოციალური მდგომარეობა, ეთიკურ-რელიგიური მრწამსის თავისებურება, მეტყველება, გეოგრაფიული არეალის ცვლილებით გამოწვეული თავისებური კულტურული მახასიათებლები და სხვა. აჭარა საქართველოს სპეციფიკურ კუთხეს წარმოადგენს, რომელიც სამშობლოსგან განუკვეთლად სძლევდა გაჭირვების ჟამსაც ცხოვრების უღელს და შემდეგაც, დაქსაქსულობის პირობებშიც კი, შეინარჩუნა თავისი ეროვნული თვითმყოფადობა.

აღსანიშნავია, რომ ისტორიულად აჭარამ სამსაუკუნოვანი მძიმე უღელი განიცადა თურქეთის დამპყრობლური პოლიტიკისაგან, რამაც თავისი კვალი დაამჩნია მათრწმენას, ფიზიკურ არსებობას, ზნე-ჩვეულებებს, ქართულ სამეტყველო ენას, კულტურას, რელიგიას... მაგრამ ამ უმძიმეს ვითარებას გაუძლო და ქართული სულით აღვსებულმა მაინც მოაღწია

დღემდე; ამ დიდი ტკივილის დაღი, სამი მძიმე საუკუნის შემდეგაც, დღესაც ატყვია აჭარის მოსახლეობას, როგორც უშუალოდ აჭარაში მცხოვრებთ, ასევე სხვა რეგიონში გადასახლებულთა ცხოვრებაშიც კი, თუმცა სხვაობები მეტია, რადგან გეოგრაფიულად დაშორებულ რაიონებში მცხოვრებ აჭარის კუთხის ადამიანების სულიერ სამყაროზე სხვა კუთხის ქართველების გვერდით ცხოვრებამ თავისებური გავლენაც მოახდინა.

დროის მედინობამ, მისმა განცდამ სხვაგვარი მსოფლმხედველობა ჩამოაყალიბა, განსაცდელით სავსე სამსაუკუნოვანმა პერიოდმა კავშირი ჰპოვა დღევანდელობასთან, რომელიც ჭირისუფალივით იქცა იმ გარდასული ჟამიანობის შესახებ, როდესაც აჭარის მოსახლეობა მძიმე განსაცდელში ჩააგდო, რასაც უკვალოდ არ ჩაუვლია. მათში მოხდა რაღაც სინთეზი, სადაც სხვადასხვა რწმენა, კულტურა, სოციალური პრობლემა გადაეჯაჭვა ერთმანეთს და ერთ მთლიან ხატად ჩამოყალიბდა მათ სულიერ თუ მატერიალურ სივრცეში. უნდა ითქვას, რომ ეს სინთეზი დღესაც შეინიშნება - ზოგი რამ ძველიდან უარყოფილ იქნა, ბევრმა შეინარჩუნა თავისთავადობა და დღეს სხვა შერწყმა გვაქვს: შერყეული ქართული სული ბევრ შემთხვევაში მძლავრობს, ზოგში მაჰმადიანური კულტურის კვალი შენარჩუნებულია, თუმცა გახუნებული, მაგრამ, ამავე დროს, ქრისტიანული კულტურის ნიშნებიც შეიძინა, ან უკეთ, დაიბრუნა და სრულიად განსხვავებული სოციალური ჩამოყალიბდა.

წინამდებარე ნაშრომის მიზანია, ყოველგვარი ცოცხალი ასახოს, რომელიც დღეს გვაქვს, შელამაზებისა და გადახვევების გარეშე, რომლის თვითმხილველიც, განმცდელიც და უშუალოდ შემსწავლელიც მე ვარ დაკვირვებების საფუძველზე. მათ იწვნიეს საკუთარი კუთხიდან სხვა კუთხეში გადასახლება, სხვა სივრცულ გარემოში გადაადგილება, რამაც კიდევ ერთხელ შეიტანა ამ კუთხის ადამიანთა ცხოვრების წესში გარკვეული ცვლილებები, გავლენა იქონია და მათი ეროვნული სული სხვაგვარად ჩამოაყალიბა.

აღნიშნული ნაშრომი ეხება ადიგენის რაიონის მაღალმთიანეთში (მთის სოფლებში) მცხოვრებ, უშუალოდ აჭარიდან გადმოსახლებულ ადამიანთა ყოფა-ცხოვრებას, თავისებურებებს... რომელთაც ძალიან საინტერესო რელიგიური, სოციალური, კულტურული, ეთიკური... მახასიათებლები აქვთ. აშკარად ჩანს, მათი ცხოვრების წესში მთლიანად შენარჩუნებულია, მიძინებულ მდგომარეობაში შემონახულია ის ნამდვილი ქართულ-ეროვნული ფასეულობები, რომელთა დაკარგვა შეიძლება სხვა კუთხის მცხოვრებთა არსებობაში, სამწუხაროდ, შეინიშნებოდეს. ეს აღნიშნული შემონახული ფასეულობები ეხება ლექსიკას, ჩაცმულობას, ეთიკურ ნორმებს - მოწიწებას, თავმდაბლობას, სულგრძელებას, მოყვასისადმი უანგარო დახმარებას, უფროს-უმცროსობის შეგნებას... აგრეთვე, შრომითი საქმიანობისადმი დამოკიდებულებას, რაც გლეხს, მიწაზე მომუშავე ადამიანს ახასიათებს: უსაზღვრო სიყვარული მიწისა, მესაქონლეობისა, პროდუქტების დამზადების (ყველი, კარაქი, ნადული, ყურუთი...) თავისებური ტექნოლოგია, ქორწინების საკითხი, რელიგიის, რწმენის თავისებური გათავისება, სამზარეულოს კერძების მათეული

ტექნოლოგია, რომელშიც გაერთიანებულია თურქული და ქართული კერძების მომზადებისა და მოხმარების წესები და ა. შ.

ყოველივე თქმული ჩემი თვალთ მაქვს ნანახი, აღქმული, განცდილი და გააზრებული, მათ გარემოში დავიბადე, აღვიზარდე და სკოლაშიც მათ გვერდით ვიჯექი მერხთან. მათგანაც ბევრი რამ კარგი შევითვისე და ვისწავლე; უპირველესად, იმის თქმა მინდა, რომ აჭარის კუთხის ადამიანში ერთად ინახება წარსული და დღევანდელი, წარსულში ორი რელიგიის და სოციალურ-კულტურული ყოფის ჭიდილის ამსახველი და დღევანდელში თავსმოხვეული რელიგიის, სოციალურ-კულტურული ყოფის პირობებში ჩამოყალიბებული, აფორიაქებული სულიერ-მატერიალური არსებობის კვლავ ქრისტიანულთან დაკავშირება და მასთან შერწყმა, თავდაპირველი და შემდეგ შერყეული საფუძვლები ისევ ძველ, საფუძველში არსებულთან - ქრისტიანულთან ჰპოვებს თავშესაფარს, ამ ნაზავმა მათ მსოფლმხედველობაზე უდიდესი გავლენა იქონია და დაღი დასავა.

აჭარის კუთხის ადამიანებმა უდიდესი და დიადი წარსული შემოგვინახეს და მოიტანეს დღევანდელ დღემდე. ისმება კითხვა: ეს როგორ მოხდა და მოხერხდა? ჩემეული პასუხი ასეთია: რაც მეტია გარეშე წინააღმდეგობა, მძლავრობა მტრისაგან, რასაც მეტად გიკრძალავენ, ამ ერის შინაგანი სულიერი სიმტკიცე, თავდაცვისუნარიანობა, რეაქცია წინააღმდეგი ძალის მიმართ, დაიცვა საკუთარი ღირსებანი, ეს იმპულსი ძლიერდება ადამიანში და უფრო შემართებული ხდება. სწორედ ამ საფუძველიდან უნდა ვიმსჯელოთ იმის შესახებ, როგორ შეინარჩუნა აჭარის კუთხის მცხოვრებმა ნამდვილი ქართული, რომელიც მან უცხოს, თურქულს დაუპირისპირა, მხოლოდ გარეგნულად შეიცვალა რწმენა და შინაგანად, ბუნებით, ძირით მანაც ქართველად დარჩა (თუმცა უნდა ვაღიაროთ, მტერმა, თავსმოხვეულმა ძალადობამ და აგრესიამ თავისი დიდი დაღი დაატყო და ეს დღესაც თვალსაჩინოა). ამაზე მეტყველებს ის ნიუანსები, რამაც გაიღვიძა მათში და ჩანს კიდევ მათი დღევანდელი ცხოვრების დეტალებში.

მინდა მოვიტანო ერთი ამონარიდი წიგნიდან „უკვდავების ბალავარი“: „თურქები სამ საუკუნესა და ოცდაექვს წელიწადს ბატონობდნენ აჭარაში. მათ პირველად ჯავახეთი და მესხეთი დაიპყრეს, გადმოცემის მიხედვით, თურქებს შეუთავაზებიათ ქართველებისათვის „თუ სარწმუნოებას შეიცვლით, ფიზიკურად გადარჩებით“. ჯავახებს და მესხებს უარი უთქვამთ შეთავაზებულზე. ამ დროისათვის უდეს, არალს, ხიზაბავრას, საროს კათოლიკობა მიუღიათ და რომის პაპის თანადგომით თურქების ფიზიკური განადგურებისაგან გადარჩენილან, ხოლო მესხებსა და ჯავახებს დაუწყიათ თურქების წინააღმდეგ ბრძოლა. თურქებმა პირველ რიგში მესხეთის ტყეები გადაწვეს, ხალხს მოუსპეს თავშესაფარი. შემდეგ დაიწყეს მოსახლეობის ფიზიკური განადგურება... თურქებმა გააგრძელეს მუშაობა გადარჩენილ ქართველებთან: მოსყიდვით, გაიძვერობით, შანტაჟით, ფარისევლობით, სამსახურში დასაქმებით, შანთით, ცეცხლით, მახვილით მათი გათურქებისათვის“.

რა მოხდა აჭარაში? კითხვას სვამს ავტორი: „ჩვენი წინაპრები გონივრულად მოიქცნენ, შეიცვალეს სარწმუნოება და ფიზიკურ განადგურებას გადაურჩნენ. შეინარჩუნეს ენა, ზნეობა, ადათი, წესი...“ (გელაძე 2015: 147-148).

ადიგენში გადასახლებულ აჭარელ ადამიანთა ცხოვრებაში სხვა ეტაპი იწყება, კვლავ ქრისტიანულ გარემოში დასახლებამ კიდევ მეტად გაამძაფრა დამოკიდებულება მშობლიური ენისადმი, კულტურისადმი, რამაც, ერთ დროს მიძინებულმა, წმინდა ეროვნული სახე მიიღო, წმინდა ქართული აისახა ჩვეულებებში, ტრადიციებში, ზნეობრივ ნორმებში, მაგ., სტუმართმოყვარეობის, უფროს და უმცროს თაობას შორის ურთიერთობის საკითხი, მოყვასის სიყვარულისა და პატივისცემის, ქორწინების საკითხი ა. შ. ხელახალი სიცოცხლე, ოჯახის კერიის კვლავ განახლება, გაცოცხლება და ახალ საფეხურზე შედგომა გადმოსახლებისას იწყება. მათი „ახალმოსახლეობა“ ოჯახში ახალ სუნთქვას, ახალ სიცოცხლეს იწყებს: „დღიური მუშა, საღამოს ჟამს დაბრუნებული თავის ქოხში, ჰხედავს კერაზედ გამქრალ ცეცხლს და ნაცარს გაცივებულს. ჰხედავს, მაგრამ მანც რაღაც იმედით, გაქექს იმ ცივ ნაცარს, მიიტანს ლადრამდე და იქ ჰპოვობს ობოლ-ნაკვერცხალს, რომლის საშუალებითაც აჩენს ხელახლა საოჯახო ცეცხლს. ის ცეცხლი არის გაგრძელება წინა ცეცხლისა!“ (წერეთელი 1960: 128).

დღევანდელ თაობაში შეინიშნება ძველი ქართული, ეროვნული ფასეულობებისათვის ბრძოლის პათოსი, წინაპართა ძველი გზის დაცვის, შენარჩუნებისათვის თავდადება და მათი პატივისცემა...

აქვე მინდა მოვიშველიო ლექსის - „ჰე, ღმერთო“ სტრიქონები:

„ჰე, ღმერთო წინაპართ გიგალობეს,

ჩვენ გცოდეთ? ცოდვილთ გვაზღვევინე!

ნუ გაასრესინებ ქართველობას,

გარშემო მტერთა აზღაგებას“ (ბერიძე 2019: 77).

კიდევ ლექსიდან „წარსული“:

„ერთი კი ვიცი, სიდიადე თუ გინდა სულის,

შენი წინაპრის ნაღდ სულს ჩახედე,

მოითქვი სული, ეზიარე ჭეშმარიტებას“ (იქვე: 82).

ძალზედ საინტერესოა სწავლა-განათლების საკითხი. მათი დაინტერესება საშუალო განათლების მიღებისა და გარკვეული პროფესიის დაუფლებისა ნაკლები იყო. მიდრეკილება თავდაპირველად, ალბათ, იმიტომ იყო ნაკლებად, რომ აჭარაში, თავიანთ ძველ კუთხეში, სწავლა-განათლებისთვის არც თურქებს უზრუნიათ, რომელთაც მათ დასამორჩილებლად სულ სხვა მეთოდები ჰქონდათ შემუშავებული და შემდეგ არც საბჭოთა რუსეთს, რომლის ინტერესებში საერთოდ არ შედიოდა აღნიშნული საკითხი. მათი სწავლა-განათლების პრობლემის მოგვარება ისევ ეროვნული საფუძვლებიდან დაიწყო, ერთეული დაწყებითი სკოლების გახსნის შედეგად, მაგრამ სრულად ყველასთვის მისაწვდომი არ იყო. ამ

საკითხის მოგვარებას სწორედ ეროვნულ წიაღთან დაბრუნების შედეგად ჩაეყარა საფუძველი და ეს პროცესი ფართოდ იკიდებს ფეხს სხვა კუთხეში ჩამოსახლების შემდეგ.

უნდა აღინიშნოს, რომ სწავლა-განათლების სურვილი ახალგაძმოსახლებულთა აზროვნებაში ცოტა უკანა პლანზე იყო გადატანილი, თანაც ძალიან განსხვავდებოდა მამაკაცთა და ქალთა განათლების საკითხის შესახებ დამოკიდებულება; მიდგომა ასეთი იყო: უნდა ესწავლა მხოლოდ მამაკაცს, ხოლო ქალი მარტო ბავშვების აღზრდელი და შინაური საქმის მწარმოებელი უნდა ყოფილიყო: მქარგავი, მქსოველი, ყველის დამამზადებელი და სხვ. აქვე ვიტყვი, რომ მათ საინტერესო ხელსაქმე იციან, ძალიან რთული ნიმუშები აქვთ ქარგვისა და ქსოვის... ქარგვის ნიმუშებს იყენებენ კედლების, საწოლების, აკვნების გასამშვენიერებლად, ხოლო ქსოვის ნიმუშებიდან განსაკუთრებით გამორჩეულია მატყლისაგან დამზადებული პერანგები, რომელიც სამკურნალოა და წინდები ფეხზე ჩასაცმელად, რომელსაც დღეს უფრო უფროსი თაობა იყენებს. აქვე მინდა მოვიტანო აკაკი წერეთლის სიტყვები:

„სჯობს მთებში ვსძებნოთ

ის ჭკუა მარად,

რომელიც დღეს ჩვენ

დავჰკარგეთ ბარად“ (წერეთელი 1960: 50).

და პოეტი კვლავ აღნიშნავს: „ბარში რომ ჭკუა დაიკარგება, მთაში უნდა მოიძებნოსო!... საქართველოს მიყრუებულ კუთხეებში, მთის სიმაგრეებში, ჯერ კიდევ შერჩენილა და შენახულა ის ძველი ხელობა, რომელსაც ხელსაქმარს ეძახდნენ... კიდევ არიან აქა-იქ შერჩენილი ძველი ნიმუშები დარბაისლურის ვითარებისა და ჩვენი თანაგრძნობაც მათკენ მიიწევს“ (წერეთელი 1960: 375).

აჭარელ ქალს, ბევრ შემთხვევაში, მხოლოდ არასრულ საშუალო სკოლას, ე.წ. 8-კლასიან განათლებას აღებინებდნენ და აღარ აგრძელებინებდნენ, საშუალო განათლება მაინც რომ მიეღოთ, აღარ ვამბობთ უმაღლესი განათლების საკითხზე... შემდეგში, განსაკუთრებით 21-ე საუკუნის დასაწყისიდან და მეტად 10-იანი წლებიდან ამ მიდგომებმა ფორმაცია განიცადა, რადიკალურად შეიცვალა მდგომარეობა, დღეს უკვე ქალიც სწავლა-განათლების მოწილე ხდება და ისინი სხვადასხვა პროფესიას ეუფლებიან. უნდა შევნიშნო, რომ ქალის სწავლა-განათლების მხრივ ძველი აზრი დღესაც შემორჩენილია; განათლების საკითხზე უფრო იმიტომ გავამახვილე ყურადღება, რომ ერის განათლება უპირველესია - მისი ცნობიერების შეცვლის, განვითარებისა და წინსვლის საწინდარია.

საგანგებოდაა აღსანიშნო ის, რომ მათში დიდი ყურადღება ექცევა რელიგიურ განათლებას, რისთვისაც ბევრ ახალგაზრდას აგზავნიან თურქეთში სწავლის მისაღებად, თუმცა აქ იჩენს თავს რწმენის გაორება, თავსმოხვეული რელიგია მათში ისევ არის ფესვგადგმული... კითხვაზე: რომელი რელიგია არის შენთვის მისაღები? პასუხი ასეთია, ძალზედ

სპეციფიკური: „რა მნიშვნელობა აქვს, რომელ რელიგიას აღვასრულებ, მთავარია ღმერთი მწამს, მესმის მისი გზის, ვილოცებ მისი სახელით და გაცნობიერებული მაქვს, რომ ცუდი არ უნდა გავაკეთო...“ ზოგიერთ სოფელში უკვე რამდენიმე წელია მაჰმადიანური სალოცავებიც ფუნქციონირებს: სოფელ ზედუბანში (იქ დავიბადე და გავიზარდე, სხვათა შორის, ჩემი ყოფილი სახლის გვერდით არსებობს), ალბათ, თუ მეტი არა, 21 წელი მაინც იქნება, რაც მეჩეთია გახსნილი, სოფელ ჭელაში 4 წელია, სოფელ მოხეში კი არსებობდა ძველი ეკლესიის მსგავსი შენობა, სადაც ადრე კლუბი ფუნქციონირებდა, მაგრამ გარკვეული პერიოდის გასვლის შემდეგ, დაკვირვებების საფუძველზე აღმოჩნდა, რომ ის ძველი სალოცავი უნდა ყოფილიყო, თანაც როგორც ქრისტიანული, ასევე მაჰმადიანური ელემენტების ნაზავით, ამიტომ დღეს საკამათო საკითხად არის ქცეული და მომავალი კვლევა გამოიტანს საბოლოო დასკვნას მისი რელიგიური მიმართულების და კუთვნილების შესახებ. მაღალ მთაში სარწმუნოების კუთხით ასეთი ვითარებაა, დაბალია ძალიან პროცენტი იმათი, ვინც ქრისტიანად გადაინათლა; შენიშვნის სახით უნდა ითქვას, რომ რელიგიის საკითხის შესახებ საუბარს უმრავლესობა საერთოდ თავს არიდებს... ორაზროვანი დამოკიდებულება დღესაც შეინიშნება.

ორი კულტურის შეზავება იკვეთება ქორწინების საკითხში, გვარსახელებში, მცირედ ენის მხრივაც. ქორწინების კუთხით, ისინი ყურადღებას აქცევენ თხოვება-გათხოვების დროს, რომელი კუთხის და რელიგიის წარმომადგენლები არიან, მათი შეხედულებით, მიუღებელია აჭარელი სხვა კუთხის ადამიანზე დაქორწინდეს, რაშიც ისინი ითვალისწინებენ და ყურადღებას აქცევენ რწმენის საკითხს და, სწორედ, უმრავლეს შემთხვევაში, ეს არის ამოსავალი მათი შეხედულებისა; მხოლოდ ძალიან ერთეული შემთხვევები გვაქვს ნარევი ქორწინების; რაც შეეხება ქორწინების ასაკს, მხოლოდ მცირედ არის შეცვლილი ვითარება, ვგულისხმობთ იმას, რომ არასრულწლოვან ასაკში მხოლოდ ცოტა ქორწინდება, მაგრამ ცდილობენ 20 წლამდე მაინც, ზოგჯერ ცოტა ადრეც, ახალგაზრდა უნდა დაქორწინდეს. აგრეთვე, შემორჩენილია და დაცული შუამავლის ფუნქცია, არა მარტო გარეშე ადამიანების ჩარევა ხდება დასაქორწინებელი ახალგაზრდების დაწყვილებაში, არამედ, ხშირ შემთხვევაში, წყვილების შერჩევა მშობლების გადაწყვეტილებით გვარდება; რაც შეეხება გვარსახელების მხრივ, დღეს არ ვდავობთ, რომ აჭარელ მოსახლეობას წმინდა ქართული გვარები და სახელები აქვთ, მაგრამ თვითონ ხშირად თურქული გვარებით მოიხსენიებენ ერთმანეთს და თურქული წარმომავლობის სახელებით მიმართავენ, მაგალითად, ბერიძე ბერიოღლი, ნადირაძე-ნადიროღლი... შალვა-მუხამედი, შალვა-იუსუპ და ა. შ.. რა თქმა უნდა, მათი სასაუბრო ენა წმინდა ქართულია, თუ არ ჩავთვლით იმას, რომ ხშირად ხმარობენ თურქულ გამონათქვამებს, როგორც ჩვეულებრივ საუბარში, ასევე ამა თუ იმ ნივთის, ადგილისა თუ კერძის დასახელებისას... ამავე დროს, ისიც არის აღსანიშნი, რომ მათ მეტყველებაში შეიძლება

აღმოვაჩინოთ ისეთი ნამდვილი ძველი ქართული სიტყვა, რომელიც სხვა კუთხის ქართველ ადამიანში მივიწყებული და დაკარგულია... აღნიშნული ენათმეცნიერული შესწავლის კუთხით საყურადღებოა და შემდეგ კვლევას ითხოვს. საუბრის კილოც თავისებურია და არაერთგვაროვანი, რადგან მასში ძველი კილოს ნაშთიც არის და ახალი მეტადაა შეჭრილი, ეს შეზავება კი საუბრის კილოს მისეულ ხასიათს ანიჭებს, თუმცა ჩემ მიერ დასახელებულ სოფლებში მცხოვრებთა კილო მცირედ განსხვავდება კიდევ, რაშიც განმსაზღვრელ როლს თამაშობს გეოგრაფიული მდებარეობაც, შედარებით ბარი სოფელია, თუ მაღალ მთაში მდებარეობს, მაგრამ მეტად ის ფაქტორი, ამა თუ იმ სოფელში მარტო აჭარის კუთხის ქართველები ცხოვრობენ თუ თანაცხოვრებაში იმყოფებიან სხვა კუთხის ქართველებთან (აქ ცხოვრობენ რაჭველებთან ერთად, ჩემ მიერ მითითებულ სოფლებში). ერთი უდავოდ უნდა ითქვას, რომ მათ სიცოცხლის ფასად შეინარჩუნეს და დაცვეს ქართული ენა და მოიტანეს დღევანდელ დღემდე.

ენობრივი თვალსაზრისით, მათ მეტყველებაში ჩემთვის ძალიან საინტერესოა და ყურადსაღები ასაკობრივი სახელი ორმაგი დასახელებით: „მოხუცი“ - „ბერი“. საინტერესოა იმ თვალსაზრისით, რომ, როგორც ცნობილია, ბერი სასულიერო მწერლობაში განდევილს, ბერად შემდგარ, განცალკევებით მცხოვრებ ადამიანს მიემართება, რომელსაც მიზნად დაუსახავს საღვთო ღვაწლი მარტომ აღასრულოს, მისი მეშვეობით კი წუთისოფლის ცხოვრება უნდა მოაგვაროს... სულხან-საბას ლექსიკონის მიხედვით: „ბერი - ხან-მრავალი კაცი“ (ორბელიანი 1991: 102). ზემოთ აღნიშნული ტენდენცია აჭარის მოსახლეობაშიც შეინიშნება, კერძოდ, იმ კუთხით, რომ ასაკში შესვლისას მეტად ცალკე ცხოვრება ურჩევნიათ. აჭარულ სიტყვაში „ბერი“ ღრმა მოხუციცაა და, მაგალითად, 50 წელს გადაცილებულსაც „ბერს“ ეძახიან, ე. ი. თვლიან, რომ ასეთი ასაკის ადამიანებმა თავისი მისია უკვე შეასრულეს და ახლა ასპარეზი ახალგაზრდებს უნდა გადააბარონ (თუმცა უქმად, რასაკვირველია, არ იმყოფებიან, მხოლოდ იმცირებენ მძიმე ფიზიკურ საქმიანობას და შედარებით მსუბუქ საქმიანობას ეწევიან, ქალი, მაგალითად, ხელსაქმეს, სხვა საოჯახო საქმიანობას, მამაკაციც მხოლოდ შიდა საქმით შეიძლება დაკავდეს, თუმცა ყველა შემთხვევაში ასე არ არის, მიდგომა ინდივიდუალურია), ბევრი 40-50 წლის ადამიანისგან მომისმენია: „ახლა ბერობა უნდა დავიწყო და დავისვენო“; ერთმა კი ასე აღნიშნა: „44 წლის ვარ, 2-3 წელიწადს კიდევ და შემდეგ ბერობა უნდა დავიწყო“. სულხან-საბა აგრეთვე, განმარტავს: „ბერობა - მოხუცებულნი“ (ორბელიანი 1991: 102). მიიჩნევენ, რომ ახალგაზრდობის შემართება, სიძლიერე უკან იხევს და გარკვეულ საქმეებს, რომელთაც უპირველესი ადგილი მიეკუთვნება ოჯახის მართვასა და წინსვლაში, მათზე უკეთ ახალგაზრდა მომავალი თაობა გააკეთებს. ამისათვის ისინი ცდილობენ, სულ მცირედი შესაძლებლობაც რომ ჰქონდეს, აუცილებლად ცალკე კომლად გაიყვანოს და დაასახლოს შვილები, რის შემდეგაც ისინი სრულიად დამოუკიდებლად წევენ ცხოვრების უღელს, ბევრჯერ ძალიან

მძიმეს; ამიტომაცაა, რომ ზოგჯერ აჭარელ ახალგაზრდას, მიწასა და ველში რომ მუშაობს მთელი ცხოვრების მანძილზე, ასაკში შესულის შეხედულება აქვს, ალბათ, აქედან გამომდინარეც, თავიანთ თავს ნაადრევად ნათლავენ მოხუცად და უწოდებენ „ბერს“.

რაც შეეხება ჩაცმულობას, ამ მხრივაც სიჭრელე შეინიშნება, გაჩნდა თანამედროვე მიდგომები: იშვიათია თავსაზურავის ხმარება, გრძელი კაბის ჩაცმა, ასევე კაბის ქვეშ გრძელი ჩასაცმელის ხმარება, დამახასიათებელი ე.წ. „ქალამნებიც“ იშვიათობას წარმოადგენს; მათი ატრიბუტი სამკაულია - ძვირფასქვებიანი მძივები და სამაჯურები, საუკეთესო ოქროს სამკაულები, მათ შორის გამორჩეულია „მედალიონები“, სხვადასხვა გამოსახულებებით, რომელთაც დღედაღამ ატარებენ; საინტერესოა, აგრეთვე, მაგიური თვლების ტარება, განსაკუთრებით მცირეწლოვან ბავშვებში, ავი თვალისგან დასაცავად, თუმცა ასაკში შესული ადამიანებიც ხმარობენ მას.

აჭარასა და ადიგენს მხოლოდ ერთი ქედი ჰყოფს, ისინი გეოგრაფიული მდებარეობითაც და სულიერ-მატერიალური ყოფითაც ახლოს დგანან ერთმანეთთან; ამიტომაცაა, რომ აჭარის მოსახლეობის ადრინდელი და თანაც დიდი ნაკადით გადასახლება სწორედ ადიგენის მაღალმთიან სოფლებში მოხდა. რატომ მაინცადამაინც მაღალ მთაში და არა დაბალ, ბარის სოფლებში? ჩემი მხრიდან პასუხი ცალსახაა: ისინი მიწას, გაშლილ ველებს დაეწაფნენ, როგორც ნამდვილ ქართველ გლეხს სჩვევია, მესაქონლეობის საქმიანობის მოყვარულ მშრომელ ადამიანს ასეთი ადგილები ესაჭიროებოდა. ამ არჩევანში ჩანს მათი უსაზღვრო შრომისმოყვარეობა, სიყვარული მიწისადმი; ისინი მიიჩნევენ, რომ ადამიანმა თავისი შრომით უნდა მოიპოვოს ლუკმა-პური, და არა მარტო თავისი, საკუთარი მარჯვენით და ოფლით მოიწიოს, რათა ასეთ დაპურებაშია დიდი საღვთო მადლი; აგრეთვე, ის შორეული ძირები, რაც ამ ორ კუთხეს აკავშირებს, კერძოდ, „გადმოცემით, ჩვენი (აჭარის კუთხის მცხოვრებთა - დ. ბ.) წინაპრები მესხეთიდან, ადიგენიდან არიან მოსახლებული...“ (გელაძე 2015: 178). ეს კავშირი განაპირობა, აგრეთვე, იმ საერთო თვისებებმა, რომელიც დამახასიათებელია ამ ორი კუთხის მცხოვრებთათვის და ცხადყო მათ შორის შედარებამ: მამულისა და ერის სიყვარული, უსაზღვრო შრომისმოყვარეობა, სტუმართმოყვარეობა, თავმდაბლობა, გაჭირვებულის თანადგომა, ურთიერთპატივისცემის გრძობა... ეს ის თვისებებია, რომელთა შესახებ ბიბლია ხშირად ამახვილებს ყურადღებას ადამიანთა სიკეთით აღვსებისათვის, კეთილი თვისებებით რომ აღიჭურვონ და არ დაივიწყონ უმთავრესი ღირებულებები. ეს სწავლებანი მათ ღრმად აქვთ გამჯდარი შინაგან სამყაროში, სულის მოთხოვნილებად არის ქცეული ზემოთ დასახელებულ თვისებათა აღსრულება; არ შეიძლება არ აღვნიშნო აჭარის კუთხის ადამიანთა დიდსულოვნება გზააზნეული ადამიანის, ყოველგვარი ირიბი გადახვევების, დაცინვის გარეშე, სწორ გზაზე დაყენება, ადამიანის მთავარი ამქვეყნიური ვალიც ხომ ესაა - უშურველი თანადგომა გასამრჯელოს გარეშე?! და მთავარი, დღეს,

სამწუხაროდ, ხშირად შევხვდებით ფიზიკურად ნაკლ ადამიანს როგორც ამაყად, ზემოდან, მედიდურად უყურებენ გარშემომყოფები (ნაწილზე ითქმის, რა თქმა უნდა) და დაცინვის ობიექტად ხდიან, აჭარის კუთხის წარმომადგენელი ამას არ ჩაიდენს (ასეთი უამრავი შემთხვევის მნახველი და მომსწრე ვარ), პირიქით, იტყვის: „ისიც ღმერთის გაჩენილია, როგორც დანარჩენი, და ისიც იმ ყველაფერს იმსახურებს, როგორც ყველა ადამიანი“ (მაგალითად, ქორწინებაში დაუწუნებლობა...), მიიჩნევენ, რომ „მას ეს ნაკლი სხვა რამით უნდა შეეცვას“, - მომისმენია უფროსი თაობის აჭარელი ბრძენი ადამიანებისაგან. ჩემი აზრით, ამ ბრძნულ ნააზრევში დევს სწორედ ის მთავარი სწავლების არსი და ღირებულება, რაც რწმენიდან მომდინარეობს და ქადაგებს ადამიანთა განურჩევლობას, „ღვთისაგან დანაბადობას“ თანაბრად, პატივისცემას, ღირსებასა და მთავარ სათნოებას „საღვთო სიყვარულს“, რომელიც თანაბრად ეფინება ყველას და ნერგავს მოყვანის სიყვარულს; მათ დიდსულოვნებაზე მეტყველებს საკუთარი საქმის გადადება და სხვებისათვის საქმის კეთება, რადგან მიაჩნიათ, რომ ეს „დიდი სამადლო საქმეა“, ხოლო, სადაც მადლია, იქ ღმერთი არის დასადგურებული, რომლის ნათლის ქვეშ მყოფი ადამიანი ჩრდილი კი არ უნდა იყოს, არამედ მოქმედი, სიკეთის მთესველი, რომელმაც უნდა დამოდღვროს ხვალისდელი დღე.

მ. ბერიძის ლექსში „ცეკვა ცეცხლისთვის“ ვკითხულობთ:

„სიკეთეს დიდი ძალა აქვს,
არავის ტოვებს საშიშს“ (ბერიძე 2019: 76).

ყოველივე ზემოთ თქმული მათი სულის მოთხოვნაა, მოწოდებაა... „ადამიანისთვის მხოლოდ ის საზრდოა კარგი, რომელსაც მისი ბუნება მოითხოვს და რიგიანად მოინელებს“ (წერეთელი, 1960: 403).

სიკეთისქმნისთვალსაზრისითასევესაინტერესოადაჩემსყურადღებას იქცევს მათი შეხედულება მძიმე ავადმყოფობისა და გარდაცვალების შესახებ. მძიმე ავადმყოფის მდგომარეობის გასაგებად შეკითხვაზე: როგორ არის? პასუხი ასეთია: „რა უნდა, კარგად არის!“ შეუძლებელია მოპასუხემ გითხრას „ცუდად არის!“ გარდაცვალების შემთხვევაში კი ამბობენ: „დღე დაელია და იმიტომ მოკვდა“; უსუსური ბავშვის გარდაცვალება ასე ესმით: „ღმერთმა მოიყვანა, ღმერთმა ამართვა (ე.ი. ისევ ღმერთმა წამართვა, წაიყვანა) და კიდევ გავაჩენო“, სადაც ადამიანის ხვედრთან ერთად ღმერთის ძალმოსილების, დახმარების რწმენა ძლიერია და ეს დამოკიდებულება უსაზღვრო სიცოცხლის ენერგიას აძლევს მათ არსებობას.

სწორედ მათზე შეიძლება ითქვას სულიერად ამაღლებული, ფიზიკურად ჯანსაღი, თავმდაბლობით, ღმერთისა და ადამიანის სიყვარულით, მიწის სიყვარულით გამორჩეული ადამიანები (მიწის სიყვარული რამდენიმეჯერ უსაფუძვლოდ არ ვახსენეთ, ამით ჩანს მათი გამოკვეთილი მისია ამ წუთისოფელში...), რომლებიც ხასიათდებიან გამძლეობით, ამტანობით, გამტანობით, სითბოთი, ენატკბილობით, დიდსულოვნებით... ყოველივე ეს იმ შესაძლებლობათა ფლობაა, რაც

ნამდვილ ადამიანს უნდა ახასიათებდეს, იმ მადლის გამოვლენაა, რომელიც უშურველად უნდა აღასრულოს მიწიერმა ადამიანმა და ამ შესაძლებლობებს დაუფლებულმა და მადლის მატარებელმა მოიხადოს ის აუცილებელი ვალი, რომელიც მართებს მას ღვთის, სამშობლოსა და ერის წინაშე.

„პატარა ქვეყანა საქართველო, მცირერიცხოვანია ქართველობა, ისტორია რომ წაიკითხო ადამიანმა ქართველების წარსულის გაცნობის მიზნით, გაგიკვირდება, ამდენი წამების, ომების, აწიოკების, გადასახლების, ფიზიკური, სულიერი და სარწმუნოებრივი დევნის შემდეგ როგორ მოაღწია ამ პატარა ერმა დღევანდელ დღემდეო. მაგრამ, როცა გაეცნობი ფიზიკურად ძლიერ, გონებრივად ამაღლებულ და სარწმუნოებრივად მტკიცე ქართველ ქალსა და მამაკაცს, მაშინვე გაგიქრება ის გაცეცხის გრძობა. ტყუილი იქნება ამდენ ტანჯვა-წამებას, დარბევას, ფიზიკურ განადგურებას, ქვეყნის მრავალჯერ დაჭრა-დაჩეხვას, დანაწილებას სხვა რომელიმე ერმა გაუძლოს“ (გელაძე 2015: 209).

„მაგრამ, მიუხედავად გაჭირვებისა, ქართველი „თითონ დარჩენილა და ჭირი, კი დრო და ჟამს გაუქარვებია!...“ (წერეთელი 1960: 400).

სიცოცხლე გრძელდება... სიცოცხლეს დაცვა, გაგრძელება სჭირდება, რომელიც ღვთის განგებით ხდება, მაგრამ მოკვდავმა ადამიანმა უნდა გაითავისოს ამქვეყნიური ვალდებულებები და სრულყოს კეთილი ღვაწლით, რომელიც არის ღმერთთან მიახლოების, სიცოცხლის განგრძობის გზა, საფუძველი ხვალისდელი, მომავალი უწყვეტი არსებობისა.

როგორც მ. ბერიძის ლექსში „ცეკვა ცეცხლისთვის“ ვკითხულობთ:

„სიცოცხლე ბრძოლა შექმნილა,

ბრძოლა მომცველი ყოვლის...“ (ბერიძე 2019: 74).

ადამიანი სიცოცხლის გაგრძელების უნარს და ძალას, ღმერთისაგან მონიჭებულს, სწორედ სიყვარულის წყალობით ახორციელებს, ეს სიყვარულია ღმერთის, რწმენის, ერის, სამშობლოსი... „არსად დედა-მიწის ზურგზედ სხვა საქრისტიანო ერი არ გვეგულება იმოდენად ჭირნახული და ისე თავ-გადასავლიანი, როგორც ქართველები: თოთხმეტი საუკუნის განმავლობაში მათი მოწმობა რჯულისა და ქვეყნის გულისათვის არ შეეყენებულა; ერთხელვე მათგან კისრად ღებული ჯვარი, შეუბღალავად მოიტანეს მეცხრამეტე საუკუნის კარებამდე და არც შემდეგ უღალატებდნენ, სანამ უკანასკნელი ერთი ქართველთაგანი კიდევ დარჩებოდა სამსხვერპლოდ!“ (წერეთელი 1960: 202).

წინამდებარე ნაშრომის ფორმატი ვერ დაიტევს სათქმელს, შემდეგში კვლევის შედეგად კვლავ უნდა გამოვთქვა ჩანაფიქრი ასეთი კუთხის ადამიანების საინტერესო და შთამბეჭდავი ცხოვრების შესახებ; ისტორიად ქცეული წარსული დღევანდელობასთან, განუმეორებელ აწმყოსთან შეზრდილი საფუძველს უქმნის ხვალისდელ, სამომავლო ცხოვრების გზას, რომელიც ერთ დროს ისევ ისტორიად იქცევა და ამ უწყვეტ ისტორიულ გრეხილში ყალიბდება ადამიანის, ერის, ქვეყნის განუმეორებელი და უკვდავი არსებობა.

გამოყენებული ლიტერატურა

ბეთხოშვილი 2019: ბეთხოშვილი დ., „მოგონებები“, ხელნაწერი ნაშრომი. ახალციხე, 2019-2020.

ბერიძე 2019: ბერიძე მ., „უნდა იფხიზლო მაშინ, როცა მგლებსაც კი სძინავთ“, ლექსების კრებული. ახალციხე, 2019.

გელაძე 2015: გელაძე ი., „უკვდავების ბალავარი“, მონოგრაფია. თბილისი, 2015.

ორბელიანი 1991: ორბელიანი ს.ს., „ლექსიკონი ქართული“, ტ. I, ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ. თბილისი, 1991.

წერეთელი 1960: წერეთელი ა., თხზულებათა სრული კრებული თხუთმეტ ტომად, ტ. XII, პუბლიცისტური წერილები, 1881-1889. თბილისი, 1960.

**ბათუმისა და შავი ზღვის პოეტური აღქმისათვის
მხატვრულ ტექსტებში**

**FOR THE POETIC PERCEPTION
OF BATUMI AND THE SEA IN LITERARY TEXTS**

თამარ გოგოლაძე

გორის სასწავლო სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ქუთაისი

Tamar Gogoladze

Gori State Teaching University
Georgia, Gori

ABSTRACT

Batumi and the Black Sea coast, which borders the city, have been attracting the visitors' attention (G. Eristavi) since the 60s of the XIX century, they perceived and enjoyed it. These feelings also evoke in a poet a desire for retrospection of feeling, artistic reflection.

Almost a century ago (1913), Galaktion Tabidze's future wife, Olya Okujava, dedicated the lines to the Black Sea with admiring lines in her diaries.

Later, the most beautiful poetic lines of Galaktion Tabidze were born. The most beautiful collection of Adzharia poets published in Kutaisi in 2009 in "Golden Adzhara Azure" is the echo of these lines.

The collection contains about 150 poems by 36 Adzharia poets of different times. Many of these poems are dedicated to Batumi and the Black Sea. Poets see and perceive the harmony of the sea differently, the thirst to see the near, far, or just the adored space, to express it in poetic words.

This is how Batumi and the sea harmony poets are expressed in lyrics in the collection of poems of Adzharia, which shows the power of the greatest love for the hometown, which is expressed in a fictional word.

საკვანძო სიტყვები: შავი ზღვა, ქართული ლიტერატურა, ზღვისპირა ქალაქი, გიორგი ერისთავი, თედო სახოკია, გალაკტიონ ტაბიძე, ოლია ოკუჯავა, პოეტური კრებული.

Keywords: Black Sea, Georgian Literature, Seaside city, Giorgi Eristavi, Tedo Sakhokia, Galaktion Tabidze, Olya Okujava, poetic collection

შესავალი. ზღვა, მისი სანაპირო ზღვისპირა ქალაქი ლიტერატურისა და ხელოვნების წარმომადგენელთა ცნობიერებაში ყოველთვის აღძრავდა სურვილს, აესახათ შთაბეჭდილებანი თუ გვიანდელი ასოციაციები საკუთარ შემოქმედებაში. საქართველოს ორ მნიშვნელოვან ქალაქს ესაზღვრება შავი ზღვა: სოხუმსა და ბათუმს. სწორედ ამ უკანასკნელზე და აჭარისადმი,, ბათუმისადმი, მიძღვნილ პოეტურ კრებულზე გვინდა გავამახვილოთ წინამდებარე სტატიაში ჩვენი ყურადღება.

ძირითადი ნაწილი. ბათუმი და ზღვის ის სანაპირო, რომელიც ქალაქს ესაზღვრება, ჯერ კიდევ XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან იქცევს მნახველის ყურადღებას შემოქმედში. მას აღიქვამენ და მისით ტკბებიან. ეს შეგრძნებანი პოეტში ბადებს განცდის რეტროსპექციის, მხატვრული ასახვის სურვილსაც.

გიორგი ერისთავი, პოეტი, დრამატურგი, 1862 წელს ევროპაში მოგზაურობის დღიურებში ფოთიდან ზღვით მიემართება ხომალდ „პილადით“. ბათუმთან მიახლოებისას იგი გემზანიდან უყურებს ქალაქს: „დიდხანს უყურებდი პატარა ყარიბა ქალაქს, ბათუმს, ოციოდ სახლი არის, რომ სახლსა ჰგავს. იმათში უკეთესი არის რუსის კონსულის სახლი და ფაშისა. მარჯვნივ ხედავთ აჭარის მთებსა, წინ ზღუა, სადაც მრავალნი გემნი, იალქნებ გაშლილნი, დიდროვანნი ნავნი და პატარა ლოტკები მიმოჰსცურავენ სარკიანს, წმიდას და მყუდროს ზღუაში. წაველ ფიქრში: - რა დიდი ხარ კაცისა გონებავ, ჭეშმარიტო ნაწილო ღვთისაო, რას არ დაიმორჩილებს გონება! ბათუმის ნავსაყუდარი არის პირველი ნავსაყუდარი შავი ზღვისა. ჰაერი თუმცა დამცდელი და ცხელი არისო, მაგრამ მე ეს არ მიგრძენია“ (ერისთავი 1936: 332).

პორტო-ფრანკოს გაუქმების შემდგომი, 80-იანი წლების ბათუმი ასევე აისახება მწერლის დავით კლდიაშვილის მემუარებში „ჩემი ცხოვრების გზაზე“. ბათუმი, რომელიც უკვე ოთხი ათას მცხოვრებთან ქალაქად აღიქმება, „მდებარეობდა ზღვის პირად, ზღვის პირადვე იყო ბაზარი, პატარა დაბალი დაბალი ქოხმახები - ვითომ მაღაზიები, რამდენიმე ქუჩა, ვიწრო და მოუკირწყლავი ქალაქის გარშემო გაბნეული იყო ფაცხები, რომლებშიც ცხოვრობდნენ აფხაზები და ზოგან ზანგები. ახლა რომ რკინიგზა მიდის ქალაქში, ეს ისეთი მოშორებული ადგილი იყო, რომ მარტივად აქ წასვლა საშიშარი და სადარდებელი იყო დღისით, საღამოთი კი პირდაპირ შეუძლებელი... სადაც ახლა კათოლიკების ეკლესიაა, ის იყო განიერი ტბა, სავსე გარეული ფრინველებით და იქ დადიოდნენ სანადიროდ...“ (კლდიაშვილი 1961:26).

თედო სახოკიასთან ერთგვარ რომანტიკულ განცდებს აღძრავს ბათუმი და შავი ზღვა: „ქალაქში, რომელსაც მივარდნილი სოფელის სახელი უფრო შეეფერებოდა, და რომელშიაც 4 970 სული მცხოვრები ირიცხებოდა, ითვლება 30 000 სული: „შეტკეჩილ ფაცხების“ ალაგას ამოზიდულია ორ-სამ სართულიანი სახლები, გაყვანილია მშვენიერი მოკირწყლული ქუჩები, ვაჭრობა გაჩაღებულია, მთელ მსოფლიოსთან

მიმოსვლაა გამართული, გახსნილია საქალებო და სავაჟო გიმნაზიები და სხვა დაბალი სასწავლებლები, საკრედიტო დაწესებულებანი, ქარხნები. თვალს გიტკობთ ტროპიკულ მცენარეებით შემკული ბალები“ (სახოკია 1985: 317-318). ეს კიდევ 10 წლის შემდგომი ბათუმია, რომელიც იქცევს მნახველის ყურადღებას.

ბათუმს არაერთი ლექსი თუ მოთხრობა მიეძღვნა XX საუკუნეში. მაგრამ გამორჩეული მაინც გალაკტიონ ტაბიძეა, რომელმაც 1944 წელს ლექსების მთელი ციკლი („ოქრო აჭარის ლაჟვარდში“) შექმნა და იგი გამოსცა აჭარის სახელგამმა, განახლებული ფორმით კი 1973 წელს - „საბჭოთა აჭარამ“. როგორც წიგნის რედაქტორი პოეტი ნ. მალაზონია იგონებს: „საკვირველია, ჩემო ძამიკო, რომ ჩვენი პოეტები ზღვაზე არაფერს წერენ, ამაზე უკეთესი თემა სადაა!... დღეიდან მე სულ ზღვასთან მექნება საქმე... ეუბნებოდა პოეტი ბათუმში მცხოვრებ მწერლებს“ (ტაბიძე 1973: 7). აი მისი სტრიქონები, პოეტის სულის ნაპერწკალი ბათუმსა და შავ ზღვაზე:

„მიყვარს ბათუმი... მისი ბუნება,
მის ოქრორეულ ლაჟვარდის ბლონდი,
მისი ზღვის მძლავრი აგუგუნება,
მისი ზენიტი და ჰორიზონტი!“

(ტაბიძე 1973: 13)

„ვწერ ამ სტრიქონებს...
ზღვა იღვიძებს, ვით ფიქრი ჩემი
მის ხერხემლებზე
თვით ზღვისფერი ქანაობს გემი“ (იქვე: 78).

თითქმის ერთი საუკუნის წინ (1913 წელს) გალაკტიონ ტაბიძის მომავალი მეუღლე, ოლია ოკუჯავა, თავის პირად დღიურებში აღფრთოვანებული სტრიქონებს უძღვნის შავ ზღვას, აქ პოეტური განცდა მის პროზაულ სტრიქონებში დიდი მხატვრობით გაიჟღერებს: „სამი საათი იყო პაპანაქება იდგა. შორიდან მზით განათებული ზღვის ზედაპირი ცისფრად ლივლივებდა, ცაც ლურჯი იყო. გახარებულმა მივირბინე ზღვასთან, წყნარი ზღვის მხიარული ტალღა ნაპირთან შემეგება, თითქოს ეთეროვანმა არსებამ სალამი მომცაო. მე კი მხიარული კისკისით უკან გამოვიქეცი... ახლოდან ზღვა ცისფერი კი არა, ლურჯი იყო, ძალიან თუ დაფუკვირდებოდი, ღია მწვანე ფერი დაჰკრავდა. ზღვა იყო წყნარი... იგი ოდნავ ირხეოდა, შორს კი, მზის სხივებით გაბრწყინებული წყალი ბრილიანტის თვლებივით ციმციმებდა და თავისი ელვარებით თვალს სჭრიდა ცნობის მოყვარულთ, რომელნიც თითქოს ღირსადაც არ თვლიდა დამტკბარიყვნენ მისი სილამაზით, შორს, ძალიან შორს კი ზღვის დასალიერი მტრედისფერ ცის სივრცეს ერწყმოდა, ცას უხაროდა, ზღვის ჯადოსნურ სარკეში რომ იხედებოდა, რომელიც მას მეტ სილამაზეს ჰმატებდა. ზღვაც ჯადოსნურ სარკეში რომ იხედებოდა, რომელიც მას მეტ სილამაზეს ჰმატებდა. ზღვაც გახარებული იყო, რადგან მისი ტალღების აღზნებით კვნესა ყველას ატყვევებდა, მისი თვალწარმტაცი სილამაზე ბედნიერებას

უორკეცებდა, ხოლო უბედურება აიძულებდა ოცნებას მისცემოდნენ, დამტკბარიყვნენ სილამაზითა და დროებით მაინც დაევიწყებინათ თავიანთი სატკივარი. ამასთანავე ზღვა ცის თვალებით იხედებოდა, ე.ი. ირეკლავდა მოცინარ ცას, რომელიც ზღვას საკვირველ სილამაზეს ანიჭებდა“ (ოლია ოკუჯავას... 1937: 31-32). გადის დრო და თავად ბათუმში გამოზრდილი ქართველი პოეტები სათაყვანო სტრიქონებს უძღვნიან მშობლიურ ქალაქს. ასე ესიყვარულებიან აჭარელი პოეტები ბათუმს. სწორედ ამისი გამოძახილია 2009 წელს ქუთაისში გამოცემული აჭარელი პოეტების უმშვენიერესი კრებული „ოქრო აჭარის ლაჟვარდში“. როგორც რედაქტორ-შემდგენელი გიზო თავაძე აღნიშნავს, „ყველაზე დიდი ოქრო მზეა, მზე ზღვის ტალღებში არეკლილი, მზისფრად შეფერილი. სილურჯე და ლურჯში გარდატეხილი ოქროსფერი, ერთი სიტყვით ლექსი“ („ოქრო აჭარის“... 2009: 2). კრებულში 36-მდე სხვადასხვა დროის აჭარელი პოეტის 150-მდე ლექსია. ამათგან არაერთი ლექსი ეძღვნება თვით ბათუმს და შავ ზღვას პოეტები სხვადასხვა თვალთ ხედავენ, აღიქვამენ ზღვის ჰარმონიის, ახლობლის, შორეულის თუ, უბრალოდ, სათაყვანებელი სივრცის ხილვის, პოეტური სიტყვით გადმოცემის წყურვილით. კრებულის ლექსთა თემა ჩვენ ორ ნაწილად გავყავით: თავად ქალაქისადმი და საკუთრივ ბათუმის ზღვისადმი მიძღვნილი პოეზია.

საინტერესოა ცისანა ანთამის ლექსში „ასე შემოდიოდა პოეზია ბათუმში“: „და ქალაქი ჯერ კიდევ ტკივილგანუკურნებელი, მეღექსეთა ჰამქართ ფალავნობს ტფილისს“. პოეტი ქალი გალაკტიონით იწყებს ბათუმის სადღეგრძელოს, რაც თითქოს დასაწყისია იმ საგალობლისა, რომელსაც საოცარი ზღვისპირა ქალაქის „სიყვარულის საგალობელი“ ჰქვია.

ზურაბ ზოიძე ერთსტროფიან ლექსში ათავსებს თავის განცდას:

„უბრალოდ, არ მსურს გითხრა... მიყვარხარ,
ანდა უძღები თვალთ გიყურო,
სახლში ლამაზი ფიქრით მიმყავხარ,
ზღვიდან ტივივით გამორიყულიყო“.

ბათუმი - ტრფობის შენობაა, სადაც იმალება იდუმალი ობიექტი თავყანისცემისა, ამიტომ საყვარელ ქალაქამდე მისაღწევი გზა ასე გაგრძელებულა შალვა იოსელიანის (1915-1942) ლექსში „დაბრუნება ქედიდან ბათუმში“.

შალვა იოსელიანისათვის ზღვა მისი მამულიშვილური გრძნობის მოწმე უნდა გახდეს, რადგან მის გამოძახილის აღიქვამს სამყაროც.

და მაინც ზღვა, ბათუმის ზღვა, ასე ახლობელი და ასე საოცნებო.

ზღვა ცოცხალი ადამიანივით ხვდებოდა მნახველს, ხან მღელვარე და ბრაზიანი, ხანაც მდუმარე, ხანაც ნაზად მოტიტინე.

პარმენ რურუასათვის (1808-1963) ზღვა წამიერად მდუმარეა, არ ეხმიანება პოეტის მგზნებარე, მღელვარე სულს:

წყნარი ზღვა გიორგი სალუქვაძისათვის (1922-1987) მძინარე ლომის სადარია.

უმშვენიერეს სტრიქონებად იღვრება პოეტ ნანა გვარიშვილის (1929) „ზღვა და თოლია“.

ჯემალ ქათამაძე (1933-1993) ზღვის სიყვარულში იზადება და იწვის.

პოეტ შოთა ზოიძისათვის ზღვა ქალის სიყვარულთან ასოცირდება.

დასკვნა. პოეტურმა კრებულმა, რომლის შესახებაც გვქონდა საუბარი წინამდებარე სტატიაში, დიდი როლი შეასრულა როგორც ბათუმის, ქართველთათვის საყვარელი ზღვისპირა ქალაქისა და აჭარისადმი მიძღვნილი მხატვრული მემკვიდრეობის გამდიდრების საქმეში, ასევე აჭარელ პოეტთა სპეციფიკური მანერის, მშობლიური კუთხისადმი სიყვარულის გამომხატველი სტრიქონების განუმეორებლობასა და ინდივიდუალური შტრიხების გამოკვეთაში.

ასევე იღვენთება სალექსო სტრიქონებად ბათუმი და ზღვის ჰარმონია აჭარელი პოეტების ლექსების კრებულში, რომელიც ცხადყოფს უდიდესი სიყვარულის ძალას მშობლიური ქალაქისადმი, რაც მხატვრული სიტყვითაა გაცხადებული.

გამოყენებული ლიტერატურა

ერისთავი 1936: ერისთავი გ., თხზულებანი, ფედერაცია. ტფილისი, 1936.

კლდიაშვილი 1961: კლდიაშვილი დ., „ჩემი ცხოვრების გზაზე“, მოთხრობები. თბილისი, 1961.

„ოქრო აჭარის ლაჟვარდში“ 2009: ლექსების კრებული „ოქრო აჭარის ლაჟვარდში“, საგამომცემლო ცენტრი, ქუთაისი, 2009.

ოკუჯავა 1987: ოლია ოკუჯავას დღიურები და მიმოწერა გალაკტიონთან. თბილისი, 1987.

სახოკია 1985: სახოკია თ., „მოგზაურობანი“. ბათუმი, 1985.

ტაბიძე 1973: ტაბიძე გ., „ოქრო აჭარის ლაჟვარდში“, ბათუმი, 1973.

**-ულ/-ილ სუფიქსებით გაფორმებული
ზმნური ყალიბები
აჭარელ მუჰაჯირთა მეტყველებაში
(გამოქვეყნებული ტექსტების მიხედვით)**

**VERB TEMPLATES DECORATED WITH
-UL / -IL SUFFIXES IN THE SPEECH
OF ADJARA MUHAJIRS
(ACCORDING TO PUBLISHED TEXTS)**

ეკა დადიანი

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ქუთაისი

Eka Dadiani

Akaki Tsereteli state University
Georgia, Kutaisi

ABSTRACT

In Georgian, one group of verbs in the present (as well as in the derivatives derived from it) is lined with -ul / -il formats. -Ul / -il are past tense-producing affixes used to produce a new verb stem/pattern. These types of verbs are known as “receiver verbs” in the scientific literature (A. Shanidze).

Verb forms derived from the receiver in the speech of Adjara Muhajirs, like Georgian kilos, gradually expand the area of distribution. Adjective forms are used much more often than the corresponding prefixed or non-prefixed forms. The research is based on the dialect texts placed in the Georgian dialect corpus (corpora. co).

Verbs of analytical type can be structurally divided into two groups: 1. The suffix -ul / -il is attached to the subject stem: kl-eb-ul-ob, tsn-ob-il-ob; 2. The suffix -ul / -il is attached to an indefinite root / base: Kadr-ul-ob, Tan-ul-ob.

In general, the distribution of the -ul and -il forms in the recipient verb forms is determined by the structure of the recipient: if the recipient has the -ul suffix, we also have the -ul suffix in the verb form based on it. Also: for the verb form with the suffix -il the starting point is the -il form receiver: gheb-ul-ob (receiver: take-ul-i), read-ul-ob (read-ul-i); Tsnob-il-ob (tsnob-il-i), shoot-il-obs (shot-il-i).

Interestingly, the above-mentioned rule of distribution of suffixes -ul / -il in receivers is not always followed by verb forms derived from the root of the receiver. Specifically, the recipient of the verb is -il suffix, and in the verb form derived from

it, instead of -il suffix -ul is revealed: Tan-ul-ob (cf. Recipient: Atan-il-i): Khten-ul-ob (Mich (F) Den-il-i).

The production of -il / -ul suffix verbs in the speech of Adjara Muhajirs mainly shows the regularities existing in the Georgian literary language and dialects. Despite the strong influence of the Turkish language, the principles of verb formwork are common here. The internal (immanent) laws of the Georgian language are still strong, which essentially determine the autonomy of the speech of Muhajir Georgians.

საკვანძო სიტყვები: მუჰაჯირ ქართველთა მეტყველება, აჭარული დიალექტი, ზმნის ფორმარმოება.

Keywords: The speaking of the muhajir Georgians, Acharan Dialect, verb formation

ქართულში გამოიყოფა ერთი ჯგუფი ზმნებისა, რომელთა ფუძე აწმყოში (აგრეთვე მისგან ნაწარმოებ მწკრივებში) გაფორმებულია **-ულ/-ილ** ფორმანტებით. ამ ტიპის ზმნები სამეცნიერო ლიტერატურაში „მიმღობითი ზმნების“ სახელით არის ცნობილი (შანიძე 1973: 498). **-ულ/-ილ** წარსული დროის მიმღობის მაწარმოებელი აფიქსებია, რომლებიც ახალი ზმნური ფუძის / ყალიბის საწარმოებლად გამოიყენება. მაგ.: ი-გ-ებ-ს > გა-გ-ებ-ულ-ი > გებ-ულ-ობ-ს (ჯორბენაძე 1995: 221).

მიმღობის ფუძისგან ნაწარმოები ზმნები არქაული სამწიგნობრო ენისათვის უცხოა. მათი გაჩენა ენაში მომხდარ გარკვეულ ცვლილებებთან არის დაკავშირებული, კერძოდ, ასპექტის წარმოების წესის შეცვლასთან. ეს უმთავრესად ეხება იმ ზმნებს, რომლებიც ზმნისწინს არ დაირთავენ. მათ II სერიაში სრული ასპექტის გამოხატვის უნარი შეინარჩუნეს (იყიდა, ისესხა, იპოვა...). შესაბამისმა აწმყოს ფორმებმა (იყიდის, ისესხებს, იპოვის...) კი მომავალი დროის გაგება შეიძინეს და შეინარჩუნეს სრულასპექტიანობა, აწმყოს დანაკლისი ფორმების საწარმოებლად კი გამოყენებულ იქნა **-ულ/-ილ** სუფიქსიანი ნამყო დროის მიმღობა: ყიდულობს, სესხულობს, პოულობს... ანალოგიური წარმოება თანდათან სხვა ტიპის ზმნებზეც გავრცელდა. შედეგად მივიღეთ პარალელური ფორმები: იღებს/ღებულობს, იგებს/გებულობს... (შანიძე 1973: 498).

მიმღობური წარმოების არაერთი ფორმა დამკვიდრდა სალიტერატურო ენაში. მაგ.: **თხოულობს, კადრულობს, კლებულობს, სესხულობს, ყიდულობს, შოულობს...** (ქეგლ; თოფურია... 1998); მსგავსი ყალიბის ზმნათა ნაწილი ქეგლ-ში შეტანილია, თუმცა ორთოგრაფიული ლექსიკონის მიხედვით ისინი არაუზუალოურ ფორმებად მიიჩნევა. მაგ.: **გებულობს, ღებულობს, ცნობილობს, ტყობილობს...** (შდრ., მართებული ფორმები: **იგებს, იღებს, (ი)ცნობს, იტყობს**). **-ულ/-ილ** სუფიქსიანი ფორმები საკმაოდ ხშირად გამოიყენება XIX საუკუნის ქართველ კლასიკოსთა ნაწერებსა და პრესაში (კალანდაძე 1972: 154-177).

მიმდებარეობს ზმნები ჩვეულებრივ **-ობ** ფორმანტით იწარმოება. **-ობ** სუფიქსი დაერთვის აგრეთვე ნასახელარ ზმნებს: ბავშვ-ობ-ს, ჭარბ-ობ-ს... (ჯორბენაძე... 1988).

საანალიზო ტიპის ზმნები სტრუქტურული თვალსაზრისით შეიძლება ორ ჯგუფად დაიყოს:

ა) **-ულ/-ილ** სუფიქსი დაერთვის თემისნიშნის ფუძეს: კლ-ებ-ულ-ობ-ს, ცნ-ობ-ილ-ობ-ს;

ბ) **-ულ/-ილ** სუფიქსი დაერთვის უთემისნიშნო ფუძეს / ძირს: კადრ-ულ-ობ-ს, ტან-ულ-ობ-ს.

-ულ/-ილ ფორმანტიანი ზმნები მეტ-ნაკლებად გვხვდება ქართველურ ქვესიტემებში (ჯორბენაძე 1989; ფუტყარაძე 1995, 2007, 2016; სალინაძე... 2009; დადიანი 2011...).

წარმოდგენილ სტატიაში გაანალიზებულია **-ულ/-ილ** სუფიქსით გაფორმებული ზმნები **აჭარელ მუჰაჯირთა მეტყველებაში**, ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებთან მიმართებით ნაჩვენებია ამ მხრივ არსებული როგორც ძირითადი ტენდენციები, ასევე განსხვავებული ფაქტები. კვლევა ეყრდნობა ქართულ დიალექტურ კორპუსში (ქდკ - corpora.co) განთავსებულ დიალექტურ მასალას.

მიმდებარის მაწარმოებელ **-ულ/-ილ** სუფიქსთა განაწილების ზოგადი წესი ქართულში დადგენილია: **-ულ** ფორმანტი დაერთვის **-ავ, -ამ, -ებ, -ევ, -ემ** თემისნიშნის ზმნებს (ხატავს - დახატული, დგამს - დადგმული, აგებს - აგებული, აბნევს - დაბნეული, დასცემს - დაცემული...), **-ილ** სუფიქსით კი გაფორმებულია **უთემისნიშნო** და **-ი, -ობ, -ოფ თემისნიშნის** ზმნები (ტეხს - გატეხილი, თლის - გათლილი, აპობს - გაპობილი, ყოფს - გაყოფილი... (შანიძე 1973: 574-575; ჯორბენაძე... 1988; იმნაიშვილი... 1996: 767; ჯორბენაძე 1998: 658). პირიან ფორმებში წარმოდგენილი თემის ნიშნები, როგორც წესი, მიმდებარის (აგრეთვე საწყისის) ფორმებშიც დაცულია.

ზოგადად, ქართული ენის დიალექტებში მიმდებარეობს ზმნურ ფორმებში -ულ და -ილ ფორმანტების განაწილებას მიმდებარის სტრუქტურა განსაზღვრავს: თუ მიმდებარეობს -ულ სუფიქსიანია, მასზე დაყრდნობილ ზმნურ ფორმაშიც -ულ სუფიქსი გვაქვს. ასევე: -ილ სუფიქსიანი ზმნური ფორმისთვის ამოსავალია -ილ ფორმანტიანი მიმდებარეობს. აჭარელ მუჰაჯირთა მეტყველებაშიც ძირითადად ეს წესი მოქმედებს.

განვიხილოთ ცალ-ცალკე **-ულ და -ილ** სუფიქსიანი ზმნათარეალიზების შემთხვევები.

1. **-ულ** სუფიქსით გაფორმებულია:

ა) **-ებ** თემისნიშნის ზმნები:

ღებ-ულ-ობ-ს (იღებს - აღება - აღებული):

ღუზბაშობის პენსიის აქ **ღებულობდა** (ზ.აჭარ.).

გობ-ულ-ობ-ს¹ (იგებს - გაგება - გაგებული):

კაცოვო, თქუენ დიდ ცოდვას გობულობთო (ზ.აჭარ.).

¹ გობულობს < გებულობს ფონეტიკური ცვლილების (ასიმილაციის) საფუძველზე.

კადრ-ულ-ობ-ს (იკადრებს - კადრება - კადრ(ებ)ული):²
ახლა შიან რომე იჩხუბვით, მაგასა ძალიან არ ვკადრულობთ ჩუენა (ზ.აჭარ.).

ჩემთან არას კადრულობ, სხუასთან კარგი ვარდი ხარ (ზ.აჭარ.).

ჯერ-ულ-ობ-ს (იჯერებს - დაჯერება - დაჯერ(ებ)ული):

ესეც არ ჯერულობს ახლა (ზ.აჭარ.);

ფადიშაჰი არ ჯერულობდა მისი სიძეის თოფალ რეჯებ ფაშასი თხრომობასა (ზ.აჭარ.);

ახალი ძლიები მელოგინობაში ხეირსუზდებიან, ახლა არ ჯერულობენ, კარქა არ იცმენ ფეხზე და ტანზე თიბილათ (ზ.აჭარ.);

ჩემ-ულ-ობ-ს (იჩემებს - აჩემება - აჩემ(ებ)ული):

ვითომ თათრობას ჩემულობს (ქობ.).

ბ) -ავ თემისნიშნიანი ზმნები:

ნახ-ულ-ობ-ს (შდრ. ნახავს - ნახვა - ნახული):

ბლენეთაში დელუგსაც ვერ ვნახულობ (ზ.აჭარ.).

ქირდათ ნუ მიიღებ, ვერ ვნახულობ დელუგსა! (ზ.აჭარ.).

ეძეფს, ეძეფს ცულსა, ვერ ნახულობს (ზ.აჭარ.).

ქალები აფსილია, ნახულობენ (ქობ.).

მარხ-ულ-ობ-ს (იმარხავს - მარხვა - მარხული):

ახლა რამაზანია, მუზარეჟი და ვმარხულობთ (ზ.აჭარ.).

კითხ-ულ-ობ-ს³ (იკითხავს - კითხვა - წაკითხული):

სალამომდი გაზეთებს კითხულობს (ზ.აჭარ.);

რას ამბობს, ხოჯავო? კითხულობენ თურქები (ზ.აჭარ.);

ისტანბოლში კითხულობდა მექთებში (ზ.აჭარ.);

იქ კითხულობს და არი (ზ.აჭარ.).

ყიდ-ულ-ობ-ს (იყიდის⁴ - ყიდვა - გაყიდული):⁵

სახელმწიფო ყიდულობს (ქობ.);

რამღა აღარ ყიდულობენ ხალხიო (ზ.აჭარ.);

ახლა მიდიან თაზე, ძეს ყიდულობენ (ზ.აჭარ.).

2. -ილ სუფიქსი წარმოდგენილია ისეთ ზმნებთან, რომელთა ფუძე ო ხმოვანს შეიცავს. მაგალითად:

ა) -ობ/-ოფ თემისნიშნიანი:

² თემის ნიშანი დაცულია უმარცვლო ძირის მქონე ზმნებთან. სხვა შემთხვევაში ფუძეში თემის ნიშანი არ ჩანს.

³ კითხულობს ზმნას სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვს: დაწერილს კითხულობს, ჰკითხავს/ეკითხება, სწავლობს...

⁴ ყიდის/გაყიდის ზმნა -ავ თემის ნიშნითაც იხმარება აჭარელ მუჰაჯირთა მეტყველებაში: ბიჭსა მოპარავს, გაყიდავს. უწყვეტელ-ხოლმეობითში -ავ > -ევ; ვზიდევდით შეშას ხარი არაბით და ვყიდევდით ყასაბაში; არ გაყიდევდით ნაწუელსა... დასტურდება აჭარულშიც: შეშას ზიდავდა ბაზარზე, ყიდავდა (corpora.co); ტაოურში: ვყიდავთ სხვა მემლექეთეფჩი; ამა არ ვყიდავ (ექსპ. მასალა).

⁵ ყიდულობს ზმნა იყენებს გაყიდის ზმნის -ულ სუფიქსიან მიმღობას (გაყიდ-ულ-ი). შდრ., იყიდის ზმნის მიმღობა ნაყიდი. ნაყიდი - რაც იყიდეს, - ყიდვით შეძენილი. გაყიდული - რაც გაყიდეს ან გაიყიდა; გარკვეულ საფასურად გაცემული (ქეგლ).

ტყობ-ილ-ობ-ს (იტყობს - შეტყობა - შეტყობილი):

ვტყობილობთ, თქვენც კარგა ხართ (ზ.აჭარ.);

ჩუენი დედეი ძალიან იაშლია, ჰამანქი ვეეფერ **ტყობილობს** (ზ.აჭარ.).

ცნობ-ილ-ობ-ს (იცნობს - ცნობა - ცნობილი):

იმ კაც არ **ვცნობილობ** (ზ.აჭარ.);

ჩემი ხანუმის დაია, ამას **ვცნობილობდი** (ქობ.).

ყოფნ-ილ-ობ-ს (ყოფნის - ყოფნა - ყოფ(ნ)ილი):

ქვეყოფნილობს ჩუენ ეს არსა (ზ.აჭარ.);

ქვეყოფნილობს ის ძერი (ზ.აჭარ.);

ყოფნილობს ეს საჭმელი (ზ.აჭარ.).

ბ) -ოვ ელემენტის შემცველი ფუძეები (საწყისს -ნ სუფიქსით აწარმოებენ):

თხოვნ-ილ-ობ-ს (ითხოვს - თხოვნა - მოთხოვნილი):

ამას **თხოვნილობენ** მეხსუზო (ზ.აჭარ.).

შდრ. თხოვ-ნ-ილ-ობ ს / თხოვ-ილ-ობ-ს > თხო-ულ-ობ-ს (ვი > უ ცვლილებით).

შოვნ-ილ-ობ-ს (იშოვის - შოვნა - შოვნილი):

ძროხას ცუენ, ხობოს ხომ არ **შოვნილობსო** (ზ.აჭარ.).

აქაც იგივე ფონეტიკური პროცესი (ვი > უ) ივარაუდება: შოვ-ნ-ილ-ობ ს / შოვ-ილ-ობ-ს > შო-ულ-ობ-ს.

გ) ზმნები, რომლებიც საწყისს -ოლ/-ომ ელემენტებით აწარმოებენ:

სროლ-ილ-ობს (ისვრის - სროლა - გასროლილი):

ვინ **სროლილობსო**? მეიკითხეს კაცებმა (ზ.აჭარ.);

ნეზამეთტინაი ჩხიკვ **სროლილობდა** (ზ.აჭარ.).

ხტომ-ილ-ობ-ს / **ხთომ-ილ-ობ-ს** „ხვდება“:

სხუაფრათ მეზნევი და ვერ **ვხტომილობ** ნათქუამსა (ზ.აჭარ.);

მე **ვხტომილობ** ყუელამფერს, ვერ დამხელა (ზ.აჭარ.);

ეს გიორგი სააკაძე ძალიან გასინათლებული კაცი ყოფილა. მიწიდან **ხტომილობს**, ომიდან **ხტომილობს** მეგემ ყუელამფერსა (ზ.აჭარ.);

ვერ **ხტომილობენ** იმი ნათქუამსა (ზ.აჭარ.);

ვერ **ხტომილობენ**, ვინ არიანო (ზ.აჭარ.);

ვერ **ხტომილობენ**, რაფრათ სულს ჩევეთქუამთ, ამოვთქუამთ (ქობ.);

მე **ვხტომილობდი** მათ ლაპარიკსა (ზ.აჭარ.);

ჩუენ **ლაპარიკს** კარქა **ხთომილობ**? (ქობ.).

შდრ., მუჰაჯირ ქართველთა მეტყველებაში -ილ სუფიქსიანი **ხტომ-ილ-ობ-ს** / **ხთომ-ილ-ობ-ს** ფორმის პარალელურად დასტურდება -ულ სუფიქსით გაფორმებული **ხტენ-ულ-ობ-ს**:

ხტენულობს ყუელამფერ? (ზ.აჭარ.);

⁶ -ულ/-ილ სუფიქსიანი ზმნათა ნაწილი ემყარება -ებ სუფიქსიანი საწყისისგან მიღებულ მიმღეობას (ი-ღ-ებ-ს → მი-ღ-ებ-ა → მი-ღ-ებ-ულ-ი → ღ-ებ-ულ-ობ-ს... ნაწილი კი -ნ, -ომ, -ოლ სუფიქსებით გაფორმებულ საწყისს ეყრდნობა; ამგვარად ნაწარმოები მიმღეობური ფორმა გამოიყენება ახალი ზმნური ყალიბისთვის: თხოვ-ს → თხოვ-ნ-ა → მო-თხოვ-ნ-ილ-ი → თხოვ-ნ-ილ-ობ-ს.

ხტენულობს ჩუენ ლაპარიკსა (ზ.აჭარ.);

ვერ ხტენულოფს (ზ.აჭარ.).

ხტომილობს / ხტომილობს და ხტენულობს ერთი და იმავე ზმნის ფორმებია, რომლებიც სხვადასხვა (-ილ და -ულ) სუფიქსებით არის ნაწარმოები. ფორმობრივ განსხვავებას განაპირობებს აღნიშნული ზმნის საწყისის სხვადასხვა აფიქსით გაფორმება. (მი)ხვდება ზმნას საწყისი ორგვარად ეწარმოება: მიხვედრა / მიხვდომა - გონებით მიწვდომა, გაგება (ქეგლ).

ხვდომილობს ფორმა ემყარება -ომ სუფიქსით ნაწარმოებ საწყისს: მიხვდომა > მიხვდომილი > ხვდომილობს. მიმღეობური ზმნა ფონეტიკურად იცვლება: ხვდომილობს > ხდომილობს (ვ-ს დაკარგვა) > ხტომილობს (ასიმილაცია) / ხტომილობს (თ/ტ მონაცვლეობა).

ხტენულობს ფორმისთვის ამოსავალია -ენ სუფიქსიანი საწყისი: მიხვდენა > მიხვდენილი > ხვდენილობს / ხვდენულობს > ხდენულობს > ხტენულობს / ხტენულობს.⁷ ამ შემთხვევაში -ილ სუფიქსის ნაცვლად წარმოდგენილია -ულ.

აჭარელ მუჰაჯირთა მეტყველებაში დასტურდება მიხდენა:

შენ მიხდენამდი, ბევრი წვიმა-წყალი ჩამეიარსო (ზ.აჭარ.);

შენ მიხდენამდი დათვი ქუაბში ჩააჯუამსო (ზ.აჭარ.).

დ) -ილ სუფიქსი გვაქვს ზმნაში: ლოცვ-ილ-ობ-ს (ილოცავს - ლოცვა - (და)ლოცვილი):

ბევრი ხალხი ლოცვილოფს ქააბეს (ზ.აჭარ.);

აქ რუმ გამოსულა, აქაურები არ ლოცვილობდენ (ქობ.).

შდრ., სალიტერატურო ენასა და კილოებში იხმარება: ლოც-ულ-ობ-ს (< ლოც-ვ-ილ-ობ-ს). მოხდა ვი > უ ცვლილება (ჯორბენამე 1998: 658-659).⁸

აჭარელ მუჰაჯირთა მეტყველების ამსახველ მასალაში -ულ/-ილ სუფიქსიანი ზმნების პარალელურად გამოიყენება ი- პრეფიქსიანი და უპრეფიქსო ფორმებიც. მაგ.: იჯერებს / იჯერის, იღებს, იკითხავს, ილოცავს, იყიდის, ეყოფა... თხოვს, ხვდება...

შდრ., გაანალიზებულ ტექსტებში -ულ/-ილ სუფიქსებით გაფორმებულ ზმნათა ნაწილს შესაბამისი -ი პრეფიქსიანი ან უპრეფიქსო ფორმები არ უდასტურდება. მაგალითად, არ ფიქსირდება ისეთი ფორმები, როგორცაა: იმარხავს, იტანს, იტკენს, იჩემებს/ჩემობს, იგებს, იტყობს, იშოვის, ისვრის...

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ მიმღეობებში -ულ/-ილ სუფიქსების განაწილების ზემოთ აღნიშნულ წესს ყოველთვის არ მიჰყვება მიმღეობის ფუძისგან ნაწარმოები ზმნური ფორმები. კონკრეტულად, ზოგი ზმნის

⁷ შდრ., შ. ფუტკარაძე: „მიხვედრა“ ფონეტიკურ ნიადაგზე „მიხტენა“-დ ქცეულა („ვ“ იკარგება; პროგრესული ასიმილაცია - ხდ > ხტ; „ვ“-ს მეტათეზისი და „რ“-„ნ“-ს შენაცვლება). მაგ., ამაჩ ჩამახტინა (მიმახვედრა); ვერ ჩავხტი იმისი ლაპარიკი...“ (ფუტკარაძე 2016: 381).

⁸ ბ. ჯორბენაძის ვარაუდით, „ისტორიულად არ გამოირიცხება, რომ -ულ ყველა შემთხვევაში იყოს -ილ სუფიქსისაგან მიღებული ფონეტიკური ცვლილების შედეგად“ (ჯორბენაძე 1998: 659).

მიმღეობა -ილ სუფიქსიანია, მისგან მომდინარე ზმნურ ფორმაში კი -ილ სუფიქსის ნაცვლად -ულ გამოვლინდება. მაგალითად:

ტან-ულ-ობ-ს (შდრ., მიმღეობა: ატან-ილ-ი):

ათათურქის წყობილობას ზოგი ვერ ტანულოფს (ზ.აჭარ.);

თავი აღარ ტანულოფს, ტანსიონი მაქ მალალი (ზ.აჭარ.);

დელიაღა დედეს ჰუქუმათიც ვერ ტანულობდა (ზ.აჭარ.);

მეგომ ძალიან ვერ ტანულობდა გურჯი ფაშების დიდკაცობასა (ზ.აჭარ.);

ომერაი ვერ ტანულობდა: რა არი ამფერი? (ზ.აჭარ.).

აქვე შეიძლება დავასახელოთ ზემოთ განხილული ზმნა: ხტენ-ულ-ობ-ს (შდრ., მიმღეობა: მიხ(ვ)დენ-ილ-ი).

მსგავსი წარმოებისაა: ტკენ-ულ-ობ-ს⁹

თავ ტკენულოფს? ჰასთაჰანეში არ წევდეს'ნა? (ზ.აჭარ.).

-ულ სუფიქსი -ილ ფორმანტის ნაცვლად არცთუ იშვიათად სხვა კილოებშიც გვხვდება. პირუკუ შენაცვლების ფაქტები იშვიათია.¹⁰ საილუსტრაციო ნიმუშები:

იმერული: ტანულოფს (შდრ., მიმღეობა: ატან-ილ-ი), სწავლულოფს (შესწავლ-ილ-ი) (მოწენიძე 1973: 65); იმერხეული: ხტენულოფს (მიხვდენ-ილ-ი), ტანულობენ (ატან-ილ-ი) (ფუტკარაძე 2016: 126); ტაოური: ცნობულობდა (ცნობ-ილ-ი), წონილობენ (მოწონებ-ულ-ი) (იქვე: 298); აჭარული: გცნობულობს (ცნობ-ილ-ი) (corpora.co)...

შეიძლება ითქვას, რომ მიმღეობისგან ნაწარმოები ზმნები აჭარელ მუჭაჯირთა მეტყველებაში, ქართული კილოების მსგავსად, თანდათან იფართოებს გავრცელების არეს. მიმღეობური ფორმები გაცილებით ხშირად გამოიყენება, ვიდრე შესაბამისი პრეფიქსიანი თუ უპრეფიქსო ყალიბები.

როგორც ვნახეთ, -ულ/-ილ სუფიქსიან ზმნათა წარმოება აჭარელ მუჭაჯირთა მეტყველებაში უმთავრესად ქართული ენაში (როგორც დიალექტებში, ისე სალიტერატურო ენაში) არსებულ კანონზომიერებებს გვიჩვენებს. მიუხედავად თურქული ენის ძლიერი გავლენისა, აქ ზმნური ფორმაწარმოების პრინციპები საერთოენობრივ კალაპოტშია მოქცეული. ჯერ კიდევ ძლიერია ქართული ენის შინაგანი (იმანენტური) კანონები, რომლებიც არსებითად განსაზღვრავს მუჭაჯირ ქართველთა მეტყველების თავისთავადობასა და გამძლეობას.

გამოყენებული ლიტერატურა

დადიანი 2011: დადიანი ე., მიმღეობის ფუძისგან ნაწარმოები ზმნები მეგრულში. ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები, ტ. III. თბილისი, 2011.

⁹ ტკენს ზმნის მიმღეობა იწარმოება ნა- პრეფიქსით: ნა-ტკენი. -ილ სუფიქსიანი წარმოება (ტკენ-ილ-ი) არ გვხვდება.

¹⁰ შდრ. მეგრულში მიმღეობურ ზმნათა წარმოება უნიფიცირებულია: მხოლოდ -ულ სუფიქსით იწარმოება; საკუთრივ მიმღეობის მაწარმოებლად კი ჩვეულებრივ გამოიყენება -ულ/-ილ/-ელ ფორმანტები (დადიანი 2011).

დადიანი 2015: დადიანი ე., აწმყოს ფუძის წარმოებისათვის ტაოურ დიალექტში. II საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის „თანამედროვე ინტერდისციპლინარიზმი და ჰუმანიტარული აზროვნება“ მასალები. ქუთაისი, 2015.

თოფურია... 1998: თოფურია ვ., გიგინეიშვილი ივ., ქართული ენის ორთოგრაფიული ლექსიკონი. თბილისი, 1998.

იმნაიშვილი... 1996: იმნაიშვილი ი., იმნაიშვილი ვ.. ზმნა ძველ ქართულში. I-II. მაინის ფრანკფურტი, 1996.

კალანდაძე 1972: კალანდაძე ვ., „გებულობს“, „ღებულობს“ ტიპის ზმნები თანამედროვე ქართულში. კრებ. ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, 1. 1972 (154-177).

საღინაძე 2005: საღინაძე რ., მიმღეობურ ზმნურ ფორმათა დამკვიდრების ტენდენცია ქართულში. ქართველური მემკვიდრეობა, ტ. IX. ქუთაისი, 2005.

საღინაძე... 2009: საღინაძე რ., დადიანი ე., -ობ სუფიქსიანი ზმნური ფორმები იმერხეულ დიალექტში. აკად. სერგი ჯიქიას დაბადების 110 წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებული. თბილისი, 2009.

ფუტკარაძე 1993: ფუტკარაძე შ., ჩვენებურების ქართული. წიგნი პირველი, ბათუმი, 1993.

ფუტკარაძე... 2007: ფუტკარაძე შორ., ფუტკარაძე შ. ზმნური ფორმების წარმოების თავისებურებანი ნიგალის ხეობის ქართულში. აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა. ბათუმი, 2007.

ფუტკარაძე 2016: ფუტკარაძე შ., ჩვენებურების ქართული. წიგნი მეორე, ისტორიული ტაო-კლარჯეთისა და მუჰაჯირი ქართველების მეტყველების ლინგვისტური ანალიზი. ბათუმი, 2016.

ქდვ: ქართული დიალექტური კორპუსი. ზემოაჭარული (ზემოაჭარელ მუჰაჯირთა შთამომავლების) მეტყველების ნიმუშები ჩაიწერა შუშანა ფუტკარაძემ (1989), ხოლო ქობულეთური მასალა ჩაიწერეს: მზია ხახუტაიშვილმა (2008) და შუშანა ფუტკარაძემ (1989). <http://corpora.co/#/texts> დამოწმების თარიღი: 14.11.2020.

ქეგლ: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, რვატომეული. ელ.ვერსია <http://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php> დამოწმების თარიღი: 14.11.2020.

შანიძე 1973: შანიძე ა., ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I. თბილისი, 1973.

ჭუმბურიძე 1986: ჭუმბურიძე ზ. მყოფადი ქართველურ ენებში. თბილისი, 1986.

ჯორბენაძე... 1988: ჯორბენაძე ბ., კობაიძე მ., ბერიძე მ. ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი. თბილისი, 1988.

ჯორბენაძე 1998: ჯორბენაძე ბ. ქართული დიალექტოლოგია, ტ. II. თბილისი, 1998.

„დაე, იყოს ოცნება“
(ემენ დავითაძის შემოქმედება)

„LET IT BE A DREAM“
(EMEN DAVITADZE WORK)

მაცვალა დავითაძე

სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ახალციხე

თეა მამულაშვილი

თბილისის 107-ე საჯარო სკოლა
საქართველო, თბილისი

Makvala Davitadze

Samtskhe-Javakheti State University
Georgia, Akhalcixe

Tea Mamulashvili

Tbilisi 107th Public School
Georgia, Tbilisi

ABSTRACT

Relevance of the topic: The history of Georgian writing originates from the depths of time. The richest and most interesting Georgian literature has always reflected the common pain or joy that bothered or delighted Georgians. Adjara, one of the most indigenous and interesting parts of Georgia, makes a great contribution to the common literary treasure. Writers and poets from Adjara enriched Georgian literature, Georgian poetry, and journalism with their writing. Thus, studying their merits and creativity is a highly enviable task

Aim of the research: The present research aims to study the work and artistic analysis of the prominent twentieth-century poet, writer, publicist Emen Davitadze.

Main Conclusions: As a result of studying the work of Emen Davitadze, his scientific works, the following conclusion was made: We can evaluate the work of Emen Davitadze with his multifaceted work as:

- a) an interesting poet;
- b) a highly interesting prose writer;
- c) a publicist and public figure

საკვანძო სიტყვები: ემენ დავითაძე, ქართველი პოეტი, მწერალი, მკვლევარი, პუბლიცისტი, პატრიოტიზმი.

Keywords: Emen Davitadze, Georgian poet, writer, researcher, publicist, patriotism.

ქართული სიტყვაკაზმული მწერლობის ისტორია ჟამთა წიაღიდან იღებს სათავეს. უმდიდრესი და უაღრესად საინტერესო ქართული ლიტერატურა ყოველთვის ასახავდა იმ საერთო ტკივილსა თუ სიხარულს, რაც ქართველობას აწუხებდა თუ ახარებდა. საერთო ლიტერატურულ სალაროში უდიდესი წვლილი მიუძღვის საქართველოს ერთ-ერთ ძირძველ და საინტერესო კუთხეს - აჭარას. აჭარელი მწერლები და პოეტები თავიანთი ნიჭიერი კალმით ამდიდრებდნენ ქართულ ლიტერატურას, პოეზიასა და პუბლიცისტიკას.

აჭარამ აღზარდა არაერთი ღირსეული შემოქმედი, რომელთა პოეზიისა და მხატვრული სიტყვის გარეშე ბევრი დააკლდებოდა ქართულ სიტყვაკაზმულ მწერლობას. ამ შემოქმედთაგან ერთ-ერთი გამორჩეული პოეტი, მწერალი, პუბლიცისტი და მეცნიერი არის ემენ დავითაძე, რომლის სახელიც აუცილებლად ჩაიწერება ქართული ლიტერატურის ისტორიაში. მან მნიშვნელოვნად გაამდიდრა თავისი შემოქმედებით ქართული პროზისა და პოეზიის სამყარო. მისი პოეზია აგრძელებს და ავითარებს ქართული ლექსის ტრადიციებს. მისი შემოქმედება ყურადღებას იქცევს ინდივიდუალიზმითა და სისადავით. მასაზრდოებელ წყაროს სამშობლო, მშობლიური კუთხე წარმოადგენს, რომლითაც იწყება პოეტისა და შემოქმედის თითოეული დღე. სიცოცხლის სიყვარული, სილაღე, ამავდროულად სევდა და კაემანი, ნაღველი, რაც დაკავშირებულია მისი მშობლიური კუთხის, მრავალჭირგადანახადი აჭარის წარსულთან, იმ დიდ ტკივილთან, რომელიც დღემდე თავს ახსენებს აჭარას.

ემენ დავითაძის ცხოვრებისა და შემოქმედების მთავარი მიზანი თავისი კუთხის, თავისი ქვეყნის მოჭირნახულება, ერისკაცობაა.

მის შემოქმედებაში ორიგინალური და საინტერესოა პოეზიაცა და პროზაც, თუმცა თავად უპირველესად პოეტად მიიჩნევა თავს. პოეზიისადმი სიყვარული სულ პატარას, მე-2-3 კლასელ ბავშვს ჩამოუყალიბდა და ჩუმად და გულისფანცქალით დაწერილ ბჭკარედებს თავის უფროს ძმას აკითხებდა და რჩევასაც იღებდა.

მთიან აჭარაში გავრცელებულმა ხალხური შემოქმედებისა და მშობელი ხალხისადმი სიყვარულმა შეუწყო ხელი მასში პოეზიისადმი სიყვარულის გაღვივებას. მისი შემოქმედების ფორმირება ხდებოდა აჭარის ულამაზეს ბუნებაში, სწორედ ამიტომაც არაერთი ლექსი უძღვნა პოეტმა მშობლიურ ტბას, მთებსა და გარემოს.

ცნობილი ქართველი პოეტი, პუბლიცისტი, მწერალი და საზოგადო მოღვაწე, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი ემენ დავითაძე დაიბადა 1947 წლის 16 დეკემბერს, შუახევის რაიონის სოფელ

გოგაძეებში, გამორჩეულ, ქართული ტრადიციების მქონე ავთანდილ დავითაძის ოჯახში. მამა ცნობილი ფინანსისტი, ერთ-ერთი მსხვილი სახელმწიფო სტრუქტურის შესაბამის სამსახურს განაგებდა, დედა - ფატი დავითაძე კი დიასახლისი იყო.

ემენ დავითაძე სოფლის დაწყებითი სკოლის დამთავრების შემდეგ სწავლას აგრძელებს ხულოს საშუალო სკოლა-ინტერნატში. 1968-1972 წლებში იგი ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტის სტუდენტია, რომლის წარჩინებით დამთავრების შემდეგ მუშაობას იწყებს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში უმცროს მეცნიერ-თანამშრომლად; ემენ დავითაძემ 1972 წელს დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია, ხოლო მოგვიანებით მიენიჭა ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის წოდება.

იგი 1975-1976 წლებში იყო გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარის“ რედაქტორი, 1976-1991 წლებში გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარის“ მთავარი რედაქტორი; 1991-1993 წლებში გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარის“ დირექტორი.

2011 წლიდან დღემდე საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ტბელ აბუსერისძის სასწავლო უნივერსიტეტის პროფესორია.

იგი 40-ზე მეტი წიგნისა და სამეცნიერო ნაშრომის ავტორია.

1979 წლიდან არის საქართველოს მწერალთა კავშირის წევრი.

პოეტი, მწერალი, პუბლიცისტი, ღირსეული შვილი საქართველოსი. თავისი შეგნებული ცხოვრების მანძილზე მისთვის არ ყოფილა ერთი დღეც კი, რომ თავის კუთხეზე, მშობლიურ აჭარაზე არ ეფიქრა. აჭარის შვილი ყოველთვის ცდილობდა თავისი კალმით, პოეტური სიტყვით მოფერებოდა საქართველოს.

მდიდარი ლექსიკა, განათლების ფართო ჰორიზონტი, მშობლიური კუთხის ისტორიული წარსულის ბრწყინვალე ცოდნა აძლევდა შესაძლებლობას ეწერა, კალამი გამოეცადა პროზაშიცა და პოეზიაშიც.

მთა თავის ხალხიანად, თავის თქმულებებიანად პოეტის გონებასა და გულში იდებდა ბინას და შემოქმედებით გზაზე სულის საგზლად იყენებდა.

მწერლის შემოქმედება ორი დინებით მომდინარეობს: ესაა პროზა და პოეზია.

თუმცა თავად შინაგანად თავს პოეტად მიიჩნევდა და აღნიშნავდა: დიდი პროზაიკოსი მე ვერ შევიქმენი, მაგრამ მთებთან ურთიერთობა პოეზიაში გამომადგა, მთა მთლიანად ჩასახლდა ჩემშიო. მიუხედავად მისი ამ სიტყვებისა, ფაქტია, რომ მისმა კალამმა შექმნა შესანიშნავი პროზაული ნაწარმოებები. ჩვენი ძირძველი და უპირველესი საქართველოს, აჭარისა და ტაო-კლარჯეთის მხატვრული ისტორია, მისი წარსულია გადმოცემული ნაწარმოებში „სოფლის აღმაშენებელი“, რომლის ექვსტომეულმა პოპულარობა და სახელი მოუტანა ავტორს.

აჭარელი კაცის სიბრძნე, გონიერება, რამაც შემოინახა ეს კუთხე, მისი

ქართული სულიერება, მწერალმა ერთ წიგნად შეკრა და გამოსცა „ხათიბის სიბრძნე“ („ხათიბი – ჩემი წინაპარი“). რომელშიც თავმოყრილია ყველა ის სიბრძნე, რაც მას წინაპრისაგან გაუგია და სმენია. შემოქმედებითი შთაგონების წყარო კი საკუთარი ბაბუა ყოფილა. ნაწარმოები ერთგვარ „სიბრძნის პროზად“ შერაცხეს. მისი ავტორის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მან, მრავალფეროვან ქართულ ლიტერატურულ სახეებს შეჰმატა აჭარელი კაცის სახე და წარმოაჩინა ის როგორც მებრძოლი, მამულისათვის თავდადებული და მშრომელი.

საინტერესოა ემენ დავითაძის პოემები ერთ წიგნად, რომელშიც გაშლილია აჭარის კულტურა, ტრადიციები.

მე-20 საუკუნეში სიუჟეტური პოემები თითქოს დავიწყებას მიეცა. თითქმის აღარ დაწერილი მსგავსი ტიპისა და ჟანრის პოემები ვაჟა-ფშაველას პოემების შემდგომ.

ბატონმა ემენმა ხელი მოკიდა სიუჟეტური პოემების წერას, რითაც ერთგვარად გააცოცხლა და გააგრძელა თითქმის მივიწყებული ეპიკური პოეზია, ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებისათვის დამახასიათებელი პოეტური ხერხები. არ არის ადვილი ფაბულა მისცე, საინტერესო თემატიკა შეარჩიო და შექმნა ეპიკური პოემა. ამ რთულ ამოცანას პოეტმა თავი მშვენივრად გაართვა. პოემების თემატიკა აჭარის წარსულიდან აიღო, დახვეწა, მისცა ემოციური შეფერილობა. თერთმეტი უნიკალური პოემის შექმნას დიდი დრო და ენერგია შეაღია პოეტმა,

სწორედ ამიტომ ემენ დავითაძე აჭარელ პოეტთაგან ერთადერთი შემოქმედია, ვინც ვაჟა-ფშაველას პრემია მიიღო.

მრავალმხრივი სამეცნიერო თუ შემოქმედებითი საქმიანობით დაკავებული ბატონი ემენის სამწერლო ნიჭი და ტალანტი უპირატესად და სრულად ჩარმოჩინდა მის ლირიკაში. 1969 წელს გამოცემული პირველი პოეტური კრებული „გზა მშვიდობისა“ მალე მოექცა ლიტერატურის კრიტიკოსთა ყურადღების ცენტრში, რადგან მის ლექსებს ახასიათებდა პოეტის ხელწერა და გამოირჩეოდა თვითმყოფადობით. ამ კრებულის შემდგომ გამოდის მისი ლექსების კრებულები: „თეთრი მიხაკები“, „დაწყვეტილი სიმები“, „სატრფიალო ლექსები“, „ღია ბარათები“, „მწიფე ლექსები“.

პოეტი ერთგან წერს: სამშობლოს სიყვარული მამოძრავებდა, აჭარის ავბედითი წარსული და მეიმედებოდა მისი აწმყო და მომავალიო. მისი ეს სულისკვეთება შესანიშნავად ჩანს ერთი ლექსის ბწკარედებში, თავის მშობლიურ კუთხეს რომ უძღვნა:

„მისი ღიმილი, მისი მოწყენა,
ობლის ცრემლივით წვიმა ალალი,
აჭარა – მტერთან შებმული რწმენა,
აწმყო, წარსული და მომავალი“.

მშობლიური სოფლის, კუთხის სიყვარულითაა ნასაზრდოები მისი ერთი ლირიკული ლექსი. მშობლიური მხარის ტბაც კი მისი სულის

მასაზრდოებელი და შთამაგონებელია, ურომლისოდაც პოეტს ვერ წარმოუდგენია მომავალი: „უშენოდ ბაღსაც ვერ გავზრდი, უშენოდ ლექსსაც ვერ ვშობ – წერს პოეტი ლექსში „ჭინჭაოს ტბაო, ქალი ხარ“.

ესათუთება პოეტი ჭინჭაოს მშობლიურ ტბას უადრესი გულახდილობით და ერგვარ პირობასაც დებს მშობლის წიპნაშე:

„თუ ლექსის ხანძარს დავურჩი,
თუ ვედარასფრის დავნელდი –
შენ გრილ სხეულში დავუცდი
ბედს, როგორც თავფარავნელი“.

პოეტისათვის ყველაზე მეტი ბედნიერებაა, თუ მშობლიური კუთხე მოეფერება და არ მოაკლებს ნაჩვევ სითბოსა და გემს „გემს ნუ მომაკლებ დანაჩვევს“ – მიმართავს მშობლიურ ტბას, რომელიც მთლიანად სამშობლოს მეტაფორაა.

პოეტურად გამართული, გულწრფელი და ალალი გრძნობითაა შექმნილი პოეტის ლექსი, რომლის მთავარი ადრესატი სამშობლო – საქართველოა, ხოლო ლექსის ლირიკული გმირი ერთგული შვილია თავისი სამშობლოსი... ძველ იბერთა და კოლხთა შთამომავალი, რომელსაც თავისი კუთხის ისტორიული წარსული, ტანჯვა არასოდეს დავიწყებია. სარფს მიღმა საქართველო მისი სულის წუხილია, სარფს გაღმა დათაღბული საქართველო დარჩენილი: „და მიცოცხლდება უმაღ წარსული, როცა სარფს გაღმა გავხედავ თაღბებს,“ – წერს პოეტი.

მეტაფორულია სტროფი, რომელშიც ლექსის ლირიკული გმირი, რომელიც თავად პოეტია, წარმოგვიდგება თავისი შინაგანი სულიერი სამყაროთი. „სულის მარლით სავსე, რომელსაც თავისი წამების ჩუმი მოწმე – ზღვა ლომა ხარივით კარზე დაბმულ ერთგულ მესაიდუმლედ ჰყავს:

„ვარ მეზადური მარლის სულით
და ნიჟარების ჩხრიალით სავსე,
ზღვა ჩემი ტანჯვის მოწამე ჩუმი,
ლომა ხარივით მიბია კარზე“.

მშობლიური მთების სიყვარულია პოეტის საგზალი, რომელსაც მუდამ გულით ატარებდა და მისი სიყვარული აძლევდა ძალასაც და პოეტურ შთაგონებასაც:

„მით ვკვალე ბილიკ–ბულაკი,
ჩემიც, თქვენიც და ყველასიც.
მთებო, მოწველეთ ნისლები,
იმათი ცვარი შემასვით,
რძედ მომდის აჭარისწყალი
ნაწველი დედიფერასი!“

აჭარის ისტორიის ქარიშხლიანი დღეები ცოცხლდება ლექსში „პოეტის სიმღერა“

აჭარელი კაცის სულიერება, დედა სამშობლოს ერთგულება და მისთვის თავდადება გამოსჭვივის ლექსის სტრიქონებიდან: „ქართველის ველები ძიძებად მყვანდა, ქართულ სიმღერას ვედექ დარაჯად“ – წერს პოეტი.

ხმლებით ნაწერ ისტორიში მისი უდავო წვლილიცაა და ამბობს:

„გადავრჩი ასე, ასე მოვედი,
ვანს ვუვლიდი თუ მზეს ვუგალობდი
მე სული მიდგას საქართველოთი,
და დაჭრილ გულზე ლექსი გადმომდის“.

რამ შეაძლებინა აჭარას, აჭარელ კაცს შეენარჩუნებინა თავისი მხარე, სამშობლო, გულში შეენახა რწმენა. პოეტისათვის ეს არის უწმინდესი წიგნი – ბიბლია:

„ბიბლია ჩემი ბიბლია“ – წერს პოეტი, ხოლო უდიდეს გასაჭირსა და ავბედითი ისტორიის ქარტეხილებში გაძლების უნარიც სწორედ რწმენის, ბიბლიის უპირველეს დამსახურებად მიაჩნია: „მით გავძელ, რაც გამიძლია, მით გავძელ, რაც გამიძლია!“ – ამ ბზკარედებში გამოყენებული მხატვრული ხერხის, გამეორების საშუალებით პოეტი ცდილობს დაგვანახოს ის სიმძიმე, რაც ამ გაძლებას ახლდა თან.

2009 წელს პოეტი მოინათლა. ეს გახდა მისთვის უდიდესი ემოციური მოვლენა, რომელიც ლექსით გამოხატა. ლექსში არეკლილია ის ტკივილი, რასაც აჭარა განიცდიდა ხანგრძლივი ბატონობის უღლის ქვეშ. რწმენა, რომელსაც თუნდაც გამაჰმადიანებელი აჭარელი ატარებდა, ქრისტეს სახელს უკავშირდებოდა მუდამ. ამიტომაც მიმართავს პოეტი თანამომეტ: „მე მოვინათლე ნუ იტყვი გუშინ“ და ყველას გვახსენებს ქრისტიანი ადამიანის, აჭარელის ტკივილიან წარსულს:

„შემმოსეს უცხო ფესით თუ თავშლით,
მმუსრეს, მასწორეს ქუსლით ქვიშასთან,
მაგრამ შენს გარდა ცრემლიან თვალში
სხვა არაფერი მე არ მიჩანდა“.

შემდგომ კი დასძენს, რომ აჭარელი კაცი თუ ქრისტიანობისკენ ილტვის, ეს ახალი, ამჟამინდელი ნათლობის მადლი კი არა, საუკუნეებით გულით ნატარები რწმენის მადლია.

პოეტი მიიჩნევს, რომ მან ის დაიბრუნა, რაც მისი იყო, რაც მას ეკუთვნოდა, რადგან გულისგულში არასოდეს ჰქონია აჭარელ ქართველს სხვა რწმენა:

„რადგან ჯვრის მეტად შიგ გულისგულში
სხვა რწმენის რწმენა მე არ მქონია!“ – წერს პოეტი.

მისი თვალთახედვით, აჭარა, საქართველოს ერთი მთლიანის ნაწილია, ერთი იმედით, ერთი მომავლითა და აწმყოთი:

„მე ვარ აჭარა! შენ საქართველო!
ორთავე ერთად მხოლოდ ერთნი ვართ
და ერთი რწმენით ვმრავლდებით, ვრთველობთ
და საქართველო ჩვენი ღმერთია“.

ვინ თქვა პოეტის სიმშვიდე, ვინ თქვა ზედისწერასა და რუტინულ ყოფას დამორჩილებული შემოქმედი. ამ მხრივ არც ბატონი ემენია გამონაკლისი. მომავლის იმედი გამოსჭვივის ლექსში: „აუშვით აფრები!“

პოეტი ვერ ეგუება მშვიდი ეთერებით ტკბობას, მას ხიბლავს ბრძოლის, სიახლისაკენ სწრაფვის ჟინი, თუნდაც ანძების ზანზარმა, გრიგალებმა გული შეზაროს:

„აუშვით აფრები,
ასრულდა ოცნება,
გზა მოგვეცეს ღრუბლებმა,
მზის გულში ნავარდის,
აუშვით აფრები,
გაფრენის მოწმე ვარ,
ცის კერპებს დროებზე მეფობა წავართვით“.

აშვებული აფრები – თავისუფალი შემოქმედებითი ქროლოვისა და მოძრაობის სიმბოლოა, გაფრენა კი უმაღლესი პოეტური მისტერია, ურომლისოდაც პოეტის არსებობა ხიბლს მოკლებულია.

გრიგალებსა და ქროლვას მინდობილი პოეტი აღარაფრად აგდებს არც იკაროსთან შესკდომას, არც ანძების ზანზარს და არ გაბზარულ სამყაროს... შეუცნობლის შეცნობა, თავისუფლება ყველაფრად უღირს:

„აუშვით აფრები,
მივენდოთ გრიგალებს,
დე, გული შეზაროს ანძების ზანზარმა.
მივდივარ,
მე უნდა შევასკდე იკაროსს
და თვალით ვიხილო სამყაროს გაბზარვა“.

პოეტს არაფრად უღირს გრიგალი და გრიგალში აშვებული აფრებით გრიგალს ადევნება, რადგან იცის, რომ ცხოვრება ხანმოკლეა, სწრაფწარმავალი:

„გგონია გასცდი ბობოქარ მორევს,
მოიხედავ და.. დგახარ ნაპირთან“.

პოეტს მიაჩნია, რომ ცხოვრების დინებაში, დროის წარმავლობასთან ერთად, წლებს წლები ცვლიან და პოეტის გულის ნაფიქრალსაც წურავს... და როცა „მიწის საყუდარს“ გაცდები, ნაპირიც იქვეა... სიცოცხლის დასასრულიც მოსულა. სიცოცხლე კი პოეტისათვის ტკბილი, თბილი და სანუკვარი. და ლექსში „წიქარეული“ დედის სახელზე იფიცებს:

„რა ლამაზი ხარ სიცოცხლე,
მიყვარხარ, დედას გფიცავარ!“

პოეტის მთელი ცხოვრება შემოქმედებითი წვაა: „ლექსი და კაცი – ორნი ვინთებით – წერს პოეტი ლექსში „მზეა, თოვლია“.

პოეზიას, ლექსებს, მტირალას მთებიდან აფრენილ ციცარად მიიჩნევს. („ლექსო, მტირალას მთებიდან, რო ამიფრინდი ციცარად“).

პოეტის მთელი ცხოვრება მართალი, პირუთვნელი, ღირსეული ადამიანის გზაა, არასოდეს რომ არ გამრუდებია გზასავალი. თავისი სამშობლოს სადიდებლად აქ მკის, აქ ლეწავს:

„ვხან, ვთესე, აქ ვმკე, აქ ვლეწე,
ფქვილი აქა ვფქვი, იქ არა“.

პოეტის მთელი ცხოვრება, მისი ცხოვრების კრედი და მორალი დევს ლექსში „წიქარეული“.

„ვიყავ, ვიცხოვრე, ვიკაცე, ჩუმ-უჩუმრობით, ხმით არა“ – ლექსის ეს ბწკარედეები აბსოლუტურად ეხმიანება პოეტისა და მამულიშვილის ცხოვრების წესს, ჩუმად, თავდახრითა და მუხლჩაუხრელად ემსახუროს თავის მშობლიურ მხარესა და საქართველოს. „სულ ჩემებურად ვიმღერეო“ – სიამაყენარევი გრძნობით აცხადებს პოეტი.

73 წლის შემოქმედი პროზაიკოსი, პოეტი, პუბლიცისტი, მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე დღესაც დაუღალავად დგას ქართული სიტყვისა და კულტურის სადარაჯოზე. მისი შემოქმედებითი აღიარების დასტურია არაერთი ჯილდო და პრემია:

საქართველოს სახელმწიფო პრემია, აბუსერისძე ტბელის პრემია, მემედ აბაშიძის სახელმწიფო პრემია, აკაკი წერეთლის პრემია, ვაჟა-ფშაველას სახელმწიფო ლიტერატურული პრემია, ღირსების ორდენი.

ერთ ბოლოდროინდელ ინტერვიუში პოეტმა აღნიშნა, რომ მისთვის საოცნებოა რუსთველის პრემია და მისთვის ჩვეული ოპტიმიზმით დასძინა: „დაე, იყოს ოცნება!“. ჩვენ კი ვიტყვით: მისი ოცნება უნდა ასრულდეს, რადგან ბატონი ემენი მამულს შეხიდიული მძლავრი ბურჯია თავისი სიტყვაკაზმულობით, პროზითა და პოეზიით, პუბლიცისტიკითა და საზოგადო მოღვაწეობით; მუხლჩაუხრელი მეციხოვნეა, რომელიც აჭარიდან სრულიად საქართველოს იცავს და ეფერება თავისი შემოქმედებით.

გამოყენებული ლიტერატურა

დავითაძე 2001: დავითაძე ე., „დაწყვეტილი სიმები“. ბათუმი, 2001.

დავითაძე 2003: დავითაძე ე., „სოფლის აღმაშენებელი“, ტ. IV-V. ბათუმი, 2003.

დავითაძე 2012: დავითაძე ე., „სოფლის აღმაშენებელი“ ტ. VI. ბათუმი, 2012.

დავითაძე 2014: დავითაძე ე., პოემები.. ბათუმი, 2014.

დავითაძე 2017: დავითაძე ე., ლექსები. ბათუმი, 2017.

**ბათუმის ეკონომიკური განვითარება
1888–1905 წლებში**

**ECONOMIC DEVELOPMENT
OF BATUMI IN 1888-1905**

ხათუნა დუმბაძე

შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ბათუმი

Khatuna Dumbadze

Batumi Shota Rustaveli State University
Georgia, Batumi

ABSTRACT

Historical events, like the Porto-Franco regime, construction of the railway, and the reconstruction of the port hugely influenced the economic development of Batumi in the 80s of the XIX century. However, what played a huge role in this progress was the export of oil products. Russia, one of the world's largest oil exporters since the 1980s, exports oil from Batumi to Baku. Oil export brought foreign capital and well-known industrialists: Rothschild, Mantashev, Tsovyanov, and others. Oil export-related enterprises were being built rapidly in Batumi, which naturally led to the development of the entire urban economy and population growth. Oil export determined the unprecedented progress of Batumi at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. It became one of the large trade and industrial centers in the Caucasus after Baku and Tbilisi.

საკვანძო სიტყვები: ბათუმი, პორტო-ფრანკო, სამრეწველო ცენტრი, ეკონომიკური განვითარება, პორტის მშენებლობა, რკინიგზის დაგება, ვაჭრობა და ეკონომიკური ცენტრი.

Keywords: Batumi, Porto-Franco, Industrial center, economic development, Port construction, Railway laying, Trade, and Economic Center.

1888 წლის 25 აგვისტოსა და 2 სექტემბერს ჩატარდა სათათბიროს ხმოსანთა პირველი არჩევნები. ოთხი წლის ვადით აირჩიეს სამი თანრიგის 36 ხმოსანი (თითოეული თანრიგის მიხედვით ხმოსანთა რაოდენობა 12-12 იყო), ეროვნული ნიშნით კი ხმოსანთა რაოდენობა ასე გადანაწილდა: ქართველი - 11, რუსი - 8, სომეხი - 10, ბერძენი - 2, ებრაელი - 2, პოლონელი - 2, გერმანელი - 1.

აღმსარებლობის მიხედვით ხმოსანთა შემადგენლობა ასე გამოიყურებოდა: მართლმადიდებელი - 10, ქართველი მაჰმადიანი - 4, სომეხი გრიგორიანელი - 9, სომეხი კათოლიკე - 1, კათოლიკე - 6, პროტესტანტი - 1.

ბათუმის საქალაქო თვითმმართველობის ოფიციალური საზეიმო გახსნა შედგა 1888 წლის 1 ოქტომბერს. ქალაქის თავად კი დაინიშნა კ. დ. გაგრონსკი. გამგეობაში შევიდნენ: დ. ი. ბიკოვი (ქალაქის თავის პოზიციაზე), ა. ი. კოიანდერი, ი. ს. შადინოვი. ქალაქის მდივნის პოზიცია კი ი. ს. მესხმა დაიკავა. გამომდინარე იქიდან, რომ რუსეთის მმართველობის გავლენით იმართებოდა სახელმწიფო აპარატები, სწორედ ამის გამო ყველა ის ნაკლოვანება, რაც არსებობდა მაშინდელი რუსეთის მმართველობაში, გადმოტანილ იქნა ბათუმის სათათბიროს მართვის სტრუქტურაშიც და არა მარტო ბათუმის, არამედ ყველა თვითმმართველობაში, რომელიც არსებობდა საქართველოს ტერიტორიაზე. აშკარა იყო მთელი რიგი დარღვევებისა, მაგალითად, ასეთი იყო: არჩევნების შეზღუდულობა, ადმინისტრაციის მხრიდან სათათბიროს საქმეებში ჩარევის შემთხვევები და სხვა.

მიუხედავად იმ დიდი დარღვევებისა და ნაკლოვანებებისა, უდავოდ მნიშვნელოვანი მოვლენა გახდა ბათუმის საქალაქო თვითმმართველობის შემოღება, რომელმაც სერიოზული გავლენა მოახდინა მთელი ქალაქის (და აქარ იგულისხმება მხოლოდ ბათუმი - ს.დ.) საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების განვითარებასა და პროგრესზე.

XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან ბათუმში თავი მოიყარა ეროვნული სულისკვეთებით გამსჭვალულმა ძალებმა, რომელთა მიზანი იყო „ბათუმის ქართულ ქალაქად გადაქცევა“ (Батумь и его окрестности 1906: 86).

ხელისუფლება ცდილობდა პორტის მიმდებარე მიწების გამოთავისუფლებას. ისინი კერძო მიწათმფლობელებისაგან ცდილობდნენ გამოესყიდათ მათი ნაკვეთები, მაგრამ ამ შემთხვევაში მეპატრონეები ძირითადად დაზარალებული რჩებოდნენ, ვინაიდან მიწათმფლობელებს არ ეძლეოდათ მიწის საბაზრო ღირებულების შესაბამისი საფასური, ან, უარეს შემთხვევაში, მიწის მეპატრონეს წლები სჭირდებოდა კუთვნილი საფასურის მისაღებად, მას უწევდა საჩივრის წერა.

მაგ., 1885 წელს ბათუმში ფერად-ბეგ ბეჟანიძეს და მის ძმებს ჩამოაჭრეს და პორტს გადასცეს 28 კვ. საჟენი მიწა. მათ კი საფასური დიდი ხნის განმავლობაში ვერ მიუღიათ.

XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან ბათუმი სწრაფად ვითარდებოდა. ამას უმთავრესად მოხერხებული ნავსადგური განაპირობებდა.

განვითარების ტემპები უფრო თვალსაჩინო გახდა 1883 წლიდან, მას შემდეგ რაც ექსპლოატაციაში შევიდა ბათუმი-სამტრედიის რკინიგზის მონაკვეთი. ამაზე მეტყველებს ბათუმის პორტის ტვირთბრუნვაც: თუ 1878 წელს ბათუმში სულ შემოვიდა 29.776 ფუთი საქონელი, 1883 წელს ეს ციფრი გაიზარდა 922.423 ფუთამდე, ხოლო 1886 წელს - 2.732.736 ფუთამდე.

მაგ., 1878 წელს შემოიტანეს 906.330 მანეთის საქონელი, ხოლო გაიტანეს 365.712 მანეთის, 1886 წელს სულ შემოიტანეს 2.732.746, ხოლო გაიტანეს 19.667.885 ფუთი (სიჭინავა 1958: 357-375).

სწორედ ვაჭრობა გახდა საფუძველი მთელი ქალაქის განვითარებისა. შემოსავლების ზრდამ კი ქალაქის იერსახეზე დადებითი გავლენა იქონია. „ივერია“ წერდა: „გუშინ წინ თავისთვის მივარდნილი, მიყუჩებული ბათუმი, „აზიური ქალაქი“, დღეს ევროპის ქალაქად გადაიქცა, გაევროპელდა!.. მოქალაქეობრივი ცხოვრება ნელნელა ხორცს ისხამს... ბათუმს აქვს წლიური შემოსავალი 80.000 მანეთზე მეტი. ამ შემოსავლის რაოდენობა ყოველ წელს ჰმატულობს“ (ივერია 1886: N24).

ბათუმის, როგორც სავაჭრო-სამრეწველო ცენტრის, განვითარებაში დიდი წვლილი შეიტანა ბათუმის პორტო-ფრანკოდ გამოცხადებამ. ამას აღიარებდნენ რუსეთის იმპერიის ოფიციალური პირებიც - „რა თქმა უნდა, პორტო-ფრანკომ, დაფუძნებულმა ისეთ ნაკლებად კულტურულ პუნქტში, როგორც ბათუმია, გარკვეული გავლენა მოახდინა მის სავაჭრო-სამრეწველო განვითარებაზე“ (სიჭინავა 1958: 357).

მეფის მოხელეები ბათუმის წარმატებებს მისი თავდაპირველი ჩამორჩენილობით უფრო ხსნიდნენ, ვიდრე პორტო-ფრანკოს დამსახურებად. რუსეთის ხელისუფლება თავიდან წინააღმდეგი იყო ბათუმის პორტო-ფრანკოდ გამოცხადების იდეისა, XIX საუკუნის 80-იან წლებში კი ევროპის სახელმწიფოთა შორის ახალი გადაჯგუფებით სარგებლობს, ამის შემდგომ კი იწყებს თანდათან პორტო-ფრანკოს შეზღუდვით ოპერაციებს. შეზღუდვების შემდგომ კი, 1886 წლის 27 ივნისის ალექსანდრე XI-ის დადგენილების თანახმად, პორტო-ფრანკო გაუქმებულად გამოცხადდა. რა თქმა უნდა, ამ ფაქტმა იმოქმედა ბათუმის განვითარების პროცესზე. ამის თაობაზე „ივერია“ წერდა: „პორტო-ფრანკოს გაუქმების შემდეგ სამუშაო საქმე, ხელოსნობა და ვაჭრობა შემცირდა“ (ივერია 1887: N24).

ვინაიდან, ბერლინის კონგრესის გადაწყვეტილებით. რუსეთს ბათუმი გადაეცა, თავისუფალი სავაჭრო ნავსადგური პორტო-ფრანკო. მიუხედავად მკაცრი კონტროლისა, ბათუმიდან ევროპული საქონელი კონტრაბანდული წესით ვრცელდებოდა არა მარტო დასავლეთ საქართველოში, არამედ თვით რუსეთშიც კი.

ბათუმი იყო ერთგვარი ბაზა, აქედან გადიოდა როგორც ევროპული, ასევე ადგილობრივი საქონელი. საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ ბათუმში გროვდებოდა ევროპაში გასატანი ხე-ტყე, ხილი და სხვა მრავალი პროდუქტი. რუსეთის ხელისუფლება დააფიქრა არსებულმა პრობლემებმა, რაც თან ახლდა პროდუქციის გატანასა და ვაჭრობას. რუსეთის

ხელისუფლება ცდილობდა არსებული პრობლემები რაც შეიძლება ნაკლებ დროში აღმოეფხვრა. არსებული გზების მოწესრიგება არა მარტო ეკონომიკური მოთხოვნებით იყო ნაკარნახევი, არამედ ამას მოითხოვდა სამხედრო-სტრატეგიული საჭიროებაც.

ბათუმის რუსეთთან შეერთების შემდეგ მისი, როგორც სავაჭრო-ეკონომიკური ცენტრის, სრულყოფისა და პროგრესისათვის აუცილებელი იყო მისი უზრუნველყოფა სარკინიგზო გზითა და ნავსადგურით. დღის წესრიგში დადგა ამ მიმართულებით მუშაობის აუცილებლობა, მაგრამ პროცესების დაჩქარება გამოწვეული იყო შემდეგი გარემოებით: გამომდინარე იქიდან, რომ რუსეთს ბაქოში ნავთობი ფოთის პორტიდან და ბალტიისპირეთის ნავსადგურებიდან გაჰქონდა, ეს ქმნიდა დროში შეფერხებას, საკმაოდ დიდი დრო სჭირდებოდა ნავთობის ადგილამდე ჩატანას, რაც, რასაკვირველია, ერთადერთი პრობლემა არ იყო; ის საკმაოდ დიდ ხარჯებთანაც იყო დაკავშირებული, რამაც გადააწყვეტინა რუსეთის ხელისუფლებას, დაფიქრებულიყვნენ უფრო იაფი ნავსადგურის საკითხთან დაკავშირებით. სწორედ ამიტომ შეჩერდა ბათუმის ნავსადგურზე დიდი ყურადღება, როგორც შავი ზღვის ერთ-ერთ საუკეთესო ნავსადგურზე. ბაქოსთან რკინიგზით დაკავშირების შემდეგ ბათუმი უნდა გამხდარიყო ნავთობის ექსპორტის ძირითადი ცენტრი, რამაც დღის წესრიგში დააყენა ბათუმის ნავსადგურის მშენებლობის საკითხი. საყურადღებოა, ყველაფერთან ერთად, ბათუმის მდებარეობაც, ვინაიდან ბათუმის ყურე იძლეოდა იმის საშუალებას, რომ ცუდი ამინდის შემთხვევაში ნავსადგურში 50-მდე გემი განლაგებულიყო. ამ ყველაფრის გათვალისწინებით, ბათუმის ნავსადგურის მშენებლობა მართლაც მნიშვნელოვანი იყო.

ბათუმის ნავსადგურის მშენებლობამ და რკინიგზის გაყვანამ ძალიან დიდი ბიძგი მისცა ეკონომიკური პროგრესის პროცესს. ბათუმის სავაჭრო-სამრეწველო განვითარებისათვის განმსაზღვრელი მნიშვნელობა ჰქონდა ბაქოს ნავთობის ექსპორტს. ნავთობის მსოფლიო ბაზარზე უდიდესი მასშტაბის ექსპორტირებას ბაქო უმთავრესად ბათუმის მეშვეობით აწარმოებდა (მგალობლიშვილი 1938: 119). ბათუმიდან ბაქოს ნავთობის გატანა დღითიდღე იზრდებოდა.

XIX საუკუნის ბოლოსა და XX დასაწყისისათვის სპილენძის სფეროში ახალი, ინგლის-ამერიკული კაპიტალი შემოდის. გარდა ამისა, აქტიურდება გერმანული კაპიტალიც.

1901 წლის მონაცემებისათვის სპილენძის დამუშავებას ბათუმის ოლქში სულ 14 სამთო-სამრეწველო ორგანიზაცია ეწეოდა, ამათგან ძირითადი ნაწილი უცხოელებზე მოდიოდა (სიჭინავა 1958: 21).

1901 წელს „კავკასიის სპილენძის სამრეწველო საზოგადოებამ“ მურღულის ხეობაში ჩაატარა სპილენძის მადნის საძიებო საქმიანობა, რის შედეგადაც მოპოვებულ იქნა 400 მილიარდი ფუთი (66 მილიარდი ტონა) სპილენძის მადანი. 1902 წლისათვის კი ფირმამ რუსეთის ხელისუფლებისაგან მიიღო ბათუმის ოლქში სასურველი ტერიტორიების

შეძენის, ქარხნების აგებისა და სპილენძის საბადოების განუსაზღვრელი ვადით გადაცემა. 1903 წლისათვის ქარხანამ სულ გამოუშვა 31 000 ფუთი სპილენძი, სულ 1901-1914 წლებში „კავკასიის სპილენძის სამრეწველო საზოგადოებამ“ ჭინკათხევის სამრეწველო კომპლექსის აღჭურვისათვის 20 მილიონი მანეთი დააბანდა.

1903 წელი	გააღწესა 31 000 ფუთი სპილენძი
1910 წელი	გააღწესა 101 000 ფუთი სპილენძი
1913 წელი	გააღწესა 206 000 ფუთი სპილენძი

ფაქტობრივად XX საუკუნისათვის ბათუმი იყო სიით მესამე სამრეწველო ცენტრი ბაქოსა და თბილისის შემდგომ მთელს ამიერ-კავკასიაში. ბათუმი იქცა ამიერკავკასიაში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ეკონომიკურ ზონად, სწორედ მისმა წინსვლამ განაპირობა ქალაქში არაერთი ბანკისა და ეკონომიკური თვალსაზრისით სტრატეგიული ობიექტების არსებობა.

ფაქტობრივად, ყოველდღე იზრდებოდა ბათუმი ეკონომიკურადაც და სოციალურადაც, მაგრამ XX საუკუნის დასაწყისში მომხდარმა მოვლენებმა საკმაოდ დიდი ზიანი მიაყენა ბათუმის პროგრესირების პროცესს. ამ პერიოდში აღმოჩენილ იქნა ამერიკაში, ინდოეთსა და ბირმაში ნავთობის ახალი საბადოები, სწორედ ამან დააკარგვინა ბათუმს ძველი დიდება; რამდენადაც ბათუმი აღარ იყო აღმოსავლეთისათვის ნავთობის მიწოდების ერთადერთი წყარო, რა თქმა უნდა, ამ პროცესმა უარყოფითი გავლენა იქონია მის სამრეწველო განვითარებაზე.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

დროება 1885: დროება, N193, 1885.

ივერია 1877: ივერია, N15, 1877.

ივერია 1879: ივერია, N4, 1879.

ივერია 1886: ივერია, N24, 1886.

ივერია 1887: ივერია N24, 1887.

ივერია 1887: ივერია, N84, 1887.

ივერია 1989: ივერია, N42, 1989.

კლდიაშვილი 1988: კლდიაშვილი დ., ჩემი ცხოვრების გზაზე. თბილისი, 1988.

მგალობლიშვილი 1938: მგალობლიშვილი ს., მოგონებანი, თბილისი, 1938.

სიჭინავა 1958: სიჭინავა ვ., ბათუმის ისტორიიდან, ბათუმი, 1958.

Батумь и его окрестности 1906: Батумь и его окрестности. Батумь, 1906.

**ბათუმის ოკრუგი (აჭარა)
ქუთაისის გუბერნიის შემადგენლობაში**

**THE OKRUG OF BATUMI (ADJARA)
AS A PART OF KUTAISI GOVERNORATE**

ჰემალ კარალიძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ბათუმი

Jemal Karalidze

Batumi Shota Rustaveli State University
Georgia, Batumi

ABSTRACT

Under the banner of monotheism and patronage, Russia aspired to complete hegemony in the Caucasus, in the beginning of the XIX century it first annexed Kartli-Kakheti, and then “annexed” western Georgia. Tsarism in the 19th century seized extensive territories Of Iran and the Ottomans in the Caucasus, namely 1877-1878. As a result of the war, it occupied important areas of southwestern Georgia - Adjara and Shavsheti. The Russian government has created an independent administrative unit in these areas - the Batumi district.

Russia pursued a well-thought-out colonial policy in the political, economic, social, and cultural spheres. The issue of administrative-territorial arrangement was also an active component of this policy. The government aims migrants this to separate the Batumi district:

1. to prevent the newly annexed regions populated by Muslim Georgians from being consolidated with the rest of Georgia,
2. to colonize these areas as soon as possible.

However, the government was dissatisfied with the achieved results, the district administration was spending substantially on maintenance. It was therefore decided in 1883. The issue of abolition of Batumi district on June 12 and its merge to Kutaisi Governorate. Adjara entered the Kutaisi Governorate with the status of Batumi okrug. But tsarist policymakers soon realized the “negatives” of this measure, and Governor Golitsyn (1896-1904) insisted on convincing the higher authorities of the need to correct the mistake immediately, which he did. On March 17, 1903, Nicholas II signed a decree to restore the Batumi district.

საკვანძო სიტყვები: ბათუმის ოკრუგი, ქუთაისის პროვინცია, კოლონიური პოლიტიკა, ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობის საკითხი, ბათუმის რაიონი

Keywords: okrug of Batumi, Kutaisi province, Colonial policy, The issue of administrative-territorial arrangement, Batumi district.

1878 წლის 13 ივლისს, ბერლინის კონგრესის გადაწყვეტილებით, რუსეთმა კავკასიაში გააფართოვა თავისი სამფლობელოები. საქართველოს შემოუერთდა აჭარა. რუსეთის ხელისუფლებამ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ახლად შემოერთებული ტერიტორიების ბაზაზე ჩამოაყალიბა ცალკე ადმინისტრაციული ერთეული - ბათუმის ოლქი. მასში შედიოდა აჭარა, მაჭახელი, ბათუმ-ქობულეთი, ლივანა, შავშეთ-იმერხევი, არტანუჯი, ლაზისტანის ნაწილი (გონიო, სარფი, მაკრიალი, ლიმანი). ბათუმის ოლქს რუსეთისათვის განსაკუთრებული სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა (ნარკვევები 2008: 55).

1878 წლის 20 სექტემბერს კავკასიის მეფისნაცვალმა მიხეილ ნიკოლოზის ძემ ხელი მოაწერა ბათუმის ოლქის ადმინისტრაციული მმართველობის დროებით დებულებას, რომლის საფუძველზეც შეიქმნა ბათუმის ოლქი, რომელსაც სათავეში სამხედრო გუბერნატორი ეყოლებოდა. ბათუმის ოლქის პირველი სამხედრო გუბერნატორი გახდა გენერალ-მაიორი კონსტანტინე ბესარიონის ძე კომაროვი (Батумь и его окрестности 1906: 105) ბათუმის ოლქი დაიყო სამ ოკრუგად:

- ა) ბათუმის ოკრუგი - ბათუმის, კინტრიშის და გონიოს უბნები;
- ბ) ართვინის ოკრუგი - არტანუჯის, ართვინისა და შავშეთის უბნები;
- გ) აჭარის ოკრუგი - ზემო აჭარის, ქვემო აჭარის და მაჭახლის უბნები (Френкель 1979: 122).

ბათუმის ოლქის ცალკე ადმინისტრაციულ ერთეულად გამოყოფით რუსეთის ხელისუფლება ორ მიზანს ისახავდა: ჯერ ერთი, ამით ხელი შეეშლებოდა აჭარის დანარჩენ საქართველოსთან შერწყმის (როგორც ეკონომიკურად, ისე პოლიტიკურად) ბუნებრივ პროცესს; მეორე - ხელისუფლება უფრო სწრაფად მოახდენდა აჭარის (და საერთოდ ბათუმის ოლქის) კოლონიზაციას. მთავრობა მალე დარწმუნდა, რომ ამ მიმართულებით ჩატარებული ღონისძიებები არასაკმარისი იყო. ცარიზმს აშკარად არ აკმაყოფილებდა ბათუმის ოლქის კოლონიზაციის ტემპები (ქცა ფ. 130: 24). ბათუმის ოლქის ადმინისტრაციის შენახვა მთავრობას საკმაოდ ძვირი უჯდებოდა. „ბათუმის ოლქის ადმინისტრაციული ხარჯები, სასამართლოსა და სხვა სპეციალური დაწესებულებების გარდა, ხაზინას ყოველწლიურად უჯდებოდა 29 419 მანეთი (Кавказь 1879: 1882). XIX საუკუნის 80-იან წლებში, კავკასიის მართვა-გამგეობის ხარჯების

შემცირების მიზნით, მომზადდა რეფორმები როგორც ცენტრალურ აპარატში, ისე ადმინისტრაციული მმართველობის სისტემაში. ასეთ ვითარებაში გაჩნდა ბათუმის ოლქის გაუქმებისა და მისი ქუთაისის გუბერნიასთან შეერთების იდეა. საკითხის ამგვარად გადაწყვეტა სახელმწიფოს მნიშვნელოვანი ხარჯებისაგან გაათავისუფლებდა. „ოლქის ცენტრალური მმართველობა შეიძლება გაუქმდეს საქმისადმი ყოველგვარი ზიანის გარეშე... ამ გზით სახელმწიფო შეამცირებს ხარჯებს 173 349 მანეთით“ - წერდა „კავკაზი“ (Кавказь 1879: 1882). ხელისუფლებას მოეწონა აღნიშნული მოსაზრება და ბათუმის ოლქის გაუქმების გადაწყვეტილება მიიღო. „როგორც დამოუკიდებელი ადმინისტრაციული ერთეული, ბათუმის ოლქი, რუსეთთან შეერთების შემდეგ არსებობდა დაახლოებით 4 წელი. 1883 წლის 12 ივნისს, მისი უდიდებულესობის დამტკიცებული სახელმწიფო საბჭოს დადგენილებით, განისაზღვრა მისი შეერთება ქუთაისის გუბერნიასთან. რითაც გაუქმდა საოლქო მმართველობა და ჩამოყალიბდა ორი ოკრუგი - ბათუმის და ართვინის» (ქცა 130: 4). ბათუმის ოლქის გაუქმებამ გამოიწვია გარკვეული ცვლილებები მმართველობის სფეროში. „1883 წლის 12 ივნისი. სახელმწიფო საბჭოს დადგენილებით, განისაზღვრა ბათუმის ოლქის ქუთაისის გუბერნიასთან შეერთება, რითაც გაუქმდა ოლქში არსებული მმართველობა და ჩამოყალიბდა ორი ოკრუგი - ბათუმის და ართვინის, რომელიც დაიყო 7 უბნად. ამავე გადაწყვეტილებით, ქუთაისის გუბერნატორს ეწოდა სამხედრო გუბერნატორი და შემოღებული იქნა სამხედრო გუბერნატორის თანაშემწის თანამდებობა“ (სცსსა 12: 2). ქუთაისის გუბერნატორის თანაშემწე ბათუმში იჯდა. რეფორმის შემდეგ ბათუმში საპოლიციო აპარატი არათუ შემცირდა, პირიქით, უფრო გაიზარდა. ქალაქში შემოიყვანეს დამატებითი სამხედრო ნაწილები.

სულ მალე ცხადი გახდა, რომ გატარებული ღონისძიებების მიუხედავად ცარიზმის პოლიტიკის მზაკვრული მიზანი - ბათუმი წმინდა რუსულ ქალაქად გადაქცეულიყო, ხოლო აჭარა საერთოდ მოწყვეტოდა ქართულ სამყაროს - განუხორციელებელი დარჩა. „ცარიზმის ერთგულმა გუშაგებმა გვიან იგრძნეს ეს მარცხი და ამის უმთავრეს მიზეზად 1883 წლის რეფორმის შედეგად ბათუმის ოლქის ქუთაისის გუბერნიასთან შეერთება მიიჩნიეს (სიჭინავა 1958: 83).

რუსეთის ხელისუფლების სურვილი, სწრაფად მოეხდინა აჭარის კოლონიზაცია, მიულწეველი რჩებოდა. ეს მაშინ, როცა ბათუმის ოკრუგი (ე.ი აჭარა - ჯ.კ.) მთელს ქუთაისის გუბერნიაში ყველაზე არამჭიდროდ დასახლებული მხარე იყო. ქუთაისის გუბერნიის 1892 წლის ანგარიშში კვითხულობთ: „ყველაზე მცირერიცხოვანი დასახლებები არის ბათუმის ოკრუგში. თუ საშუალოდ გუბერნიაში ერთ დასახლებაზე მოდიოდა 87 კომლი 530 მცხოვრებით, ბათუმის ოკრუგში ეს ციფრი შესაბამისად შეადგენდა 28 კომლს და 157 მცხოვრებს“ (ქცა 130: 2). ამის მიუხედავად, გადმოსახლებული „ერთგული ელემენტის“ რაოდენობა არც ისე ბევრი იყო, ყველა შემთხვევაში, ასე აცხადებდნენ რუსი მოხელეები, „ბათუმის და

ართვინის ოკრუგში მოსული მოსახლეობა არის უმნიშვნელო. სულ არის ორი რუსული დასახლება - ერთი ჩურუქ-სუსთან, სადაც მოახალშენეებს გამოეყოთ 11 დესეტინა მიწა თითო კომლზე, და მეორე - ხოლოდნაია სლობოდა ბათუმთან ახლოს. აქ მხოლოდ მამულისათვის გამოეყოთ მიწები (ქცა 18: 4). საქმე მთლად ასე როდი იყო. ჯერ ერთი, რუსი კოლონისტები ძნელად ეგუებოდნენ ადგილობრივ კლიმატურ თუ საყოფაცხოვრებო პირობებს, მეორეც, მათ სურდათ მხოლოდ ზღვისპირა ზოლში დასახლება, სადაც თავისუფალი მიწები უკვე იმ დროისათვის ძნელად იშოვებოდა. ამით იყო გამოწვეული ცარიზმის მოხელეთა მცდელობა, როგორმე მიეღწიათ დასახული მიზნისათვის. XIX საუკუნის 90-იანი წლების მეორე ნახევრიდან ბათუმის სამრეწველო განვითარების მასშტაბებმა და ჩაქვში საუფლისწულო მამულის დაარსებამ, რაც, თავის მხრივ, დიდი რაოდენობით მუშახელს მოითხოვდა. ხელისუფლებას ზემოთ აღნიშნული „ნაკლოვანების“ გამოსწორების შესაძლებლობა მისცა.

1896 წელს დონდუკოვ-კორსაკოვის შემდეგ კავკასიის მთავარმართებელი გახდა გენერალი გოლიცინი (იგი მთავარმართებელი იყო 1896-1904 წლებში). ახლადდანიშნული მთავარმართებელი „აკრიტიკებდა 1883-1885 წლის რეფორმის ორგანიზატორებს, რომელთა პირითად მიზანს მხარის მართვა-გამგეობის ხარჯების შემცირება შეადგენდა“ (ვანიშვილი 1989: 86). გოლიცინი სასტიკად ილაშქრებდა ბათუმის ოლქის ქუთაისის გუბერნიასთან შეერთების წინააღმდეგ. მიაჩნდა, რომ ეს ხელს უწყობდა არა მარტო მაჰმადიან ქართველთა ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებას, არამედ გააძლიერებდა ქართველთა კონსოლიდაციის პროცესს. ეს კი ნამდვილად არ შედიოდა კოლონიური პოლიტიკის თანმიმდევრული გამტარებელი მთავარმართებლის ინტერესებში. ამას დაემატა ისიც, რომ XIX საუკუნის დამლევებიდან ბათუმი მუშათა მოძრაობის მნიშვნელოვან ცენტრად გადაიქცა. კავკასიის ადმინისტრაცია რევოლუციური გამოსვლების გაძლიერებისა და მის წინააღმდეგ არაეფექტური ბრძოლის მიზეზს ბათუმში ადმინისტრაციული ცენტრის არარსებობაში ხედავდა.

ბათუმის ოლქის აღდგენის საკითხი დღის წესრიგში ჯერ კიდევ 1900 წელს დამდგარა. ამას ადასტურებს ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორის კავკასიის მთავარმართებლის კანცელარიაში 1900 წლის 23 ოქტომბერს გაგზავნილი წერილი N4821, რომელშიც ნათქვამი იყო: „თქვენო უმაღლესობავ, ქუთაისის გუბერნიიდან ბათუმისა და ართვინის ოკრუგების გამოყოფა ვცანით სასარგებლოდ და აუცილებლად“ (ქცა 186: 1).

აღნიშნულ საკითხზე საქმის კურსში ყოფილა რუსეთის უმაღლესი ხელისუფლებაც, რასაც მოწმობს პეტერბურგიდან თბილისში, მთავარმართებელთან 1901 წლის 24 აპრილს გამოგზავნილი წერილი: „თქვენს მაღალკეთილშობილებას ვაცნობებთ, რომ ბათუმიდან ჩვენთან მოდის მეტად შემადრწუნებელი ამბები. იქ ძალადობასა და ანტისახელმწიფოებრივ საქმიანობას საზღვარი არა აქვს. თქვენთვის ისიც არის ცნობილი, თუ რა დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს მისი იმპერატორობითი

უდიდებულესობა ჩვენი იმპერიისათვის ამ მეტად მნიშვნელოვან და სტრატეგიულად სასიცოცხლო მხარეს. ამიტომ, ჩვენთვის ყოვლად მოუთმენელია ამ კუთხის აგრე უყურადღებოდ მიტოვება. გუბერნიის ხელმძღვანელობას ვერ გაუთავისებია ის მნიშვნელობა, რომელსაც ბათუმის ოლქი წარმოადგენს ჩვენთვის. ადგილობრივი მოსახლეობა ჩვენი მთავრობის მიმართ კეთილგანწყობილი დამოკიდებულებით გამოირჩევა და როდესაც დაინახავს, რომ ჩვენი ხელისუფლება არ იცავს მათ ინტერესებს, შესაძლებელია, ზურგი გვაქციოს და ჩვენ უნდობლობა გამოგვიცხადოს. ეს კი ჩვენთვის ნამდვილად არ არის ხელსაყრელი. ამიტომ, გთხოვთ დავიწყოთ ფიქრი, რომ ბათუმის ოლქი გამოვიდეს ქუთაისის გუბერნიის შემადგენლობიდან“ (სცსსა 12: 24). მაღალი რანგის მოხელეთა დიდი სურვილის მიუხედავად, ერთბაშად ამ საკითხის გადაწყვეტა მაშინ შეუძლებელი გახდა.

1902 წლის 9 მარტის მოვლენებმა კვლავ განსაკუთრებული აქტუალობით დასვა ბათუმის ადმინისტრაციული სტატუსის აღდგენის საკითხი. იმპერატორის კანცელარიიდან მთავარმართებლის სახელზე გამოგზავნილ წერილში აღნიშნული იყო: „როგორც ჩანს, თქვენ ვერ იმოქმედეთ ისე, რომ უმოკლეს დროში გადაწყვეტილიყო ბათუმის ოლქის ცალკე გუბერნიად ჩამოყალიბების საკითხი. სწორედ ეს უმოქმედობა გახდა მიზეზი 1902 წლის 9 მარტის სისხლისღვრისა. ამჟამად, მგონი, აღარ გამოინახება იმის საბაზი, კიდევ გადაიდოს ეს უმნიშვნელოვანესი საკითხი დროის მოგების მიზნით, ამიტომ გთხოვთ, დაუყოვნებლივ წარმოადგინოთ პროექტი ბათუმის ოლქის ცალკე გამოყოფის თაობაზე (აგსა 7: 46). ოფიციალური ბათუმის ოლქის გამოყოფის ასეთნაირად ასაბუთებდა: „1883 წელს ბათუმის ოლქის ქუთაისის გუბერნიასთან შეერთება იყო ხელოვნური და მექანიკური გაერთიანება ერთ მმართველობაში ორი პრინციპულად განსხვავებული სისტემისა და აბსოლუტურად სხვადასხვაგვარი ადგილებისა და ამ ღონისძიებამ შეაფერხა ახლად შემოერთებული ოლქის განვითარება ყველა მიმართულებით და მოუტანა ხაზინას ზარალი, რომელიც აჭარბებდა ეკონომიას, მიღებულს დამოუკიდებელი ბათუმის ოლქის მმართველობის გაუქმებით.

ნამდვილად, მეოთხედი საუკუნის განმავლობაში რუსულმა მმართველობამ ამ მხარეში თითქმის უკვალოდ ჩაიარა ჩვენი სახელმწიფო ინტერესებისათვის. ამის ძირითად მიზეზად უნდა ჩავთვალოთ 1883 წლის რეფორმა, რომელმაც ელემენტარული ეკონომიის ძიებაში შეამცირა ადგილობრივი ადმინისტრაციის შემადგენლობა, შეასუსტა ეს ზემოქმედებების ერთადერთი იარაღი მხარეში.

ამის შედეგად ადმინისტრაციული ზემოქმედება ძალზე სუსტი იყო, რითაც ეს ოლქი პოლიტიკური განვითარების თვალსაზრისით სრული უძრაობისათვის აღმოჩნდა განწირული (სცსსა 12: 2). ეს სიტყვები ნათლად აჩვენებდა რუსეთის ხელისუფლების ნამდვილ დამოკიდებულებას, საქართველოსადმი აშკარა კოლონიურ პოლიტიკას.

1903 წლის 17 მარტს იმპერატორმა ნიკოლოზ II-მ ხელი მოაწერა ბათუმის ოლქის აღდგენის შესახებ დადგენილებას. 1903 წლის 17 მარტს, მისი უმაღლესობის დამტკიცებული სახელმწიფო საბჭოს წინადადების საფუძველზე, იმავე წლის 1 ივნისს „ქუთაისის გუბერნიის შემადგენლობიდან მასთან შეერთებული ბათუმისა და ართვინის ოკრუგები გამოიყო დამოუკიდებელ ადმინისტრაციულ ერთეულად, სამხედრო გუბერნატორის მმართველობით. ოლქის ადმინისტრაციულ ცენტრად განისაზღვრა ქ. ბათუმი“ (ქცა 258: 4).

ბათუმის ოლქის დამოუკიდებელი ადმინისტრაციული ერთეულის აღდგენას ცარიზმის მხრიდან შორს გამიზნული გეგმები ჰქონდა. იმპერიის მესვეურები შეშფოთებული იმით, რომ ბათუმში თავი მოიყარა საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან ჩამოსულმა მთავრობისადმი „არასაიმედო“ მასამ, ცდილობდნენ ბათუმის ოლქი გადაექციათ რუსული შოვინისტური პოლიტიკის გატარების ეპიცენტრად“ (გოგოლიშვილი 2005: 34).

ახლადგამოყოფილი ბათუმის ოლქის საზღვრები შემდგენიარად განისაზღვრა: ჩრდილოეთიდან - ქუთაისის გუბერნია, აღმოსავლეთიდან - თბილისის გუბერნია და ყარსის ოლქი, სამხრეთიდან - თურქეთი (კერპოდ ლაზისტანის სანჯაყი), დასავლეთიდან - შავი ზღვა. ახალ ოლქს ეჭირა 6195 კვ. ვერსი. ადმინისტრაციული თვალსაზრისით, ახალი ოლქის ორი ოკრუგი - ბათუმის და ართვინის - იყოფოდა 7 უბნად. ბათუმის ოკრუგში ოთხი უბანი იყო: ართვინის, არტანუჯის და შავშეთ-იმერხევის და ერთი საპრისტავო ართვინში. თითოეული უბანი იყოფოდა 24 სასოფლო ოკრუგად, რომელიც იმართებოდა თავად გოლიცინის მიერ 1900 წლის 22 ივლისს დამტკიცებული დებულების შესაბამისად (სცსსა 12: 30; ქცა 18:45-46).

ამრიგად, XX საუკუნის დასაწყისის ბათუმის აქტიურმა საზოგადოებრივ-პოლიტიკურმა ცხოვრებამ დააჩქარა, სისრულეში მოიყვანა რუსეთის ხელისუფლების განზრახვა - ბათუმის ოლქის აღდგენა.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

აცსა ფ. 7: აჭარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი 7, საქმე 431, ფურცელი 46.

გოგოლიშვილი 2005: გოგოლიშვილი ო., სოციალური და ეროვნული მოძრაობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში 1900-1921 წლებში. ბათუმი, 2005.

ვანიშვილი 1989: ვანიშვილი შ., ამიერკავკასია რუსეთის მმართველობის სისტემაში 1864-1917 წწ. თბილისი, 1989.

ნარკვევები 2008: სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა III. რედაქტორები: ა. სურგულაძე, მ. სიორიძე. ბათუმი, 2008.

სცსსა ფ. 12: საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 12, საქმე 156, ფურცელი 24.

სცსსა ფ. 12: საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 12, საქმე 2619, ფურცელი 1.

სცსსა ფ. 12: საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 12, საქმე 2947, ფურცელი 2.

სიჭინავა 1958: სიჭინავა ვ., ბათუმის ისტორიიდან. ბათუმი, 1958.

ქცა ფ.18: ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 18, საქმე 1554, ფურცელი 45-46.

ქცა ფ.18: ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 18, საქმე 2145, ფურცელი 4.

ქცა ფ.130: ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 130, საქმე 175, ფურცელი 2.

ქცა ფ.130: ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 130, საქმე 258, ფურცელი 24.

ქცა ფ.186: ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 186, საქმე 759, ფურცელი 1.

Батумь и его окрестности 1906: Батумь и его окрестности, Батумь, 1906.

Френкель 1979: Френкель А., Очерки Чурук-су и Батума, Тифлиси, 1979.

Кавказь 1879: Кавказь N155, 1879.

**პოეტისა და პოეზიის დანიშნულება
ზურაბ გორგილაძის შემოქმედებაში**

**THE PURPOSE OF THE POET AND POETRY
IN THE WORK OF ZURAB GORGILADZE**

მადონა კეჯერაძე

საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ტბელ აბუსერისძის
სახელობის სასწავლო უნივერსიტეტი
საქართველო, შუახევი

Madona Kejeradze

St. Tbel Abuseridze Teaching University
of the Georgian Patriarchate
Georgia, Shuakhevi

ABSTRACT

The article talks about the author's understanding of one of the current topics of the work of poet Zurab Gorgiladze, the purpose of the poet and poetry.

Zurab Gorgiladze presents this important topic in the history of lyrics interestingly - in his opinion, poetry is like a vase, which enjoys the beauty and attracts you to it. The poet considers poetry in the context of vocation, striving for glory, and destiny, and explains his choices by vocation. He is spiritually related to the Creator, and the Word is his best friend.

At the same time, Zurab Gorgiladze considers poetry as the biggest responsibility in Georgia and hopes for recognition. He dreams of the classics, he humbly misses them and tries to escape the fateful poetry, but he fails. That is why he remains a worthy successor of his predecessors in poetry - to play the role of mediator between God and man.

It is important for the poet that poetry does not repeat itself. He is categorical in imitation and appears as a new poet himself - his artistic language, style issues, thematic diversity are unique. The paper thematically sorts and discusses lyrical works, relevant analyzes are made and conclusions are drawn.

საკვანძო სიტყვები: ქართული პოეზია, ზურაბ გორგილაძის შემოქმედება, სტილის საკითხი. პოეტისა და პოეზიის დანიშნულება.

Keywords: Georgian poetry, Creativity of Zurab Gorgiladze, style issues, The purpose of the poet and poetry.

„ოჰ, პოეზია!..
ხელში ვაზის მიჭირავს ვაზა...“
(გორგილაძე 2006: 164)

პოეტისა და პოეზიის დანიშნულების ზურაბ გორგილაძისეული განმარტება, ვფიქრობთ, ერთ-ერთი საინტერესო მიგნებაა ლირიკის ისტორიაში. პოეზია მართლაც რომ ვაზას ჰგავს, რომელიც გატკობს თავისი მშვენიერებით და ანდამატივით გიზიდავს თავისკენ, მაგრამ, ამასთანავე, იმდენად მყიფეა, რომ გემინია შეხებისას არ გაგინადგურდეს, ხელებში არ ჩაგეფშვნას.

პოეზიის ვაზასთან შედარებას კიდევ უფრო საინტერესოს ხდის მასალა, რისგანაც ვაზაა დამზადებული – აქ: ვაზი. როგორც ქართველი ისტორიკოსები აღნიშნავენ, „ქართველი კაცის ბედნიერება უვაზოდ არ არსებობს“ და ქართველი ამ უკანასკნელთან კავშირში მხოლოდ იმას მოიხსენებს, რაც მის დარად ღირებულია თავისთვის. ზურაბ გორგილაძე სწორედ ამ განსაკუთრებულ ვაზაში ასხამს თავის „ღვთაებრივ ღვინოს“; აქ: პოეზიას.

მაინც რა არის პოეზია და რატომ ირჩევს პოეტი ამ ვაზას? ის მოწოდებაა, დიდებისკენ სწრაფვა თუ უბრალოდ ბედისწერა?..

პოეტი თავადვე კითხულობს ერთგან:

„ვის ვუერთგულო –
მორჩილ ვნებებს თუ ცრუ დიდებას?

...

იქნებ კირთებას? –
იქნებ ხორცს მიეთ–მოეთის,
საჭირო იყო ქვეყანაზე ვითომ პოეტი?!“

(გორგილაძე 2006: 166).

პოეტი ცდილობს გაერკვეს, რა ხდება მის გარშემო, რატომ აირჩია ეს ვაზა ცხოვრებაში; უჩვეულო გარემო მისი ცხოვრების მეგზური გამხდარა: პოეტს თავი უცხო კუნძულზე წარმოუდგენია, სადაც ცხოვრება ზღაპარს დამსგავსებია; აქ ღამისთევაც კი უჩვეულო ქართულია, სადაც პოეტი „მაღალ მზესთან, მაღალ ჭადრებთან“ მიახლოვებულა, სადაც „წამებაც კუთვნილი“ და თავისებურად სასიამოვნოა... ამიტომაც იტაცებს უნებურად პოეტის გულისყურს და ენატრება ახალი გარემო, რადგან უკვე „აღებულია ციხესავით“ მისი სხეული (გორგილაძე 2006: 295).

ერთგან კი აღნიშნავს, რომ „ვდგავარ გალაქტიკის გარეთ, სამყაროსკენ გაშვერილი ხელითო“ (გორგილაძე 2006: 232) და არც ცდება – პოეზია ხომ მართლაც ჰგავს სამყაროს მიღმურ გალაქტიკას, რომელიც, მართალია, ერთი შეხედვით, შორს დგას სამყაროს რეალური ყოფისაგან, მაგრამ მაინც ეკუთვნის მას?! მეტიც, ბატონობს კიდევ მასზე.

არც არის გასაკვირი, რადგან პოეზია ხომ სულს „ფერს ართმევს“, „ფერებს – მუსიკას“, „თვალებს – გაცეზას“ და „ნერვებს – ჟრუანტელს“

(გორგილაძე 2006: 316). ის ხომ ადამიანს თავისად იხდის და „ტვირთად აწვება“... მაგრამ მიუხედავად ამისა, პოეტი მაინც ამართლებს თავის არჩევანს და საკუთარ თავსაც ემართლება:

„ამან დაგივიწყა, იმან მიგატოვა,
სიტყვამ? –
დაილოცოს, – ცეცხლი გაგიჩინა,
სიტყვამ მიგიღო და სიტყვამ გიპატრონა.“

(გორგილაძე 2006: 266).

პოეტისათვის სიტყვა ქცეულა საუკეთესო მეგობრად, რადგან, მართალია, მის ირგვლივ ბევრი ხალხია, მაგრამ მათთან საერთოს მაინც ვერ პოულობს. ერთგან შენიშნავს: „სულ ყველანი აქ ხართ, მაგრამ... ვისთან ვილაპარაკო?“ (გორგილაძე 2006: 316).

ზურაბ გორგილაძე ამ სიტყვებით ნიკოლოზ ბარათაშვილთან სულიერ ნათესაობას ავლენს, როდესაც ეს უკანასკნელი თავის მეგობარს, მაიკო ორბელიანს წერს: „სიცოცხლე მამძულეობა ამდენის მარტოობით. შენ წარმოიდგინე, მაიკო, სიმწარე იმ კაცის მდგომარეობისა, რომელსაც მამაცა ჰყავს, დედაც, დებიც, მრავალნი მონათესავენი და მაინც კიდევ ვერვის მიჰკარებია, მაინც კიდევ ობოლია ამ სავსე და ვრცელს სოფელში!.. სად განისვენოს სულმა, სად მოიდრიკოს თავი?...“ (ბარათაშვილი 1968: 179).

მიუხედავად იმისა, რომ ზურაბ გორგილაძის შემოქმედებისათვის დამახასიათებელია მოკრძალება და თავმდაბლობა, პოეტი მაინც ვერ გაურბის სათანადოდ შეაფასოს თავისი ადგილი არა მარტო ქართულ, არამედ მსოფლიო ხელოვნების ისტორიაში. ის თავის შემოქმედებას განიხილავს მიქელანჯელოს, ვერონეზის, რაფაელის, ბოდლერის, მოცარტის, ილიას, ვაჟას, გალაკტიონის და სხვათა შემოქმედების რადიუსში (გორგილაძე 2006: 186).

ზურაბ გორგილაძისათვის უბრალოდ პოეტობა იმდენად მძიმე ტვირთს არ წარმოადგენს, რამდენადაც პოეტობა საქართველოში – „ო, წამებაა ლექსებს საქართველოში წერდე“ (გორგილაძე 2006: 70). ან კიდევ: „საქართველოში ლექსებით ვის გააკვირვებ, – ძამა!!!“ (გორგილაძე 2006: 431). მართლაც, ძნელია პოეტობა დაიჩემო რუსთაველის, გურამიშვილის, ბარათაშვილის, აკაკისა და გალაკტიონის ქვეყანაში. ამასთან იმ სუკუნეში, რომელსაც თავად პოეტი გალაკტიონის საუკუნეს უწოდებს:

„შენ რომ მიაცილებ დაღლილ საუკუნეს, – გალაკტიონია,
გალაკტიონია ერთად მოხვეტილი მთელი საუკუნე“

(გორგილაძე 2006: 161)

პოეტი ლექსში – „***დგას გენიების“ – გალაკტიონს ქართული პოეზიის, „გენიების ხნიერი ხის“ გვირგვინს უწოდებს. უფრო მეტიც, თვლის, რომ ის ზოგადად მსოფლიო ლირიკის ერთ-ერთი უბრწყინვალესი წარმომადგენელია. გალაკტიონის შემოქმედების გორგილაძისეული შეფასება, ვფიქრობთ, ყველაზე უკეთ შემდეგ სიტყვებში იკვეთება:

„გალაკტიონში არაფერი მე არ მოცეხს,
გალაკტიონი... – ვტირი და მიკვირს“

(გორგილაძე 2006: 203).

ამიტომაც ამბობს ერთგან საყვედურს:

„მთებო!

ვედრებავ, მთებო, როსდა დამისვამთ წერტილს,
უნდა ავდგე და ვკეპო, რასაც თამამად ვწერდი.

ჩემი მხურვალე ბნედა წყლის ნაყვია და რომი,
რისთვის დამზადა დედამ, გალაკტიონის დროში“

(იქვე: 144)

პოეტს ოცნებად ქცევია პოეზიის კლასიკოსთა ხვედრი, „სიყვარულს რომ შიგ თვალეზში ჩახედეს“ და შენატრის კიდევ მათ. ამიტომაც ცდილობს გაექცეს პოეზიას, მაგრამ ვერ ახერხებს, რადგან პოეზია ბედისწერად ქცევია პოეტს.

პოეტი დარწმუნებულია იმაშიც, რომ პოეზიის რთულ გზაზე ბევრი წინააღმდეგობა შეიძლება შეხვდეს, მაგრამ მაინც არ იხევს უკან. მეტიც, თვლის, რომ ბრძოლის გარეშე ყველაფერი ფასს კარგავს:

„პოეტი თუ არ დაობს, – რა პოეტია იგი.

...

პოეტი თუ არ ომობს, – ვინ თქვა დიდება მისი“ (იქვე: 201).

გორგილაძის, როგორც პოეტის, მთავარი კრედო ხალხის სამსახური და თავდადებაა. ზურაბ გორგილაძე არის რა ღირსეული მემკვიდრე თავის წინამორბედთა, პოეზიის გზას ირჩევს ღვთაებრივი მისიისათვის – შეასრულოს შუამავლის როლი ღმერთსა და კაცს შორის, „მე ცა მნიშნავს და ერი მზრდის მიწიერი ზეციერსა; ღმერთთან მისთვის ვლაპარაკობ, რომ წარვუძღვე წინა ერსა“ (ჭავჭავაძე 1977: 151). ამიტომ აღნიშნავს ერთგან თავადაც: „ქუდზე კაცივით დგება ჩემი ქართული ლექსიო“ (გორგილაძე 2006: 156). სწორედ ეს ქცეულა ზურაბ გორგილაძის პოეზიის ძირითად ლაიტმოტივად. ის დარწმუნებულია, რომ არჩეული გზით წარმატებით შეასრულებს რიგითი ადამიანის მისიას და დამსახურებულ დიდებასაც ეღირსება:

„ ... ვივლი, ბიბლიურ სამოსით

ვივლი და შენ გახდები პირველი მოწმე, სამშობლო

როგორ დამადგამს გვირგვინს“

(იქვე: 173).

„უკვდავებას ხომ არასოდეს არავისთან არაფერი არ ეშლება, იგი დროსავით უცდომელი და მოუსყიდველია. უღირსს კარს არ გაუღებს, ღირსეულს კი თავად მოძებნის, ბავშვივით აიტაცებს ხელში და კუთვნილ ადგილს მიუჩენს“ (ბერიძე 2002: 52); „ზურაბ გორგილაძის განუმეორებლობა და ერთადერთობა იმდენად მწვავეა, რომ არავის და არაფერს არ ძალუძს ამ შემოქმედებიდან და პოეზიიდან წამოსული ნათების გაფერმკრთალება...“ (ქათამაძე 2006: 39).

ზურაბ გორგილაძისათვის მნიშვნელოვანია, რომ პოეტი არ განმეორდეს. მისი აზრით, პოეზიის ფერხულში ყოველთვის „ახალი პოეტი“ უნდა ებმებოდეს. ამის ნათელი მაგალითია „ორი რუსთაველი“. ლექსში პოეტი თავის სიზმარში გვამოგზაურებს, სადაც ორ რუსთაველს გვახვედრებს:

„წუხელ სიზმარეთში ბებერ ალავერდთან,
ხალხის სახელი და სახე,
მზეთა პოეზიის ერთი მამალმერთი ორი რუსთაველი ვნახე“
(გორგილაძე 2006: 21).

სიზმარი ტრადიციულად ჯადოსნურია, მაგრამ არაფერი აქვს საერთო რეალურის ჯადოსნურად კეთილად შეცვლასთან; ჩვენს თვალწინ იშლება გაორებული XII–XIII საუკუნეების საქართველო, რომლის ერთი საწყისის მკვიდრნი კეთილები არიან და მათ სამეფოში სიყვარული გაბატონებულა, ხოლო მეორეში – ბოროტები და მათ სამეფოში, პირიქით, სიძულვილს დაუთრგუნავს სიყვარული. გაორებულია რუსთაველიც, „იგი მეორე შოთა რუსთაველი, პირველს მიძგნიდა და თხრიდა“... ცუდი წინათგრძნობა გვიპყრობს, მაგრამ პოეტი დროულად გვეჭრება ფიქრთა ბურუსში და გვაფხიზლებს:

„უცებ გამეღვიძა... შიშის სასთუმალზე
ცრემლის ცხელი კონა დავდე,
ღმერთმა დაგვიფაროს, ღმერთმა,
საქართველოს
ორი რუსთაველი ჰყავდეს!“

ამ მხრივ საყურადღებოა ასევე „გულის მოხება“ ლექსი სატირული ხასიათისაა – პოეტი დასცინის ზოგადად მიმზამველთ; კერძოდ კი გალაკტიონის მიმზამველს:

„აუხსნელი უჟმურებით იჟინჟღლება ციონი,
მაგი, ბიჭო?
მაგან, ბიჭო?
გაფცქვნა გალაკტიონი“ (გორგილაძე 2006: 499).

ლექსის დასკვნით ნაწილში ავტორი დასძენს, რომ მიმზამველობით შეიძლება ვინმე „გავაბიაბუროთ“ და „გზა მოვნახეთ იოლი“ პოეტად აღიარებისთვის, მაგრამ ამით საკუთარ თავსავე ვაყენებთ ჩრდილს: „ვაი ჩვენდა!.. ვითომ ყველას გვესმის გალაკტიონი“.

ზურაბ გორგილაძე პოეზიის რამდენიმე სახეობას გამოყოფს ლექსში „მაჩვენეთ, სად არის“ (იქვე: 197). პოეტის თვალთახედვით, შესაძლებელია, არსებობდეს დაისის, სიჩუმის, ხმაურის, ფიქრების, მუსიკის, ასაკის, ცხოვრების პოეზია... მაგრამ არამც და არამც არ შეიძლება პოეზია იყოს „უსაგნო“ – შეუძლებელია პოეზია ამაოდ, საჭიროების გარეშე შეიქმნას. პოეზიისათვის განკუთვნილი მეტაფორები ხომ „ჭრიალით გამოდიან“, ჩვენი მრავალფეროვანი, ღირებული ყოფიერებიდან და ამიტომაც:

„ზოგ ლექსს მთების სუნი ასდის,
ზოგს – ქუხილის სურნელი,

...

ზოგ ლექსს პიტნის სუნი ასდის,
ზოგს – დაფნების სურნელი,

...

ზოგ ლექსს ტახტის სუნი ასდის,
ზოგს – ბორკილის სურნელი,

...

ჩემსას – მარად ზენაარი ზაფრა განუკურნელი,
ყაბალახის, –
თუთუნის და, –
საქართველოს სურნელი“

(გორგილაძე 2006: 79).

ამიტომაც აღნიშნავს ერთგან „როს ქვეყანას პატიოსან ლექსს დაფუწერ, უცებ... ხალხში გადავარდნა მომინდებო“ (იქვე: 486).

თავის ქვეყანასა და ერზე ესოდენ შეყვარებული პოეტის გული ვერ ისვენებს, ვაითუ დაუმსახურებლად უმუხთლოს ქართველობამ – „ვინ აღიარებს, ვინ გაიგებს ჩემს პოეზიას?“ (იქვე: 267), ვაითუ არ შედგეს ან დაგვიანდეს დიდება:

„ოღონდაც ჩემს ხალხს დაურჩი
ჩემო ძვირფასო წვალეზავ...
მე რომ მოგკვდები, რა უჭირს,
ვახ, ლექსის გარდაცვალებავ!..“

(გორგილაძე 1981: 72).

სამწუხაროდ, პოეტის მოლოდინი გამართლდა, ქართველობამ ამჯერადაც არ იკმარა წარსულ დროთა გაკვეთილი – ამჯერადაც არ ღირსებია პოეტს სიცოცხლეშივე სათანადო აღიარება და პატივისცემა.

ზურაბ გორგილაძე აცნობიერებს რა პოეტისა და პოეზიის დანიშნულებას, თვლის, რომ თავისი ხვედრი უფრო მოწოდების ბრალია, ვიდრე – ბედისწერისა და დიდების სურვილის. თუმცა მოწოდება თავისთვად ქცეულა ბედისწერად და გამხდარა საწინდარი მომავალი დიდებისა.

დასასრულს კი გვინდა გავიხსენოთ ნაწყვეტი ლექსიდან „სიტყვავ, ბატონო!“, რომელიც ქართული სიტყვის ჰიმნად ისმის:

„სიტყვავ!
შენ,
რჯულის სულო ბებერო,
ნეტა სანამდე უნდა გეფერო.
შენ!
მთების ფშვინვავ, ველის ნიაგო, –
სანამდე უნდა გელოლიავო!“

...
შენ,
მსხმოიარე სისხლო ხნიერო,
რა გამაჩნია სამაგიერო!“

(გორგილაძე 2006: 540).

ამრიგად, ზურაბ გორგილაძისათვის, როგორც რიგითი ჭეშმარიტი ქართველისათვის, სიტყვა, ზოგადად კი პოეზია, ერთადერთი ხსნა და ნუგეშია.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ბარათაშვილი 1968: ბარათაშვილი ნ., თხზულებანი. თბილისი, 1968.
ბერიძე 2002: ბერიძე ს., აი ლირიკა, ჟურნალი „ლიტერატურული აჭარა“, №6, ბათუმი, 2002.
გორგილაძე 1981: გორგილაძე ზ., ლექსები. ბათუმი, 1981.
გორგილაძე 2006: გორგილაძე ზ., რჩეული. ბათუმი, 2006.
ქათამაძე 2006: ქათამაძე მ., ზურაბ გორგილაძის ხსოვნას, ჟურნალი „ჭოროხი“. ბათუმი, 2006.
ჭავჭავაძე 1977: ჭავჭავაძე ი., ქართული პოეზია, ტ. VII. თბილისი, 1977.

**მევენახეობა-მეხეობის ლექსიკა
ზემოაჭარულში**

**VITICULTURE AND HORTICULTURE VOCABULARY
IN ZEMO ACHARIAN**

მარიამ კობერიძე

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი
საქართველო, გორი

Mariam Koberidze

Gori State Teaching University
Georgia, Gori

ABSTRACT

The labor activities, education, culture, lifestyle, and manners of the inhabitants of different parts of Georgia are reflected in the specialized vocabulary. The representative of one part studies the common and different nature, manners, and level of culture of the inhabitants of the other part. Specialized vocabulary enriches the literary language with pearls scattered among the people. Vine, vineyard, wine has always been the main administering of the Georgian people's economy and the characteristic of its identity. All this determines the topicality and importance of the issue to be studied. Familiarity with the ethnographic life and work-activity of the inhabitants of Zemo Achara gives us interesting material for studying the vocabulary of viticulture and horticulture. From an economic point of view, the Upper Acharistskali gorge has historically been one of the most advanced parts. One of the important sources for studying the agricultural past of this part is the toponyms related to viticulture: Venakhi, Venakhebi, Navenakhevi, Karvenakhi, Tchurispirebi, Satchuria, Tchuris Sasveni.

Venakhi (the vineyard) is confirmed by two meanings in Zemo Acharian: 1. the place where the vine is grown; 2. to denote one root of a vine. The following grape varieties are known in Zemo Adjarian according to our materials: Shavshura – ghvanura, Javakhetura, Korkaula. The geographical origin of the name of these grape varieties is indicated by the origin expression suffixes -ur-a // -ul-a. This suffix is also found in apple varieties: Tavsharula, Jabniura, Kedura, Tchvanura, Kekhura... Depending on the grain structure, grapes can be Gvalkakla (round-grained); Tsvitkakla (fine-grained), Chitvila (fine-grained grapes, resembling a bird's eye), Butko // Butkura (pump-grained). Batmana, Baraka indicates large... The color is indicated

by Kurshuma (black grapes), Lavlava (red grapes), Varvara (black plum), Kurkumela (very black). The sweet taste of the pear is called: Tapla (like sweet honey), Shakara (sweet like sugar)... Immature fruits are marked by mchakhe, mkvakhe, gokhi // gorkhlo, kepratchi.

In Zemo Acharian, all the means for the derivation are confirmed, which are found in the Georgian literary language and other dialects of the Georgian language, the principle of lexical designation gives us a difference: color, taste, origin, prevalence.

It is quite common to produce names with prefix-suffixes (sa-o, na-ev, na-ar, na-ur) and suffixes (-ur-ა //-ul-a -a) Composite decoration of names occupies an important place. Determinant-determined forms occupy leading place (p'antavashla, gverdts'itela, mskhalbat'ona, ghork'liava, ts'yalqliava, ghort'q'emala, chit'ambala, t'q'isq'urdzena, t'evandidi).

საკვანძო სიტყვები: ქართული სალიტერატურო ენა, აჭარული დიალექტი, ზემოაჭარული, მევენახეობა, მებაღეობა, ლექსიკა, სიტყვაწარმოება.

Keywords: Georgian literary language, Acharian dialect, Zemo Acharian, Viticulture, Horticulture, Vocabulary, Word production.

საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მცხოვრებთა შრომა-საქმიანობა, განათლება, კულტურა, ყოფა-ცხოვრების წესები და ზნე-ჩვეულებანი ასახულია დარგობრივ ლექსიკაში. „საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში იხმარებიან გამოთქმანი, რომელნიც ზედ გამოჭრილნი არიან საგანზედ, აზრზედ და რომელნიც იშვიათად იხმარებიან დანარჩენ კუთხეში...“ ლიტერატურული ენა უნდა გამდიდრდეს ხალხში გაბნეული ლექსიკური მარგალიტებით და არა ხელოვნურად შექმნილი სიტყვებით (გოგებაშვილი 1983: 215, 216). ეს კი საუკეთესო საშუალებაა დარგობრივი ლექსიკის შესასწავლად. „ლექსიკის შესწავლის ამ მეთოდს გარკვეული უპირატესობა აქვს. მეურნეობის ამა თუ იმ დარგის თანამიმდევრულად აღწერა მეტი სისრულით გამოავლენს ლექსიკას. დარგის აღწერისას ამათუ იმ ლექსიკური ერთეულის მნიშვნელობა უფრო გასაგებია, ვიდრე ცალკე განმარტებისას იქნებოდა და ამგვარი აღწერა არც ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით არის ინტერესს მოკლებული“ (ჭინჭარაული 1960: 193).

ვაზი, ვენახი, ღვინო ოდითაგანვე იყო ქართველი ხალხის მეურნეობის მთავარი წარმმართველი და მისი იდენტობის მახასიათებელი. „ნიშანდობლივია, რომ ქართველ კაცს ვენახისათვის იგივე სახელი – მამული უწოდებია, რასაც სხვა შემთხვევაში მთელ თავის მამაპაპეულ მიწა-წყალს, კიდევ მეტი, რასაც თავის სამშობლოს ეძახის“ (ასათიანი 1978: 3).

ზემო აჭარის მცხოვრებთა ეთნოგრაფიული ყოფისა და შრომა-საქმიანობის გაცნობა საინტერესო მასალებს გვაძლევს მევენახეობისა და მებაღეობის ამსახველი ლექსიკის შესასწავლად. სამეურნეო თვალ-

საზრისით, აჭარისწყლის ხეობა ისტორიულად ერთ-ერთ დაწინაურებულ მხარეს წარმოადგენდა. ვახუშტი ბატონიშვილის აღწერით, „და ესე არს აჭარის წეობა ვენახოვანი, ხილიანი, მოსავლიანი, თვნიერ ბრინჯ-ბანზისა, ყოველითა მარცვლითა“ (ვახუშტი 1941: 133). ვახუშტის ეს სიტყვები მეთვრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის ვითარებას ასახავს, როცა ოსმალო დამპყრობლებს აჭარაში ჯერ კიდევ არ ჰქონდათ ფეხი მოკიდებული.

მეცხრამეტე საუკუნის მიწურულს, როცა ოსმალეთის ბატონობისაგან გათავისუფლებულ აჭარაში ცნობილმა ქართველმა მკვლევარმა თედო სახოკიამ იმოგზაურა, ეს მხარე უკვე აღარ იყო ისეთი ვენახოვანი, როგორც ვახუშტის დროს, მაგრამ ხეხილის ბაღებით აჭარა კვლავაც გამოირჩეოდა. სწორედ ამის გამო წერდა თედო სახოკია: „აჭარის შესახებ სამართლიანად ითქმის – მთლიანი ბაღიაო“ (სახოკია 1985 : 161). ზემო აჭარის სამეურნეო წარსული ყოფის შესახებ წერილობითი წყაროები ძალზე ცოტა მოგვეპოვება. ასეთ პირობებში გეოგრაფიული სახელები სანდო წყაროს წარმოადგენს ამა თუ იმ მხარის სამეურნეო წარსულის შესასწავლად (ჯანაშია 1959: 117; ქამადაძე, 1992: 55).

ზემო აჭარა რომ ვენახოვანი მხარე იყო, ამის შესახებ ნათლად მეტყველებს ვენახთან დაკავშირებული ტოპონიმები, ასევე მიწაში ჩამარხული ღვინის ჭურები, რომლებიც ხშირად გვხვდება აქაურ სოფლებში (ქამადაძე 1992 : 56).

ვაზის კულტურის მდიდარ ისტორიაზე მიგვანიშნებს ზემო აჭარაში მევენახეობასთან დაკავშირებული ტოპონიმები. მევენახეობის აღმნიშვნელი ადგილის სახელწოდებები მეორდება სოფლების მიხედვით.

ვენახი – სახნავ-სათესი ადგილი ტაკიძეებში, გორხანაულში, ოქროპილაურში, პაპოშვილებში, ჩანჩხალოში, ცინარეთში, წყაროთაში.

ვენახები – ვერნებში, ბარათაულში, ბესელაშვილებში, დაბაძველში... -ებ სუფიქსი ტოპონიმის მაწარმოებლად დასტურდება აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში (ბედოშვილი 1980: 22, 96), შიდა ქართლურსა (კობერიძე 2009: 280) და დასავლეთ საქართველოს ზოგიერთ რაიონში (ჯაჯანიძე, 1976: 100, 111). გამოთქმულია მოსაზრება, რომ -ებ სუფიქსი ყოველთვის მრავლობითობას არ გამოხატავს და არც კრებითობაზე მიუთითებს, იგი გეოგრაფიული ობიექტის სიდიდეს აღნიშნავს (ჯაჯანიძე 1976: 100, 111; ქამადაძე 1992: 25). ვფიქრობთ, დასახელებულ ტოპონიმში -ებ სუფიქსი მრავლობითობაზე კი არა, სახელდებული ობიექტის სიდიდეზე უნდა მიგვანიშნებდეს (კობერიძე 2011: 39).

ნავენახევი (ნა-ევ წინა ვითარების აღმნიშვნელი პრეფიქს-სუფიქსი) – სათიბები გუდასახოში, დუაძეებში.

კარვენახი (კარ+ვენახ-ი) – სახნავი ადგილი განახლებაში (ვენახი კომპოზიციის შემადგენელი ნაწილია).

საინტერესოა ჭურთან დაკავშირებული ადგილის სახელწოდებები: ჭურისპირები (ჭურის + პირები. მსაზღვრელად გამოყენებულია ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი „ჭური“, საზღვრული

„პირები“ მრავლობითი რიცხვის ფორმითაა წარმოდგენილი) – სათიბი ადგილი გომარდულში, დიდაჭარაში.

საჭურია – სახნავ-სათესი ადგილი გორგაძეებში. სა- დანიშნულების პრეფიქსით არის ნაწარმოები. რაც შეეხება -ა სუფიქსს, ზემო აჭარაში დასტურდება მიკროტოპონიმების როგორც დამოუკიდებელ მაწარმოებლად, ისე სხვა აფიქსებთან ერთად. გეოგრაფიულ სახელებში მიუთითებს -ა-ს მაკნინებელ ფუნქციაზე, თუმცა ქონების ან თვისების გამოხატვაც შეუძლიათ (ქამადაძე 1992: 21; კობერიძე 2011: 40). ამ შემთხვევაში -ა სუფიქსი ქონებაზე უნდა მიანიშნებდეს.

ნაჭურვალი (ნა-ალ წინა ვითარების აღმნიშვნელი პრეფიქს-სუფიქსითაა წარმოდგენილი) – სამოვარი ადგილი ზემო ხევში.

ჭურის სასვენი – ადგილის სახელია სოფელ ფურტიოში (ქამადაძე 1992: 10). ზაქარია ჭიჭინაძის მიერ ჩაწერილი ხალხური გადმოცემის მიხედვით, სოფელ ფურტიოს მღვდელს სხალთის ეკლესიიდან წაუღია მოზრდილი ჭური („300 ჩაფი ღვინო ჩადიოდაო“) და სოფელ ფურტიოში ერთ-ერთ ადგილს „ჩაუდგამს“. სახელი „ჭურის სასვენი“ ამიტომ შეერქვა ამ ადგილსო (ჭიჭინაძე 1895). შეიძლება ასეთი გადმოცემები არაა სანდო ტოპონიმების კვალიფიკაციისათვის, მაგრამ ზოგჯერ მათი გათვალისწინება აუცილებელია (ქამადაძე 1992: 10).

ზემოაჭარულში ვენახი ორი მნიშვნელობით დასტურდება: 1. ადგილი, სადაც ვაზია გაშენებული. 2. ერთი ძირი ვაზის აღმნიშვნელად. დიმიტრი ბაქრაძის მონაცემებით, აჭარულთან ერთად, ვენახი ამ მნიშვნელობით დასტურდება იმერულსა და გურულშიც. აღმოსავლეთ საქართველოსაგან განსხვავებით, დასავლეთ საქართველოში სიტყვა ვაზი სხვა მნიშვნელობით იხმარება. იგი რტოს ნიშნავს (ბაქრაძე 1987: 157). აჭარისაგან განსხვავებით, შიდაქართლში ვენახს უწოდებენ იმ ადგილსაც, სადაც სხვა ხილიც გვხვდება. „დამკრახული ყურძნის მტევნები, თეთრ-წითლად დამწიფებული ატმები, კომშები და საზამთრო ვაშლები სწორედ სამოთხედ ამსგავსებენ ვენახსა“ (გოგებაშვილი 1940: 221).

აჭარაში ვაზის მნიშვნელობით ყურძენიც უხმარიათ: ყურძნის ჭავლს ჩამოვიღებთ ძირში, ჩავამაგინებთ, ძირს გეძკეთებს (გიგინეიშვილი... 1961: 411).

ზემოაჭარულში, ჩვენი მასალებით, ცნობილია ყურძნის შემდეგი ჯიშები: შავშურა – მოქარვისფერო ყურძენია, გავრცელებულია ხულოს სოფლებში: ვაშლოვანში, თაგოში, ბედლეთში. ღვანურა (→ დღვან-ურ-ა. დ-ს დაკარგვით) – წითელი ფერის საღვინე ყურძენი; ჯავახეთურა – ტკბილი და სასიამოვნო გემოს მქონე ყურძენი; ხოფურა//ხოფათურა – საღვინე ყურძენი; ქორქაულა – შავი ფერის საღვინე ყურძენი. ყურძნის ამ ჯიშების სახელწოდების საფუძველი უნდა იყოს გეოგრაფიული წარმომავლობა. ამის მიმანიშნებელია სადაურობის გამომხატველი -ურ-ა// -ულ-ა სუფიქსი.

მტევნის ფიზიკურ აგებულებას გამოხატავს ლექსიკური ერთეული ტევანდიდი // მტევანდიდი (დიდმტევნებიანი, სუფრის ყურძენი). შდრ., ტიანდიდი (ქობალია 2010).

მარცვლის აგებულების მიხედვით, ყურძენი შეიძლება იყოს გვალკაკლა (მრგვალმარცვლებიანი); წვიტკაკლა – წვრილმარცვლებიანი. შდრ., ჭან. წუ-ტა//წუ-ტ-ელ-//ჭუ-ტა//მ-ჭუ-ტა//ჭი-ტა//ჭუ-ჭუ-ტა (ჩიქობავა 2008: 233). ჩიტითვალა – წვრილმარცვლიანი ყურძენი, მიმსგავსებულია ჩიტის თვალთან. ბუტკო/ბუტკურა – მოქარვისფერო, მოწითალო, ხორციანი მარცვლების მქონე ყურძენი. საბას განმარტებით: „ბუტკო - რა დაიყვავილოს და ხილი აღმოჩნდეს“ (ორბელიანი 1991: 123). შდრ., ჭან. ბუტკა, ქართ. ბუტკო „ფოთოლი, ფურცელი“. ცხადია, ბუტკო/ბუტკა ერთი და იგივე ფუძეა. მეგრულში ეს ფუძე არ ჩანს (ჩიქობავა 2008: 147). შესაძლებელია, ყურძენის სახელი უკავშირდებოდეს პუტკუნას//ბუტკუნას. შდრ., პუტკუნა მსუქანი, ფუნთულა, ბუთხუზა (ქეგლ); ბუტკუცუნა – წითელოყვია (ბავშვი) (მესხიშვილი 2006: 33). შხუმაყურძენა – მომწვანო, მსხვილმარცვლიანი ყურძენი. შდრ., ჭან. მ-ჩხუ, მეგრ. შ-ხუ, ქართ. მ-სხვილი-ი (ჩიქობავა 2008: 234).

ზემო აჭარაში გაველურებული ვაზს უწოდებენ ტყისყურძენას. შდრ. „კრიკინა – ველური ყურძენი“ (ორბელიანი 1991: 388), უსურვაზი – კრიკინა ვაზი“, ე. ი. ველური ვაზი (ორბელიანი 1993: 171).

აღ. მაყაშვილის ცნობით, უსურვაზი – ტყის ვაზი, კრიკინა ვაზი გვხვდება სხვადასხვა სახელწოდებით: ქიზიყურში ტყის ყურძენს კირკენა ეწოდება, ფშაურში – კირკენა, ქვემოიმიერულში – ზღვამლი, რაჭულში – ძღვამლი, ძღვამბლი, რძღვამლი; ლეჩხუმურში – მენცხერო, მოცხარი, ომცხვარო; გურიაში – მორცხულა; ინგილოურში – მურზლუმ, მამალ ვაზ; ჭანურში – მტკუი ბინეხი; მეგრულში – ჩიტში ყურძენი, ბურეხი, ტყარი ბინეხი; სვანურში – ტყარ ყუნზელ, ცხეკიში ყუნზელ, ჰერწშიში ყუნზელ (მაყაშვილი 1991:68).

გვხვდება ძალყურძენა//ძალა ყურძენა. ამ მცენარის ნაყოფი ყურძენის მტევანს მიაგავს და არ ჭამენ. შდრ., ჭანურში – ჯოდორ ყურძენი, მეგრულში – დიხამი მელიშია, ჯოდორიში მაყურზენია, ღვინჯა-ღვინჯა, უჩა ტყა; სვანურში – მუყურძენოლ (მაყაშვილი 1991: 89).

ფერის მიხედვით ყურძენი შეიძლება იყოს: ყურშუმა (შავი); ლავლავა (წითელი); ქარვისფერა (ქარვისფერი), თეთრაჟ (შდრ., თეთრუშა. ბაქრაძე 1987: 157).

უგემური ყურძენი დღლუმპია. ასეთ ყურძენზე იტყვიან: წელს მარტო „დღლუმპი მოვიწითო“, „დიდვანი ტევნები აქ, მაგრამ დღლუმპიაო“.

ვენახის (ვაზის) ნორჩი ყლორტი, ლერწი ჭავლია. ხმელ ტანებ[ს] გამოკნაჭვენ, გაამეჩხერებენ (გასხვლა, გათხელება ზედმეტი ტოტებისაგან) მახასით (ვაზის მკრატლით) გადააწყობენ (ვაზის რქების გადანაწილება), გადაახარებენ (დაამყნობენ). გასხვლის შემდეგ ვაზს სისველე რომ უჩნდება, ცრემლია. ერთად შეკრული ყურძენის მარცვლები ტევანია, პიწკია. უმწიფარი ყურძენი გორხოლოა, წმაქეა (მყავე). სიმწიფეში შესული – შეთვალულია, წიფობაში შესულია, ჩამწიფებული – ჩათქვირებულია, ჩამკვარებულია, ჩაყურჭუმელებულია. „ყურძენი რომ ბერექეთს (ბარაქას) დეიდებს,

დაკრეფთ გიდელეებში (მოწულ კალათაში) საკრეფელად“ (მეკვიძეები). კავზე ასხმული ყურძენი ყურძნი[ს] კავია (აკიდო). „ყურძენს დავწნებთ (დავწურავთ) ავაზანში (ხის ვარცლში), ტუტულიდამ (პატარა მილიდან) წვენი გავა გობში (ხის მრგვალი ვარცლი), ჭაჭა (ნარჩენი) ავაზანში დარჩება“ (აგარა) (კობერიძე 2011: 97).

ზემოაჭარული, ასევე, მდიდარია მებაღეობის აღმნიშვნელი ლექსიკით. იმის მიხედვით, თუ როდის შემოდის ხილი, შეიძლება იყოს საადრეო // საადრევე // საადრეულო (ადრე შემოსული) და გვიანურა // ნაგვიანურა (გვიან შემოსული). ხის ტოტი ტანია (მრ. რიცხვ. ტანები// ტანეფი), ფოთოლი ფურცელია (შდრ., ფურცელი (ორბელიანი 1993: 205; გაჩეჩილაძე 1976: 137); ფოთოლი (მაყაშვილი 1992 : 70), ჟვერია. „ხიებს ფურცლები სთველზე დეეჩხოტვის“ (გასცვივა) (კალოთა). ხის წვეროა კენწერო // ღენწერო, წინწკაპურა.

უმწიფარი ნაყოფი მჭახეა, მკვახეა, გოხია // გორხლოა, კეპრაჭია. ზოგი ნაყოფი ტკიბილია // ტკიპილია თაფლივით, ზოგი შაბავაა (პირს აშრობს). ხილი იკრიფება ორხაპოდ // ხაპად, საკრეფელად (ხილის საკრეფი პატარა კალათა დამაგრებული გრძელ ჯოხზე). ხილის პირველად ხილვისას (გასინჯვისას) ამბობენ: „ხილა-ხილა ეს ძველა, სხუა – ახალი“.

ხის ძირიდან ამონაყარი ნორჩი ყლორტი ბარტყია, ჩქოლია. ადგილი, სადაც ბევრი ბარტყია, ჩქოლნარია, ჩქოლნამწრელებია.

ვაშლის ჯიშებიდან ცნობილია თავშარულად (თეთრია, მოწითალო ზოლები დაჰყვება). „თავშარულად ზამთრი[ს] ვაშლია, სიწმაქე (სიმჟავე) დასცემს“ (პანტნარი). სახელწოდება უნდა უკავშირდებოდეს ქალის თავზე მოსახვევ ქსოვილს – თავშალს, მსგავსების გამო. კაკაჩა (შდრ., კაშკაშა): „კაკაჩა მოდის სთველზე, წვიტი ვაშლები იცის, თეთრ-წითელა“ (ქედლები). ჯაბნიურა: „ჯაბნიურად ზამთრის ვაშლია, მაიხოშია (სასიამოვნო სიმჟავე). „ჩქოლი ჯაბნიძეებიდამ ამევიტანეთ და გადავახარეთ“ (ტუნაძეები). კვინჭილა ვაშლი – წვრილი ნაყოფი აქვს, მაგრამ უხვმოსავლიანია. სოღამურად – მსუქანი ნაყოფი აქვს, წყლიანია, მომწვანო. ალმურა: „წვიტი ნაყოფი აქვს, ნაგვიანურა ვაშლია ალმურა“ (ირემაძეები). შაქარად – საადრეო ვაშლია, შაქარივით ტკბილი გემო აქვს. ქედურად – ზამთრის ვაშლია, წვრილია (შდრ., ქვ.აჭარ. ქედქედურა). ჭვანურად – მსხვილი ვაშლია, ნაადრევად შემოდის. ჩალად: „უწვენოა, გამეძრება (გამომრება), ჩალის გემო აქ, იმტომ ვიტყვით ჩალას“ (მერჩხეთი). ყირმიზად – წითელი ვაშლია, მსხვილია (თურქ. კირმიზი „წითელი“). კეხურად: „ყირმიზი ფერი აქ, სთვლის ვაშლია კეხურა“ (მეკვიძეები). ამ ვაშლის ჯიშის სახელწოდება კეხვი-დან უნდა მომდინარეობდეს (სოფელია შიდა ქართლში. კეხვ-ურ-ა. ვ-ს დაკარგვით). კიტრად – „წაგძელოა, წვანეა კიტრსავით“ (მეკვიძეები). მახარად – მსხვილი ვაშლია, ყვითელი, გვხვდება ხულოს სოფლებში – ბედლეთში, ბოძაურში. ლაბაშტად – დიდი ზომის ნაყოფიანი ვაშლია, წითელგვერდაა. პანტავაშლად – პანტასავით წვრილი ნაყოფი აქვს, უგემურია და პირსაც შაბავს. დემირ-ალმად – საშუალო

ნაყოფის მქონე ვაშლია, ზამთრისათვის ინახება, უხეში კანი აქვს, მოტკბოა. წიპლიკად – წვრილი ვაშლია (სახელწოდებაც აქედან მოდის). ბიავაშლად – მშრალი ვაშლია, სიდიდით ბიას (კომშს) წააგავს, ამიტომ უწოდებენ ბიავაშლას (კობერიძე 2011: 91-92).

მსხალი. მსხლის ჯიშების სახელწოდების საფუძველიც არის: გემო, ფერი, წარმომავლობა, გარეგნობა... თაფლად – ტკბილია თაფლივით, ზაფხულის მსხალია. თქლაფად – ივნისში შემოდის, უშნოდ მწიფდება, ითქლაფება (ითქვიფება), სახელწოდებაც აქედან მომდინარეობს. ბელლეთურად – დიდი ზომისაა, მშრალი და უგემურია. თავრეჯულად – საშუალო ზომის ნაყოფი აქვს, შემოდის შემოდგომით. შაქარად – „შაქარივით ტკბილია შაქარად, ჩურუგაში მოდის“ (ტუნაძეები). ბარაქად – მსხვილია, ყვითელია; მახად – ყვითელი ფერისაა, ზაფხულის მსხალია; ბათმანად – დიდი ზომისაა, კანი მწვანეა, შემოდგომურაა. სიდიდის გამო შედარებულია ბათმანთან. „მარცვლეულის (აგრეთვე – ფქვილის) ზომის საწყაო ერთეული, დაახლოებით ნახევარ ფუთამდე“ (ქეგლ 2008: 942).

ტაბაქად – მომრგვალო მსხალია, შემოდგომით შემოდის. აყირო – ზაფხულის მსხალია, კანი დაჭორფლილია, ტკბილია. სხალბატონად – კანი მომწვანო აქვს, ტკბილია, აგვისტოში შემოდის. აზარნაქი – ნოემბერში შემოდის, მწიფე ნაყოფი შავია. ჭირებულად – წვნიანია, მოზრდილი ნაყოფი აქვს, სიდიდის გამო შეჭმა ჭირს, ამიტომ უწოდებენ ჭირებულას. წენგუა – დიდნაყოფიანია. წერწეტად – „წაგძელოა, ჩურუგაში (ივლისში) მოდის“ (აგარა). ვარდანულად (სახელწოდება საკუთარ სახელს უნდა უკავშირდებოდეს) – შავი მსხალია. წყაროპილად – წყაროს პირებზე იზრდება, წვრილი მსხალია. ჭინეულად – გულაბ მსხალს წააგავს, მალე ფუჭდება, ჭიანდება; ჭურის სხალია ხეჭეჭურად. ბაჩად – მსხლის ხე დაბალია, დაგვაჯული. პაქსაურად (წარმომავლობა სოფელ პაქსაძეებს უკავშირდება) – მსხვილი ნაყოფი იცის. სანთელად – სანთელივით ყვითელი მსხალია. სახრაშუნად – მწვანეა, ჭამის დროს ხრაშუნობს. გვერდწითელად – ცალი გვერდი წითელი აქვს, ცალიც თეთრი, ზამთრისთვის შემოდის. სალომად – „ღომსავეთ იჭმის, იმტომ ქვია სალომად“ (ტუნაძეები) (კობერიძე 2011: 93).

კაკალი. ზემო აჭარა მდიდარია კაკლის // კარჭლის ხეებით. მაგარი და წვრილი კაკალი ჭიოტია, კერკეტია (შდრ., კირკიტი), სქელხეჭეპაა (სქელნაჭუჭაა), სხვილი, ხოშორი კაკალი თხელხეჭეპაა (თხელნაჭუჭაა). კაკლის წენგო ნაჭაა, წენგეროა, კურჭალაა, წებერაა, ღენჩქოა, კობერაა. „ჭრუ (უგულო) კაკალს წებერა ზედან შეეწევა (შეახმება), კარქს – დეებზლიტება (დასკდება), პირს დააფჩენს (დააღებს), ადვილად შეაშპება (შემოაძვრება), თავისით ჩამოაღვლება, დაელენჩქება“ (გაიკროლება) (აგარა). „სთველზე კაკლისარეკელა ხაჯას ევტანთ ზედან, ტანეფ დავრეკთ, ავკრებთ, დავღენჩქავთ, გავკობრავთ, გავკურჭლავთ. მოსული (შემოსული) კაკალი თავისთვინაც დეეკროლება ზედან და ჩამოა ძირში“ (ჯაბნიძეები). ჭყინტლ კაკალს დანით გამოკურჭვლენ (გულს გამოაცლიან). ზოგი კაკალი ბოხოხაა, ბოხვერაა, მაგრამ არა გულსავსე (შდრ. ქვ.-აჭარ. ფოხვერა). კაკლის

ნაჭუჭი ხეჭებაა. შდრ., ხეჭბი (ორბელიანი 1993: 421). „კაკალს რომ გავტებით, შით არი კაკლი[ს] გული, ნიგოზი. ორნავედ გული არი თექმელი, ზობოლი. სქელხეჭება კარჭალს წინწკინტელა (პაწაწკინტელა) გული აქ, თხელხეჭება სხულიგულაა, დოდლოა“ (მსუქანია, მსხვილია) (ირემადეები). უგულო კაკალი ჭრუა (ჭიანია), ჩლუტეა (სისავსეობა აკლია), ბჟიტია (შდრ. „ჭრუვი - ფულურო ან უგულო“ (ჩუბინაშვილი 1961: 460 ; ჩუტია (სურმავა 1979: 49).

გულიანი კაკალი გაპეჭილია (სავსეა) ხეჭეპოში, შავგულა დამპალია, ჭიანაა. „ნახევარად ლებანია, ლებან შვა უღელადა, ტყავია“ (გელაურა).

ქლიავი (შდრ., ქიზიყ. ქლიავარ; ჭან. მაროშინას ყომური; სვან. ქილვარდ, ქილვარი, ქილდავ, ქირვად (მაცაშვილი 1992: 73). ცნობილია ქლიავის ჯიშები: ღორქლივად – მსხვილი, გრძელი, ყვითელი ფერის ქლიავია; წყალქლივად (შდრ., ქვ.აჭარ. ქლიავწყალად) – მრგვალი, თეთრი ქლიავია; ვარვარად – შავი ქლიავია; ჭანჭურად (შდრ., ქვ.აჭარ. ჭანჭური) – წითელი, გრძელი ქლიავია; ოტურად – მსხვილია, მკვრივი ნაყოფი აქვს, იხლიჩება, კურკა ეცლება.

ტყემალი. „ვიცით წითელი და ყვითელი ტყემალი. წითელი ტყემალი უმფო ხოშორია, ღორტყემალა ქვია“ (ვაშლოვანი).

ბალი. ცნობილია ბლის შემდეგი ჯიშები: ბიმბალად (ხარითვალა); კახამბალი, ქვიშნამბალი (ვიშნა, ალუმბალი) (შდრ. კახ. ალუმბალი; მესხ., იმერ., რაჭ. ქვიშნა; ჭან. ვიშნე; მეგრ. ქვიშნა-ბული (მაცაშვილი 1992: 15); შავი მბალი // შამბალა; ჩიტამბალად (წვრილი ბალი), წარებალად (მწარე გემო აქვს) (შდრ. იმერ., ლეჩხ., მწარე ბალი; გურ. შავბალა, შამბალა; ინგილ. ბალლუნჯი; ჭან. მტკუი ბული; მეგრ. კოლო ბული; ტყარი ბული; სვან. ცხეკიშ ჰებრა (მაცაშვილი 1992: 15); წყალბალად (თეთრი ბალი) და სხვა.

ატამი. „ატამი ვიცით სახლეჩი, ბურკა (კურკა) ადვილად ეცლება და სათქმამუნად“ (სახრავი) (მერჩხეთი). სათლელი ატმის სახელწოდებად დასტურდება სათქლესიგ.

თხილი. თხილის ჯიშებია: თრაფიზონი[ს] თხილი (მსხვილი თხილი) შდრ. ბერძნული თხილი (სურმავა, 1979 : 50); ქართულად – წვიტი თხილია, წითელი ფერის; ქვათხილად (ტყის თხილი); „ქვათხილად ტყითხილია, ძნელად გასატეხი ხეჭეპი (ნაჭუჭი) აქ“; მიწითხილად (არაქისი) (შდრ., მეგრ. დიხაში თხირი (მაცაშვილი 1992 : 147).

ლეღვი. ზემო აჭარაში ცნობილია: თეთრილეღვი, გუდალეღვა (მსხვილი ლეღვი), შავალეღვი (შავი ლეღვი). „კუხე (უმწიფარი) ლეღვი შაბავადა, პირი[ს] გამოშაბვა იცის“ (ქედლები). „ლეღვი ორმოსავალადა (ორჯერ იბამს) (შდრ., ქვ.აჭარ. ორმოსხმად), ჭახეობაში (მკვახეობაში) ძეს უშვებს, კუხე ლეღვი პირს დაშუშხავს“ (დასუსხავს) (თაგო).

წაბლი. „წაბლი[ს] ბუჯეჯოს ბუჯგს ვეტყვით, თავისით გემკურჭლება და დეეტყეპება ძირს“ (ტუნადეები). შდრ., „ბუმგური – ეკლით დაბარდული“ (ორბელიანი 1991: 124).

ჟოლი (საბა: „თუთა სხვათა ენაა, ქართულად ჟოლა ჰქვია“; შდრ., ფშ. ჟოლი; მთიულ. მჟვალი, ჟვალო; ზ.რაჭ. ჟოლა; ინგილ. ქურაი (მაცაშვილი

1992: 59). „ჟოლი ვიცით თეთრი, ყურყუმელა (ძლიერ შავი) და ჭრელა, წიფობას ჩურჩუგაში იწყებს“ (მეკეიძეები). ჟოლი[ს] ფურცელი ჟვერია. „ჟოლი[ს] ჟვერით ბობოლს (აბრეშუმის ჭიას) გაკვევით“ (დღვანი).

ზია (კომში): „ზია ზოგი დიდვანია, ზოგი – მარჩობელა (მახრჩობელი), წვიტია, მაგრამ მაიხოში საჭმელია, სათქმაშუნოა“ (ტუნაძეები).

ამრიგად, ზემოაჭარულში მევენახეობისა და მებაღეობის აღმნიშვნელი ლექსიკა მრავალფეროვანია და საინტერესო მასალას გვაძლევს კვლევისათვის. სიტყვის საწარმოებლად აქ დასტურდება ყველა ის საშუალება, რომელიც გვხვდება ქართულ სალიტერატურო ენასა და ქართული ენის სხვა დიალექტებში; განსხვავებას ქმნის ლექსიკის სახელდების პრინციპი: ფერი, გემო, აგებულება, წარმომავლობა, გავრცელებულობა.

დამოწმებული ლიტერატურა

ასათიანი 1978: ასათიანი ლ., ვაზის კულტურასთან დაკავშირებული ლექსიკა ქართულში. თბილისი, 1978.

ბაქრაძე 1987: ბაქრაძე, დ., არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში. ბათუმი, 1987.

ბედომვილი 1980: ბედომვილი, გ., ერწო-თიანეთის ტოპონიმია. თბილისი, 1980.

გაჩეჩილაძე 1976: გაჩეჩილაძე, პ., იმერული დიალექტის სალექსიკონო მასალა. თბილისი, 1976.

გიგინეიშვილი... 1961: გიგინეიშვილი ი., თოფურია ვ. ქავთარაძე ი., ქართული დიალექტოლოგია, I, ქართული ენის კილოთა მოკლე განხილვა, ტექსტები, ლექსიკონი. თბილისი, 1961.

გოგებაშვილი 1940: გოგებაშვილი ი., მოთხრობები. თბილისი, 1940.

გოგებაშვილი 1983: გოგებაშვილი ი., საგანძური. თბილისი, 1983.

ვახუშტი 1941: ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (საქართველოს გეოგრაფია), თ. ლომოურისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით. თბილისი, 1941.

კობერიძე 2009: კობერიძე მ., ტოპონიმების წარმოებისათვის ფრონეს ხეობის ქართულში. გორის უნივერსიტეტის მეორე საერთაშორისო კონფერენცია. გორი, 2009.

კობერიძე 2011: კობერიძე მ., ზემოაჭარულის დარგობრივი ლექსიკა. თბილისი, 2011.

მაცაშვილი 1991: მაცაშვილი ა., ბოტანიკური ლექსიკონი. თბილისი, 1991.

მესხიშვილი 2006 - მესხიშვილი, მ. ქართული ლექსიკონი (მასალები). თბილისი, 2006.

ორბელიანი 1991: ორბელიანი ს. ს., ქართული ლექსიკონი, I. თბილისი, 1991.

ორბელიანი 1993: ორბელიანი ს. ს., ქართული ლექსიკონი, II. თბილისი, 1993.

- სურმავა 1979: სურმავა ნ., მერისის ხეობის დარგობრივი ლექსიკიდან: აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, III. ბათუმი, 1979.
- ქამადაძე 1992: ქამადაძე მ., ზემო აჭარის ტოპონიმია. აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, VIII. ბათუმი, 1992.
- ქეგლი 2008: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I. თბილისი, 2008. <http://www.ena.ge/explanatory-online>.
- ქობალია 2010: ქობალია ა., მეგრული ლექსიკონი. თბილისი, 2010.
- ჩიქობავა 2008: ჩიქობავა არნ., ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი. შრომები, IV. თბილისი, 2008.
- ჩუბინაშვილი 1961: ჩუბინაშვილი ნ., ქართული ლექსიკონი რუსული თარგმანითურთ. ალ. ლლონტის რედაქციითა და გამოკვლევით. თბილისი, 1961.
- ჭინჭარაული 1960: ჭინჭარაული ალ., ხევსურულის თავისებურებანი. თბილისი, 1960.
- ჭიჭინაძე 1895: ჭიჭინაძე ზ., სხალთის ტამარი: გაზეთი „ივერია“, №172. თბილისი, 1895.
- ჯანაშია 1959: ჯანაშია ს., შრომები, ტ. III. თბილისი, 1959.
- ჯაჯანიძე 1976: ჯაჯანიძე პ., წყალტუბოს რაიონის ტოპონიმები. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“ (ენისა და ლიტერატურის სერია), №3. თბილისი, 1976.

**მარადიდის თემის ისტორიდან
FROM THE HISTORY
OF THE MARADIDI COMMUNITY**

როინ მალაყმაძე

ბსუ-ის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი
საქართველო, ბათუმი

Roin Malakmadze

BSU Niko Berdzenishvili Institute
Georgia, Batumi

ABSTRACT

The research introduces the history of the Maradidi community based on reviewing historical sources, archeological material, and the data, collected from the field expedition.

Maradidi community is situated on the right bank of the river Chorokhi.

It was the part of the historic Nigali / Ligan Gorge, which together with Shavshet-Imerkhevi, with its favorable geographical location, made a significant contribution to the political, socio-economic, and cultural life of southwestern Georgia, in particular the Chorokhi Basin. The locals have lived in this area since ancient times. The peculiarities of the community were conditioned by natural geographical conditions. The shortest overland and Chorokhi river routes passed here, connecting the Black Sea sides of the historical Shavshet-Tao-Klarjeti in antiquity and earlier period.

The community of Maradidi has been quite advanced due to its favorable geographical location and natural conditions. Farming, cattle breeding, viticulture-winemaking, beekeeping, handicrafts-domestic industry (shipbuilding, until recently there is a tradition of making cradles) and others fields were developed here.

The community of Maradidi first was the part of the Kingdom of Kolkheti, then of Kartli, and later of the Samtskhe-Saatabago declared as Khasinju. It was difficult to fight against the Ottoman domination and the ongoing processes of resettling after the liberation, as a result of which the population of the main villages of the community migrated to the Ottoman Empire. The process of resettling (Muhajir) continued even after the First World War.

After the Ottoman rule, the local population showed great interest in cultural and educational activities. This was since, despite the Ottoman regime, the Georgian spoken language still showed its vitality; the population mainly maintained Georgian traditions, customs, the main thing is the native Georgian language. The first Georgian school was opened here in 1886, although its existence did not last long.

For the villages of the Maradidi community, as well as for other parts of southwestern Georgia, the political consequences of the 1921 Treaty of Kars, according to which the Georgian-Turkish state border crossed the village of Maradidi, were severe. Kveda (downward) Maradidi remained within the borders of Georgia and with the current administrative division is united in Khelvachauri municipality of the Autonomous Republic of Adjara as a community of Kirnati. Upper Maradidi was handed over to the Turkish state and today is part of the BorchkhalIche (district) of Artvin Province.

In 1925, following the changes made in Turkey, Zeda (Upper) Maradidi was renamed Muratli in Turkish. The spoken language of the Georgian population here is mainly the Georgian language. The ancient legends told by their ancestors about Batumi, Georgia, their origin are still alive in the memory of the villagers. Many of them still remember Georgian surnames, names of villages, and places.

Thus, the community of Maradidi was an ancient Georgian settlement, which played a significant part in the socio-economic and political life of the Chorokhi basin.

საკვანძო სიტყვები: ზედა და ქვედა მარადიდი, ოსმალეთის იმპერია, კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობა, სახელმწიფო საზღვრები
Keywords: Upper and Lower Maradidi; Ottoman Empire; Cultural and educational work; State boundaries.

მარადიდის თემი მდინარე ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროზე მდებარეობს. იგი შედიოდა ისტორიული ნიგალის/ლიგანის ხეობაში, რომელიც შავშეთ-იმერხევთან ერთად, ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობით განსაკუთრებით მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ, ჭოროხის აუზის პოლიტიკურ, სოციალურ-ეკონომიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში (მაღაყმაძე 2008: 25). ამ მხარეში უძველესი დროიდანვე ცხოვრობდა ადგილობრივი მოსახლეობა. აქ გადიოდა უმოკლესი სახმელეთო და ჭოროხის სამდინარო გზები (ნიკოლეიშვილი 1958: 69-85), რომლითაც ანტიკურ ხანაში და უფრო ადრე ისტორიული შავშეთ-ტაო-კლარჯეთის მხარეები შავიზღვისპირეთს უკავშირდებოდნენ. ერთი გზა ბელღევანის ხეობის გამოვლით გადმოდის სოფლებში – ბელღევანში (გურეშენი), მოლენას, გიდრვეთს, ჩაუშლუს და ჩადის მარადიდში, ხოლო მეორე სახმელეთო გზა გონიოს ციხიდან ახალსოფლის, ჭარნალის, ომბოლოს, თხილნარის, მახოს, ონტოფოს, სიმონეთის, კუმლურის, მირვეთის, თერომელას გავლით გადადის მარადიდში (კლარჯეთი 2016: 77-78).

ამის გამო, მარადიდის თემი უძველესი დროიდანვე იქცევა ქართველ და უცხოელ მოგზაურ-მკვლევართა ყურადღებას. სწორედ მათმა ნაშრომებმა შემოგვინახა მრავალმხრივ საინტერესო ცნობები მარადიდის სახელოვან ისტორიულ წარსულზე.

წერილობითი წყაროების, არქეოლოგიური აღმოჩენებისა და ჩვენ მიერ შეკრებილი საველე მასალების მიხედვით, ეს მხარე სოციალურ-ეკონომიკური თვალსაზრისით, ძლიერ განვითარებული ყოფილა, რაც უნდა აიხსნას ამ თემის ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობით, ნიადაგის ნაყოფიერებითა და ადგილობრივი მოსახლეობის შრომისმოყვარეობით. უძველესი დროიდანვე აქ განვითარებული ყოფილა მემინდვრეობა, მესაქონლეობა, მევენახეობა-მეღვინეობა (წელს სოფელ ძაბლავეთში მუხამედ გოგიძის საკარმიდამო ნაკვეთში, სამეურნეო სამუშაოების შესრულებისას, შემთხვევით აღმოჩენილ იქნა შუა საუკუნეების პერიოდის 6 ცალი სხვადასხვა ზომისა და შემკულობის ქვევრი, რომელიც ღია ტიპის მარნის კომპლექსს წარმოადგენს), მეფუტკრეობა, ხელოსნობა-შინამრეწველობა (განსაკუთრებით ნავმშენებლობა), ბოლო დრომდე შემორჩა აკვნების დამზადების ტრადიცია და სხვა.

მდინარე ჭოროხთან სიახლოვის გამო, სოფლები თავდაპირველად მთიან ადგილებში იყო გაშენებული. ამაზე მეტყველებს დღემდე მოღწეული არაერთი ნასოფლარი. უძველეს ქართულ ხელნაწერ ძეგლში „ტბეთის სულთა მატიანეში“ (XII-XVII სს.) მოხსენიებული „ბრევაეთ-ი“ („სულსა ბრევაეთ ქალისა მარიამისა, შეუნიდვენ ღმერთმან“) (ტბეთის სულთა მატიანე 1977: 102) დღეს ნასოფლარად ქცეულ სოფელ ბრევეთად უნდა მივიჩნიოთ. თემის განვითარების შესაბამისად იცვლებოდა დასახლების სტრუქტურაც. თანდათან მოშენებას იწყებს და ძველი ქალაქური ტიპის დაბად იქცევა მარადიდის ჭოროხისპირა ადგილები. აქ ჩნდება საქალაქო ინფრასტრუქტურა, სავაჭრო ობიექტები, დუქნები, სახელოსნოები, ყავახანები, სასტუმროები (ბავრელი 2008: 90-91), მოედნები. მარადიდის ბაზარი ძალზე განთქმული ყოფილა. აქ ეწყობოდა მარადიდისა და მეზობელი თემების მოსახლეობისათვის ყოველკვირეული ბაზრობები. ეს ფაქტი კი ნათლად მიუთითებს სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს მხარეებისათვის მარადიდის თემის დიდმნიშვნელოვან როლზე აღებ-მიცემობასა და სხვა კავშირ-ურთიერთობებში.

ადრეული ცნობა მარადიდის, როგორც დასახლებული პუნქტის, შესახებ, უნდა იყოს მოხსენიებული VI-VII საუკუნეების „სომხურ გეოგრაფიაში“. წყაროს მიხედვით, კაკამარი (ჭოროხი) გაივლის კლარჯეთს, ნიგლას, მრულს, მრიტს, ეგრს და ჩაედინება შავ ზღვაში. აკადემიკოს დავით მუსხელიშვილის მოსაზრებით, მრიტი უნდა იყოს მარადიდი ან მირვეთი (მუსხელიშვილი 1977: 95). ამავე მოსაზრებას იზიარებს მკვლევარი სიმონ გოგიტიძეც (გოგიტიძე 2002: 89). მარადიდის, როგორც უძველესი დასახლებული პუნქტის, არსებობაზე მიუთითებს, აგრეთვე, შემთხვევითი და არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი ნივთიერი მასალა. ამ მასალების მიხედვით, ენეოლითსა და ადრე ბრინჯაოს ხანაში ადგილობრივები აქტიურად მონაწილეობდნენ ლითონის მოპოვებისა და დამუშავების საქმეში. აქ აღმოჩენილ იქნა სახელურიანი სანაყი ქვა, რომელიც გამოყენებული უნდა ყოფილიყო ფერადი ლითონის დასანაწევრებლად. იგი ძვ.წ. III-II ათასწლეულს უნდა განეკუთვნებოდეს (კახიძე... 2014: 36).

ნიგალის/ლიგანის ხეობაში შემავალი მარადიდის თემი კლარჯეთის მხარეს წარმოადგენდა და შედიოდა ჯერ კოლხეთის, ხოლო ძვ.წ. IV საუკუნის მიწურულიდან ქართლის (იბერიის) სამეფოს შემადგენლობაში. მოგვიანო პერიოდში იგი აშოტ კურაპალატის მიერ შექმნილ „ქართველთა სამეფოს“ შემადგენელია. მონღოლთა ბატონობის ხანაში კი, სარგის ჯაყელისა და მისივე ძის, ბექას, ბატონობის დროს, ხასინჯუდ გამოცხადებულ სამცხე-საათაბაგოში შედიოდა.

მძიმე და ხანგრძლივი იყო მარადიდელთა ბრძოლა ოსმალთა ბატონობის წინააღმდეგ. 1500 წელს ბათუმთან მომხდარ დიდ ბრძოლებში, სხვა ქართველ მეომრებთან ერთად, აქტიურად მონაწილეობდნენ მარადიდისა და სხვა მეზობელი სოფლების მოსახლეობა. 1519 წელს ოსმალები კვლავ გამოჩენილან ბათუმთან. ამ დროს ქართველთა ჯარს, რომელიც 25 000 კაცს შეადგენდა, კახაბერი მეთაურობდა. ზღვაში ნაგებით მომავალი ოსმალების გამოჩენის დროს კახაბერი წარსდგა ქართველების წინაშე და ჯარს გამამხნევებელი სიტყვებით მიმართა: „ქართველებო, იცოდეთ, რომ ეს ადგილები და ქალაქი ბათუმიც ჩვენი წინაპარი ქართველების იყო და არა სხვების. ქართველნი არავის დაუთმობენ ერთ მტკაველ მიწას. თითო გოჯ მიწაში ჩვენი წინაპრების თითო ჩაფი სისხლია ჩაღვრილი და ისეა იგი დაცული და შენახული“.

ამის საპასუხოდ მარადიდლებმა და მაჭახლელებმა შესძახეს:

„კახაბერ ბატონო! დედა შეერთოს ცოლად, ვინც ოსმალებს ან სხვებს მტკაველ მიწას დაუთმობსო. ჩვენც ისევე ვიქმნთ და ჩვენს მტრებს ოსმალებს კი აქ არ შემოვუშვებთ“. მეთაური აღფრთოვანებულა ამ სიტყვებით და შეუქცია ისინი (ჭიჭინაძე 1927: 7).

სასტიკი რეპრესიებით მიმდინარეობდა გამაჰმადიანების პროცესი. ადგილობრივი მოსახლეობაც სასტიკ წინააღმდეგობას უწევდა მტერს. გადმოცემით, აქ ერთ დღეს ოთხას კაცს მოჰკვეთეს თავი. სხვა ცნობით, ოსმალებმა ამ სოფლის მცხოვრებლები ჭოროხის ნაპირზე მიიყვანეს და განუცხადეს: ვინც თავის რჯულზე ხელს აიღებს, მდინარეში შევიდეს, თუ მეორე მხარეს გაცურავს, მას ქრისტიანად დავტოვებთო. ამ დროს მდინარე ადიდებული ყოფილა და ყველანი დაიღუპნენ. სხვადასხვა წყაროზე დაყრდნობით, შ. მეგრელიძე წერს, რომ ამის შემდეგ სოფელ მარადიდში მცხოვრები 50 კომლიდან ხუთი კომლი გადარჩენილა (მეგრელიძე 1956: 11). მიუხედავად ამისა, მარადიდლები იოლად მაინც არ თმობდნენ ქრისტიანობას. მათ ეკლესიაში მღვდელიც ჰყოლიათ, გვარად კვიციანი. სოფლის წარჩინებული გვარის, ხალვაშების წარმომადგენლების თხოვნით, ოსმალოს ფაშას მღვდლისთვის ნება დაურთავს, რომ ეკლესიისათვის პატრონობა გაეწია, თუმცა აქ ფარულ ქრისტიანთა რიცხვი დიდი ყოფილა. ისინი ჩუმად მიდიოდნენ მღვდელთან, როდესაც ფაშამ ეს ამბავი ხოჯის წყალობით გაიგო, მღვდელი შეაპყრობინა, ეკლესია დაანგრევინა და საძირკველზე ხის ჯამე ააგებინა (ჭიჭინაძე 1927: 110-111).

მარადიდის მოსახლეობა გამუსლიმების შემდეგაც დიდხანს ინახავდა მამაპაპურ სარწმუნოებას. ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, ქვედა მარადიდში ერთხელ ასეთი შემთხვევა მოხდა: „ესენი ჩუმად ქრისტიანები ყოფილან. მათ თავიანთი მღვდელიც ჰყოლიათ. მღვდელი ერისკაცის ტანსაცმლით ყოფილა, ამათ ღორის ხორციც უჭამიათ, ღვინოც უწურავთ“ (ჭიჭინაძე 2015: 90). ადგილობრივები ასევე ფარულად ლოცულობდნენ ეკლესიის ნანგრევებთან, აგრეთვე, ოჯახებში, ტყეებში. მაგალითად, ქვემო მარადიდში სოფლის მალლობზე დღემდეა შემორჩენილი ადგილის სახელი საყდარი (საყდარის ქვა), რომელსაც საიდუმლო სამლოცველოდ იყენებდნენ.

ოსმალთა მმართველობის მთელ მანძილზე ადგილობრივი მოსახლეობა არ ეპუებოდა უცხოელთა ბატონობას და ხშირად გამოდიოდა მის წინააღმდეგ. ერთ ასეთ გამოსვლას მარადიდლების მეთაურობით ადგილი ჰქონია 1685 წელს, რომელიც მიმართული იყო ოსმალთა საგადასახადო სისტემის წინააღმდეგ. ხელისუფლება იძულებული გამხდარა, მარადიდელთა მოთხოვნები დაეკმაყოფილებინა (ჭიჭინაძე №196: 127). ოსმალთა ბატონობის პერიოდში განხორციელებული ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის შედეგად, მარადიდის თემი ორ ნაწილად გაიყო – ზედა მარადიდად და ქვედა მარადიდად. ორივე ნაწილი ზორჩხის, არჩვეთის, მირვეთის და სხვა სოფლებთან ერთად გონიოს ნაპიეში შეიყვანეს (ყაზბეგი 1995:153). გონიოს ნაპიეს ადმინისტრაციული ცენტრი და მუდირის რეზიდენცია ზედა მარადიდი იყო (მალაყმაძე 2008: 38). ამ პერიოდიდან, ისტორიულ წყაროებსა და ადგილობრივების ცნობიერებაში, მარადიდის თემის აღსანიშნავად მკვიდრდება ზედა და ქვედა მარადიდი.

ოსმალური აღწერის მასალების მიხედვით, გონიოს ნაპიეში შემავალ ზედა მარადიდში 311 მამაკაცი, ხოლო ქვედა მარადიდში 359 მამაკაცი ცხოვრობდა (კლარჯეთი 2016: 40-41).

1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად მთელი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო, მათ შორის მარადიდის თემის სოფლები, დედასამშობლოს, საქართველოს დაუბრუნდა. ბათუმის ალების შემდეგ, 30 აგვისტოს, ართვინის, შავშეთის, მაჭახლისა და მარადიდის დეპუტაცია, გენერალ კომაროვთან ერთად, ბათუმში ჩავიდა. წარმომადგენლები კავკასიის მთავარსარდლის მოადგილეს გენერალ სვიატიპოლსკ-მირსკის შეხვდნენ. აღსანიშნავია, რომ მარადიდიდან ამ დელეგაციაში მონაწილეობდა ცნობილი პიროვნება, ქართული ორიენტაციის მომხრე, მარადიდის მაშინდელი მმართველი ახმედ ეფენდი ხალვაში (მალაყმაძე 2008:39).

ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფით, მარადიდი კლასკურის, ბელღევანის, ზორჩხის, დევსქელის სასოფლო საზოგადოებების სახით ბათუმის ოლქში შევიდა. 1886 წლის ცნობების მიხედვით, ზედა და ქვედა მარადიდში, რომელიც მარადიდის სასოფლო საზოგადოებაში შედიოდა, 248 ოჯახი იყო, მათ შორის 619 მამაკაცი და 611 ქალი, ამათგან,

ზედა მარადიდში 56 ოჯახი - 111 მამაკაცი და 118 ქალი, ძაბლავეთში კი 35 ოჯახი ყოფილა. მათგან 98 მამაკაცი და 80 ქალი. ამავ მოწინააღმდეგეობით, მარადიდის სასოფლო საზოგადოების ფართობი 7310 დესეტინა იყო (ზარამიძე 1999: 115-127). დედასამშობლოსთან დაბრუნების შემდეგ იწყება თემში კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობის გამოცოცხლება. დღის წესრიგში დადგა ქართულ ენაზე წერა-კითხვის გავრცელება. მარადიდელი ბავშვები ქართულ სიტყვებს ოსმალური ასოებით წერდნენ და ისე სწავლობდნენ. ს. ბავრელიის შეკითხვაზე – „თუ იცით ქართული წერა-კითხვა“, – მარადიდელმა მენავემ, ვინმე ოსმანმა, ასე უპასუხა: „კი ბატონო, მუსლიმანჯა ვიცი, გურჯიჯა არა. ჩვენ იმისთანა კითხვები გვაქვს, რომ იმაში სწერია გურჯიჯა სიტყვები თურქული იაზებითო“ (ასოებით) (ბავრელი 2008: 86). ამისთვის აუცილებელი იყო საგანმანათლებლო პროცესების გააქტიურება. ამ მხრივ მარადიდი ფაქტობრივად პირველი იყო, სადაც მოხერხდა ქართულის სკოლის დაარსება. ეს ფაქტი ქართული-წერა კითხვისადმი ადგილობრივი მოსახლეობის ინტერესსა და დამსახურებაზე მეტყველებს.

სკოლის გახსნის საქმეში დიდი იყო ახმედ ხალვაშის წვლილი. მან, მოსახლეობის სურვილის შესაბამისად, განცხადებით მიმართა ქუთაისის გუბერნატორს მარადიდში სკოლის გახსნის თაობაზე, რაც კიდევაც განხორციელდა 1886 წელს. ეს იყო პირველი ქართული დაწყებითი სკოლა, რომელშიც ქართულ ენასთან ერთად რუსულსაც ასწავლიდნენ.

1886 წელს გაზეთი „ივერია“ მკითხველს აუწყებდა: „მარადიდში უკვე დაარსდა სკოლა ქუთაისის საერო სასწავლებლის დირექციის მიერ. ამ სკოლაში მასწავლებლად დაინიშნა პეტროვი (ივერია 1886). სამწუხაროდ, ამ სკოლას დიდხანს არ უარსებია. ახმედ ხალვაშის გარდაცვალების შემდეგ მოსწავლეთა რიცხვმა თანდათანობით იკლო, მასწავლებელი რუსი იყო და არ იცოდა ქართული ენა, ბავშვებს კი მისი არაფერი გაეგებოდათ. ამასთან ერთად, იგი ხშირად თვრებოდა და სასტიკად სცემდა მოწაფეებს. ასეთი ურიგო მასწავლებლის ყოფაქცევას ხელი უნდა შეეწყო სკოლის დახურვისათვის.“

მარადიდელი ახალგაზრდების სწავლა-განათლების მიღებით დაინტერესებული ყოფილა აგრეთვე ახმედის ვაჟი ჰარუნ ეფენდი ხალვაში. მას მამის სიკვდილის შემდეგ საკუთარი სახსრებით სკოლაში ქართული ენის მასწავლებელი მოუწვევია, მაგრამ წინა რუსი მასწავლებლის არასახარბიელო ქცევით უკმაყოფილო მოსახლეობას, ხალვაშების გვარის გარდა, ბავშვები სკოლაში არ მიუყვანიათ (ჭიჭინაძე 1913: 153-155).

90- იან წლებში კვლავ დაისვა საკითხი მარადიდში სკოლის აღდგენის თაობაზე. ამის შესახებ გაზეთი „კვალი“ იტყობინებოდა: „დღეს აქ ძალიან საჭიროა სკოლის გახსნა. თვით ადგილობრივმა მცხოვრებლებმაც შეიგნეს წერა-კითხვის აუცილებლობის საჭიროება, მაგრამ ვინ არის იმისთანა, რომ ეს ითავოს. შარშან აქაურმა საზოგადოებამ გადაწყვიტა თხოვნის მიცემა გუბერნატორთან სკოლის გახსნაზე. თხოვნა კიდევაც გაიგზავნა, მაგრამ ჯერჯერობით პასუხი არ მოსულა“ (კვალი 1896).

როგორც ვნახეთ, მარადიდის თემის ქართველი მოსახლეობა დიდ ინტერესს იჩენდა საგანმანათლებლო ცხოვრებისადმი. ეს იმით იყო გამოწვეული, რომ, ოსმალური რეჟიმის მიუხედავად, ქართული სალაპარაკო ენა მაინც იჩენდა სიცოცხლისუნარიანობას, მოსახლეობა ძირითადად ინარჩუნებდა ქართულ ტრადიციებს, წეს-ჩვეულებებს, რაც მთავარია, მშობლიურ ქართული ენას.

მარადიდის თემის ისტორიისათვის რთული იყო რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად გამოწვეული მუჰაჯირობის პროცესი. სამწუხაროდ, მოსახლეობის დიდი ნაწილი წამოეგო მიზანმიმართულად დაგეგმილ მუჰაჯირობის საყოველთაო პროცესს. ამის გამო სოფლები თითქმის დაიცალა. დიდი გაჭირვება განიცადეს 1880, 1890 წლებში მუჰაჯირად წასულმა მარადიდელებმა. მუჰაჯირობის მეორე ტალღა პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში მოხდა. საერთოდ, ამ ომმა მძიმე დაღი დაასვა მარადიდის მოსახლეობას. თემი ომის ასპარეზად იქცა. განსაკუთრებით რთული ვითარება შეიქმნა მას შემდეგ, როდესაც გერმანიის წაქეზებით ომში ოსმალეთი ჩაება. ადგილობრივების გადმოცემით, 1914-1916 წლებში ბრძოლები მარადიდის სოფლებშიც მიმდინარეობდა. მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა უარი განაცხადა ომში წასვლაზე და იძულებული გახდა ოსმალეთში გადასახლებულიყვნენ, თუმცა ბევრი მათგანი უკანვე დაბრუნებულა (დიდმანიძე 2019: 41-42). ომით დაზარალებული მოსახლეობა იმედიანი განწყობილებით შეხვდა საქართველოს დამოუკიდებელი რესპუბლიკის მთავრობას. 1921 წლის იანვარში აჭარის სოფლებში საგანგებოდ მოგზაურობის დროს მარადიდს სწვევია საქართველოს მთავრობის განსაკუთრებული რწმუნებული ბათუმის ოლქში გრიგოლ გიორგაძე. მარადიდელებმა გიორგაძეს გადასცეს წერილობითი განცხადება, სადაც აღწერილია ამ ომით მიყენებული ზარალი. ისინი იმედს გამოთქვამენ და ერთგულებას აღუთქვამენ საქართველოს დამფუძნებელ კრებასა და მთავრობას (ბათუმის ცხოვრება 1921). მარადიდის თემის სოფლებისთვის, ისე როგორც სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სხვა მხარეებისათვის, მძიმე აღმოჩნდა პოლიტიკური შედეგი. 1921 წლის ყარსის ხელშეკრულების თანახმად, საქართველო-თურქეთის სახელმწიფო საზღვარი სოფელ მარადიდზე დადგინდა. ადგილობრივი მოსახლეობის გადმოცემით, თურქეთის მხრიდან ყოფილა მცდელობა ქვედა მარადიდის თურქეთის შემადგენლობაში მოქცევის, მაგრამ მარადიდელთა აქტიურობის შედეგად ქვედა მარადიდი ბრევით, ლომანაკეთით, ნაჯამიევით, ფანჩვეთით, ქუთურეთით, მახლავეთით და სხვა სოფლებით საქართველოს საზღვრებში დარჩა. ეს სოფლები დღევანდელი ადმინისტრაციული დაყოფით აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში ერთიანდება კირნათის თემის სახით. ზედა მარადიდი ბერძნევით, კეკიეთით, პაპნავეთით, ჯანვარეთით, ჯღურიბეთით და სხვა უბნებით თურქეთის სახელმწიფოს გადაეცა და დღეს ართვინის ვილაეთის ბორჩხის ილჩეს (რაიონის) ნაწილია.

სწორედ აქედან დაიწყო ახალი პერიოდი მარადიდის თემის ისტორიაში. ყარსის ხელშეკრულების თანახმად, ორად გაყოფილ მარადიდში ერთმანეთისაგან განსხვავებული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური სიტუაცია შეიქმნა. საქართველოს ფარგლებში მოქცეული სოფლები საქართველოს დამოუკიდებლობამდე საბჭოთა ხელისუფლებას ეზიარა. ზედა ნაწილი კვლავ თურქეთის რესპუბლიკის საზღვრებში აღმოჩნდა და დღემდე უცხოური ცხოვრების წესს ემორჩილება.

სახელმწიფო საზღვრის დადგენის მიუხედავად, 1933 წლამდე მოქმედებდა ხება-კირნათის სასაზღვრო გამშვები პუნქტი, საიდანაც სპეციალური საშვით „ფასევანგით“ (ზედა მარადიდლები საშვს ფასევანგს ეძახდნენ) შეეძლოთ, საზღვარზე გადასულიყვნენ. სწორედ ამ დროიდან დაიწყო მარადიდის თემსა და სხვა ისტორიულ რეგიონებს შორის არსებული ტრადიციული, სოციალური, სავაჭრო კავშირ-ურთიერთობების მოშლა და ახალი ყოფითი ელემენტების გაჩენა. ათეული წლების განმავლობაში ერთმანეთს დაშორდნენ ოჯახის წევრები, ნათესავები. იკრძალებოდა ყოველგვარი კონტაქტი ორად გაყოფილ მარადიდლებს შორის. აქეთურებს იქით და იქეთურებს აქეთ ხელის მითითებით გახედვა-გამოხედვაც არ შეეძლოთ. მკაცრი იდეოლოგიური პოლიტიკის შედეგად ორივე ქვეყანა ერთმანეთის მტრად ითვლებოდა, ხოლო საბჭოთა საქართველო რუსეთად მიიჩნეოდა.

თავდაპირველად ზედა მარადიდი 16 სოფელს მოიცავდა და ადმინისტრაციულად 1922 წელს ბორჩხის კაზას ექვემდებარებოდა. ამ სოფლების ცენტრი კი ზედა მარადიდი იყო. 1925 წელს თურქეთში განხორციელებული ცვლილებების თანახმად, სოფელს სახელი შეეცვალა და თურქულად მურათლი ეწოდა. ამ დროისათვის ზედა მარადიდს (მურათლის), რომელსაც უკვე 13 სოფელი ექვემდებარებოდა, ადმინისტრაციული ერთეულის სტატუსი შეეცვალა და ბორჩხას დაექვემდებარა. ნიშანდობლივია, რომ მარადიდის თემს ეკუთვნოდა სოფელი ყაიადიბი // ქაიადიბი, ამიტომაცაა, ალბათ, რომ მკვლევარი თ. ართვინელი მის ძველ სახელად მიაწინებს ზედა მარადიდს, მურათლის ძველ სახელად კი – მარადიდს. ფაქტობრივად კი ზედა მარადიდი მურათლია, ქვედა მარადიდი კი – საქართველოს ფარგლებში მოქცეული მარადიდი (კლარჯეთი 2016: 191). სახელწოდების ცვლილების მიუხედავად, თურქულ გამოცემებსა და მოსახლეობის ცნობიერებაში ხშირად მურათლი ისევ მარადიდის სახელით იხსენიება.

ზედა და ქვედა მარადიდში, როგორც საზღვრისპირა რეგიონში, შეზღუდული იყო არაადგილობრივებისათვის თავისუფლად, სპეციალური ნებართვის გარეშე, ჩასვლა. ეს შეზღუდვა საქართველოს მხარის მარადიდში გასული წლის 90-იან წლებში, საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ, მოიხსნა, ხოლო ზედა მარადიდში ბოლო დრომდე გრძელდებოდა.

ზემო მარადიდში მხოლოდ გამუსლიმებული ქართველი მოსახლეობა ცხოვრობს. თუმცა არიან თურქეთის სხვა კუთხეებიდან (რიზედან) გადმოსული ცალკეული გვარები. აქაური ქართველი მოსახლეობის სალაპარაკო ენა, ძირითადად, ქართულია. ბავშვები ქართულს ოჯახის უფროსებისაგან სწავლობენ. მათ მეხსიერებაში ჯერ კიდევ ცოცხლობს მამა-პაპათა უძველესი გადმოცემები ბათუმზე, საქართველოზე, თავიანთ წარმომავლობაზე. ბევრ მათგანს დღემდე ახსოვს ქართული გვარსახელები (დოდიშვილი, ხალვაში, მუთიძე, დიასამიძე, თავგაშვილი, დიდმანიძე და სხვა), სოფლისა და ადგილთა სახელწოდებები (აღრემი, გოგიეთი, დომიანჯო, ვარდიჭალა, თავიკალო, კეკიეთი, ნაფუნევი, ნასლევი, პაპნავეთი, სალმიეთი, სირთისუკანა, უსუფიკარი, ქვაყანა, შორყანა, წყალოქრო, ჯანვარეთი და სხვა). ქართული ტრადიციების შენარჩუნების საქმეში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა საქართველო-თურქეთის საზღვრის გახსნამ სარფში, რომელმაც ისინი კიდევ უფრო დაახლოვა დედასაქართველოს, ახლობლებსა და ნათესავენს. ამ მხრივ მნიშვნელოვანი იქნება ახალი საბაჟო-გამსვლელი პუნქტის ამოქმედება მარადიდში, რომლის გახსნის იდეაც 2004 წელს გაჩნდა ართვინისა და აჭარის რეგიონების დელეგაციებს შორის პროტოკოლით გათვალისწინებულ შეხვედრაზე. 2007 წლის დეკემბერში ამ მიზნით ოფიციალური ვიზიტი შედგა ართვინის გუბერნიაში. შეხვედრაში საქართველოს მხრიდან მონაწილეობას იღებდნენ აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობისა და ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის წარმომადგენლები. სამუშაო შეხვედრაზე შეიქმნა სპეციალური საინჟინრო ჯგუფი, რომელმაც შესაბამისი პროექტიც მოამზადა (მალაყმაძე 2008: 69). მურათლი/მარადიდის ახალი საბაჟო პუნქტის გახსნა დადებით სარგებელს მოუტანს ორად გაყოფილი მარადიდის მოსახლეობას, მათ შორის მრავალმხრივი კავშირ-ურთიერთობების აღდგენასა და განვითარებას.

მარადიდის ისტორიული თემის მოსახლეობას დღეს სერიოზული საზრუნავი გაუჩნდა. მის დასახლებაზე უარყოფითად იმოქმედა მდინარე ჭოროხზე დაწყებულმა ჰიდროელექტროსადგურების მშენებლობამ. ამ ზონაში, თურქეთის მხარეს, უკვე აშენებულია „მურათლის“ კაშხალი, ხოლო საქართველოს მხარეს – „კირნათი ჰესი“. კაშხლების მშენებლობამ გამოიწვია ისტორიული ადგილების დატბორვა. „კირნათი ჰესის“ პროექტის მიხედვით, დაიფარება ქვედა მარადიდის დაბლობი (უბანი სკელე), სადაც დღემდეა შემორჩენილი ულამაზესი ეთნოგრაფიული გარემო. დატბორვა ემუქრება 15-ზე მეტ ოჯახს (დიდმანიძე 2019: 153). იძულებით შეცვლილი ცხოვრების წესისა და ბუნებრივი პირობების გამო, ზედა და ქვედა მარადიდის სოფლებში გააქტიურდა მიგრაციული პროცესები, ხოლო ჭოროხისპირა უბნები დაცარიელებისა და გაქრობის საფრთხის წინაშე შეიძლება დადგეს.

ამრიგად, მარადიდის თემი უძველესი დროიდან მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს ისტორიაში. ეს როლი

განპირობებული იყო მხარის ბუნებრივ-გეოგრაფიული პირობებითა და ადგილობრივი მოსახლეობის შრომისმოყვარეობით. ამ მხარისათვის მძიმე აღმოჩნდა 1921 წლის ყარსის ხელშეკრულების პირობები, რის შედეგადაც მარადიდის თემი ორ ნაწილად გაიყო. ზედა მარადიდი თურქეთის სახელმწიფო საზღვრებში მოექცა, ხოლო ქვედა მარადიდი საქართველოს სახელმწიფო საზღვრებში დარჩა. მიუხედავად უცხოური ცხოვრების წესისა, ზედა მარადიდში დღემდე შემონახეს ქართული სალაპარაკო ენა, გვარსახელები, ადგილთა სახელები, ძველი ქართული ტრადიციები.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

- ას მ ხ ფ: ზაქარია ჭიჭინაძის გამოუქვეყნებელი ხელნაწერების ფოტოასლები, აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, №196.
- ბავრელი 2008: ბავრელი, ს. წერილები ოსმალს საქართველოზე. თბილისი, 2008.
- ბარამიძე 1999: ბარამიძე ი., საადგილმამულო ურთიერთობათა ისტორიიდან სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში. ბათუმი, 1999.
- ბათუმის ცხოვრება 1921: გაზეთი „ბათუმის ცხოვრება“, ბათუმი, 1921 №14, 21 იანვარი.
- კვალი 1896: გაზეთი „კვალი“, ტფილისი, 1896, №44.
- ივერია 1886: გაზეთი „ივერია“, ტფილისი, 1886, №52.
- გოგიტიძე 2002: გოგიტიძე ს., აჭარის ტერიტორიაზე მოსახლე ტომთა ვინაობისათვის. ბათუმი, 2002.
- დიდმანიძე 2019: დიდმანიძე ო., სოფელი მარადიდი და მარადიდლები. ბათუმი, 2019.
- კახიძე... 2014: კახიძე ა., სურმანიძე, ნ. შალიკაძე, თ. ძნელაძე, ნ. ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენები სოფელ მარადიდში, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქრისტიანული კულტურის ცენტრისა და ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის „ჩვენი სულიერების ზალავარის“ მასალები, ტ. VI. თბილისი, 2014.
- კლარჯეთი 2016: კლარჯეთი (მონოგრაფია). ავტორები: მ. ფაღავა, მ. ცინცაძე, მ. ბარამიძე, მ. ჩოხარაძე, თ. შიოშვილი, შ. მამულაძე, რ. ხალვაში, ნ. მგელაძე, ზ. შაშიკაძე, ჯ. კარალიძე. რედაქტორი მ. ფაღავა. ბათუმი, 2016.
- მაღაყმაძე 2008 ა: მაღაყმაძე რ., ლიგანის ხეობა. თბილისი, 2008.
- მაღაყმაძე 2008 ბ: მაღაყმაძე რ., საბაჟო გამსვლელი პუნქტი მაჭახლის ხეობაში. ჟურნალი „მაჭახელი“, №2. ბათუმი, 2008;
- მუსხელიშვილი 1977: მუსხელიშვილი დ., საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, წიგნი მეორე. თბილისი, 1977.
- მეგრელიძე 1956: მეგრელიძე შ., აჭარის განთავისუფლება თურქთა ბატონობისაგან. ბათუმი, 1956.

- ნიკოლეიშვილი 1958: ნიკოლეიშვილი ჭ., ჭოროხზე ნაოსნობის ისტორიიდან, აჭარის სახ. მუზეუმის შრომები, ტ. III. ბათუმი, 1958.
- ტბეთის სულთა მატიაწე 1977: ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ენუქიძემ. თბილისი, 1977.
- ყაზბეგი 1995: ყაზბეგი გ., სამი თვე თურქეთის საქართველოში. ბათუმი, 1995.
- ჭიჭინაძე 1913: ჭიჭინაძე ზ., მუსლიმანი ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში. ტფილისი, 1913.
- ჭიჭინაძე 2015: ჭიჭინაძე ზ., ქართველთა გამამჰადიანება ანუ ქართველთა გათათრება. თბილისი, 2015;
- ჭიჭინაძე 1927: ჭიჭინაძე ზ., ოსმალეთის ყოფილი საქართველო და ქართველ მაჰმადიანთა ისტორიის კონსპექტები. ტფილისი, 1927.
- სშსსა: საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, III, ფ. 14, აღწ. №1, ს. №838, ფურც. 6.
- სშსსა: საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, III, ფ. 14, აღწ. 4, ს. №194, ფურც. 158.224.

ივანე მესხის როლი აჭარის განვითარებაში

**THE ROLE OF IVANE MESKHI
IN THE DEVELOPMENT OF ADJARA**

მარიამ მარჯანიშვილი

ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმი
საქართველო, ქუთაისი

Mariam Marjanishvili

Kutaisi State Historical Museum
Georgia, Kutaisi

ABSTRACT

Ivane Meskhi, who received his education in Europe, in particular in Zurich, has been working as the Secretary of the Board of the Batumi City Division for 25 years.

He played a major role in establishing a literacy community in Adjara and opening the first Georgian school in Batumi.

At his initiative, first boys' and then women's gymnasiums were opened in Batumi. Apartments for teachers were built here.

The new self-government, with the direct participation of Ivane Meskhi, opened a 120-bed hospital, a power station in Batumi, drained the swamps around the city, and established a Georgian-Georgian liaison society in Batumi.

At the initiative of Ivane Meskhi, a Georgian Theater Day was organized in Batumi every year in favor of schools, and its entire income was used to provide schools.

The activities of Ivane Meskhi during the theater season of 1912-13 were invaluable. Under the leadership of Shalva Dadiani, he founded the Professional Drama Theater in Batumi.

In 1913, Ivan Meskhi published a 190-page work in Russian "Ocherk", which was dedicated to the growth and development of Batumi.

Ivane Meskhi sacrificed all his talent and knowledge, fervent patriotic and deeply national activities for the establishment of independence and freedom in Georgia.

საკვანძო სიტყვები: ბათუმი, აჭარა, საგანმანათლებლო სისტემა, ივანე მესხი.
Keywords: Batumi, Adjara, educational system, Ivane Meskhi.

XIX საუკუნეში ახალ ასწლეულს შეუქმნა ფუნდამენტი და ანდერძად გადასცა „მეცნიერება“, ადამიანის გონების წინსვლა, ზნეობის აღმატება“.

„ჩვენ უნდა ვსდით, ახლა სხვა ვარსკვლავს“, - ასე მოუწოდებდა ჭაბუკი ილია მწუხარე საქართველოს.

„თერგდალეულებმა“ მახვილს კალამი არჩიეს, სამხედრო გზას – ინტელიგენტის კარიერა, რადგან მახვილი რუსულ პოლიტიკას ემსახურებოდა. „თერგდალეულთა ხელებს კი სისხლი არ ეცხოთ. ისინი ახალი დროის მოაზროვნე შვილები იყვნენ, რომელთაც მიზნად დაისახეს მახვილი წიგნით, ბრძოლის ველი – დარბაზით, არისტოკრატი – ინტელიგენციით, გმირი – ბრძენით შეეცვალათ და მკლავი – ჭკუით.

ილიას ხელმძღვანელობით „თერგდალეულებმა“ შექმნეს დამოუკიდებელი ქვეყნის ჩანასახი და ჩამოაყალიბეს ეროვნული პროგრამა, რომელსაც განმანათლებლური ხასიათი ჰქონდა და არა პოლიტიკური.

დიდ 60-იანელთა იდეების მატარებელი გახლდათ პროგრესულად მოაზროვნე ის ქართველობა, რომელთაც შეძლეს, მხედრული, იმპერატორის მორჩილი სული შეეცვალათ განათლებით, გაეგრძელებინათ წიგნი და გაზეთი, ბნელ მასებში ცოდნის სინათლე შეეტანათ.

დიდი აღფრთოვანებით შეხვდნენ საქართველოს მოწინავე შვილები თურქთა ბატონობისაგან განთავისუფლებულ ახალციხისა და ახალქალაქის, ბათუმისა და ართვინის დედასამშობლოს დაბრუნების ეროვნულ საქმეს.

„...ქართველო ქალებო! ნუ დაივიწყებთ, რომ ჩვენი გულიდან მოგლეჯილს კუთხეს ქართველმა მაჰმადიანმა ქალებმა შემოუნახეს ფაქიზად ეს ენა, რომლითაც „ნინო“ ღმერთს ადიდებდა. ქართველ მაჰმადიანმა ქალებმა უმღერეს მშობლიური ნანა თავიანთ შვილებს და მასთან ერთად შეისისხლხორცეს ის დიდი იშვიათი ღირსება, რომელიც წმინდა ქართული რაინდული სულის თვისებაა.

ქართველო ქალებო! ქართველი ერის მომავალი ჩვენზეა დამოკიდებული: „ჩვენ უნდა ვშვათ ჩვენი მყოობადი, ჩვენ უნდა მივცეთ მომავალი ხალხს“... და თუ გვწამს ეს დიდი მცნება, გულგრილად ვეღარ უნდა შევყურებდეთ მოძმეთა დიდ გასაჭირს, ხმა მივცეთ გულდაკოდილ მოძმეებს, ვამცნოთ, რომ ქართველ ქალთა ნაზი გრძნობა არ გამქრალა, იგი ერთგვარი სიყვარულით ექცევა როგორც ქრისტიანს, ისე მაჰმადიან ქართველს.

ვაუწყოთ, რომ ჩვენ ერთი დედ-მამის შვილები ვართ, ერთი ცის ქვეშ დაბადებულნი და აღზრდილნი, რომ არ არის ორი საქართველო, იგი მხოლოდ ერთია ქვეყანაზე და მისი შვილების უბედურება გულს გვიკლავს, რა სარწმუნოებისა არ უნდა იყოს იგი“, - დღენიადაგ მსგავსი პატრიოტული სიტყვებით გამოდიოდა ყველგან პოეტი დომინიკა ერისთავი (ჩიხლაძე 1960: 15).

ილია ჭავჭავაძის ეროვნული იდეების მატარებელი გახლდათ მესხთა დიდი ოჯახის შვილი ივანე მესხიცი.

იგი გაზეთ „დროების“ რედაქტორის სერგეი მესხის უმცროსი ძმა

იყო, რომელმაც იმთავითვე აიღო გეზი ევროპული განათლებისა და დემოკრატიული იდეებისაკენ. 1871 წელს ივანე მესხი შვეიცარიაში, ციურიხის უნივერსიტეტის სამედიცინო ფაკულტეტზე შევიდა, მაგრამ, სწავლის ქირის გადახდის გამო, იძულებული გახდა ციურიხის პედაგოგიურ ინსტიტუტში გადასულიყო.

აქ, ამ დროს, უმაღლეს განათლებას იღებდნენ დავით მიქელაძე, ეკატერინე მელიქიშვილი, ოლიმპიადა და ეკატერინე ნიკოლაძეები, ოღონდ გურამიშვილი და ბევრი თვალსაჩინო ქართველი ახალგაზრდა.

სტუდენტობის დროს ივანე მესხმა, საქართველოდან საზღვარგარეთ სასწავლებლად წასულ ახალგაზრდებთან ერთად, 1873 წელს ციურიხში საზოგადოება „უღელი“ ჩამოაყალიბა, რომლის მიზანი იყო უცხოეთში მყოფ ქართველთა გაერთიანება, ევროპული საზოგადოებრივი აზრისა და ლიტერატურის შესწავლა, სამშობლოს განთავისუფლებისათვის სხვა ქვეყნების ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობასთან კონტაქტების დამყარება.

„უღელის“ წევრთა ინიციატივით, შემუშავდა ქართული სკოლებისათვის სახელმძღვანელოების შედგენის გეგმა და მთარგმნელთა კომისიაც ჩამოაყალიბდა.

„უღელმა“ 1876 წლამდე იარსება, რომლის უცვლელი მდივანი ივანე მესხი იყო.

შვეიცარიაში ყოფნისას იგი ევროპის პოლიტიკურ, სოციალურ და საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე მნიშვნელოვან მასალებს აწვდიდა „დროებას“ და „კრებულს“. ახალგაზრდა პედაგოგ-მეცნიერმა ივანე მესხმა პირველად ქართულ ენაზე „დაწყებითი არითმეტიკის“ სახელმძღვანელო შეადგინა“ (მარჯანიშვილი 2011: 42).

სამშობლოში დაბრუნებულმა ივანე მესხმა თან ჩამოიტანა ახალი სიო, ახალი იდეები, რომლის რეალიზაცია ქუთაისში ევროპული საგანმანათლებლო სისტემის შემოღებითა და ქვეყნის მართვა-გამგეობაში დემოკრატიზაციის პრინციპების დაფუძნებით დაიწყო. ქუთათურებისათვის მან ჯერ შვეიცარული ტიპის პირველ-დაწყებითი სასწავლებელი დაარსა, ხოლო შემდეგ ახალი სასწავლო პანსიონი, რომელიც ახალგაზრდობის პატრიოტული სულისკვეთებით აღზრდას ემსახურებოდა.

მთავრობამ აშკარად იგრძნო, რომ განათლებული მესხი თავისუფალი იდეებით აღზრდილ მომავალ თაობას რუსეთის პოლიტიკის წინააღმდეგ ამზადებდა და ამიტომაც მან ორივე სასწავლებელი დაკეტა.

ივანე მესხი ყველგან და ყოველთვის სამშობლოს ინტერესებს იცავდა და მაღლა აყენებდა. იგი ქუთაისის თვითმმართველობის წევრად არჩევისთანავე ქალაქის გამგეობის მდივნად დანიშნეს და ამ მოვალეობას დიდი პასუხისმგებლობით 11 წლის განმავლობაში ასრულებდა.

თავისუფლებისაკენ სწრაფვა და დემოკრატიული იდეების დამკვიდრება შეუმჩნეველი არ დარჩენია ბათუმის მოურავს ლუკა ასათიანს

და მისი მოთხოვნით 1888 წელს ივანე მესხი ბათუმის მუნიციპალიტეტში მიიწვიეს სამუშაოდ, სადაც იგი გამგეობის მდივნად დაინიშნა.

„ივანე მესხი იყო მოხერხებული, ქალაქის საქმეების მცოდნე, ცოცხალი, მოქმედი. იგი სული და გული შეიქმნა ახლად შემოღებული თვითმმართველობისა“, – აღნიშნავდა მწერალი დავით კლდიაშვილი.

ბათუმში მასთან ერთად მოღვაწეობდა ექიმი გრიგოლ ვოლსკი, რომლის დედა კუჩერადის ქალი იყო. ვოლსკი მწერლობაში „უმწიფარიძის“ ფსევდონიმით იყო ცნობილი.

ბათუმში წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მიერ სკოლის დაარსებისა და შენარჩუნების საშვილიშვილო საქმეს ივანე მესხმა და გრიგოლ ვოლსკმა მტკიცე ხელი მოჰკიდეს.

ამ მიზნით მათ თბილისიდან ქართველთა ყრილობაზე დასასწრებად წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების თავმჯდომარის მოადგილე ნიკო ცხვედაძე მოიწვიეს. ყრილობაზე მიღებული გადაწყვეტილების საფუძველზე, ბათუმში გაიხსნა სკოლა და აშენდა ბინები მასწავლებლებისათვის. ბათუმის პირველმა ქართულმა სკოლამ ბევრი მოწინავე ახალგაზრდა აღზარდა. ამავე პერიოდში ბათუმში ასევე ზედიზედ დაარსდა ჯერ ვაჟთა, შემდეგ კი ქალთა გიმნაზიებიც.

რეაქციონერები ათასნაირ ხრიკებს მიმართავდნენ, რათა სკოლები სხვადასხვა ეროვნების ბავშვებით გაევსოთ და ქართველები სასწავლებლების მიღმა დაეტოვებინათ, მაგრამ მათ ივანე მესხის ჩარევით მიზანს ვერ მიაღწიეს.

ივანე მესხი არა მარტო საგანმანათლებლო, არამედ კულტურის ასპარეზზეც აქტიურად მოღვაწეობდა. იგი ბათუმის დასსა და თეატრსაც ჩაუდგა სათავეში და ყოველწლიურად 14 იანვარს, სკოლების სასარგებლოდ, ქართული თეატრის დღეს აღნიშნავდა, რომლის შემოსავალი ბათუმის საგანმანათლებლო სისტემის აღორძინებას ხმარდებოდა.

„სკოლის სასარგებლო პირველი საღამო არაჩვეულებრივი იყო ბათუმისათვის. საღამოს გამართვისათვის მზადებას თითქმის სამი თვე მოუწოდნენ. საღამოზე მოწვეული იყო სასიქადულო პოეტი აკაკი წერეთელი. საღამო ჩატარდა დიდი წარმატებით. შემოსავალმა სამი ათას მანეთს გადაამეტა“, – აღნიშნავდა თავის მოგონებაში დავით მესხი (მესხი 1940: 39).

ივანე მესხს სათეატრო მოღვაწეობა მიაჩნდა ყველაზე საპატიო საზოგადო საქმედ და თეატრი სიმართლის შენობად, ამიტომ ემსახურებოდა თავდადებით, უანგაროდ და უსაზღვრო გატაცებით. თავად სცენისმოყვარე ბათუმში მოღვაწეობისას ხელმძღვანელობდა დრამატულ საზოგადოებას და მისი უცვლელი წევრიც გახლდათ. ამ საზოგადოებაში შედიოდნენ მწერალი დავით კლდიაშვილი, იონა მეუნარგია და სხვები. ქართული თეატრის დროის შესაფერის სიმაღლეზე ასაყვანად იგი ბათუმში ხშირად იწვევდა სასცენო ხელოვნების უბადლო ოსტატებს.

...ამ წელს (იგულისხმება 1912 წელი - მ.მ.) ზამთარში მე ვმსახურობდი ბათუმში მთელი სეზონი შალვა დადიანის ანტრეპრიზაში და იმის

რეჟისორობით. დასი ჩინებული შემადგენლობისა იყო: შ. დადიანი, ელ. ადრონიკაშვილი, ს. ბეჟანიშვილი, ოლ. ლოლობერიძე, ევ. წუწუნავა, ოლ. ლეჟავა, მ. გელოვანი, დ. მგალობლიშვილი.

ამ სეზონში დაიდგა ბათუმში პირველად „მადამ სან ჟენ“. რისთვისაც კოტე მესხი იყო მოწვეული თბილისიდან ნაპოლეონის როლისათვის. ეს იყო უკანასკნელი ჩვენი ერთად თამაში. მე არ მახსოვს, კოტეს ოდესმე ასე კარგად ეთამაშოს ეს როლი“, – იხსენებდა ეფემია მესხი (მესხი 1932: 70).

მესხების თეატრალურ ოჯახს აერთიანებდათ პრინციპი – „ერთი ყველასათვის და ყველა ერთისათვის“.

დიდი ქართული საქმისათვის ისინი მუდამ ერთად იღვწოდნენ. 1912-1913 წლების სათეატრო სეზონი მნიშვნელოვანი იყო ბათუმის სასცენო ცხოვრებაში. ამ სეზონში შალვა დადიანმა ბათუმის პროფესიონალურ დრამატულ თეატრს ჩაუყარა საფუძველი.

ყველაფერი ბრძოლით წარმოიშვება და როდესაც ერთად იბრძვიან, სუსტებიც კი იმარჯვებენ. 1895 წლის ბათუმის თვითმმართველობის არჩევნებისას ივანე მესხი ცდილობდა ახალ თვითმმართველობაში მეტი ქართველი გაეყვანათ. ამ საქმეში მას მხარს ილია ჭავჭავაძე უჭერდა, რომელიც მუდამ ზრუნავდა თურქეთის უღლისაგან განთავისუფლებული აჭარის მოსახლეობის კეთილდღეობაზე.

ცნობილია, რომ ქალაქის თვითმმართველობის არჩევნებზე თავად ილია ჭავჭავაძე ჩავიდა საგანგებოდ ბათუმში. ივანე მესხის მეცადინეობით, ხმოსანთა არჩევნები ბათუმში ქართველი ინტელიგენციის გამარჯვებით დამთავრდა.

აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ დიდი ილია მნიშვნელოვან როლსა და ფუნქციას ანიჭებდა ადგილობრივ თვითმმართველობას. იგი თავის ნაშრომში „ცხოვრება და კანონი“ წერდა: „თვითმმართველობა თავის ადგილას ყოველის შინაურის საქმის გამგებელია და მეოხე; ყოველივე საერთო სახელმწიფო ხარჯის და სამსახურის ადგილობრივთა მცხოვრებთა შორის გამნაწილებელია, ადგილობრივის საზოგადოების რიგისა და წესის დამწყობია, მისი ზნეობის, პატივის, ქონების, განათლების და ერთობ კეთილდღეობის მზრუნველია. თვითმმართველობა ერთის მხრით ადგილობრივ საქმეთა დამწყობია და გამრიგებელი, მეორეს მხრით უმაღლესის მთავრობის ხელისუფალი ორღანია“...

ბათუმის ახალმა თვითმმართველობამ, ქალაქისთვის ლუკა ასათიანის, გამგეობის მდივნის ივანე მესხისა და ექიმ გრიგოლ ვოლსკის მეთაურობით, ბათუმში გახსნა: 120 ადგილიანი საავადმყოფო, ელექტროსადგური, ამოაშრეს ქალაქის გარშემო ჭაობები. დიდი ვაი-ვაგლახით შეძლეს ბათუმში ქართველებისაგან შემდგარი საურთიერთო-საკრედიტო საზოგადოების დაარსება.

ბათუმის ქალაქისთვის ლუკა ასათიანის მოულოდნელმა გარდაცვალებამ მთელი ქართველი მოსახლეობა სასოწარკვეთილებაში ჩააგდო. მათ კვლავ ილია ჭავჭავაძე წამოეშველათ და ურჩია ივანე

მესხს, ქალაქისთავად ივანე ანდრონიკაშვილი წამოეყენებინათ. ახალი ქალაქისთავის არჩევამდე კი დანიშნული იყო ქართველთა მოძულე შავრაზმელი ივანოვი, რომელიც 1906 წელს ბათუმში მოკლეს. ივანოვმა ორჯერ ჩაშალა არჩევნები და ბოლოს, ივანე მესხის ჩარევით, ქალაქისთავად არჩეულ იქნა ილიას კანდიდატი ივანე ანდრონიკაშვილი.

ბათუმის ქალაქის ახალი გამგეობა აჭარის აღორძინებისა და განვითარებისათვის ყველაფერს აკეთებდა.

ივანე მესხმა ბათუმის ზრდა-განვითარების 25 წლისთავზე გამოუშვა 190 გვერდიანი ნაშრომი „Очерк развития Батумского городского хозяйства“ 1913 წელს ივანე მესხმა თავის საიუბილეო საღამოზე აღნიშნა: „ჩემს მიერ განვლილია 36 წელი საზოგადოებრივ სამსახურში და ამასთან ერთად არჩევით თანამდებობაზე, - 25 წელი ბათუმში და 11 წელი ქუთაისში. დროა ადგილი დაუთმო ახალგაზრდებს, რომლებიც ვალდებულნი არიან, გასწიონ საზოგადოებრივი სამსახური“.

ივანე მესხს, ნიჭთან და ცოდნასთან ერთად, ამკობდა წმინდა გული და წრფელი სული. წინააღმდეგ შემთხვევაში, მის მოღვაწეობაში თავს იჩენდა „მრუდე ხაზები“ (მესხი 1987: 102).

მოსალოდნელი დევნა - შევიწროების გამო, ზოგჯერ იგი ფრთაშეკვეცილი იყო, მაგრამ გულსა და სულში არასოდეს გაუვლია საკუთარი შთაგონების, თავისი რწმენის ღალატი.

გულმხურვალე პატრიოტისა და ღრმად ეროვნული მამულიშვილის საზოგადოებრივი მოღვაწეობა დამოუკიდებლობისა და თავისუფლებისათვის თავისი ხალხის ცხოვრების ფიქრების სარკეს წარმოადგენდა. მან საძირკველი ჩაუყარა აჭარის აღორძინებასა და განვითარებას და როგორც ილია ამბობდა: „ქვეყნის სამსახური ყველგან მსხვერპლია და არა სეირი“.

გამოყენებული ლიტერატურა

მარჯანიშვილი 2011: მარჯანიშვილი მ., „მარჯანიშვილთა და მესხლთა ხომლი“, თბილისი, 2011.

მესხი 1940: მესხი დ., „მოგონებები“, თბილისი, 1940.

მესხი 1932: მესხი ეფ., „მოგონებები და წერილები“, თბილისი, 1932.

მესხი 1987: მესხი კ., „მოგონებები“, თბილისი, 1987.

ჩიხლაძე 1960: ჩიხლაძე ნ., „დომენიკა ერისთავი (განდეგილი)“, თბილისი, 1960.

კორიდეთის საბუთების (X-XIII სს.) ენობრივი
თავისებურებანი – I

LINGUISTIC PECULIARITIES
OF CORIDET DOCUMENTS (X-XIII CENTURIES)

მაია მიქაუტაძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ქუთაისი

Maia Mikautadze

Akaki Tsereteli State University
Georgia, Kutaisi

ABSTRACT

Korideti is a village named after the river in southwestern Georgia, Adjara. It is located on the bank of the left tributary of Chorokhi - Murghula, in the community of Dzansuli. Today this area is within the borders of Turkey.

In the Church of Our Lady of Corrida from the IX century to the XIV century was kept the manuscript of the Greek Four on Etrat; Manuscript from the XIV century in Upper Svaneti, St. Kali community. It was kept in Kvirike Church (Svan - „Lagurka“); Currently the manuscript of

K. It is preserved in the Kekelidze Institute of Manuscripts. On the pages of the four-volume manuscript, or in other places free from the main (Gospel) text, texts of different content and purpose were written in Georgian and Greek at different times. Most of the inscriptions in both languages are historical documents, legal acts.

Placing documents on the shelves of manuscripts, especially the pages of the four manuscripts, and thus preserving and storing them in churches, was quite common in ancient Georgia.

In such documents, commonly referred to as inscribed historical documents, as well as in other, independent, separately written monuments, the diverse picture of the past and different aspects of life are presented and reflected; The same is true of the documents written on the four corridors.

One part of the documents are the deeds of approval and renewal of the dominions of the Church of Corrida, of the donation or donation to this church, issued by the ruling or possessing the authority of that party; The second part is the documents of exemption from certain taxes („satanutro“) of the same church, and some documents are private acts. These documents belong to the X-XIII centuries. One document on the pages of the manuscript is written after he arrives in Svaneti in the XIV-XV centuries.

The article discusses the linguistic features of these historical documents, which present a rather interesting picture, both phonetically and grammatically.

The period (X-XIII centuries), when these inscriptions were completed, is very interesting in terms of the development of both the Georgian alphabet and the Georgian literary language. This is the period from the Nuskh script to the development of the military or the so-called. The transition from Old Georgian to Medium or New Georgian Literary Language.

Linguistically, this difficult and interesting time, this transitional period, is due to some of the peculiarities shown by these historical inscriptions of Corridor Four.

საკვანძო სიტყვები: აჭარა, ოსმალეთი, მწერლობა, აღორძინება, ბათუმი.

Keyword: Adjara, Ottoman Empire, Writing, Revival, Batumi.

კორიდეთი სახელია სოფლისა, რომელიც სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, აჭარაში, მდ. ჭოროხის მარცხენა შენაკადის - მურლულას ნაპირზე, ძანსულის თემში მდებარეობს. დღეს ეს ტერიტორია თურქეთის საზღვრებშია.

კორიდეთის ღვთისმშობლის ეკლესიაში IX საუკუნიდან XIV საუკუნემდე ინახებოდა ბერძნული ოთხთავის ხელნაწერი ეტრატზე; XIV საუკუნიდან ეს ხელნაწერი ზემო სვანეთში, კალის თემის წმ. კვირიკეს ეკლესიაში (სვანურად – „ლაგურკა“) ინახებოდა; ამჟამად ხელნაწერი კ.კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტშია დაცული. ოთხთავის ხელნაწერის ფურცლების აშიებზე, ან ძირითადი (სახარების) ტექსტისაგან თავისუფალ სხვა ადგილებში, სხვადასხვა დროს მოუთავსებიათ, მიუწერიათ სხვადასხვა შინაარსისა და დანიშნულების ტექსტები ქართულ და ბერძნულ ენებზე. ორივე ენაზე შესრულებული მინაწერების უმეტესი და უმნიშვნელოვანესი ნაწილი ისტორიულ საბუთებს, იურიდიულ აქტებს წარმოადგენს.

საბუთების მოთავსება ხელნაწერი წიგნების, განსაკუთრებით ოთხთავის ხელნაწერების ფურცლების აშიებზე და მათი ასეთი სახით დაცვა და შენახვა ეკლესიებში ძველ საქართველოში საკმაოდ გავრცელებული იყო.

ასეთი საბუთებში, რომელთაც, ჩვეულებრივ, მინაწერი ისტორიული საბუთები ეწოდება, ისევე როგორც სხვა, დამოუკიდებელ, ცალკე წერილობითი ძეგლების სახით გაფორმებულ და მოღწეულ საბუთებში, წარსულის მრავალფეროვანი სურათი და ცხოვრების სხვადასხვა მხარეა წარმოდგენილი და ასახული; ასეა ეს კორიდეთის ოთხთავზე მიწერილი საბუთების შემთხვევაშიც.

საბუთების ერთი ნაწილი კორიდეთის ეკლესიის კუთვნილი სამფლობელოების, ამ ეკლესიისადმი შეწირვის ან შეწირულის

დამტკიცებისა და განახლების აქტებია, რომლებიც გამოცემულია ამ მხარის მმართველი ან მფლობელი ხელისუფლების მიერ; მეორე ნაწილი – ამავე ეკლესიის გარკვეული სახის გადასახადისაგან („სატანუტრო“) გათავისუფლების საბუთებია, ხოლო რამდენიმე საბუთი კერძო აქტს წარმოადგენს. ეს საბუთები X-XIII საუკუნეებს განეკუთვნება. ერთი საბუთი ხელნაწერის ფურცლების აშიებზე მისი უკვე სვანეთში მოხვედრის შემდეგაა მიწერილი XIV-XV სს.

პერიოდი (X-XIII სს.), როდესაც ეს მინაწერები სრულდებოდა, ძალიან საინტერესოა როგორც ქართული ანბანის, ასევე ქართული სამწიგნობრო ენის განვითარების თვალსაზრისით. სწორედ ეს გახლავთ პერიოდი ნუსხური დამწერლობიდან მხედრულის განვითარებისა თუ ე.წ. ძველი ქართულიდან საშუალო თუ ახალ ქართულ სამწიგნობრო ენაზე გადასვლისა...

ენობრივი თვალსაზრისით ამ რთული და საინტერესო დროით, ამ გარდამავალი პერიოდით არის სწორედ განპირობებული ის ზოგიერთი თავისებურება, რომელიც კორიდეთის ოთხთავის ამ ისტორიულმა მინაწერებმა გვაჩვენა როგორც ფონეტიკური, ასევე გრამატიკული კუთხით.

სტატიაში განვიხილავთ ფონემატური სტრუქტურის ზოგ ისეთ საკითხს, რომელიც კორიდეთის საბუთებში ენობრივ თავისებურებას ავლენს.

1. [ა]-ს შემცველი დამავალი დიფთონგები კორიდეთის საბუთებში:

[ა]-ს შემცველი დამავალი დიფთონგების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა. ზოგიერთი ვარაუდით, უკვე XI ს. ზეპირ მეტყველებაში [ა]-ის შემცველი დიფთონგები აღარ გვხვდება და სწორედ ამით იხსნება თავდაპირველ მხედრულ ანბანში [ა]-ის გადმომცემი გრაფემის არარსებობა (საკითხის ისტორიისათვის იხ. მიქაუტაძე 2005 ა: 6-12, 40-45).

ამ საკითხზე მსჯელობისას განსაკუთრებით საყურადღებოა ლაპიდარულ თუ ეპიგრაფიკულ ძეგლთა და ისტორიული საბუთების მონაცემები, ვინაიდან მათში, მკაცრად ნორმირებულ სალიტერატურო ძეგლებთან შედარებით, ხელშესახებად იგრძნობა იმ პერიოდის ზეპირი მეტყველების გავლენა.

IX-XI სს. წერილობით ძეგლებში ასომთავრული ႁ [ა] ალოფონის გადმოსაცემად ყველა მისთვის მოსალოდნელ პოზიციაში გვხვდება, თუმცა IX ს.-დან საკმაოდ ხშირია დარღვევები მისი გამოყენების დროს.

IX-XI სს. ლაპიდარულ წარწერებსა და ისტორიულ საბუთებში ႁ სახელობითი ბრუნვის ნიშნად V-# პოზიციაში 53% დაფიქსირდა, ი – 40%, შემთხვევათა მხოლოდ 7%-ია წარმოდგენილი ბრუნვის ნიშნის გარეშე:

დიდება (ურბნისი X - შოშ. 187); შურტა (ზედაზნ. X - შოშ. 118); ქვა (კოშკები X - შოშ. 108; უბისა XI, სილ. 2 - 156); მოსლვა (ნიკორწმ. XI - სილ. 90); ძმა (III ს. XI - 3-156)... (მიქაუტაძე 2005: 52).

ამავე პოზიციაში დაფიქსირდა ა კორიდეთის ერთ-ერთ საბუთშიც: სანახევრო (კორ.1_ სილ. 25).

საწარვე ტექსტებში ო გრაფემის გამოყენების ორთოგრაფიული ნორმებით დადგენილი წესები ძირითადად გატარებულია.

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ XI საუკუნეში [ე] დიფთონგი უკვე მოშლილია, [ო], [უ] და [ა] დიფთონგები კი მოგვიანებით გამარტივდა (სარჯველაძე 1984: 90-91; ბასილაია 1979: 110).

ო-ის გამოყენებისას ორთოგრაფიულ ნორმათა დარღვევები იოტის კლების ან იოტამეტობის საფუძველზე IX-XI სს. ძეგლებში, V-VIII სს. ძეგლებთან შედარებით, მართალია, იმატებს, მაგრამ ამ მონაცემებით უკვე XI ს. ზეპირ მეტყველებაში დიფთონგთა არარსებობა, როგორც ამას ზ. სარჯველაძე და ლ. ბასილაია ვარაუდობდნენ, არ მტკიცდება.

XII-XV სს. ხუცურით შესრულებულ წარწერებში ასეთი სურათი გვაქვს: სახელობითი ბრუნვის ნიშნად ხმოვნის მომდევნო ბოლოკიდურ V-# პოზიციაში ო დაფიქსირდა 82%, ი – 11%, დანარჩენ შემთხვევაში ბრუნვის ნიშანი წარმოდგენილი არაა.

V-C პოზიციაში ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანთა ხმოვნით ნაწილად ო შეგვხვდა 65% და ი – 35%.

#-V პოზიციაში ო შეგვხვდა 62,5%, ი – 37,5%:

მე-12 საუკუნით დათარიღებულ კორიდეთის საბუთებში აღნიშნულ პოზიციებში მხოლოდ ი დასტურდება: იანესე (კორდ. XII – სილ. 2-35).

XII-XVI სს. ხუცურით შესრულებულ ძეგლთა ანალიზმა გვიჩვენა, რომ ამ პერიოდის ქართულში ო გრაფემა აქტიურად ვლინდება ორთოგრაფიულ ნორმათა შესაბამისად; ე.ი. [ა], [ო], [უ] დიფთონგებიც სახეზეა.

ო გრაფემის კლების შემთხვევები იშვიათია, მის ნაცვლად ო გრაფემის დაწერილობა – ხშირი. ამ პოზიციებში ო-ს, XI ს. ძეგლების მსგავსად, [ა]-ს გამომხატველად ვთვლით (მიქაუტაძე 2005: 58-62).

[ე] ბგერათკომპლექსის გადმოცემა და ასომთავრული ო გრაფემის გამოყენება XII-XVIII სს. ძეგლებში განსხვავებულია იმისდა მიხედვით, თუ რომელი ანბანით არის შესრულებული ესა თუ ის ძეგლი.

X საუკუნიდან ხელნაწერებში თავს იჩენს Qdḥ დაწერილობა, XI საუკუნის ბოლოდან მკვიდრდება Qdḥ (||უჭ) გრაფემათმომდევრობა (მიქაუტაძე 2005: 39).

ḥ გრაფემა უმარცვლო უ-ს შემდეგაა კორიდეთის XII ს. დათარიღებულ ნუსხურით შესრულებულ საბუთშიც: დაიწერა გამგებლობასა ი(ოვანე) ფაჩუჭთისასა (10კორ. XII).

კ. დანელიას აზრით, ამ დაწერილობაში ჭ უნდა მიანიშნებდეს წინამავალი უგრაფემის უმარცვლო, თანხმოვნური ბუნების მნიშვნელობაზე (დანელია 1997). ტ. ფუტკარაძის ვარაუდით, ჯ, ჭ გრაფემებით აღნიშნული ბგერები შესაძლოა იყო ჯ და ჰ; ჭ-ს მომდევნოდ ჭ-ს წერის ტრადიცია კი უნდა აიხსნას ბაგისმიერი ხმოვნის მეზობლად არსებული ე ხმოვნის თავისებური წარმოთქმით. კერძოდ: ჭ|უ-ს მეზობლად ე ფართოვდება (ნაწილობრივ დეპალატალიზდება!) ა-დ. ḥ(ჭ) გრაფემამ @-ს გამოსახვის ახალი ფუნქცია შეიძინა. ნაკლებად დამაჯერებელია, რომ მომდევნო გრაფემამ წინამავალი

ბგერის თვისობრიობა გამოხატოს. რამდენადაც ზოგ ქართველურ ქვესისტემაში „სიტყვის სტრუქტურაში ჭ-ს გამოჩენა პალატალური (ან პალატალიზებული) ხმოვნის დეპალატალიზაციას იწვევს: ლაზიალურობა თითქოსდა „ისრუტავს“ პალატალურობას“ (ფუტკარაძე 1998); ჩვენთვის მეორე ვარაუდი უფროა მისაღები (მიქაუტაძე 2005: 39).

XI-XV სს. მხედრულით შესრულებულ მეგლებში, ყველა იმ პოზიციაში, სადაც მოსალოდნელი იყო [ა], წარმოდგენილია ი: სახელობითი ბრუნვის ბოლოს V-# პოზიციაში – 97,5%, ხმოვანფუძიან სახელთა ნათესაობით ბრუნვაში, V-C პოზიციაში – 95,8%, ხმოვანფუძიან საკუთარ სახელთა ნათესაობითში – 86,4%, სახელის მხოლოდითი რიცხვის ნანათესაობითარ სახელობითში მხოლოდ ი-თი გაფორმებული ფუძეებია, -ცა ნაწილაკიც ყოველთვის გაფორმებულ ფუძეს დაერთვის, ნანათესაობითარ სახელობითში ი [ა]-ს ადგილზე ყველგან სახეზეა; ხმოვანფუძიან სახელთა მოქმედებითა და ნანათესაობითარ მოქმედებითშიც ი ყველგანაა [ა]-ს პოზიციაში (მიქაუტაძე 2005: 62-64).

მიგვაჩნია, რომ ამ პერიოდშიც, ისევე როგორც არქაულ თუ V-VIII სს. ქართულში, არსებობდა /ი/ ფონემა, რომლის მარცვლოვანი [ი] და უმარცვლო [ა] ალოფონები გადმოიცემოდა შესაბამისად ႁ და ႁ გრაფემებით. ჩვენი აზრით, ამ პერიოდისთვის ზოგ გადამწერს თუ შემსრულებელს უჭირს [ი] და [ა] ბგერათა სმენით გარჩევა. [ი] და [ა] ალოფონთა აღქმის რყევა იწვევს ორთოგრაფიულ ნორმათა რყევას: ႁ და ႁ გრაფემათა დაწერილობების აღრევას.

შესაბამისად, XI-XVI სს. მხედრულ ხელნაწერებში ა გრაფემის არარსებობა არ უნდა აიხსნას დიფთონგების მოშლით. თავდაპირველ მხედრულ ანბანში, ჩანს, საჭიროდ არ ჩათვალეს /ი/-ს ალოფონთა გარჩევა, რომლებიც ზეპირ მეტყველებაში აკუსტიკურად განირჩეოდა, მაგრამ სიტყვის მნიშვნელობას არ ცვლიდა, ე.ი. ფონემა არ იყო (მიქაუტაძე 2005 ა: 67).

2.[ვ] და [უ] ალოფონთა გამოვლენა და გადმოცემა კორიდეთის საბუთებში:

ასომთავრული ႁ და ႁ და მათგან მომდინარე ვ და უ გრაფემებით გადმოცემული ბგერების ბუნების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვაობაა: მეცნიერთა ნაწილი მათ კბილბაგისმიერ ბგერებად მიიჩნევს, ნაწილი - წყვილბაგისმიერად (საკითხის ისტორიისათვის იხ. მიქაუტაძე 2005 ბ: 7-23).

აღნიშნული გრაფემების გამოვლენა განსაკუთრებით საინტერესოა არასონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის, სონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის და თანხმოვნებს შორის პოზიციებში.

ႁ-სა და ႁ გრაფემათა გამოვლენა და დაწერილობის განაწილების პროცენტული მიმართება ჩვენთვის საინტერესო პოზიციებში ასეთია:

არასონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის:

X-XI სს. ლაპიდარულ წარწერებში არასონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის პოზიციაში 79,5% ႁ დაწერილობა გვაქვს და 20,5% ႁ დაწერილობა.

IX-XI სს. სვანეთის წერილობით ძეგლებში არასონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის პოზიციაში 93,9% Γ გრაფემა წერია და 6,1% - Ω . X-XI სს. ი. დოლიძის გამოქვეყნებულ სამართლის ძეგლებში ეს შეფარდებაა - 49,4%-50,6%. იმავე პერიოდის კორიდეთის საბუთებში - 20%-80%.

მაგალითები: ხუედრებითა (კორ. 1 - სილ. 25); გაუმარჯუენ (კორ.2 - სილ. 26); ჩუენგან (კორ. 2 - სილ. 26) ... შვილსა (კორ. 1 - სილ. 25) ...

სონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის პოზიციაში ჩვენ მიერ შესწავლილ IX-XI სს. ხელნაწერებსა და ლაპიდარულ წარწერებში მხოლოდ Γ ზის:

რვანს (კორ.2 - სილ. 26); განვაგე (იქვე)...

C-C პოზიციაში დაფიქსირებული ვინები ვლინდება ძირითადად ყავ ფუძეში, ასევე ნარედუქციალ ფუძეებში, სონორთა შემდეგ და ზმნისწინთა შემდეგ Σ პირის ნიშნად:

ამავე პოზიციაში სვანეთის წერილობით ძეგლებში ერთ შემთხვევაში წერია Ω და ორში - Γ ; სამართლის ძეგლებში - 77,7% (მიქაუტაძე 2005: 32-42).

კორიდეთის საბუთებში ერთადერთ შემთხვევაშია Ω დაწერილობა: მაქუნდა (კორ.1- სილ. 25).

რაც შეეხება სონანტების მომდევნოდ [ვ]-ს ბუნებას ლვ, მვ, ნვ, რვ კომპლექსებში, მკვლევართა აზრით, ისტორიული ხანის ქართულში ეს ვ კბილბაგისმიერია; თანამედროვე ქართულში კი, ერთი ვარაუდით, ამ კომპლექსებში გვაქვს კბილბაგისმიერი ბგერა, მეორე ვარაუდით კი - იგი აქ წყვილბაგისმიერია და [ვ]-ს მეტათეზისიგ იხსნება მისი გაწყვილბაგისმიერებით (ახვლედიანი 1948: 205; როგავა 1962: 108-118; უთურგაიძე 1976: 102-109).

ზემოთ აღნიშნულ კომპლექსებში ჩვენ Γ გრაფემით გამოსახულ ბგერას წყვილბაგისმიერად მივიჩნევთ.

XII-XVIII სს. ხუცურ ძეგლებში Γ და Ω გრაფემების გამოვლენისას თავისებურებანი ჩვენთვის საინტერესო C-V და C-C პოზიციებში იმატებს.

ვ გრაფემის გამოვლენის მაღალი სიხშირე ამ პერიოდის ლაპიდარულ წარწერებსა და სვანეთის ეპიგრაფიკული ძეგლებისა თუ ისტორიული საბუთების C_N-V და C-C პოზიციებში დადასტურებაა იმისა, რომ ამ ასო-ნიშნით წყვილბაგისმიერი [უ] ალოფონია გადმოცემული. (მიქაუტაძე 2005: 42-45).

მხედრულით შესრულებულ ძეგლებში ვ და უ გრაფემათა გამოვლენის პოზიციები ძირითადად მსგავსია ასომთავრულ ძეგლებში Γ და Ω გრაფემათა გამოვლენის პოზიციებისა.

ჩვენთვის საინტერესო C_N-V და C-C პოზიციებში ვ და უ ასო-ნიშნთა განაწილების სურათი ასეთია:

ისტორიულ საბუთებში არასონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის პოზიციაში - 71,5% უ გრაფემა წერია; ანასეულ „ქართლის ცხოვრებაში“ 76,6%-ია უ; მარიამისეულში - 76,3%; XII-XIII სს. სვანეთის წერილობით

ძეგლებში - 7,5%; XIV-XVI სს. სვანეთის წერილობით ძეგლებში (წარწერებში) - 24%; XIII-XVI სს. სვანეთის ისტორიულ საბუთებში - 17%; XII-XIII სს. „სამართლის ძეგლებში“ 64,8%; ხოლო XV ს. სამართლის ძეგლებში 70,45%. სხვა შემთხვევებში აღნიშნულ ძეგლებში ვინა (მიქაუტაძე 2005: 45-50).

კორიდეთის XII-XIII სს. საბუთებში აღნიშნულ პოზიციაში უ გრაფემა 62,7% გვხვდება; ხოლო XIV-XV სს. საბუთებში მხოლოდ ვინაა.

მაგალითები: ხუავიშნითა (კორ.3 - სილ. 27); დამიწყეს (კორ.8 - სილ. 31); მოჰკუეთა (კორ. 8 - სილ. 32); გაგიშუი (კორ. 9 - სილ. 33)...

შვილი (კორ. 4 - სილ. 28); ულოცვიდენ (კორ. 8 - სილ. 31); უზღვიონ (კორ. 9 - სილ. 33); გაუშვია (კორ. 6 - სილ. 30); დამედვა (კორ. 6 - სილ. 29); შეუცვალეხელი (კორ. 12 - სილ. 35)...

სონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის პოზიციაში ჩვენ მიერ შესწავლილ XII-XVIII სს. ყველა ძეგლში მხოლოდ ვინაა, მათ შორის კორიდეთის საბუთებშიც:

მურვანს (კორ. 4 - სილ. 28); მჭირვებოდა (კორ. 6 - სილ. 29); ჳნვაი (კორ. 6 - სილ. 29)...

თანხმოვნებს შორის C-C პოზიციაში მხედრულ ისტორიულ საბუთებში 66,7% არის უ გრაფემა; ანასეულ „ქართლის ცხოვრებაში“ - 95,8%; მარიამისეულში - 95,8%; XII-XIII სს. „სამართლის ძეგლებში“ - 84%; XV ს. „სამართლის ძეგლებში“ - 80%; სვანურ ისტორიულ საბუთებში - 86,3%. სხვა შემთხვევებში აღნიშნულ პოზიციაში ვ გრაფემა გვხვდება; იგივე ვ-ა ყავ ფუძეში, ძირითადად, მხოლოდ ისტორიულ საბუთებშია ამ ფუძეში 57,1% უ.

მოცემულ პოზიციაში კორიდეთის XII-XIII სს. საბუთებში 60% ფიქსირდება Qღ გრაფემა;

მაგალითები: შეუნდენეს (კორ.8 - სილ. 32); სცვლიდეს (კორ. 9 - სილ. 33); მოუკუდა (კორ.5-სილ. 29); იყუნენ (კორ. 3 - სილ. 27); ექუსისა (კორ. 9 - სილ. 33)...

როგორც გაანალიზებულმა მასალამ აჩვენა, XII-XVIII სს. მხედრულით შესრულებულ ძეგლებში C_N-V და C_s-V და C-C პოზიციებში ვ და უ გრაფემათა გამოვლენის სიხშირის სურათი მყარი არ არის. კერძოდ: ამ ასონიშანთა გამოყენება აღნიშნულ პოზიციებში XII-XVI სს. ძეგლებში მსგავსია V-XI სს. ძეგლებში Ⴆ და Qღ გრაფემათა გამოყენებისა, შესაბამისად. თუმცა ორთოგრაფიულ ნორმათა დარღვევები Ⴆ-ს გამოვლენისას ლაპიდარულ წარწერებსა თუ ხელნაწერებში საგრძნობლად იმატებს.

ზემოთ წარმოდგენილი როგორც წარწერების, ასევე ისტორიული საბუთების ენათა ანალიზი, ჩვენი აზრით, კიდევ ერთი დამატებითი არგუმენტია იმისა, რომ როგორც ასომთავრულით, ასევე მისგან მომდინარე ნუსხურითა და მხედრულით შესრულებულ ისტორიული ხანის ძეგლებში Ⴆ||ვ გრაფემებით გადმოცემული ბგერა, ძირითადად, წყვილბაგისმიერია!

XI-XIII სს. გარდამავალი მხედრულითა თუ ნუსხურნარევი მხედრულით ან მხედრულნარევი ნუსხურით შესრულებულ კორიდეთის

ისტორიულ საბუთებში [უი] კომპლექსი უი დაწერილობითაა წარმოდგენილი ძირითადად. მხოლოდ შემთხვევათა 15% გვხვდება ქ გრაფემა:

ჩემთუის (კორ. XII – სილ. 33); კუირიკეს ძესა (კორ. XII – სილ. 35); მკუიდრად (კორ. XII – სილ. 28); ჩან მოგვკსენების (კორ. XI-XII – სილ. 26)...

კორიდეთის XIV-XV სს. დათარიღებული ერთი საბუთი უკვე სვანეთშია შესრულებული და მასში [ჭი] ბგერათკომპლექსი ვი დაწერილობით გვხვდება; შემოსრულობისათვის (კორ. XIV-XV – სილ. 35); კვირიკეს (იქვე)...

[ვი][ჭი] ბგერათკომპლექსი ხან ႦႨ, ხანაც კიდევ ႠႨ(Ⴈ) სახითაა გადმოცემული. ႦႨ და ႠႨ(Ⴈ) დაწერილობათა გამოვლენის პოზიციები ემთხვევა Ⴆ და Ⴀ გრაფემების გამოვლენის პოზიციებს. ქ გრაფემა [ვი][ჭი] ბგერათკომპლექსს გადმოსცემდა არასონორ თანხმოვანთა მომდევნოდ ხმოვნის წინ და ურედუქციო ფორმებში, თანხმოვანთა შორის და ე.წ. „მორფემიზებულ კომპლექსებში“. სხვა შემთხვევებში [ვი][ჭი] ბგერათკომპლექსი, რომელშიც პირველი ელემენტი იყო როგორც წყვილბაგისმიერი, ასევე „უფრო დენტალაბიალობისკენ“ გადახრილი [ჭ], ႦႨ დაწერილობით იყო წარმოდგენილი.

ვფიქრობთ, რომ ზოგჯერ ႦႨ და ႠႨ(Ⴈ) დაწერილობები რეალურად იდენტურ ბგერათკომპლექსთა გადმოცემაა.

ასომთავრული ქ გრაფემისთვის რამდენიმე ფუნქციის მინიჭება (დიგრაფისა თუ დიფთონგის გადმოსაცემად მისი გამოყენება) გვიანდელი პროცესია; იგი დაკავშირებულია ბერძნული დამწერლობის გავლენით ქართულისთვის რეფორმის ჩატარებასთან, ქრისტიანობის შემოდგომის შემდგომ პერიოდში კანონიკურ ტექსტთა ზუსტად გადმოღების მიზნით (ფუტკარაძე 1998: 89).

დიგრაფი ქართული დამწერლობისათვის ანომალურია, ამიტომ აღრევები ქ ასო-ნიშნის გამოყენებისას ხანმეტი ტექსტებიდანვე სახეზეა; ეს დარღვევები გვიანი ხანის ძეგლებში უფრო იმატებს. სხვადასხვა მწიგნობრული სკოლა მათი გადმოცემისას იყენებს ႠႨ||ႦႨ||Ⴈ და ႠႨ||Ⴀ||Ⴈ დაწერილობებს (მიქაუტაძე 2005: 76).

როგორც გაანალიზებულმა მასალამ გვიჩვენა, ის ზოგიერთი თავისებურება, რომელიც ფონემატურის სტრუქტურის კუთხით კორიდეთის ოთხთავზე X-XIII სს. შესრულებულ ისტორიულ საბუთ-მინაწერებში იჩენს თავს, ეხმიანება და მსგავსია იმ თავისებურებებისა, რაც იმავე პერიოდში საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში შესრულებულ ძეგლებში გვხვდება. ეს თავისებურებები კი განპირობებულია და იხსნება გარდამავალი პერიოდით როგორც ქართული ანბანის, ასევე ქართული სამწიგნობრო ენის განვითარების გზაზე; ენობრივი თვალსაზრისით, ეს გახლავთ ძალიან რთული და საინტერესო დრო; სწორედ ესაა პერიოდი ნუსხური დამწერლობიდან მხედრულის განვითარებისა თუ ე.წ. ძველი ქართულიდან საშუალ თუ ახალ ქართულ სამწიგნობრო ენაზე გადასვლისა...

შემოკლებათა განმარტება

(კორ. XII – სილ. 33) – კორიდეთის #12 საბუთი, გვ. 33 – კრებულში „კორიდეთის საბუთები (X–XII სს.)“. გამოსაცემად მოამზადა ვალერი სილოგავამ, თბილისი, 1989.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

ახვლედიანი 1949: ახვლედიანი გ., ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები. თბილისი, 1949.

ბასილაია 1979: ბასილაია ლ., ა ასოს დაწერილობის საკითხისათვის XI-XIII საუკუნეთა მხედრულ წერილობით ძეგლებში. „მაცნე“ ენისა და ლიტერატურის სერია, 1979, #4.

გიგინეიშვილი... 1973: გიგინეიშვილი ბ., სარჯველაძე ზ., /ვა/, /უა/, /ვე/, /უე/ და /ო/ სემანტა ურთიერთიმართებისათვის ძველ ქართულში. რავალთავი, III. თბილისი, 1973.

დანელია 1990: დანელია კ., ახალი მასალები XII ს.-ის სამწერლობო ქართულის ისტორიისთვის. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, #3, 1990.

დოლიძე 1965: ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, საერო-საკანონმდებლო ძეგლები (X-XIX სს.). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბილისი, 1965.

ენუქიძე... 1984: ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, ქართული ისტორიული საბუთები IX-XIII სს. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა. თბილისი, 1984.

მიქაუტაძე 2005 ა: მიქაუტაძე მ., პალატალიზებულ დიფთონგთა საკითხი V-XI საუკუნეთა ქართული წერილობითი ძეგლების მიხედვით. ქუთაისი, 2005.

მიქაუტაძე 2005 ბ: მიქაუტაძე მ., ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურის საკითხები V-XI საუკუნეთა წერილობითი ძეგლების მიხედვით. ქუთაისი, 2005.

ოთხმეზური 1981: ოთხმეზური გ., XII-XIII საუკუნეების მიჯნის ქართული ლაპიდარული წარწერები, როგორც საისტორიო წყარო. თბილისი, 1981.

როგავა 1962: როგავა გ., ქართველურ ენათა ისტორიული ფონეტიკის საკითხები. თბილისი, 1962.

სარჯველაძე 1975: სარჯველაძე ზ., ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხები, თბილისი, 1975.

სილოგავა 1980: ქართული წარწერების კორპუსი II, ლაპიდარული წარწერები, შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ვალერი სილოგავამ. თბილისი, 1980.

სილოგავა 1986: სვანეთის წერილობითი ძეგლები I, ისტორიული საბუთები და სულთა მატანეები. ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები და სამეცნიერო-საცნობარო აპარატი დაურთო ვალერი სილოგავამ. თბილისი, 1986.

სილოგავა 1988: სვანეთის წერილობითი ძეგლები II. ეპირაფიკული ძეგლები, გამოსცა ვალერი სილოგავამ. თბილისი, 1988.

სილოგავა 1989: კორიდეთის საბუთები (X–XIII სს.). გამოსაცემად მოამზადა ვალერი სილოგავამ. თბილისი, 1989.

უთურგაიძე 1976: უთურგაიძე თ., ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა. თბილისი, 1976.

უთურგაიძე 1995: თ. უთურგაიძე თ., [ვ]-სა და [ჟ]-ს მიმართებისათვის ძველი ქართულის ფონემატურ სისტემაში. ფილოლოგიური ძიებანი. თბილისი, 1995.

უთურგაიძე 2000: უთურგაიძე თ., კვლავ წყვილბაგისმიერი უ და კბილბაგისმიერი ვ თანხმოვნების სტატუსისთვის ძველ ქართულში. იკე, XXXIV. თბილისი, 2000.

ფუტკარაძე, 1998: ფუტკარაძე ტ., თანამედროვე ქართული ენის ხმოვანთა სისტემა. სადოქტორო დისერტაცია. თბილისი, 1998.

შოშიაშვილი 1980: ქართული წარწერების კორპუსი I, ლაპიდარული წარწერები I, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V-XI სს.). შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა. თბილისი, 1980.

**მწერლობის აღორძინების ისტორიიდან
1870-1910-იანი წლების აჭარაში**

**FROM THE HISTORY OF THE REVIVAL
OF WRITING IN ADJARA OF 1870-1910**

ავთანდილ ნიკოლეიშვილი

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ქუთაისი

Avtandil Nikoleishvili

Akaki Tsereteli State University
Georgia, Kutaisi

ABSTRACT

When discussing issues related to the revival of literary life in Adjara, one often understands the fact that none of the samples of Georgian literature created in this region from the XIV century to the last quarter of the XVIII century has reached us. The last monument of literary thought created in this region and reached us is the work of the great Georgian writer and thinker of the XIII century - Tbeli Abuseridze with encyclopedic content - "New Miracles of St. George". This heartbreaking reality was conditioned by two circumstances: first, by the fact that our brothers, who had been forcibly torn from the national entrails of their ancestors, were forced to surrender their thoughtful mother tongue to the Ottomans; And, secondly, the written texts created in Georgian by their separate representatives could not reach us due to the historical tragedy. To prove the existence of an artistic word in Adjara of the late centuries, we must pay special attention to the oral texts created there at that time and preserved to this day. Gulo-Agha

Kaikatsishvili (1840-1923), first of all, should be remembered here as one of the people who stood at the beginning of the revival of literary life in Adjara. He is chronologically one of the first publicists to publish letters from Adjara during the Ottoman period in the Georgian press. Sheriff Khimshiashvili (1829-1892) and Abdul Mikeladze (1853-1919) also made significant contributions to the revival of artistic speech in the newly annexed Adjara to Georgia. The local public speakers also played a significant role in the revival of writing in Adjara. Unfortunately, since they expressed their thoughts mainly in the form of oral poetry, a large part of their creativity is lost. In the period after the annexation to Georgia, the basis for the revival of literary life in Adjara was also prepared by the writers and publicists working there.

Memed and Haidar Abashidze have taken this process to a high professional level since the 1900s. Since the twenties of the last century, the literary life in Adjara has reached a qualitatively new level, and the writers living in this region have made a significant contribution to the treasure of Georgian literature with their genre-diverse works.

საკვანძო სიტყვები: აჭარა, ოსმალეთი, ქართული მწერლობა, აღორძინება, ბათუმი.

Keywords: Adjara, Ottoman, Georgian writing, revival, Batumi.

აჭარაში ლიტერატურული ცხოვრების აღორძინებასთან დაკავშირებულ საკითხებზე მსჯელობის დროს ხშირად ესმება ხაზი იმ გარემოებას, რომ ამ რეგიონში XIV საუკუნიდან მოყოლებული XVIII საუკუნის ბოლო მეოთხედამდე შექმნილ ქართული მწერლობის არც ერთ ნიმუშს ჩვენამდე არ მოუღწევია. ლიტერატურული აზროვნების უკანასკნელი დიდმნიშვნელოვანი ძეგლი, რომელიც მესხეთის სისხლხორცეულ ნაწილად დამკვიდრებულ ამ მხარეში შეიქმნა, XIII საუკუნეში მოღვაწე დიდი ქართველი მწერლისა და მოაზროვნის – ტბელი აბუსერისძის ენციკლოპედიური შინაარსის მქონე თხზულება – „ახალნი სასწაულნი წმიდისა გიორგისანი“ იყო.

ეს გულსატკენი რეალობა ორი გარემოებით აღმოჩნდა განპირობებული: პირველი, იმით, რომ სახელმწიფოებრივად და სარწმუნოებრივად წინაპართა ეროვნულ წიაღს ძალდატანებით მოწყვეტილი იქაური ჩვენი მოძმეები იძულებული ხდებოდნენ, თავიანთი ნააზრევი მშობლიური ენის ნაცვლად ოსმალურით გადმოეცათ; და, მეორე, მათი ცალკეული წარმომადგენლების მიერ ქართულ ენაზე შექმნილმა ტექსტებმა, ისტორიული ავბედობის გამო, ჩვენამდე ვერ მოაღწია.

ყოველივე ზემოთქმული სიმაართლეს რომ წარმოადგენს, მკითხველს აღნიშნულ მოვლენასთან დაკავშირებით აქ რამდენიმე კონკრეტული არგუმენტიც მინდა მივაწოდო. რამაზ სურმანიძის მტკიცებით, XVII საუკუნეში მოღვაწე სასულიერო პირი მარკოზ აჭარელი, რომელიც წარმოშობით სოფელ დიდაჭარიდან იყო, ქართლის მეფე როსტომთან (1632-1658) დაახლოებულ პირს წარმოადგენდა და გარდა საღვთისმსახურებლო მოღვაწეობისა, აქტიურ მწიგნობრულ საქმიანობასაც ეწეოდა. კერძოდ, რ.სურმანიძის ვარაუდით, მარიამ დედოფლისეული „ქართლის ცხოვრების“ სამი გადაწერილი ვარიანტიდან ერთ-ერთი სწორედ მარკოზ აჭარელს უნდა ეკუთვნოდეს.

ოსმალთა ბატონობის პერიოდის აჭარაში ქართული მწიგნობრობის არსებობასთან დაკავშირებით საუბრის დროს აქ ერთ საგულისხმო გარემოებასაც მინდა მივაქციო ყურადღება – ჩვენი ქვეყნის ამ რეგიონში ე. წ. „დედაბრული ხელნაწერების“ შექმნასა და გავრცელებას. არ

გადავაჭარბებთ, თუ ვიტყვით, რომ ამ ხელნაწერების შექმნის უმთავრესი მიზანი ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნება იყო. ჩვენამდე მოღწეული ეს წერილობითი მასალა ძალზე ფასეულია აჭარის ისტორიის შესასწავლადაც.

ხსენებულ ხელნაწერთა უმეტესობა მუჰაჯირობის პერიოდს მიეკუთვნება და მათ დიდ ნაწილს მუჰაჯირთა მიერ სამშობლოში გამოგზავნილი წერილები წარმოადგენს. მართალია, ეს წერილები ქართულ ენაზე კი იყო დაწერილი, მაგრამ მათი წაკითხვის საშუალება ყველას რომ არ მისცემოდა, ისინი გასაიდუმლოებული ანბანით იყო დაწერილი. ამის გამო მათი წაკითხვა არათუ დამპყრობლებს, არამედ თვით ქართველებსაც კი უძნელდებოდათ, რადგანაც ქართულ მხედრულ ანბანს ის ახალი ასო-ნიშნები ჰქონდა დამატებული, რომელთა გაშიფვრაც მხოლოდ ხსენებული წერილების ავტორებსა და ადრესატებს შეეძლოთ.

აჭარაში ამგვარი ხელნაწერი პირველად დიმიტრი ბაქრაძემ აღმოაჩინა 1873 წელს, ამ რეგიონში მოგზაურობის დროს, 1897 წელს კი ასეთ ხელნაწერებს თედო სახოკიამაც მიაკვლია. აჭარაში ლიტერატურული ცხოვრების აღორძინებაზე საუბრისას ხსენებულ ხელნაწერებს ყურადღება იმითმაც უნდა მივაქციოთ, რომ ზოგიერთი მათგანის ავტორი სათქმელს ლექსის ფორმით გამოხატავდა (სახოკია 1985: 225).

გვიანდელი საუკუნეების აჭარაში მხატვრული სიტყვის არსებობის დასტურად მკვლევრები განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევენ იმხანად აქ შექმნილ და დღემდე შემორჩენილ ზეპირსიტყვიერ ტექსტებს. ყოველივეა ზემოთქმულის საფუძველზე, არ გადავაჭარბებთ, თუ ვიტყვით, რომ მიუხედავად იმ უმძიმესი მდგომარეობისა, რომელიც ოსმალეთის მიერ მითვისებულ აჭარაში იყო შექმნილი, ჩვენი ქვეყნის ამ რეგიონში არც მწიგნობრობა ყოფილა ბოლომდე აღმოფხვრილი და არც მწერლობა. ეს რომ მართლაც ასე იყო, ამის დასტურად აქ ის ფაქტიც მინდა გავიხსენო, რომ მშობლიურ აჭარას იძულებით მოწყვეტილი ბევრი იქაური ავტორი თავის გულისთქმას ოსმალურ ენაზე შექმნილი ნაწარმოებებით გამოხატავდა.

ასეთი მწერლების რაოდენობა კი ხსენებული პერიოდის ოსმალეთში ნამდვილად მრავალრიცხოვანი რომ იყო, ამის დამადასტურებელ არგუმენტებს მრავლად ვხვდებით მურად კასაბის მიერ სტამბოლში 2012 წელს გამოცემულ წიგნში – „ოსმალეთის ქართველები“. თურქეთის არქივებში დაცულ დოკუმენტებზე დაყრდნობით, ავტორმა საფუძვლიანად შეისწავლა XV-XX საუკუნეების ოსმალეთში მოღვაწე ქართველთა უმნიშვნელოვანესი როლი ამ ქვეყნის ისტორიაში.

სამწუხაროდ, წიგნში წარმოდგენილი ათას ორასი ქართველისგან მხოლოდ რამდენიმე აღმოჩნდა ისეთი (მაგალითად, სელიმ და შერიფ ხიმშიაშვილები, მემედ აბაშიძე...), რომელთა საზოგადოებრივი მოღვაწეობის თვალსაწიერში მათი ისტორიული სამშობლო იყო მოქცეული. დანარჩენებს კი საკუთრივ საქართველოს სასიკეთოდ არაფერი გაუკეთებიათ და ჩვენი ქვეყნის მომავალი ოსმალეთისგან განცალკევებულად ვერც კი წარმოედგინათ.

პირველ ყოვლისა, სწორედ ამგვარი თვალთახედვის პირდაპირ შედეგად უნდა მივიჩნიოთ ის ფაქტი, რომ ოსმალეთში მცხოვრები ჩვენი თანამემამულეების ნაწილი რუსეთსა და თურქეთს შორის გამართულ იმ ომებში, რომლებთანაც ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიული პრობლემებიც იყო დაკავშირებული, არა მარტო რუსეთის წინააღმდეგ იბრძოდა, არამედ თავისდაუნებურად საკუთარი ისტორიული სამშობლოს მოწინააღმდეგის როლშიც გამოდიოდა.

სამწუხაროდ, ქართველი ხალხის ეროვნული ცნობიერება აღნიშნულ მოვლენათა შედეგად მაშინ ორად აღმოჩნდა გახლეჩილი. ნათქვამისათვის მეტი დამაჯერებლობის მისაცემად აქ ახალციხეში დაბადებული და გაზრდილი და დედასამშობლოსთან ამ რეგიონის შემოერთების შემდეგ თურქეთში გადახვეწილი ერთ-ერთი ჩვენებური პოეტი – ჯევრი (ნამდვილი სახელია ჰასანი) მინდა გავიხსენო (1805-1875), სამხედრო სამსახურში მყოფი კაცი, რომელსაც პირადადაც მიუღია მონაწილეობა რუსეთსა და თურქეთს შორის 1828-1829 წლებში გამართულ ახალციხის საომარ ოპერაციებში. რუსების ხელში ახალციხის გადასვლის შემდეგ ჯევრს სამუდამოდ დაუტოვებია მშობლიური ქალაქი და საცხოვრებლად თურქეთში გადასულა (კასაბი 2012: 293). ზემოთქმულთან ერთად, ამ შემთხვევაში მნიშვნელოვანი ისიცაა, რომ ახალციხეში მიმდინარე საომარი ოპერაციები მას ხსენებულ ომთან დაკავშირებით დაწერილ მოგონებებში ჰქონია აღწერილი. ქართველი მკითხველისათვის უცნობი ამ ნაწარმოების მოძიება და ქართულ ენაზე თარგმნა ახალი დეტალებით გაამდიდრებს აღნიშნული ომის ისტორიას და იმ დამოკიდებულებაზეც შეგვექმნება უფრო ნათელი წარმოდგენა, რასაც იქითა მხარეს მდგარი ქართველობა იჩენდა ზემოთ აღნიშნული მოვლენებისადმი.

ამავე თვალსაზრისით, ასევე უაღრესად საინტერესოა ერთმანეთისაგან რადიკალურად განსხვავებული ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ დამოკიდებულებათა ჩვენებაც, რასაც, ერთის მხრივ, აჭარის მმართველი და გარკვეული პერიოდის განმავლობაში ახალციხის ფაშა სელიმ ხიმშიაშვილი (1755-1815) და, მეორეს მხრივ, მისი შვილთაშვილი თემურ ხიმშიაშვილი (1860-1921) იჩენდნენ დედასამშობლოსთან ე.წ. „ოსმალის საქართველოს“ შემოერთებასთან დაკავშირებით. კერძოდ, თუ ქართული ეკლესიის მიერ დღეს უკვე ჩვენი ქვეყნის ეროვნულ გმირად შერაცხულ სელიმ ხიმშიაშვილს ოსმალეთის იმპერიის მიერ მიტაცებული ქართული მხარეების განთავისუფლებისათვის ბრძოლის გამო თავი მოჰკვეთეს, მისი შვილთაშვილი თემურ ხიმშიაშვილი 1914-1918 წლებში დედასამშობლოს შემოერთებული ამ რეგიონების კვლავაც ოსმალეთისთვის დასაბრუნებლად გამართულ საომარ ოპერაციებში იღებდა აქტიურ მონაწილეობას, 1915 წელს თურქულ ენაზე დაწერილ ერთ-ერთ ლექსში კი რუსების მიერ არტაანის აღებისა და ამ გზით საქართველოსთვის მისი კვლავაც შენარჩუნების ფაქტს ამგვარ შეფასებას აძლევდა (ლორთქიფანიძე... 2004: 23): „გვამებით არის სავსე არდაგანი. გათელილ იქნა ღირსება,

პატიოსნება, ნამუსი, რამდენი ოცნება გაფერმკრთალდა და დაჰკნა. რამდენი პატიოსანი ოჯახი განადგურდა. აუხდენელი ოცნებების ქალაქად იქცა არდაგანი. სამოთხის მსგავსი იყო ეს ქალაქი, ხალიჩებით მორთული, განადგურდა ქალაქი, რომელსაც ბადალი არ ჰყავდა მსოფლიოში, მიწასთან გასწორდა არდაგანი... განა მართო არდაგანია ასეთ მდგომარეობაში, ართვინში, არტანუჯში რაები მოხდა? აჭარა, მარადიდი ცეცხლით დაიწვა, დაემხო, ნანგრევებად იქცა არდაგანი“.

მიუხედავად იმისა, რომ ლექსის ავტორის სასოწარმკვეთი მწუხარება, არდაგანსა და ისტორიული საქართველოს სხვა რეგიონებში გაჩაღებული საომარი ოპერაციების შედეგად დატრიალებულ ადამიანურ ტრაგედიათა გამო, სავსებით გასაგებია და გასაზიარებელიც, ისიც აშკარა ფაქტია, რომ პროთურქული სახელმწიფოებრივი თვალთახედვის მქონე ქართველი ავტორისათვის სრულიად გაუგებარიცაა და მიუღებელიც ის დიდი ეროვნულ-პატრიოტული შედეგი, რაც ამ ომს მოჰქონდა ჩვენი ქვეყნისათვის გლოვისა და სასოწარმკვეთის საგნად ქცეულ რეგიონებში მცხოვრებთათვის იმ ხანად განვითარებულ მოვლენათა წყალობით.

ოსმალეთში მოღვაწე სახელოვან ქართველთა შორის მწერლებიც საკმაო რაოდენობით რომ იყვნენ, ეს ნათლად ჩანს მ. კასაბის წიგნიდანაც, სადაც 30-ზე მეტი ასეთი პიროვნებაა დასახელებული. მიუხედავად იმისა, რომ მათი ნაწილი ბათუმსა და აჭარის სხვადასხვა კუთხეში იყო დაბადებული და გაზრდილი, სამწუხაროდ, მათი ისტორიული სამშობლო მთლიანად დარჩა ხსენებულ ავტორთა ყურადღების მიღმა და ქართულ თემატიკას არც ერთი მათგანის შემოქმედებაში არ დაუჭერია არავითარი ადგილი. ერთადერთი რამ, რაც მათ თავიანთ ისტორიულ სამშობლოსთან აკავშირებდათ, მხოლოდღა ეთნიკური წარმომავლობა იყო. სხვა მხრივ – თავიანთი ეროვნული ცნობიერებითაც, გულისთქმითაც, პრაქტიკული საქმიანობითაც და მსოფლმხედველობითაც – ისინი ახალი სამშობლოს სამსახურში მდგარ მოღვაწეებს წარმოადგენდნენ.

ვფიქრობ, მოვლენათა არსში გარკვეული მკითხველი ამ ისტორიული ექსკურსით კიდევ ერთხელ გაიაზრებს იმ ურთულეს მდგომარეობას, რომელიც დედამშობლოსთან შემოერთების წინარე ხანაში არსებობდა ოსმალეთის იმპერიის მიერ მისაკუთრებულ აჭარაში.

ამისდა მიუხედავად, ჩვენამდე მოღწეულ მასალებზე დაყრდნობით აღნიშნული მოვლენის შესწავლით დაინტერესებულ მკვლევრები სავსებით მართებულად უსვამენ ხაზს იმ გარემოებას, რომ ამ რეგიონის მკვიდრთა უდიდესი ნაწილი ენობრივი თვალსაზრისითაც და ეროვნული თვითშეგნებითაც კვლავაც რჩებოდა ქართული ეთნოსის სისხლხორცეულ ნაწილად. მეტად მნიშვნელოვანი ამ შემთხვევაში ისიცაა, რომ ამ პროცესში მეტად აქტიურ მონაწილეობას ის პიროვნებებიც იღებდნენ, რომელიც შესაბამისი პერიოდის აჭარაში ლიტერატურული ცხოვრების აღორძინების სათავეებთან იდგნენ. მათგან აქ, უპირველეს ყოვლისა, გულო-აღა კაიკაციშვილი (ნამდვილი გვარია ქათამაძე) მინდა გავიხსენო, რომელიც

ქრონოლოგიური თვალსაზრისით ერთ-ერთი პირველი პუბლიცისტია, ვინც ჯერ კიდევ ოსმალთა პერიოდის აჭარიდან აქვეყნებდა წერილებს ქართულ პრესაში.

როგორც მისი პუბლიცისტურ-ჟურნალისტური ნააზრევიდან და საზოგადოებრივი მოღვაწეობიდან ნათლად ჩანს, იგი ჯერ კიდევ ოსმალთა პერიოდშიც გამოირჩეოდა თავისი ანტითურქული პოზიციითა და აშკარად გამოხატული ეროვნულ-ქართული სულისკვეთებით. ამის თვალნათლივ დადასტურებას წარმოადგენს ის ფაქტი, რომ მას ახლო მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა დამყარებული ცნობილ ქართველ მამულიშვილებთან: ილია ჭავჭავაძესთან, აკაკი წერეთელთან, სერგი მესხთან და სხვებთან.

გულო კაიკაციშვილი იმხანად გამონაკლისი არ ყოფილა და საქართველოსთან ახლად შემოერთებულ აჭარაში მხატვრული სიტყვის აღორძინების საქმეში მნიშვნელოვანი წვლილის შემტან ავტორად მკვლევარი გურამ ბახტაძე შერიფ ხიმშიაშვილსაც (1829-1892) მიიჩნევს. სწორედ ამ თვალსაზრისის ერთ-ერთ ნათელ დადასტურებად მიაჩნია მას შ. ხიმშიაშვილის წერილი „გულწრფელი აღსარება“, რომელიც მან გაზეთ „დროების“ 1879 წლის 88-ე ნომერში გამოაქვეყნა (ბახტაძე, 2005: 129).

შერიფ ხიმშიაშვილის პუბლიცისტიკის მნიშვნელობას არსებითად განსაზღვრავს ის ფაქტი, რომ მისი წერილების მეშვეობით კონკრეტული წარმოდგენა გვექმნება ოსმალეთის სახელმწიფოებრივი შემადგენლობიდან ახლად განთავისუფლებულ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში არსებულ პრობლემებზე.

აჭარაში კულტურულ-საგანმანათლებლო და ჟურნალისტურ-პუბლიცისტური ცხოვრების აღორძინების პროცესში განსაკუთრებული აქტიურობით გამოირჩეოდა აბდულ მიქელაძე (1853-1919). ზემოთ უკვე მოხსენიებულ ავტორთა ნააზრევის მსგავსად, მისი შემოქმედებითი მემკვიდრეობა მხატვრული ლიტერატურის სფეროს პირობითად განეკუთვნება და უფრო მეტად პუბლიცისტურ-ჟურნალისტური ხასიათის ტექსტებს წარმოადგენს. თუმცა, ცალკეულ შემთხვევებში, მათში ავტორის შემოქმედებითი ოსტატობის წარმომჩენი ელემენტებიც გვხვდება, რის საფუძველზეც ისინი მწერლობის სფეროსაც შეიძლება მივაკუთვნოთ პირობითად. აღნიშნულ გარემოებასთან ერთად, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში, განსაკუთრებული მნიშვნელობა იმასაც უნდა მივანიჭოთ, რომ აბდულ მიქელაძე, ქრონოლოგიური თვალსაზრისით, პირველი აჭარელი ავტორია, რომლის წერილები ყველაზე მეტი რაოდენობით დაიბეჭდა XIX საუკუნის ქართულ პრესაში.

როგორც ე.წ. „სამუსლიმანო საქართველოს“ მკვიდრ ავტორთა წერილებიდანაც თვალნათლივ ჩანს, ისინი მეტ-ნაკლები აქტიურობით უკვე ცდილობდნენ აჭარაში მხატვრული მწერლობის ასაღორძინებლად პირველი ხნულის გავლებას და გარკვეულ საფუძველს ამზადებენ ჩვენი ქვეყნის ამ რეგიონში ხანგრძლივი დროის განმავლობაში შეწყვეტილი ლიტერატურულ ცხოვრების ასაღორძინებლად.

გარდა ზემოთ უკვე მოხსენიებული ავტორებისა, აჭარაში მწერლობის აღორძინების საქმეში იქ მცხოვრებმა სახალხო მთქმელებმაც შეასრულეს მეტ-ნაკლებად საგულისხმო როლი. ამ ავტორთა არასრული ჩამონათვალი ასეთია: ბუჰანაბაირახტარ-შავიშვილი (1814-1880), ხუსეინ ხაბაზი (ქამჯარაძე. 1818-1892), ხუსეინ ბეჟანიძე (1823-1883), დედე-ალა ნიჟარაძე (1931-1920), გულო-ალა კაიკაციშვილი (1840-1923), აბდულ მიქელაძე (1853-1919), მემედ ჭყონია (1860-1940), ხუსეინ ბაჯელიძე (1866-1943), აქიფ ქათამაძე (1872-1944), რეჯებ მჟავანაძე (1873-1929), ედემ სურმანიძე (1874-1956), შირინ შარაშიძე (1875-?), ყემბერ ხაბაზი (1876-1938), ქამილ ჯინჯარაძე (1877-1951), ხასან კომახიძე (1883-1957), ელვანა სოლომონიძე (1884-1978), ხასან ხაბაზი (ხაბაძე. 1890-1942), ხასან თხილაიშვილი (1891-1942), შაქირ ზასიძე (1893-1968) და სხვები.

სამწუხაროდ, იმის გამო, რომ დასახელებულ ავტორთა უმეტესობა თავის ნააზრევს ზეპირსიტყვიერი პოეტური ფორმით გამოხატავდა, მათი შემოქმედების დიდი ნაწილი დაკარგულია და მათგან მხოლოდ მცირე ნაწილია ჩვენამდე მოღწეული. ამისდა მიუხედავად, ამ ტექსტებით მაინც გვექმნება საფუძველი იმის სათქმელად, ხსენებული პერიოდის აჭარაში მწერლობა საბოლოოდ ჩამკვდარი რომ არ ყოფილა და უკვე იდგა აღორძინების გზაზე.

ხსენებულ ავტორთა შემოქმედებიდან ჩვენამდე მოღწეული ზეპირსიტყვიერი ტექსტების შეფასების დროს განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მივაქციოთ იმ გარემოებას, რომ უმთავრესად პოეტური ფორმით გამოხატულ მათ ნააზრევში ორი ძირითადი პრობლემა იყო ქცეული კრიტიკული მხილების საგნად – ეროვნული დისკრიმინაცია და სოციალური უსამართლობა.

ლიტერატურული ჟანრებიდან აჭარაში 1920-იან წლებამდე უმთავრესად პუბლიცისტიკა იყო განვითარებული. რაც შეეხება სხვა ჟანრობრივ სახეობებს, ამ მიმართულებით იმხანად შექმნილი ტექსტები რაოდენობრივადაც მცირეა და მწერლური ოსტატობის მხრივაც ნაკლებად ფასეული. განსაკუთრებით ღარიბია იმ პერიოდის მხატვრული პროზა. რაც შეეხება პოეზიას, ამ მიმართულებით ავტორთა აქტიურობა თუმცა მეტად შეიმჩნეოდა, მაგრამ დიდად ღირებული ტექსტები არც ამ ჟანრობრივ სახეობაში შექმნილა იმხანად. მკაფიოდ გამოკვეთილი ტენდენცია, რითაც მათი უმრავლესობა გამოირჩევა, იმაში ვლინდება, რომ ამ ლექსების ავტორები ხალხური პოეზიისა და აკაკი წერეთლის პოეტური ზეგავლენის არეალში არიან მოქცეულნი და მათი მიზამდით გამოხატავენ თავიანთ ნააზრევს.

იმ მოლექსეთა შორის, რომელთაც საგულისხმო დამსახურება მიუძღვით აჭარაში ზეპირპოეტური შემოქმედების განვითარების პროცესში, აქ რეჯებ მჟავანაძეც მინდა მოვიხსენიო. მიუხედავად იმისა, რომ იგი, როგორც მუსლიმანური განათლების მქონე პიროვნება, აჭარაში ცხოვრების პერიოდში (როგორც მისი ბიოგრაფიიდან ცნობილია,

სიცოცხლის ბოლო წლებში ხელისუფლებისაგან დევნილმა პოეტმა თავი ოსმალეთს შეაფარა) უმთავრესად სასულიერო საქმიანობას ეწეოდა, ხალხში ფართო პოპულარობა მას ღვთისმსახურებაზე მეტად თავისი ლექსებით მოუპოვებია. რ. მჭავანაძის პოეტური შემოქმედებით ხალხის ამგვარი დაინტერესების უმთავრეს საფუძველს, პირველ ყოვლისა, ის გარემოება წარმოადგენდა, რომ მის მიერ შეთხზულ ზეპირსიტყვიერ ტექსტებში ადვილად აღსაქმელი ფორმით იყო წარმოსახული იმჟამინდელი ცხოვრებისეული უსამართლობანი და განდიდებულნი მათ წინააღმდეგ მებრძოლი სახალხო გმირები.

აჭარის მკვიდრ ზემოთ ხსენებულ ავტორთა გარდა, ჩვენი ქვეყნის ამ რეგიონში მწერლობის აღორძინების საქმეში საგულისხმო დამსახურება ქართული მწერლობის იმ წარმომადგენლებსაც მიუძღვით, რომელთაც საქართველოსთან შემოერთების შემდგომ პერიოდში მოუხდათ აქ ცხოვრება და მოღვაწეობა მეტ-ნაკლები დროით. ამ თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი როლი აქვთ შესრულებული დავით კლდიაშვილს (1862-1931. ბათუმში მოღვაწეობდა 1882-1908 წლებში), ეგნატე ნინოშვილს (1859-1894), გრიგოლ ვოლსკის (1860-1908. ბათუმში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა 1888-1908 წლებში), დავით წერეთელს (სხვიტორელს. 1831-1902)...

დედასამშობლოსთან ახლად შემოერთებული აჭარის მკვიდრთა ეროვნული ცნობიერების განმტკიცებისა და მათი კულტურულ-საგანმანათლებლო დონის ამაღლების მიმართულებით მეტად მნიშვნელოვანი როლი შესაბამისი პერიოდის ქართველ მოღვაწეებსაც აქვთ შესრულებული. სწორედ ამის ნათელ დადასტურებას წარმოადგენს ის ფაქტი, რომ ამ პროცესში იმხანად მოღვაწე თითქმის ყველა ქართველი მამულიშვილი იყო მეტ-ნაკლები აქტიურობით ჩართული როგორც თავიანთი პუბლიკაციებით, ისე პრაქტიკული საქმიანობითაც. მეტად მნიშვნელოვანი ამ შემთხვევაში ისიცაა, რომ ბევრი მათგანი პირადადაც ხშირად სტუმრობდა აჭარას და იქ მცხოვრებ ჩვენს მოძმეებთან აქტიური კავშირ-ურთიერთობის დამყარების შედეგად ცდილობდა არა მარტო თვალნათლივ ჩაეწვდომოდა მათ საჭირბოროტო პრობლემებს, არამედ რეალური მონაწილეობაც მიეღო ამ პრობლემათა მოსაგვარებელი გზების მოძიებაში.

ამ თვალსაზრისით უაღრესად მნიშვნელოვანია ის უდიდესი ყურადღება და აქტიური მზრუნველობა, რასაც XIX-XX საუკუნეების ცნობილი წარმომადგენლები იჩენდნენ აჭარისადმი არა მხოლოდ საქართველოსთვის მისი შემოერთების შემდგომ, არამედ მანამდეც. ყოველივე ზემოთქმულის გამო, მათთვის სათანადო პატივის მისაგებად მკითხველს კიდევ ერთხელ შევახსენებ ამ მოღვაწეთა არასრულ ჩამონათვალს: ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი, ნიკო ნიკოლაძე, ვაჟა-ფშაველა, სერგეი მესხი, ზაქარია ჭიჭინაძე, გიორგი ყაზბეგი, დიმიტრი ბაქრაძე და ბევრი სხვა.

საანალიზო პერიოდის აჭარაში ლიტერატურული ცხოვრების აღორძინების განმაპირობებელ ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფაქტორად ბათუმში სტამბა-გამომცემლობებისა და პერიოდული გამოცემების არსებობაც იქცა. კერძოდ, სასტამბო-საგამომცემლო საქმის ისტორია ამ ქალაქში 1879 წლიდან იწყება ალექსანდრე მახარაძის მიერ შექმნილი სტამბის სახით. ამ დროიდან მოყოლებული 1921 წლამდე ბათუმში ათამდე სტამბა არსებობდა, სადაც ქართულ და რუსულ ენებზე მრავალი დასახელების წიგნი და პერიოდული ორგანო გამოიცა (ამასთან დაკავშირებით იხ: აჭარა: 2008: 561-568).

აჭარაში ქართულენოვანი პერიოდული ორგანოების არსებობის ისტორია 1911 წელს იწყება „ბათომის გაზეთისა“ (1911-1914) და „ბათომის მოამბის“ გამოცემით. გარდა ამ გაზეთებისა, საანალიზო პერიოდის ბათუმში არსებული ქართული პერიოდული გამოცემების ჩამონათვალი ასეთია: „ხმა“ (1914), „ტალღა“ (1917), „მუშათა პრესის დღე“ (1917), „მუშის სიმართლე“ (1918), „სამუსლიმანო საქართველო“ (1919-1921), „ბათომის ფურცელი“ (1920), „ბათომის ცხოვრება“ (1921). მიუხედავად იმისა, რომ არც ერთი მათგანი ლიტერატურული გამოცემა არ ყოფილა, მათ ფურცლებზე აჭარაში მცხოვრებ მწერალთა ნაწარმოებებიც იბეჭდებოდა კანტიკუნტად, რაც გარკვეული იმპულსის მიმცემ ძალას წარმოადგენდა ამ რეგიონში ლიტერატურული ცხოვრების ასაღორძინებლად.

აჭარაში ლიტერატურული ცხოვრების ასაღორძინებლად სათავე-დადებული პროცესი 1900-იანი წლებიდან დიდი წარმატებით გააგრძელა და თვისებრივად მაღალ პროფესიულ დონეზე აიყვანა მემედ აბაშიძემ (1873-1938). მისი ლიტერატურული მემკვიდრეობა არა მარტო ისტორიული თვალსაზრისითაა მნიშვნელოვანი, არამედ ჩვენი დღევანდელი ყოფის არაერთი საჭირობოტო პრობლემის გასააზრებლადაც. მიუხედავად იმისა, რომ მემედ აბაშიძის მწერლოურ შესაძლებლობათა წარმომჩენ უმთავრეს ჟანრად პუბლიცისტიკა იქცა, იგი სხვა მიმართულებითაც ეწეოდა მეტ-ნაკლებად აქტიურ შემოქმედებით მოღვაწეობას. კერძოდ, იგი ავტორია 1917 წელს გამოქვეყნებული მოთხრობისა „სულა მალლიძე“. კიდევ უფრო აქტიურ მოღვაწეობას ეწეოდა მ. აბაშიძე მთარგმნელობითი მიმართულებით. კერძოდ, მან ქართულად თარგმნა თურქული და სპარსული მწერლობის არაერთი ნიმუში. ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე, არ შევცდებით, თუ ვიტყვით, რომ მემედ აბაშიძე დედასამშობლოსთან შემოერთებულ აჭარაში მოღვაწე პირველი პროფესიონალი მწერალია, რომელმაც თავისი შემოქმედებითი მემკვიდრეობით მყარი საფუძველი შექმნა აჭარაში საუკუნეების განმავლობაში მინავლული ლიტერატურული ცხოვრების ასაღორძინებლად.

აჭარის რეგიონის მკვიდრ იმ ავტორთაგან, რომელთაც ასევე მნიშვნელოვანი როლი აქვთ შესრულებული ჩვენი ქვეყნის ამ მხარეში მწერლობის აღორძინების პროცესში, უსათუოდ უნდა გავიხსენოთ ჰაიდარ აბაშიძეც (1893-1967). ბელეტრისტული ხელოვნებისთვის

დამახასიათებელი ელემენტებით აღბეჭდილი თავისი პუბლიცისტური წერილებით იგი აქტიურად იბრძოდა ქრისტიან და მუსლიმან ქართველებს შორის ისტორიული ავბედობის გამო გაწყვეტილი ურთიერთობების აღსადგენად და ეროვნული ერთობის განსამტკიცებლად.

საქართველოსთან შემოერთებულ აჭარაში საფუძველჩაყრილი ლიტერატურული ცხოვრების აღორძინების პროცესი გასული საუკუნის ოციანი წლებიდან თანდათანობით ძლიერდება და ქართული ლიტერატურის უმდიდრეს საგანძურში საგულისხმო წვლილი ამ რეგიონში მცხოვრებ მწერლებსაც შეაქვთ ჟანრობრივად მრავალფეროვანი თავიანთი შემოქმედებით.

გამოყენებული ლიტერატურა

ბახტაძე 2005: ბახტაძე გ., აჭარა XIX საუკუნის ქართულ მწერლობაში. ბათუმი, 2005.

კასაბი 2012: კასაბი მ., ოსმალეთის ქართველები. სტამბოლი, 2012.

ლორთქიფანიძე... 2004: ლორთქიფანიძე ქ., ლორთქიფანიძე გ., აჰმედ აჭარი და ხიმშიაშვილების გვარის ისტორია. თბილისი, 2004.

ნარკვევები 2008: სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა, ტ. III. ბათუმი, 2008.

სახოკია 1985: სახოკია თ., მოგზაურობანი. ბათუმი, 1985.

**ბრიტანელი მწერალი
კარლ ერიკ ბეჩჰოფერ რობერტსი
ბათუმის შესახებ**

**BRITISH WRITER CARL ERIC BECHHOFFER ROBERTS
ABOUT BATUMI**

ოთარ ნიკოლეიშვილი

აკაკი წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ქუთაისი

Otar Nikoleishvili

Akaki Tsereteli State University
Georgia, Kutaisi

ABSTRACT

One of the most important parts of the history of Batumi and Adjara, in general, is the period of the Democratic Republic of Georgia. Batumi, as one of the main ports on the Black Sea, because

of its military and trade-economic importance and geopolitically strategic location, was always under the special attention of the hegemonic states of the world. Due to all the above, along with Georgian, there are several highly interesting historical sources about Batumi and Adjara, which further enrich the history of the above-mentioned city and region, as well as the relevant period of our country in general.

One such source of foreign writing is the book “A Wanderer’s Log: Being Some Memories of Travel in India, the Far East, Russia, the Mediterranean & Elsewhere,” by British lawyer, journalist, and writer Carl Eric Bechhofer Roberts. The above-mentioned book was published in 1922 in London. It focuses on many interesting issues from the time of the Democratic Republic of Georgia, including the British presence in Batumi and its impressions at the time.

It is noteworthy that Carl Roberts paid special attention to Russia and the Caucasus region, as evidenced by the fact that in addition to the above-mentioned book, he has published several other works devoted to these issues. In 1919, he visited our country.

საკვანძო სიტყვები: ბრიტანეთი, კავკასია, საქართველო, ბათუმი, მოგზაურობა
Keywords: Britain, Caucasus, Georgia, Batumi, Travel.

ბათუმისა და ზოგადად აჭარის მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში უმნიშვნელოვანესი ადგილი უჭირავს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდს. ბათუმი, როგორც მთელს შავ ზღვაზე არსებული ერთ–ერთი მთავარი პორტი, აქტიურად იქცევა იმდროინდელი მსოფლიოს ჰეგემონ სახელმწიფოთა განსაკუთრებულ ყურადღებას, რაც ქალაქის სამხედრო, სავაჭრო–ეკონომიკური და გეოპოლიტიკურად სტრატეგიული ადგილმდებარეობით იყო განპირობებული. ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ქართულთან ერთად, ბათუმისა და აჭარის შესახებ არაერთი, უაღრესად საინტერესო ისტორიული წყარო არსებობს, რომლებიც კიდევ უფრო ამდიდრებს როგორც ხსენებული ქალაქისა და რეგიონის, ისე ზოგადად ჩვენი ქვეყნის შესაბამისი პერიოდის ისტორიას.

ერთ–ერთ ასეთ უცხოურ წერილობით წყაროდ უნდა მივიჩნიოთ ბრიტანელი ადვოკატის, ჟურნალისტისა და მწერლის კარლ ერიკ ბეჩჰოფერ რობერტსის (Carl Eric Bechhofer Roberts – 1894–1949) წიგნი „მოხეტიალის დღიურები: რამდენიმე მოგონება ინდოეთში, შორეულ აღმოსავლეთში, რუსეთში, ხმელთაშუაზღვისპირეთსა და კიდევ სხვადასხვა მხარეში მოგზაურობათა შესახებ“ (A wanderer's log: being some memories of travel in India, the Far East, Russia, the Mediterranean & elsewhere), რომელიც 1922 წელს გამოიცა ლონდონში.

ცალკე აღნიშვნის ღირსია კარლ რობერტსის განსაკუთრებული ყურადღება რუსეთისა და კავკასიის რეგიონების მიმართ, რის დასტურადაც შეიძლება ჩაითვალოს ის ფაქტი, რომ მას ამ საკითხებისადმი მიძღვნილი არაერთი წიგნი აქვს გამოქვეყნებული. იგი 1919 წელს პირადად სტუმრობდა ჩვენს ქვეყანას, რა დროსაც ცნობილ ფილოსოფოსსა და საზოგადო მოღვაწეს გიორგი გურჯიევსაც შეხვედრია, რომელსაც ამ დროისათვის თბილისში უკვე გახსნილი ჰქონდა „ადამიანის ჰარმონიული განვითარების ინსტიტუტი“ (Institute for the Harmonious Development of Man) (<https://ggurdjieff.com/>). კარლ რობერტსის ბიოგრაფიის განსაკუთრებით საინტერესო პერიოდს წარმოადგენს ის ფაქტი, რომ იგი I მსოფლიო ომის დროს დიდი ბრიტანეთის სამეფო არმიის ულანთა IX პოლკში ირიცხებოდა (<https://modjourn.org/biography/bechhofer-roberts-carl-erich-1894-1949/>).

რაც შეეხება უშუალოდ ზემოხსენებულ წიგნს, მასში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დროინდელ ბევრ საინტერესო საკითხზე მახვილდება ყურადღება, მათ შორის ბათუმში ბრიტანელთა ყოფნასა და მის მაშინდელ შთაბეჭდილებებზე.

აქვე აუცილებლად უნდა აღინიშნოს ის ფაქტიც, რომ ბათუმში ბრიტანელთა ყოფნა კარლ რობერტსის მიერ ძალზე სუბიექტურად, მხოლოდ თავისი ქვეყნის ეროვნული ინტერესების გათვალისწინებითაა განხილული, მოკლებულია ბათუმსა და ზოგადად აჭარის მთელ რეგიონში იმხანად არსებული ვითარების ობიექტურ შეფასებას და იმხანად იქ არსებული მდგომარეობის შესახებ საუბრის დროს დაშვებულია არაერთი უხეში შეცდომა. მაგალითად: აჭარაში მცხოვრებ ეროვნულ ჯგუფებს

შორის ქართველი და აჭარელი ცალ-ცალკეა მოხსენიებული, არსებული პოლიტიკური სიტუაცია კი ასეა შეფასებული:

„ლივერპულიდან კონსტანტინოპოლისკენ მომავალ გემს გამოვეყვი, საიდანაც ბათუმისკენ ამერიკული სამხედრო ესკადრილით გამოვემართე. ბათუმი სევდიანად შეცვლილი მეჩვენა. პროვინციაში ბრიტანული მმართველობა იყო დამყარებული. იმ ვალდებულებიდან, რომელიც მოკავშირეებმა (იგულისხმება I მსოფლიო ომში გამარჯვებული ანტანტის ძალები – ო. ნ.) დაგვაკისრეს, ჩვენ არანაირი სარგებლობა არ გაგვაჩნდა. რეგიონში თავიანთი ჯარების გაგზავნა ფრანგებსაც და იტალიელებსაც შესთავაზეს, რათა ისინი თურქეთის გარნიზონისგან კავკასიის გათავისუფლების პროცესში დაგვხმარებოდნენ, მაგრამ ორივე სახელმწიფომ უარი განაცხადა რთულ პოლიტიკურ თამაშებში მონაწილეობის მიღებისგან... საბოლოოდ, კავკასიაში მხოლოდ ჩვენ დაგვეკისრა ის, რაც ყველას ინტერესში შედიოდა...“

ბათუმში ყოფნა არანაირი წარმატების მომტანი არ გახლდათ ჩვენთვის, მათ შორის არც სამხედრო კუთხით. ბრიტანელი ოფიცრების უმეტესობა ძალზე კეთილგანწყობილნი და (სამსახურის მხრივ) კომპეტენტური იყვნენ ბათუმში არსებული რთული ატმოსფეროს მიმართ. არც ერთ ოფიცერსა და პიროვნებას არ შეეძლო რუსულად თავისუფლად საუბარი, რადგან ისინი მაკედონიიდან და კონსტანტინოპოლიდან გამოგზავნილ იმ უბრალო ჯარისკაცებს წარმოადგენდნენ, რომლებსაც კომუნიკაციის დასამყარებლად მხოლოდ ადგილობრივ თარჯიმნებზე უხდებოდათ დაყრდნობა... სულაც არ იყო საკვირველი, რომ რუსს, ქართველს, ქურთს, აჭარელს, სომეხს, ბერძენს, სპარსსა და პროვინციაში მცხოვრებთაგან კიდევ სხვას, ყველას საკუთარი უკმაყოფილების მიზეზი გააჩნდა ბრიტანული ადმინისტრაციის მიმართ. როგორც არაოფიციალურ და სამსახურებრივად არაუფლებამოსილ ინგლისელს, რომელსაც ბევრი მეგობარი მყავდა პროვინციაში მცხოვრებთა შორის, შემეძლო, ორივე მხრიდან შემეფასებინა მოვლენები. არავინ იცის ჩემზე კარგად, რაოდენ დიდ სამუშაოს წევდა ბრიტანული მმართველობა იმისათვის, რომ წარმატებული ყოფილიყო, თუმცა ამასთანავე ჩემსავით ვერავინ ხვდებოდა იმას, თუ რამდენად არაპოპულარულები იყვნენ ისინი ყოველივე ამის გამო. საბოლოოდ, თითქმის ორი წლის შემდეგ, მათ რეგიონს ისეთი სიმშვიდე და კომფორტი დაუტოვეს, როგორიც იქ მანამდე არასოდეს ყოფილა“ (Roberts 1922: 155-157).

ბრიტანელი ავტორის მიერ გაკეთებული შეფასებები მართლაც რომ მხოლოდ სუბიექტური თვალთახედვით არის გაკეთებული და მათ ნაკლებად აქვს საერთო იმხანად არსებულ რეალურ ვითარებასთან, ამას 1918-1921 წლებში აშშ-ის ერთ-ერთ ყველაზე ავტორიტეტულ გაზეთ „ნიუ-იორკ ტაიმსში“ გამოქვეყნებული ის პუბლიკაციებიც ადასტურებენ, რომლებიც აჭარის რეგიონში შექმნილი ვითარებისადმი მიძღვნილი. მეტი სიცხადისათვის დავიმოწმებ რამდენიმე მათგანს. მაგალითად, მუდროსის ზავის შემდეგ რეგიონში შექმნილი ახალი პოლიტიკური რეალობის შესახებ გაზეთის 1918 წლის 3 ნოემბერს გამოქვეყნებულ სტატიაში ნათქვამია:

„მოკავშირეთა ოფიცრები განახორციელებენ კონტროლს იმჟამად თურქეთის დაქვემდებარებაში არსებულ ყველა რკინიგზაზე, მათ შორის, ამიერკავკასიაშიც; მათი განლაგება უნდა მოხდეს თავისუფლად, მოკავშირეთა ნების სრული გათვალისწინებით, მიუხედავად იმისა, თუ რა დამოკიდებულება იქნება მოსახლეობაში. აღნიშნული მუხლი ითვალისწინებს მოკავშირეთა მხრიდან ბათუმის ოკუპაციასაც. თურქეთს არა აქვს უფლება პროტესტი განაცხადოს ბაქოში მოკავშირეთა შესვლაზე“ (New York Times 1918, November 3, p. 4).

„ნიუ-იორკ ტაიმსში“ აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით გამოქვეყნებულ სტატიებში არა მხოლოდ ინგლისის ინტერესებსა და ამ ქვეყნის ხელისუფალთა მიერ გატარებულ პოლიტიკაზეა გამახვილებული ყურადღება, არამედ ქართული მოსახლეობის უარყოფით დამოკიდებულებაზეც ოკუპანტებისადმი. კერძოდ, მათი გაცნობის შედეგად ნათელი წარმოდგენა გვექმნება იმ კოლონიური პოლიტიკის არსზე, რომელსაც დიდი ბრიტანეთი ატარებდა ბათუმისა და მთელი რეგიონის მიმართ. მაგალითად, 1920 წლის 5 მაისის ნომერში დაბეჭდილ წერილში ნათქვამია, რომ „პროტექტორატის მსგავსი მმართველობა ჩამოყალიბდა აზერბაიჯანსა და მის მეზობელ საქართველოში. ბრიტანეთი მთავარი წარმმართველი ძალა რეგიონში მას შემდეგ გახდა, რაც მან კონტროლი დააწესა ბაქო-ბათუმის სარკინიგზო ხაზზე. აღსანიშნავია, რომ ბათუმი კვლავ რჩება ბრიტანეთის ჯარების მიერ გამაგრებულ ქალაქად... ერთის მხრივ, ბაქო-ბათუმის გზის, მეორეს მხრივ კი, ბალტიისპირეთის პორტების კონტროლით ბრიტანეთს შეუძლია მიიღოს ყველაფერი, რასაც მოისურვებს“ (New York Times 1920, May 5, p. 17).

მსგავსი ხასიათისაა კიდევ ერთი პუბლიკაცია, სადაც, ბრიტანეთის იმჟამინდელი პოლიტიკის განხილვასთან ერთად მცირე ისტორიული ექსკურსიცაა მოცემული. კერძოდ, სტატიაში ნათქვამია, რომ დამოუკიდებლობის გამოცხადების პერიოდისთვის „საქართველოში გერმანია იყო მძლავრად წარმოდგენილი, ხოლო აზერბაიჯანში თურქული გავლენა სჭარბობდა. თუმცა, სავარაუდოა, რომ ბრიტანეთი რეგიონში მათ ორივეს ჩაანაცვლებს... როგორც ჩანდა, ბრიტანეთის სამხედრო სამინისტრო გასულ იანვარს მზადყოფნას გამოთქვამდა ბოლშევიკებისაგან დაეცვა კავკასია, თუმცა ბატონმა ლოიდ ჯორჯმა (ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრი 1916-1922 წლებში – თ. ნ.) მოულოდნელად შეცვალა გადაწყვეტილება შერიგების, „ვაჭრობისა და თანამშრომლობის“ შეთავაზების სასარგებლოდ. აქვე უნდა ითქვას ისიც, რომ საქართველოში ბრიტანეთის ყოფნას მოსახლეობაში ძალიან დიდი ოპოზიცია გააჩნია“ (New York Times 1920, May 11, p. 10).

ამგვარად, ზემოთ ციტირებული წყაროს გაანალიზების შედეგად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ კარლ რობერტსის მოსაზრებანი, თითქოს ბათუმში ყოფნა არანაირი წარმატების მომტანი არ ყოფილა მათთვის და რომ თითქმის ორი წლის შემდეგ მათ რეგიონს ისეთი სიმშვიდე და კომფორტი

დაუტოვეს, როგორც იქ მანამდე არასოდეს ყოფილა, იყო გარდაუვლად მცდარი და ძალზე სუბიექტური.

ბათუმსა და აჭარაში არსებული სიტუაციის გარდა, კარლ რობერტსი მთელ საქართველოში არსებული ვითარების შესახებაც გვაწვდის მისეული სუბიექტური თვალთახედვით ინტერპრეტირებულ ცნობებს. მაგალითად:

„მე გავემგზავრე თბილისში, რათა უშუალოდ გამოემეცადა ხიბლი ახლადდამოუკიდებლობამოპოვებული საქართველოს რესპუბლიკისა. როგორც აღმოვაჩინე, ქართული შოვინიზმი კიდევ უფრო გამძაფრებულა და ამჯერადაც ყოველდღიურად ძლიერდება. ქართველი პოლიტიკოსების მხრიდან არაფერია იმაზე უფრო იდიოტური, ვიდრე საკუთარი თავის წამებულ პატრიოტად და სოციალ-დემოკრატად წარმოჩენაა. სამხედრო მინისტრმა ამაყად მაჩვენა იმ ბოლშევიკთა სია, რომლებიც აჯანყების ბრალდებით იქნენ დასჯილნი; რამდენიმე თვის შემდეგ კი ისინი რამზეი მაკდონალდს უმტკიცებდნენ, რომ საქართველოს რესპუბლიკა არავითარ შემთხვევაში არ დაუშვებდა ძალადობას იმ ბოლშევიკთა წინააღმდეგ, რომლებიც ხელისუფლებისადმი მიზანმიმართულ დესტაბილიზაციურ ქმედებებში იყვნენ ბრალდებულნი... საყოველთაოდ ცნობილი იყო, რომ საქართველოს მთავრობას ამ დროისათვის ურთიერთშეთანხმებები გააჩნდა თათრებთან სომხების, სომხებთან თათრების, ჩვენთან (ე. ი. ბრიტანეთთან – ო. ნ.) თურქების, თურქებთან ჩვენი, ბოლშევიკებთან დენიკინის, სხვადასხვა ხალხებთან ბოლშევიკების, გერმანიასთან კი მოკავშირეების წინააღმდეგ... მე დადასტურებით ვერ ვისაუბრებ ამ ბრალდების სარწმუნოობაზე, თუმცა დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, ... რომ მათი (საქართველოს მთავრობის – ო. ნ.) პოლიტიკური პროგრამა და მეთოდები დიდ შესაბამისობაში მოდის ბრიტანეთის დამოუკიდებელი ლეიბორისტული პარტიის დოქტრინებთან და პრაქტიკულ კურსთან!“ (Roberts 1922: 157-159).

გარდა ქართული რეალობისა, კარლ რობერტსის წიგნში სამხრეთ კავკასიაში არსებულ პოლიტიკურ ვითარებაზეცაა ყურადღება გამახვილებული. ამ კუთხით საინტერესოდ არის განხილული და ერთმანეთთან შედარებული კავკასიის სამივე სახელწიფოში არსებული მდგომარეობა. ნათქვამისთვის მეტი სიცხადის მისაცემად დავიმოწმებ წიგნის იმ ფრაგმენტს, სადაც ბაქოში ავტორის ყოფნასთან დაკავშირებული შთაბეჭდილებაა მოთხრობილი:

„ბაქოელი თათრების ხელმძღვანელებიც, რომელთაც მე მოგვიანებით ვეწვიე, ისეთივე პიროვნებებს წარმოადგენდნენ, როგორზეც ზემოთ გავამახვილე ყურადღება. შესაბამისად, ორივე შემთხვევაში მათი პოლიტიკის შედეგი ერთნაირი აღმოჩნდა. მომენტი, როდესაც ბოლშევიკებმა დენიკინი დაამარცხეს და მათ ტერიტორიაზე შესვლა გადაწყვიტეს, ადგილობრივი ხელისუფლება დიდი ხმაურით, თუმცა რეალური წინააღმდეგობის გარეშე, გაუჩინარდა. შესაბამისად, მათი რესპუბლიკები, სადაც ბოლშევიკები თავისუფლად შევიდნენ, ბანქოს სახლებივით ჩამოიშალნენ. გავრცელებული მოსაზრებით, სინამდვილეა,

რომ თათართა არმიამ მხოლოდ საათის მეოთხედის განმავლობაში შეძლო ბოლშევიკებისათვის წინააღმდეგობის გაწევა, საქართველომ კი ამ პერიოდში თითქმის სამჯერ შეძლო მათი მოგერიება, თუმცა, როგორც ყველამ კარგად ვიცით, ამ არმიებმა ვერ შეძლეს ჩვენი გაოცება. სისწრაფე, რომლის განვითარებაც ამ ახალგაზრდა რესპუბლიკათა სამხედროებს შეეძლოთ, გამოცდილ ევროპელ ოფიცრებსაც კი გააოცებდათ, თუმცა მათი დიდებულება უკან დახევასთან ერთად გაუჩინარდა“ (Roberts 1922: 159).

როგორც ცნობილია, მსოფლიოს იმდროინდელ სახელმწიფოთა მხრიდან ძალზე სკეპტიკური დამოკიდებულება არსებობდა რუსეთის იმპერიის რღვევის შედეგად წარმოქმნილი დამოუკიდებელი ქვეყნების მიმართ. უფრო მეტიც, ხშირ შემთხვევაში მათ სახელმწიფოებრიობას ანტანტის ქვეყნები რუსეთის ტერიტორიული მთლიანობის შელახვადაც კი აღიქვამდნენ. ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით, ძალზე საინტერესოა კარლ რობერტსის მიერ სომხეთის შესახებ გამოთქმული მოსაზრებები, სადაც სომხები კავკასიაში გამორჩეულ ერად არიან წარმოჩენილი, I მსოფლიო ომში გამარჯვებული სამოკავშირეო ძალები კი, მათ შორის ბრიტანეთიც, დადანაშაულებულია მათთან მიმართებით გატარებული არასწორი პოლიტიკის გამო. ნათქვამის დასტურად დავიმოწმებ შესაბამის ადგილს წიგნიდან:

„მხოლოდ სომხები იყვნენ ის ხალხი, ვის მიმართაც პატივისცემა გამიჩნდა. როდესაც სომხეთში ჩავედი, მე გაოცებული დავრჩი იმით, რომ მიუხედავად ბევრი ხარვეზისა, სომხები მთელი თავით მაღლა იდგნენ თავიანთ მეზობლებზე არა მხოლოდ ინტელექტით, არამედ სიმამაცითაც. როდესაც პირველად ვეწვიე მათ სანგრებს, მე ვნახე უკიდურესად მცირე და საშინლად აღჭურვილი სომხური სამხედროები, რომლებიც თავს იცავდნენ გაცილებით უფრო მრავალრიცხოვან და უკეთ შეიარაღებულ ქურთთა და თურქთა ძალებისგან. სწორედ მაშინ მე აღტაცებული დავრჩი ამ ხალხით, რომლებიც უნამუსოდ იქნენ მოტყუებულნი მოკავშირეთა მიერ... მცირეოდენი ხელშეწყობითა და მინიმალური დანახარჯით ჩვენ ძალიან იოლად შეგვეძლო ჩვენი დაპირება შეგვესრულებინა სომხების მიმართ, მაგრამ ეს არ გავაკეთეთ. ჩვენთვის და მთლიანად მოკავშირეებისათვის ძალიან იოლი თემაა სომხეთის მიტოვება... სომხეთისათვის ყველაფერ ამას სხვა დატვირთვა აქვს და იგი თავისუფლების დაკარგვასა და განახლებულ მონობას ნიშნავს, ჩვენთვის კი ახლო აღმოსავლეთში ჩვენი პრესტიჟის (რაც ჩვენი ძალაუფლების საწინდარია) საფუძვლიან შერყევას წარმოადგენს“ (Roberts 1922: 159-160).

აღსანიშნავია, რომ სომხებისა და ზოგადად სომხეთისადმი გამოთქმულ ამ ავტორისეულ შეფასებას მკვეთრად ეწინააღმდეგება გაზეთ „ნიუ-იორკ ტაიმსში“ 1920 წლის 16 ნოემბერს გამოქვეყნებული პუბლიკაციის სულისკვეთება. კერძოდ, მასში საუბარია იმაზე, თუ რამდენად ვერაფერი გააწყო სომხეთმა, დაეცვა თავის სახელმწიფოებრიობა. შესაბამისად, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ კარლ რობერტსის ზემოთ

ციტირებული მოსაზრება უფრო მის პიროვნულ დამოკიდებულებას წარმოადგენდა სომხების მიმართ, ვიდრე ობიექტურ შეფასებას.

გაზეთის 1920 წლის 16 ნოემბრის ნომერში გამოქვეყნებულია მეორე სტატიაც, რომელიც ასევე სომხეთის გარშემო არსებულ პრობლემას ეხება და მის შედეგებს უფრო მეტად სავაჭრო-ეკონომიკური კუთხით განიხილავს. კერძოდ, გაზეთის აზრით, „თურქეთის აგრესიამ სომხეთისადმი და ამ უკანასკნელის უუნარობამ რაიმე წინააღმდეგობის გაწევისა, ბრიტანეთის ინტერესები კავკასიაში ძალიან შეარყია. სარკინიგზო ხაზის დაგეგმილი მშენებლობა, რომელიც ბათუმიდან უნდა დაწყებულიყო, სომხეთზე თურქეთის გამარჯვების გამო ჩაიშალა“ (New York Times 1920, November 16, p. 1).

სამწუხაროდ, იმის შესახებ, თუ რა მარშრუტს გაივლიდა ხსენებული სარკინიგზო ხაზი და რომელი იქნებოდა საბოლოო პუნქტი, სტატიაში არაფერია ნათქვამი. თუმცა ის, რომ აღნიშნული პროექტი არა მხოლოდ სტრატეგიული მხრივ იქნებოდა უაღრესად მნიშვნელოვანი, არამედ სავაჭრო-ეკონომიკური თვალსაზრისითაც, ალბათ, უდავოა.

მოკლედ, ასეთია ის მოსაზრებანი და შეფასებები, რომელთაც კარლ რობერტის წიგნში ვხვდებით ბათუმისა და ზოგადად ჩვენს ქვეყანაში იმხანად არსებული ვითარების შესახებ. ვფიქრობ, ავტორის მიერ გამოთქმული ბევრი სუბიექტური შეხედულების მიუხედავად, ბრიტანელი მწერლის ნაშრომი მაინც შეიძლება შეფასდეს ერთ-ერთ საგულისხმო მასალად შესაბამისი პერიოდის საქართველოს ისტორიის შესწავლით დაინტერესებულ მკვლევართათვის.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

- Roberts 1922: Roberts C., A wanderer's log: being some memories of travel in India, the Far East, Russia, the Mediterranean & elsewhere, London, 1922.
 New York Times 1918: New York Times, New York, November 3. 1918.
 New York Times 1920: New York Times, New York, May 5. 1920.
 New York Times 1920: New York Times, New York, May 11.1920.
 New York Times 1920: New York Times, New York, November 16. 1920.
<https://modjourn.org/biography/bechhofer-roberts-carl-erich-1894-1949/>
 დამოწმება: 30.12.2020.
<https://ggurdjieff.com/> დამოწმება: 30.12.2020.

**ქართლში მიგრირებულ აჭარელთა
ეთნოგრაფიულ-ენობრივი ყოფის
მოკლე მიმოხილვა**

**A BRIEF OVERVIEW
OF THE ETHNOGRAPHIC-LINGUISTIC LIFE
OF ADJARA PEOPLE MIGRATED TO KARTLI**

ნიკოლოზ ოთინაშვილი

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი
საქართველო, გორი

Nikoloz Otinashvili

Gori State Teaching University
Georgia, Gori

ABSTRACT

Shida Kartli, as the cradle of Georgian statehood, has always been in the center of attention of Georgian bribes. There was population movement, internal migration, immigration. Everything has been related to historical, linguistic, cultural or other issues for centuries.

Sources show, the population movement is not one-time, it has been happening all the time and it is happening now. The reason for this is related to a number of events.

In 1989, from the highlands of Adjara, in the villages of Gori Municipality: Tsitelubani, Satemo and Kitsnisi, by the decision of the higher authorities, several dozen families were resettled, which today are integrated with the local population.

Lexical materials written by eco-migrants are a dialectical unit of Upper Adjara, but at the same time, it is significant for the general literary Georgian. Dialectical data are related to the ethnocentrism that has been assimilated in Upper Adjara. However, in their speech is often used (heard) (Iota), half vowel (Ubrjgu), although this sound is somewhat weakened.

Our respondents are already from Tsitelubani: Amiran Shavadze, Mediko Tsetskldadze-Shavadze, Koba and Mukhran Shavadze, Anri, Ketevan Shavadze.

Residents of Kitsnisi and Satemo community: Akaki Shavadze, Guguli Beridze, Zakaria Iremadze, Amiran Gorgiladze, Tamaz Shavadze, Merab Surmanidze, Vazha Vashakmadze, Ioseb Aabashidze, Medea Margalitashvili and others. The dialectological materials written by these people are now valuable for Georgian dialectology and literary Georgian.

საკვანძო სიტყვები: ეკომიგრანტები ზემო აჭარიდან, გორის მუნიციპალიტეტი, ეთნოგრაფიულ-ისტორიული მასალები, დიალექტური ფორმები.

Keywords: Ecomigrants from upper Adjara, Gori municipality, ethnographic-historical materials, dialect forms.

შიდა ქართლი, როგორც საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აკვანი, მუდამ იყო ქართველი ტომების ყურადღების ცენტრში. მხარეში იყო მოსახლეობის გადაადგილება, შიდა მიგრაცია, ემიგრაცია-იმიგრაციები. ასეთი პროცესები ყოველთვის დაკავშირებული იყო როგორც ინდივიდუალურ, ისე სხვადასხვა სამეტყველო ჯგუფების ადგილმონაცვლეობასთან. ყოველივე ეს კი საუკუნეების განმავლობაში მთელ რიგ, მათ შორის ისტორიულ, ენობრივ, კულტურულ, სოციალურ და სხვა საკითხებს უკავშირდება.

წარმოდგენილი ნაშრომი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ კი აჭარას ეხება. ამ თემის ირგვლივ უნდა შემოვიფარგლოთ ორი სხვადასხვა დროთი, ვფიქრობთ, აუცილებელია ძველი და ახალი ეპოქების მოხმობა ისტორიული, ენობრივი თუ ეთნოგრაფიული საკითხების მიმოხილვით.

ადმინისტრაციული შავშეთი ძველი დროიდან დაკავშირებული ჩანს აჭარასთან. ტბეთის ეპარქია და ტბელის სამწყსოს ისტორიული ბედი ასევე კავშირშია აჭარასთან, მის ისტორიასთან.

ტოპონიმი ტბეთი ნაწარმოებია სიტყვიდან ტბა. ასეთი ტოპონიმები საქართველოს მთელ რიგ კუთხეებში გვხვდება. ამ სახელთან არის დაკავშირებული საერო და სასულიერო გვარსახელები.

შიდა ქართლში საქართველოს გაერთიანების დასაწყისიდან გვხვდება ტბეთი და საგვარეულო ტბელი. ეს ვრცელი რეგიონია, რომელიც ორი მდინარის – დიდი ლიახვისა და დვანის ფრონეს ხეობებს შორის მდებარეობს. ყურადღებას იქცევს მდიდარი ბუნებრივი რესურსებით, ტყეებით, სარწყავი სისტემით, მთისა და ბარის სიმბიოზით. ბუნებრივია, რომ მხარეში ყოველთვის იყო დამაგრებული მოსახლეობა და აქ შექმნილია მდიდარი ისტორიული ტრადიციები.

მხარეში ტბელების – ამ დიდი ფეოდალური გვარის, დაწინაურება დაიწყო IX-X საუკუნეების მიჯნაზე, როდესაც „იპყრობდეს ქართლს აზნაურნი. როგორც სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, ქართლის საერისთაო შეიქმნა კონსტანტინე მეფის დროს, დაახლოებით 914 წელს და პირველი ერისთავი იყო ივანე ტბელი“ (ბახტაძე 2002: 16-23).

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან ქართლში გადმოსული აზნაურები ტბელები, მდიდარი ფეოდალები გრანდიოზულ მშენებლობას აწარმოებენ და მხარეს მტკიცედ იპყრობენ. ეს საგვარეულო და მისი ერთი განშტოება იყო ტბეთის მემამულე, მემკვიდრეობით მფლობელი და გვარიც მიიღეს სახელიდან ტბელი.

როგორც „მატიანე ქართლისა“ მოგვითხრობს, მე-10 საუკუნის 80-იან წლებში ბაგრატიონთა სახლის სახელოვანი წარმომადგენელი ბაგრატ მესამე როცა ქართლის დაშლილი საქმეების მოსაგვარებლად დასავლეთიდან აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოვიდა, პირველად ფრონეს ხეობაში სოფელ თიღვას დამდგარა. ქართლის ძლიერი აზნაურები ტბელები თავიანთი მომხრეებით მეფის განზრახვას წინ აღუდგნენ და ლებეურის მთაზე მუღრისთან დამდგარან წინააღმდეგობის გასაწევად. საშინელი ხოცვა-ჟლეტის დროს „აღუზახა ლაშქარსა მეფემან და იძლივნენ ქართველნი“... (ჯავახიშვილი 1983: 16-23).

მხარეში ტბელების მიერ აგებულ მატერიალური კულტურის ძეგლებზე ნაწილობრივ შემორჩენილია საქართველოს გაერთიანების დასაწყისის მთელი რიგი ფაქტები, შესრულებული ასომთავრული და ნუსხური გრაფიკით. ისინი ძველი ქართული ენის შესანიშნავი ნიმუშებია, რომლებიც კარგად ასახავს ძველი საუკუნეების ენის ნორმებს, მათ განფენილობას როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში. წარწერებში ე ძირითადად გამოყენებულია ხმოვნის შემდეგ დამავალ დიფთონგებში:

აღაშენა ესე წმიდაჲ;

ქრისტე ადიდე ოქროპირ ძე ტბელისაჲ

უფალო განუსუენე სულსა ცუატამსა... (წარწერები 1980: 173-175).

საკუთარი სახელები ძირითადად გვხვდება ფუძის სახით:

ივანე, თეკლა, ერისთავი, ქავთარ ტბელი, პატრიკ ტბელი.

ნართანიანი მრავლობითი:

ადიდენ ძენი ვახტანგისანი (იქვე: 181).

ადიდენ შვილნი მათნი (იქვე: 183).

ესე ბალაჰვარი თიფრეველთა ითხვითაანთ ჩუენ დავსდეთ (იქვე: 185).

გვხვდება მოთხრობითი ბრუნვის ფორმები ძველი -მან დაბოლოებით:

ერისთავმან ტბელმან აღაშენა ესე წმიდაჲ ეკლესიაჲ (იქვე: 176).

მე ტბელმან პატრიკმან, ძემან ქავთარისამან დავდევე სალოცველად სულისა ჩემისა (იქვე: 180) და სხვა.

გვიანფეოდალურ ხანაში საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ საზღვრებთან გამეზობლებულმა ოსმალთა იმპერიამ აგრესიულობით, მძლავრობით ბევრი ქართული ტრადიცია მოსპო. მათ შორის აღსანიშნავია ქართველთა გამოდევნა მშობლიური ადგილებიდან. ერთი ასეთი მაგალითია ზემო აჭარიდან ხიმშიაშვილების ერთი შტოს გადმოსახლება შიდა ქართლში რამდენიმე ადგილას.

„1715 წლის რუისის საეპისკოპოსოს დავთარში“ დვანის ფრონეს ხეობის სოფელ ფრინეში ცხოვრობდა ხიმშიაშვილი მამუკა, რომელსაც „საწირავი ამეს“; ასე იყო მისი გადასახადი ეკლესიის მიმართ. შემდგომ, როცა მათი ნასახლევეები მოვიძიეთ, აღმოჩნდა, რომ როგორც ხიმშიაშვილები, ისე იქვე მცხოვრები გვარამულები მთიდან მოსულ მეკობრეთა თავდასხმის გამო უფრო დაბლა ფცის ფრონეს სოფელ ოქონაში ჩასახლდა. როგორც

ინფორმატორებმა – ზაურ, მიხეილ და შიო ხიმშიაშვილებმა ჩაგვაწერინეს, მათი მამა-პაპა ხეობაში მოსულია აჭარის მაღალმთიანეთიდან, კერძოდ ხულოდან და მათ წინაპრებს კავშირი ჰქონდათ მოგვარე ბიძაშვილებთან. ისინი დღესაც ამყობენ, რომ მათი წინაპრები იყვნენ შერიფ, ახმედ და სხვა ხიმშიაშვილები და მათი გვარის წარმოშობის შესახებ ოჯახებში დღესაც დაცულია როგორც წერილობითი, ისე ზეპირი გადმოცემები.

ცნობილი ენციკლოპედიისტი იოანე ბაგრატიონი თავის ნაშრომში ხიმშიაშვილის გვარის შესახებ წერს: „ამათნი წინაპარნი ძველადვე არიან თავადნი აჭარისანი და ოდეს დაიპყრეს თურქთა ახალციხე და მიიღეს მუნ მრავალთა მახმადის ჰსჯული, ამათნი გვარნი რაოდენიმე აიყარნენ მუნითგან და მოვიდნენ კახეთს დროსა დიდისა ლეონ მეფისასა წელსა 1605-სა და დაეშენენ საგურამოსა თავს ძაგნაკორაისა ადგილსა და არიან მუნ ჟამიდან თავადი რაოდენიმე სახლად განყოფილნი და სხვანი არიან აჭარას და ახალციხეს ბეგებად წოდებულნი ხიმშიაშვილებნი (ბაგრატიონი 1997: 45).

დიდი ლიახვის ხეობის სოფელ ქვემო ხვითში XVIII ს. მეორე ნახევარში ცხოვრობდნენ დათუა და გოგია ხიმშიაშვილები (თაბუაშვილი 2013: 50).

ცხინვალში მდინარე დიდი ლიახვის მარცხენა მხარეს დღესაც არის ორსართულიანი, ძველი ქართული ჩუქურთმებით დამშვენებული სახლი, რომელიც „ხიმშიაანთ“ – ხიმშიაშვილების საცხოვრებელი იყო ბოლო დრომდე. თურქებისაგან შევიწროვებული ბერი ხიმშიაშვილი XIX საუკუნის 50-იან წლებში ხულოდან წამოსულა, ჩამოსულა ქართლში, სოფელ ოქონაში (ფრონეს ხეობა), შეურთავს მღვდლის ქალიშვილი და სოფელში დასახლებულა. ამისი შვილებიდან ერთი გორში წავიდა, ხოლო მეორე – იასონი, ცხინვალში დასახლდა, რომელმაც შემდგომ ქალაქში დააარსა პირველი სკოლა. იასონის შვილს ლევანს ჰყავდა შვილები და ბოლომდე შერჩა სამი – გიორგი, ნინა და დოდო. გიორგის შვიდინა სამი შვილი – კობა, ოლა და ანასტასია. დღეს ისინი სოფელ ქვემო ნიქოზში არიან ცხინვალიდან დევნილი ხიმშიაანთები.

როგორც ვხედავთ, მოსახლეობის გადაადგილება ერთჯერადი მოვლენა არ არის და ის ყველა დროში ხდებოდა და ხდება ახლაც. ამის მიზეზი კი მთელ რიგ მოვლენებთან არის დაკავშირებული, რასაც ნაწილობრივ მაინც სჭირდება ახსნა.

თუ მოვუხმობთ სათანადო ლიტერატურას, ვნახავთ, რომ მიგრაციის მიზეზი შეიძლება იყოს ომები, კატასტროფები, აგრესია, რაც, ვიმეორებთ, საქართველოს თავზე მრავალჯერ არის მომხდარი.

ამჯერად ჩვენი დაკვირვების ობიექტი გორის მუნიციპალიტეტში მცხოვრები აჭარიდან ჩამოსახლებული ეკომიგრანტები არიან, რომლებიც დღეს ცხოვრობენ სოფელ შავშევების საკრებულოს სოფელ წითელუბანში და ძველის საკრებულოს სოფელ ქიწნისში და სათემოში.

1989 წლის გაზაფხულზე, აპრილის თვეში, როცა ზემო აჭარაში, ხულოს სოფელ ჩაოში მოსახლეობა ემზადებოდა სოფლის სამუშაოების

ჩასატარებლად, მოულოდნელად თოვლი და წვიმა დიდი ოდენობით მოვიდა, მზემ დაადნო თოვლი, გაჩნდა ნიაღვრები, რამაც მეწყერები, ნაპრალები წარმოშვა. ამის შედეგად სახნავ-სათესი ადგილები სტიქიამ წაიღო, რის გამოც ფაქტობრივად შემცირდა ვარგისი ნაკვეთები.

ზემდგომი ორგანოების გადაწყვეტილებით, მაღალმთიანი აჭარიდან საქართველოს სხვადასხვა მხარეში ჩაასახლეს ოჯახები. სოფელ წითელუბანში, ზემოხსენებულ წელს, სოფელ ჩაოდან სოფელში შესყიდულ ბინებში შეასახლეს 30 ოჯახი, რომელთა რაოდენობა ამჟამად სამოცამდეა.

ჩვენი რესპონდენტები არიან აწ უკვე წითელუბნელები: ამირან შავაძე, მედიკო ცეცხლაძე-შავაძე. მშობლები: ალი შავაძე, გულო შავაძე. შვილები და შვილიშვილები: გურანდა შავაძე, კობა შავაძე, მუხრან შავაძე, ანრი, ქეთევან შავაძეები.

ასევე: როლანდ ცეცხლაძე, მაია ჩიტაძე; შვილები: ნინო ცეცხლაძე, გიორგი ცეცხლაძე; მერაბ შავაძე, ლალი შავაძე. შვილები: გიორგი, ელენე შავაძეები; ენუქი მახარაძე, ლია ლაფაჩი. შვილები: თამარი, მარი მახარაძეები; ნოდარ მახარაძე, დარეჯან გოგილაძე და სხვები...

ხულოს სოფელ განახლებიდან ამავე სოფელში ჩასახლებულია თენგიზ ბოლქვაძე, მეუღლე გულვარდ ცეცხლაძე. შვილები: მუხრან ბოლქვაძე, სულხან ბოლქვაძე.

ხულოს სახალხო დეპუტატთა რაისაბჭოს აღმასკომის გადაწყვეტილებით (ოქმი #16), დამტკიცდა სხალთის სასოფლო საბჭოს 1989 წლის 15 მაისის #5 გადაწყვეტილება და ნება დაერთო სოფელ ყანჩაურის მცხოვრებლებს, სულ 24 ოჯახს, გეგმის მიხედვით ეროზირებულ ზონიდან ჩასახლდნენ გორის რაიონში. ასე ჩამოსახლდა სულ 24 ოჯახი გორის მუნიციპალიტეტის სოფელ სათემოში. მოვინახულეთ და გავცვანით ზოგიერთ მათგანს. ესენია:

აკაკი შაინიძე, მეუღლე გუგული ბერიძე; ირემაძე ზაქარია მეუღლით; ამირან გორგილაძე მეუღლით; თამაზ შაინიძე მეუღლით; მერაბ სურმანიძე მეუღლით; ვაჟა ვაშაყმაძე მეუღლით; იოსებ აბაშიძე მეუღლით; შაინიძე ანდრე; მარგალიტაშვილი მედეა; შაინიძე აბესალომი და სხვები...

როგორც ზემოხსენებული სოფლების მცხოვრებთა, ისე ეკო-მიგრანტების ეთნოგრაფიული, ლინგვისტური რეალიების შესწავლა საინტერესოა აღწერა-ანალიზისათვის, შედეგები კი სამომავლოდ ისევ კვლევისთვის.

ეკომიგრანტი აჭარლები ჩამოსახლებიდან პირველი ათი წლის განმავლობაში მტკიცედ იცავდნენ მხარის ტრადიციულ წესებს, მათ შორის მიცვალებულებს აღნიშნულ სოფლების სასაფლაოებზე არ კრძალავდნენ, მიჰყავდათ თავიანთ ძველ ადგილებში. შემდგომ უკვე თანდათან დაიკარგა ტრადიციული წესები და ამჟამად მოწყობილი აქვთ სასაფლაოები. ამ წესით ასიმილირებული არიან ადგილობრივ მცხოვრებლებთან.

რელიგიური ორიენტაციის მიხედვით, წითელუბანში ძირითადი ნაწილი, რომლებიც სამსახურებშია, მუსულმანურ წესებს არ ასრულებს და

ერთგვარი ირონიითაც კი უცქერიან იმას, რომ დღეში რამდენჯერმე უნდა შეასრულოს ეს რიტუალი. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთი მათგანი, მეზობელი სახელმწიფოს გავლენით, ფინანსური დახმარებით იზიდავს ამ რიტუალის შესასრულებლად ახალგაზრდების ნაწილს.

რაც შეეხება სოფელ ქიწნისსა და სათემოში მცხოვრებთ, ისინი უკვე მონათლულები არიან და წირვასაც ესწრებიან, როგორც სათემოს, ისე მეზობელი სოფლის ძველის ეკლესიაში. ეთნოგრაფიული რეალიების შეცვლამ დააჩქარა ჩამოსულთა ინტეგრაცია და ეს პროცესი ამჟამად აქტიურად მიმდინარეობს.

აღნიშნულ სოფლებში მცხოვრებ აჭარლებს შენარჩუნებული აქვთ აჭარული სამზარეულო, ასევე, კარგად აქვთ ათვისებული ქართლურიც. მოწყობილი აქვთ ხეივნები, რომლებიც ფორმირებულია შესანიშნავად, ამზადებენ ღვინოს და მისი მოვლის წესებიც კარგად აქვთ ათვისებული. მოვიყვანთ ერთ მაგალითს: სათემოში მცხოვრები კაკო შაინიძე სპეციალობით ინჟინერია, მაგრამ ისე დაეუფლა მცნობის ხელოვნებას, რომ ორივე სოფელში მას ეძახიან, რადგან მისი დამცნობილი არასდროს მომცდარა, თვითონაც შესანიშნავი ბალი აქვს გაშენებული და უნდა ითქვას, რომ სამაგალითოა იმ სოფლებში.

ეკომიგრანტების დასახლებებში ჩაწერილი ლექსიკური ერთეულები ძირითადად ზემოაჭარულის მსგავსია, მაგრამ, ამავე დროს, საერთო სალიტერატურო ქართულისათვის არის ნიშანდობლივი. მისასაღებელია, რომ ყოველივე ეს ჯერ კიდევ კარგად არის შემონახული. მოვიყვანთ სათანადო მაგალითებს: აბახა – ბიცოლა, ალადედე – ბაბუა, აწყალა – ღამის, არხატა – შეამხანაგება, ანჯახ – ძლივს, ახორი – ბოსელი, ბადადი – ნიჭიერი, ბარდადი – დოქი, ბელა – მარცხი, გელინი – რძალი, ოჯადი – ბუხარი, დოსტი – მძახალი, სუზგი – ტუშფალანგი, ემიე – ბიძა, ფეშუმი – მრგვალი მაგიდა, შილი – მაზლის ცოლი, ნენე – ძალო, მურადი – ბედ-იღბალი, ხამაი – ისევ, იშტა – მაინც, ცინკო – ჯამი, მეგემ – თურმე, ტანა – პატარა ხბო, სილაგი – თავშალი, ფიფინი – საქმობა და სხვა.

დიალექტური მონაცემები დაკავშირებულია ეთნოყოფასთან, რაც ამ ადამიანებს ადრინდელ, ძველ ადგილებში ცხოვრების დროს აქვთ შეთვისებული. ეს ასეა, მაგრამ ახალი თაობა უფრო სალიტერატურო ქართულ სიტყვაფორმებს იყენებს.

მიგრანტ აჭარელთა მეტყველებაში, ძირითადად უფროსი ადამიანების მეტყველებაში, ხმოვანზე დაბოლოებულ სახელებთან ისმის *ჲ* (იოტი):

აქანე რუმ მოვედით ხეი არ იდგა;
მერაბამ ცოტა იქით არის დასახლებული;
ელენეი ჩუენი ნათესავია.

ჲ ბგერა უფრო დამავალი დიფთონგის ელემენტი უნდა იყოს.

უმარცვლო *ჟ*-ს მოხმარება აჭარელთა მეტყველებაში შესუსტებულია, ჩვეულებრივ ამ ბგერას ენაცვლება *ვ* ბგერა, მაგრამ გაბმულ მეტყველებაში ის მაინც თავს იჩენს:

ჩუენთან სამი მეტრი თოჟლი იცის;
ძროხას ამ ახლოში ვაძუებ ხომე;
მაგან რაც თქჟა სწორეა...

მიგვაჩნია, რომ არა მარტო ზემოხსენებულ სოფლებში, არამედ ქართლში მოსული აჭარელი მიგრანტების ეთნოგრაფიულ-ისტორიულ-ენობრივი მასალების ჩაწერა-ფიქსაცია ახალი თაობის ღირსეული საქმეა, რაც არ უნდა დაგვიანდეს.

დასკვნის სახით შეიძლება თქვას: გორის მუნიციპალიტეტის სოფლებში – ქიწნისში, წითელუბანსა და სათემოში ზემო აჭარიდან ჩამოსახლებული ეკომიგრანტები ინტეგრირებულები არიან ადგილობრივ მოსახლეობასთან, ამისი ძირითადი მიზეზია ადგილობრივი ყოფა, სკოლა, ქრისტიანული რელიგიის აღიარება. ამასთან, ისინი კარგად იცავენ აჭარულ ყოფით საკითხებს, რაც ტრადიციით არის შემონახული და კარგად უთავსებენ დიალექტურ ფორმებს ეროვნული ენის მონაცემებს.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ახვლედიანი 1949: ახვლედიანი გ., ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები. თბილისი, 1949.
- ბაგრატიონი 1997: ბაგრატიონი ი., შემოკლებითი აღწერა საქართველოსა შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა. თბილისი, 1997.
- ბახტაძე 2002: ბახტაძე მ., ქართლის საერისთავო IX-X საუკუნეებში. თბილისი, 2002.
- ბენდელიანი 2012: ბენდელიანი ც., მოზაიკური სამეტყველო არეალი, ფონეტიკა/ფონოლოგია. თბილისი, 2012
- თაბუაშვილი 2013: თაბუაშვილი ა., ქ. ცხინვალისა და მისი მიმდებარე სოფლების აღწერის დავთრები (XVIII საუკუნის მეორე ნახევარი). თბილისი, 2013.
- თაყაიშვილი 1907: თაყაიშვილი ე., რუისის სამწყსოს დავთარი, 1715 (არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი), წ. I. ტფილისი, 1907.
- ნიჟარაძე 1957: ნიჟარაძე შ., ზემოაჭარულის თავისებურებანი. ბათუმი, 1957.
- წარწერები 1980: ლაპიდარული წარწერები, I. თბილისი, 1980.
- ჯავახიშვილი 1983: ჯავახიშვილი ი., ტ. II, თბილისი, 1983.
- ჯორბენაძე 1998: ჯორბენაძე მ., ქართული დიალექტოლოგია, II. თბილისი, 1998.

**ენობრივ ერთეულთა გადატანითი და
ფიგურალური მნიშვნელობები აჭარულში
(სალექსიკონო მასალის მიხედვით)**

**TRANSFERRED AND FIGURATIVE MEANINGS
OF LINGUISTIC UNITS IN ADJARIAN DIALECT
(ACCORDING TO DICTIONARY MATERIAL)**

რუსუდან სალინაძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ქუთაისი

Rusudan Saginadze

Akaki Tsereteli State University
Georgia, Kutaisi

ABSTRACT

Dialect is the nourishing source of literary language, it is the unrestricted arena where words of a certain meaning are born. It happens over time that the word sometimes changes semantics, it gets the new meanings, including transferred and figurative ones. The Adjarian dialect of Georgian language is not an exception in this way. It nurtures the literary language and complements it with various word forms and expressions.

Numerous important researches have been dedicated to the study of Adjarian dialect vocabulary and quite rich lexicographical base is created. The article discusses, on the one hand, the words that have acquired a transferred meaning in Adjarian, and, on the other hand, the words of figurative meaning, according to the dictionary material (mainly on the basis of Georgian dialect corpus from Sh. Nizharadze "Adjarian dialect (vocabulary) of Georgian language" and other dictionaries). The data of literary language (on the basis of the explanatory dictionary of the Georgian language) and other dialects are taken into account during the analysis of lexical units; The transferred and figurative meanings of the word are singled out at both the nominative and the verbal, as well as the word combination and phrasal levels.

Some lexical units confirmed in the analysis are either not found at all (for example, 'dedabrikortsila', which means to kindle a fire with dried spruce conifers, shavings, etc. In this case, the fire has less power, lacks warmth...), or they have no

transferred or figurative meaning characteristic to adjarian (for example ‘atsutsunebuli’ (complaining) = in a figurative sense it is a food mixed with a fragrant seasoning, a delicious food...) neither in the dictionary definition of the Georgian language nor in the dialect corpus of the Georgian language. According to this we consider the material analyzed by us to be worth foreseeing for the Georgian dictionary space.

საკვანძო სიტყვები: ლექსიკონი, გადატანითი მნიშვნელობა, დიალექტი, სახელი, ზმნა, სინტაგმა, ფრაზა.

Keywords: vocabulary, transferred meanings, dialect, name, verb, syntagma, phrase

დიალექტი არის სალიტერატურო ენის მასაზრდოებელი წყარო, ის შეუზღუდავი ასპარეზი, სადაც იბადება გარკვეული მნიშვნელობის მქონე სიტყვა. დროთა განმავლობაში ხდება ისე, რომ სიტყვა ზოგჯერ იცვლის სემანტიკას, იტვირთება ახალ-ახალი, მათ შორის, გადატანითი და ფიგურალური მნიშვნელობებით. ასეთია ქართული ენის აჭარული დიალექტიც, რომელიც სალიტერატურო ენას ასაზრდოებს და ავსებს ნაირგვარი სიტყვაფორმებითა და გამოთქმებით.

აჭარული ლექსიკის შესწავლას მიეძღვნა არაერთი მნიშვნელოვანი გამოკვლევა, შექმნილია საკმაოდ მდიდარი ლექსიკოგრაფიული ბაზაც. სტატიაში აჭარული დიალექტისთვის დამახასიათებელი რამდენიმე ლექსიკური ერთეული განხილულია სემანტიკური ასპექტით, კერძოდ, სალექსიკონო მასალის (ძირითადად ქართული დიალექტური კორპუსის, შ. ნიჟარაძის „ქართული ენის აჭარული დიალექტისა (ლექსიკა)“ და სხვა ლექსიკონების მონაცემების) მიხედვით არის გაანალიზებული, ერთი მხრივ, სიტყვები, რომელთაც აჭარულში შექმნილი აქვთ გადატანითი მნიშვნელობა, და, მეორე მხრივ, ფიგურალური მნიშვნელობის სიტყვები. ლექსიკურ ერთეულთა ანალიზისას გათვალისწინებულია სალიტერატურო ენისა (ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის ბაზაზე) და სხვა კილოების მონაცემები. სიტყვის გადატანითსა და ფიგურალურ მნიშვნელობებს გამოვყოფთ როგორც სახელურ, ისე ზმნურ, აგრეთვე, შესიტყვებისა და ფრაზულ დონეზე:

ა. სახელები:

ბარტყი (ჩვეულებრივი მნიშვნელობის გარდა) 1. მოკლე ლარძაყინი, მაშველი ბჯენი, ბარჯი, ბარჯგი; 2. სიმინდის ძირის ამონაყარი (ნიჟარაძე 1971: 102) (შდრ. იბარტყა = იმატა – ავტ.).

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით: ბარტყი – 1. გარეული ფრინველის მართვე. დედა-ნიბლიამ მალე ბარტყეზი გამოჩეკა (თ. რაზიკ.)... ◊ ბარტყებს დააფრენს გაზრდილ ბარტყებს ბუდიდან ამოსხამს და ფრენას დააწყებინებს. დიდს სიხარულში იყო ჩიორა: ჩქარა დავაფრენ ჩემს ბარტყებსაო (ი. გოგებ.). || შვილ'ებ'ს გაზრდის და საკუთარ გზაზე დააყენებს.

2. ტანისამოსის გადანაკერში ჩაყენებული პატარა ნაჭერი განისა თუ ირიბის მისაცემად (სინონ. აზლუდი, ხიშტაკი). პერანგის ბარტყი. 3. ამონაყარი ხის (მცენარის) ძირიდან ან მთავარი შტოს გვერდიდან. ხეს ბარტყები მოაშორა. 4. «მოკლე ლარძაყინი, გადასაკიდელი, რომელიც სახლის სათავემდე არ უწევს» (ვ. ბერ.). კოჭის ბარტყი (<http://ena.ge/explanatory-online>. დამოწმება: 06.10.2020).

ბოლო ორი მნიშვნელობა შ. ნიჟარაძის ლექსიკონში გამოტანილია, როგორც გადატანითი მნიშვნელობა. იგივე მნიშვნელობები დასტურდება ქართულურშიც: „სახლს რომ დავხურავთ კუთხეებში, ოთხი ომუზს და ოთხი ბარტყს გაუკეთებთ, თითო ომუზს ოთხი ბარტყი უნდა“ (ქდკ, #3593, ქარელი, შინამრეწვ. მასალ., 1935, კორპ. გამოც. ავტ. რ. ლანდია: <http://www.corpora.co/#/corpus>. დამოწმება: 06.10.2020); „მზე რომ მოეკიდება აოტავს, ვერ ასწრაფავს პურს, ბარტყი რომ აქვს, ვერ ასწრაფავს“ (იქვე, #2099, ქარელი, შინამრეწვ. მასალ., 1936, კორპ. გამოც. ავტ. რ. ლანდია).

ქართული ენის ზოგიერთ კილოში მოცემულია ამ სიტყვის განსხვავებული მნიშვნელობებიც. მაგალითად, ფერეიდნულში ბარტყი ჰქვია არა მარტო ფრინველის, არამედ ცხოველების შვილებსაც. ფერეიდნულში არის: ჩიტის, ყორნის, ბარტყი... დათვის, ჯიხვის, ღორის, უხსენებლის ბარტყი. „გელია, გელის ბარტყია – ესებია ბიაბანის ჯანაყარი: დათი, დათის ბარტყი, გელის ბარტყი, ცურავის ბარტყი, თავის ბარტყი – წუწუნა, თავის წუწუნა“ (ქდკ, #2456, ფერეიდანი, დ. ჩხუბიანიშვილი, თ. უთურგაძე, ჯ. გიუნაშვილი, ფერეიდნული ტექსტების ხელნაწერი კოლექცია, 1998, კორპ. გამოც. ავტ. ლ. ბაკურაძე); ჯავახურში: „მინდორში რო გავიდა, ერთი ირმი ბარტყი აუძღვა წინ“ (ქდკ, #3865, ქილდა (ახალქალაქი), არ. მარტიროსოვი, ქართული ენის ჯავახური დიალექტი, 1984, კორპ. გამოც. ავტ. ნ. სურმავა); გ. ზედგინძის „ჯავახურ ლექსიკონში“ მოცემულია სხვა მნიშვნელობებიც, კერძოდ, ბარტყი არის: 1. მტრედის, მერცხლის, ფუტკრის და ზოგიერთ სხვათა მართვე. 2. ფუტკრის ნაყარი: „ეს სკა ჯერ ბარტყია, ამ წელს ავიყვანე“. 3. მცენარის ან მუწუკის ამონაყარი: „ერთი რო ამოვიდა მუწუკი, მერე ბარტყი მისცა და ხუთი-ექვსი გახდა“. 4. მასალის (ხის, ქვის) მცირე ნაჭერი. სიცარიელის შესავსებად: მასალის (ხის, ქვის) მცირე ნაჭერი. სიცარიელის შესავსებად: „მაგ ქვას ბარტყი დაუდე, რო არ იკორიკოს“ (გ. ზედგინძე, 2014: <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=28&t=416>. დამოწმება: 22.03.2021).

ფერეიდნულში არის ისეთი ზმნური ფორმა, როგორცაა ბარტყავს: „ესე გაზაფხულზე პირველად რო გამაძტან მინდორში, დაიწყობენ იმუშაონ. პირველათ დაამბარტყვენ, ის თავით ყეინი ბარტყაჟს და ესენი დოოდინ იმას, მოოლიან და იმ ფუტკრებმა გაფუვდენ და გამოიდენ. [აჰა, ის რომელიც ბარტყავს იმას ყეინი ჰქვია?] [ეზათ ყალანი] – ის ერთი თელ ემეჩი, ის ერთი ბარტყაჟს, მაგრამ უნდა უვლის ის თავით ბარტყეფს... იქ წახოლ, დაიწყოფ კედემ კერაზმა იმუშაოს და იმეტოს. [მუხტარ დარჩიაშვილი] – იმეტოს, ბარტყი გააჩინოს“ (ქდკ, #4109, მარტყოფი (ფერეიდანი), გ. ცოცანიძე,

მ.ბერიძე, რ. რამიშვილი, ლ. ბაკურაძე, ფერეიდნული ტექსტების ხელნაწერი კოლექცია, 2008, კორპ. გამოც. ავტორები: მ. ბერიძე, ლ. ბაკურაძე; გადატანით მატების, გამრავლების სემანტიკასთან არის დაკავშირებული ქართულში არსებული გამოთქმა იბარტყა. მაგალითად, ჯავახურში: (ფუტკარმა) ნაყარი მისცა, (მცენარემ) ამონაყარი გამოიღო; ბარტყი მისცა: „ჩვენებიენტ ფუტკარმა იბარტყა“ (გ. ზედგინძე, იქვე);

ყიყვი – ჩიყვი „ყიფი – ჩამოსული ყური“ (დ. ჩუბ.), დიდი ჩიყვი, ყიყვი (ვ. ბერ.)... ყიყვიანი 1. ჩიყვიანი; 2. გადატ. აჯამი, ხამი, გამოუცდელი, უნახავი, გაუწაფავი (ნიჟარაძე 1971: 373).

ჩიყვის მნიშვნელობით არის ყიყვი ზოგიერთ კილოში, მათ შორის, იმერულში, ჩვენებურების ქართულში (შ. ფუტკ.). გამონაკლისია ტაოური, სადაც იგი არის კუჭის მნიშვნელობით: „კუჭი ჰერსა ქვია აქა, მურღულში – ყიყვი“ (ქდკ. #1234, ფუტკარაძე: 1989);

ზოგიერთ კილოში ყიყვი გვხვდება სრულიად განსხვავებული სემანტიკით: ლიმფური ჯირვლების ტუბერკულოზი, თიადორა (ქდკ – ქართლური ლექსიკონი) = ღოკი (ქდკ – კახური ლექსიკონი. წყაროები: ქიზიყური ლექსიკონი სტ. მენტეშაშვილი) = აბრეშუმის ჭიის სენი (ქდკ – კახური ლექსიკონი: <http://www.corpora.co/#/dictionaries>. დამოწმება: 21.03.2021).

აჭარულის მსგავსი დამატებითი მნიშვნელობა (აჯამი, ხამი, გამოუცდელი, უნახავი, გაუწაფავი) სხვაგან (არც ქველ-სა და არც ქართული ენის სხვა კილოებში) არ დადასტურდა;

ბაწარი (პირდ. მნიშვნელობის გარდა) – საცალფეხო გზა, ბილიკი. ამ მნიშვნელობის სიტყვაა „გზაბაწარა“ (ნიჟარაძე 1971: 104). დამატებით მნიშვნელობას მოცემული დიალექტიზში იძენს კომპოზიტში, რომლის ერთ-ერთი კომპონენტია „გზა“, „ბაწარი“ კი – ატრიბუტული მსაზღვრელი;

ბიბილოები (ჩვეულებრივ მრავლობითში იხმარება) – გად. კაბის ბოლოს მოვლებული ნაოჭიანი არშია, წვრილნაკეცი (იქვე: 108);

ბოღმა (თურქ. boğma) – მსხვილფეხა ცხოველის ავადმყოფობა – პასტერელოზი. ბოღმა უეცრად ახრჩობდა პირუტყვს (იქვე: 111). ამავე მნიშვნელობით არის ბოღმა ინგილოურში: „ერ წელს აი დაღ, ემეღ, ყარაერაღ მოღდა თუ ბოღმა ეყუა – არ ვი, გაწყალდა, დედაღ ჰუტირა, დაიჯოცა ბუჰთუღმ. მღვღან კედემ ააშენეს. ზროხაღ, კისრამდინ ზროხაღ გოქონდა“ (ქდკ. #3241, ალიბეგლო (საინგილო / კახი), ინგილოური ტექსტების ხელნაწერი კოლექცია, 2005-2013, კორპ. გამოც. ავტორები: მ. ბერიძე, მ. ბარიხაშვილი). საანალიზო სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობა, რომელიც შემონახულია აჭარულსა და ინგილოურში, არ არის მითითებული ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში. სამაგიეროდ, მასში გვხვდება ისეთი ფიგურალური გამოთქმები, როგორიცაა: ◊ ბოღმით (ყელთამდე) საგსეა მეტად დაჯავრიანებულია... ◊ ბოღმა ყელში ებჯინება, ბოღმა ახრჩობს, ბოღმა ერევა ჯავრისაგან სული ეხუთება, იხრჩობა... ◊ ბოღმას

გულში იკლავს დარდს, ჯავრს მალავს, არ ამჟღავნებს... ◊ ბოლმა მოეშვება გულზე დარდი გაუვლის... ◊ ბოლმას გულში ჩაიხვევს ჯავრს ჩაირჩენს, სიავს დაიმახსოვრებს... ◊ ბოლმით გაგუდული ძალიან გაბრაზებული... ◊ ბოლმით ივსება ბრაზდება... ◊ ბოლმა უგუბდება... (<http://ena.ge/explanatory-online>. დამოწმება: 11.03.2021).

აჭარულში გადატანითი მნიშვნელობით დასტურდება თხზული სიტყვა დედაბრიქორწილაჲ, რაც ნიშნავს „...ნაძვის ხმელი წიწვებით, ბურბუშელათი და მისთ. აგიზგიზებას ცეცხლისას; ასეთ შემთხვევაში ჩვეულებრივ ცეცხლს ნაკლები ძალა აქვს, აკლია სიმბურვალე... ამ დედაბრიქორწილაზე რა გამათბობს!“ (ნიჟარაძე 1971: 177);

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით, მიმღეობური ფორმა აწუწუნებული არის ის, ვინც აწუწუნდა, ვინც ჩივილი და წუწუნი დაიწყო (<http://www.ena.ge/explanatory-online>. დამოწმება: 07.03.2021), აჭარულში კი აწუწუნებული გადატანითი მნიშვნელობით არის სურნელ-სანელებლით შეზავებული შეჭამანდი, გემრიელი საჭმელი: „სუფრაზე იმფერი აწუწუნებული მალახტო გამეიტანეს...“ (ნიჟარაძე 1971: 96). ამავე მნიშვნელობით, მაგრამ განსხვავებული შე- ზმნისწინით შეგვხვდა თურქეთელ ქართველთა, კერძოდ, ფაზარის ჰამიდიეს (თურქეთი, რიზე) ქობულეთელ მუჰაჯირთა შთამომავლების მეტყველებაში სიტყვაფორმა შეწუწუნებული (= კარგად შეზავებული – ავტ.): „სარმა შეწუწუნებული უნდა იყოს. ხორცი მეტი უნდა იყოს“ (სალინაძე... 2016: 22). ამ მნიშვნელობით აწუწუნებული ვერ დავადასტურებ ვერც ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონსა და ვერც დიალექტურ კორპუსში. საერთოდ არ შეგვხვდა სიტყვაფორმა შეწუწუნებული, სამაგიეროდ, იგივიპოვეთ ერთ-ერთ საიტზე: „...წვენის მომზადებამდე (ან სასმელების ნებისმიერი სხვა „შეწუწუნებული“ ვერსია) ვაშლები უნდა დაალაგოთ...“ (ვაშლის წვენის რეცეპტი: <https://master-opt.ru/ka/kak-otzhat-yablochnyi-zhmyh-bez-sokovyzhimalki-izgotovlenie.html>. დამოწმება: 07.03.2021).

ბატონიანი, დაბატონებული – დაკავშირებულია სახელთან ბატონი, რომელიც, პირდაპირი მნიშვნელობის გარდა, ნიშნავს პატრონს: „... ნეტად ამ ყანას ბატონი არ ყავს?“ (ნ. მარი, იმერხ. „რეიქნა ამ ცხენის ბატონი?“) (ნიჟარაძე 1971: 103). ბატონიანი, დაბატონებული, შ. ნიჟარაძის განმარტებით, ნიშნავს „ავი სულების“, ფერიების, ქაჯების მიერ დასადგურებულ, დაპატრონებულ ადგილს (ცრუმორწმ.). „ასეთ მიდამოებად მიჩნეულია დაუსახლებელი, გავერანებული, უკაცრიელი ადგილები... ცნობილია, ცრუმორწმუნეთა შეხედულებით, ვინც ბატონიან ადგილზე გაივლის, მას ან თვალი ეცემა, ან უჟმური აყვება, და ან, საერთოდ, რაიმე ხიფათს შეეყრება (შდრ. მასის დაპატრონებული)“ (იქვე);

ძირითადი მნიშვნელობის გარდა, მიმღეობური დახატული აჭარულში, ისევე როგორც, საერთოდ, ქართულში, გადატანით ნიშნავს ძალიან ლამაზს, კობტას, მშვენიერს, კეკლუცს... (ნიჟარაძე 1971: 176)... საინტერესოა,

რომ ფერეიდნელ ქართველთა მეტყველებაში სწორედ ამ მნიშვნელობით არის ეს სიტყვაფორმა ძალიან გავრცელებული. მაგალითად, ერთ ვრცელ ტექსტში (დაახლ. 6-7 გვ.) ვითარების გარემოება დახატულად (= ლამაზად) დასტურდება 31-ჯერ: დახატულად მამტა; ნეფეს წინდას შავიქმოდით, დახატულად ჩავდებდით ნეფეს ლაბასებჩი; ეს რანგი დახატულად დოოჭერია; ჩემ კუდი ეგე დახატულად ძივი დააკერა და მამცა; ეხლა ქი ქორწილი გოქ, დახატულად წავალთ; დახატულად დოოდახვენ; ეს ქალა ეგე შაიქნების თეთრი, დახატულად თეთრი და წითელი; ემეფს მამტანენ სახჩი, დახატულად დაარჩევენ... (ქდკ, #2456, ფერეიდანი, დ. ჩხუბიანიშვილი, თ. უთურგაიძე, ჯ. გიუნაშვილი, ფერეიდნული ტექსტების ხელნაწერი კოლექცია, 1998, კორპ. გამოც. ავტ. ლ. ბაკურაძე).

ბ. ზმნები:

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით: ამოხოცვა – ამოხოცავს. 1. სულ ერთიანად დახოცავს, – ამოჟღეტს, ამოწყვეტს; 2. ამო'სწმენდს, ამოუსუფთავებს (<http://www.ena.ge/explanatory-online>. დამოწმება: 16.10.2020).

საინტერესოა, რომ აჭარულში, პირდაპირი მნიშვნელობისა (განსაკ. პირველი მნიშვნელობის) და სხვა მნიშვნელობათა გარდა, ამოხოცვა ნიშნავს ამოშლას: სიიდან ამოხოცვა = სიიდან ამოშლა (წაშლა). „კიდო რომ გააცდინო, იცოდე, ამოგხოცავ სიიდან“ (ნიჟარაძე 1971: 88);

აჯინჭერა – ბალნის აშლა (შიშისგან) გად. ცუდ გუნებაზე დადგომა მოსალოდნელი უბედურების (ავადმყოფობა, ხიფათი...) წინათგრძობისას. „ისე ამჯინჭერა, რომ მეშინია, მამაშენს ა`ფერი მუ`ვდს“ (შდრ. თ. და ბაჩ. აჭინჭრვა) (იქვე: 99);

მოღორება, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით, არის „სახელი მოღორებს ზმნის მოქმედებისა, – მოტყუება, შეცდენა“ (<http://www.ena.ge/explanatory-online>. დამოწმება: 16.10.2020).

მოღორება შ. ნიჟარაძის განმარტებით, აჭარულში არის „ოხრად ქცევა (რისამე მოოხრება, განადგურება, გაჩანაგება, გაფუჭება. „ხომ გითხარ, მაგის ხელში მოღორდება, გულერთათ არ მოკიდებს ხელს-მეთქინ!“ (შდრ. გლ.). მიმღობა: მოღორებული მოოხრებული, განადგურებული, გაჩანაგებული, გაფუჭებული“ (ნიჟარაძე 1971: 269). ავტორი არ მიუთითებს, რომ ეს მნიშვნელობა გადატანითია.

გადატანითი მნიშვნელობით დასტურდება აჭარულში ჭამ (> ჭმ) ძირის ზმნები:

აჭამიებს – გად. ქავილი აქვს ატეხილი, ექავება, ეფხანება (ნიჟარაძე 1971: 96);

მეიჭმება – გად. მწირი გახდება, გამოიფიტება (ნიადაგი) (იქვე: 250);

ენის ფლობას, კარგ მეტყველებას გამოხატავს გადატანით კნაჭავს ზმნა სხვა მნიშვნელობებთან ერთად:

კნაჭვა – 1. მაკრატლით ჭრა, კვეცა, მოკლება თმის, || პარსვა (შდრ. საბა);

2. შემოჭრა ტოტემისა; 3. გად. კარგად დაუფლება ენისა, კარგი მეტყველება. „იმფერი რუსული იცის, რომ კნაჭავს პირდაპირ“ (ნიჟარაძე 1971: 228);
 წამოროშვა, უადგილო ადგილას რაიმეს თქმა გადმოიცემა ზმნებით:
 დაამღერებს – გად. წამოროშავს, წამოაყრანტალებს, დაფქვავს (სისულელეებს), – წამოროხავს (იქვე: 152);
 დააშუშვებს – გად. დაყაჭავს, დაკაკლავს, წამოროშავს, წამოაყრანტალებს (სისულელეს რასმე) „ისე შუ-ჩინდენ, რომ ბოლოს ამ ბაღანამ ქი არ დააშუშვა ყველამფერი!“ (იქვე);
 გაკოტრება-გალატაკებას გამოხატავს გამოთქმები:
 გამოწისქვილება – გად. სურსათ-სანოვავის, ჭირნახულის გამოლევა, ოჯახის გამოცარიელება (ნიჟარაძე 1971: 130); საინტერესოა ამავე ძირის, ოღონდ სრულიად განსხვავებული სემანტიკის მქონე მი- ზმნისწინიანი მიწისქვილება: მიწისქვილებს გად. მიბეგვავს, მიბეჟავს (იქვე: 254);
 გამოჭურჭლვა – გად. დაცვა, გაკოტრება, გალატაკება, გაჩანაგება. „მასე რაფერ გამეიჭურჭლა მაი უბედური, კატა არ გუ-ძლება სახში“ (იქვე);
 გამოჭუჭვა – გამოლაგება გად. გამოცარიელება (სურსათისა ოჯახში) (იქვე);
 თამბაქოს მოწევის (სიგარეტის გაბოლების) გამომხატველი ფორმები:
 გამტვერება – გად. პაპიროსის მოწევა, გაბოლება; 2. მაგრად მოთოვა. თოვლის მტვერის დაყენება, ქარბუქი (ნიჟარაძე 1971: 131);
 გაფუტება – ფუტის (ბოლის) გამოშვება. გად. თამბაქოს მოწევა, გაბოლება (იქვე: 137);
 გუნისლებს – გად. ფიგ. მოსწევს (თუთუნს, პაპიროსს) და ნისლივით გაუშვებს კვამლს, გაბოლებს (იქვე: 151);
 გ. შესიტყვებები, ფრაზები:
 ბზიკის ბუდე – გად. ფიცხი, ცხარი; ანჩხლი, კაპასი, ჭინჭყლიანი. „რა ყოფილა მაი ბზიკი[ს] ბუდე, ყველამფერზე ფიცხობს“ (ნიჟარაძე 1971: 107);
 ბლი[ს] წვერზე – ბლი[ს] წვერზეა გასული გად. ვერ ერკვევა, ვერ გარკვეულა; სხვას ფიქრობს, სხვაზე ფიქრობს. „შენ ხაბერი არ გაქ, ბლიწვერზე ხარ!“ (შდრ. სახ. ხატ. ტყემალზე ზის) (იქვე: 109);
 ბოლოკის ტყავი – გად. ვისიმე მოტყუების, იმედის გაცრუების, გაბიაბრუების, გაპამპულავეების მისანიშნებელი გამოთქმა, ხბოს თავი, ხვიშტი. „რა შეხდა და... ბოლოკის ტყავი“ (შდრ. ტაბუხისთავი) (იქვე: 110), შდრ. მსგავს კონტექსტში გამოთქმა ვირის თავ-ფეხი (ავტ.);
 დაბადებული კაცი – გად. არც ერთი ადამიანი, არავინ. აჭარულში ამბობენ უარყოფითი ნაცვალსახელის მნიშვნელობით უარყოფით წინადადებაში: „ხენწიფემ გასცა გამკარქულობა, რომ ორმოც დღეს დაბადებულმა კაცმა ახლოს არ უნდა გიეკაროსო“ (ნიჟარაძე 1971: 152). ანალოგიური მნიშვნელობით გვხვდება კილოებში არაკაცი (= არავინ). ეს სემანტიკა მითითებულია ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონშიც: „სიჩუმე იყო, არაკაცს არ ამოუღია ხმა“ (ჭ. ამირეჯ.) (<http://ena.ge/explanatory->

online. დამოწმება: 17.03.2021). ძირითადად კი არაკაცი ნიშნავს კაცად არჩასაგდებს, კაცებში გამოწვევტილს; უვარგისს, უკეთურ ვინმეს (იქვე).

აჭარულში არის გამოთქმა გამფრინვალე ფრინველი (ნიჟარაძე 1971: 132). მსგავსი მნიშვნელობით გვხვდება გამფრინვალე გურულში: გამფრინვალე ჩიტი – საფრენად მომზადებული (ქდკ, გ. შარაშიძე, გურული ლექსიკონი: <http://corpora.co/#/dictionaries>. დამოწმება: 10.02.2021).

იმერულში გამფრინვალე გადატანითი მნიშვნელობით ითქმის ქალის მიმართაც: გამფრინვალე ქალი – ქალი დაოსტატებული სამიჯნურო საქმეებში (უკლება 2010: 37); ქვემოიმერულში არის გამოთქმა გამფრინვალე ტურა, რაც გადატანით ნიშნავს ჯადოქარს: „უბედური გამფრინვალე ტურაა, გო, რა მოკლავს მაგას, ორასწლიანია“ (ქდკ, ნ. შარაშენიძე, საჩინოური ქართული, ქვემოიმერული ლექსიკონი: <http://corpora.co/#/dictionaries>. დამოწმება: 05.03.2021).

სიტყვაფორმა გამფრინვალე ვერ დავადასტურეთ ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში. გამოთქმები – გამფრინვალე ფრინველი, გამფრინვალე ქალი – არ არის შეტანილი არც ქართულ დიალექტურ კორპუსში.

დაჩაგვრა-შევიწროების გამომხატველია გამოთქმა გიდლის კუნჭული – გიდლის კონუსისებურად დაბოლოებული ვიწრო ნერჩი (ნ.); გად. ფიგ. პატარა, შეუმჩნეველი (ადგილი). „შემამიწროვეს, შემამიწროვეს და ბოლოს ერთ გიდლი[ს] კუნჭულოში მიმახვეტეს“ (მიმაგდეს) (ნიჟარაძე 1971: 146);

წამოროშვას, უადგილოდ ლაპარაკს გამოხატავს ზმნური შესიტყვება: გუდის წახსნა გად. წამოროშვა, წამოროხვა, წამოყრანტალება, წამოცდენა, დაფქვა (იქვე: 149);

გაჯიუტება-გაჯიქების სემანტიკაა ფრაზაში: გაკნაჭულ ვირზე შეყდომა გად. დაჟინება, ახირებულობა, გაჯიქება, გაჯიუტება. „თუ დეიჩემა რამე, ხომ ვეღარ გადაათქმიებ, შეყდება გაკნაჭულ ვირზე“ (შდრ. ბერ. ვირზე შეყდომა, ფეხის მისობა) (ნიჟარაძე 1971: 124);

გულზე გადაკაფვა გადატანით ნიშნავს ყელის ჩაწმენდას მაწვნით, მარახოშითა და მისთ. (ცხიმეულის ჭამის შემდეგ): „ქალო, დამისხი ცოტა ჩალხამა, გულზე გადამკაფავს“ (იქვე: 150);

აჭარაში, ქობულეთელთა მეტყველებაში დავადასტურეთ რამდენიმე საინტერესო გამოთქმა. ასეთია, მაგალითად: სუფრის მორთვა = სუფრის გაწყობა, გაშლა. „მორთე სუფრა!“ (გ. წერეთელი, ქობულეთი, 2014 წ.). ქართულში მორთვა მიემართება როგორც სულიერ, ისე უსულო საგნებს. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით: მორთვა – მორთვა-მოკაზმვა; მოწყობა. ოთახის მორთვა – კლუბის მორთვა – ტრიბუნის მორთვა || გამოწყობა. პატარძლის მორთვა... ნაძვის ხის მორთვა... (<http://www.ena.ge/explanatory-online>. დამოწმება: 12.08.2020).

აღნიშნულმა გამოთქმამ მოგვავონა ფაზარის ჰამიდიეში გაგონილი ფრაზა: სახლები მოვრთეთ. ჰამიდიეში გადასახლებულ ქობულეთელ მუჰაჯირთა შთამომავლების მეტყველებაში სახლის მორთვა სახლის გა(მო)წყობას, ავეჯით შევსებას ნიშნავს: „ეს სახლი მე და ჩემმა ქმარმა ავაშენეთ, მე მოვ(რ)თე, ყველაფერი ისტამბულიდან მოვზიდე“ (ჰ. ფასიოლლუ). შესიტყვება სახლის მორთვა სემანტიკურად თითქოს უტოლდება ოთახის მორთვას, მაგრამ უფრო ფართო მნიშვნელობის მქონეა და სხვაგან თითქმის არ გვხვდება (საღინაძე... 2020: 172).

ქობულეთელთა მეტყველებაში წავაწყდით, აგრეთვე, გამოთქმას სამაშალაჰოდ გამოიყურები (ფ. კალანდაძე, ქობულეთი, 2020 წ. აგვ.). შ.ნიჟარაძის განმარტებით, „მაშალლა (არაბ.) შორისდ. თვალი არ ეცეს, ჯვარი სწერია; ყოჩაღ! ვაშა! ბარაქალა! აფერუმ!“ (ნიჟარაძე 1971: 69, 246). ამავე სემანტიკით არის გავრცელებული მაშალლა (თურქ. maşallah) თურქულში, რისი გავლენის კვალიც უნდა იყოს ასახული მოწონების შექების გამომხატველ გამოთქმაში სამაშალაჰოდ გამოიყურები.

დასკვნის სახით უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენს საანალიზო მასალაში დადასტურებული ზოგიერთი სიტყვაფორმა და შესიტყვება ან საერთოდ არ გვხვდება (მაგალითად, შეწუწუნებული...), ან აჭარულისთვის დამახასიათებელი გადატანითი თუ ფიგურალური მნიშვნელობით არ არის არც ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში და არც დიალექტურ კორპუსში. აქედან გამომდინარე, ქართული სალექსიკონო სივრცისთვის ჩვენ მიერ გაანალიზებული მასალის გათვალისწინება მიზანშეწონილად მიგვაჩნია.

გამოყენებული ლიტერატურა

ნიჟარაძე 1971: ნიჟარაძე შ., ქართული ენის აჭარული დიალექტი (ლექსიკა). ბათუმი, 1971.

საღინაძე... 2016: საღინაძე რ., კიკვაძე მ., მუჰაჯირ ქართველთა შთამომავლები ფაზარის ჰამიდიეში (ყოფა და ენობრივი სიტუაცია), გელათის მეცნიერებათა აკადემიის კრებული. თბილისი, 2016.

საღინაძე... 2020: საღინაძე რ., კიკვაძე მ., ხატოვანი გამოთქმები და ფრაზეოლოგიური შესიტყვებები ფაზარის ჰამიდიეს ქართულში: საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის რეგიონული სამეცნიერო ცენტრი, შრომები, VI. ბათუმი, 2020.

უკლება 2010: უკლება ლ., იმერული დიალექტის სალექსიკონო მასალა. თბილისი, 2010.

ელექტრონული რესურსები

ზედგინიძე 2014: ზედგინიძე გ., „ჯავახური ლექსიკონი“, გამომცემლობა „საუნჯე“, თბილისი, 2014: <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=28&t=416>

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი (ქეგლ): <http://www.ena.ge/explanatory-online>

ქართული ენის დიალექტური კორპუსი (ქდკ): <http://www.corpora.co/#/corpus>
<http://www.corpora.co/#/dictionaries>

<https://master-opt.ru/ka/kak-otzhat-yablochnyi-zhmyh-bez-sokovyzhimalki-izgotovlenie.html>).

აჭარის სტამბა

ACHARA PUBLISHING HOUSE

მადინა უგლავა-ჯინჯიხაძე

ილია ჭავჭავაძის ქუთაისის საჯარო ბიბლიოთეკა
საქართველო, ქუთაისი

Madina Uglava-Jinjikhadze

Ilia Chavchavadze Kutaisi Public Library
Georgia, Kutaisi

ABSTRACT

The history of the publishing house in Achara seems interesting to us. After Batumi was taken back to Georgia by Russia, the affairs of the publishing houses and work developed rapidly.

According to Zakaria Chichinadze, the first Russian-Georgian publishing house was established in 1880 by Alexandre Makharadze.

In 1904 Kotsia Tavartkiladze established the publishing house “Imedi”.

In 1910 Niko (Nestor) Khvingia and Vakhtang Chantladze opened their publishing house.

The first published book was printed in 1881 in Batumi,

The first periodical editions were published in the beginning of the 20th century.

The first and the most significant edition was published in 1899 by the brothers - Tavartkiladzes. It was a colored and expensive edition of Shota Rustaveli’s “Knight in the Panther’s skin”.

The best thing to be proud of is publishing the first printed constitution of Georgia in Batumi and particularly in Khviangia’s publishing house.

After establishing the Soviet regime the republican newspapers were printed since 1921 “Soviet Achara” and “Sovetskaya Adjaria”, also since 1967 “Moriak Gruzii” in Russian language and some regional newspapers; The literature and fiction and social-political journal “Chorokhi” - the publishing organ of Achara branch of the Georgia’s writers Union is published since 1958 year.

In 1921 the publishing house “Sabchota Achara” [the Soviet Achara] was also established.

საკვანძო სიტყვები: წიგნიერება, წიგნების გადაწერა, სტამბები, აჭარის სტამბა, ალექსანდრე მახარაძე, კოწია თავართქილაძე, ხელადის სტამბა, ბათუმი.

Keywords: Literacy, book copy, publishing houses, Achara Publishing house, Alexander Makharadze, Kotsia Tavartkiladze, Kheladze Publishing house, Batumi

აჭარის წიგნიერების ფესვები შორიდან მოდის. ფეოდალურ ხანაში მისი კულტურა მაღალ დონეზე იდგა. კარგად იყო განვითარებული წიგნიერება და წიგნების გადაწერა. ტბელ აბუსერიძის (1190-1240) მშობლიურ კუთხეში ეს გასაკვირიც არ უნდა იყოს. შემდგომში ეს საქმიანობა ღირსეულად გააგრძელა აჭარის სტამბამ.

ზაქარია ჭიჭინაძის ცნობით, პირველი რუსულ-ქართული სტამბა 1880 წელს გაიხსნა ალექსანდრე მახარაძის მიერ. „ამ სტამბის გახსნის დროს ბათუმი რუსთაგან ახალი აღებული იყო და ამიტომ ბათუმში სტამბის გახსნა იმ დროს სამაგალითო იყო ალ. მახარაძისაგან“ (ჭიჭინაძე 1900: 114). ისევ ზაქარია ჭიჭინაძის ცნობით, 1878 წელს, როცა „ოსმალეთის საქართველოს ერთი ნაწილი რუსეთის საქართველოს შემოუერთდა“, თბილისელმა სტეფანე მელიქიშვილმა, სერგეი მესხის ცოლისძმასთან ერთად, გახსნა სტამბა ბათუმში, მაგრამ რაკი მესტამბეები ბათუმში არ ცხოვრობდნენ, საქმე შეფერხდა. მათ სტამბა მიყიდეს ალექსანდრე მახარაძეს, რომელიც იქვე ცხოვრობდა და საქმეც კარგად იცოდა. სწორედ ეს სტამბა არის პირველი სტამბა ბათუმში. ქართულ ენაზე აქ მხოლოდ განცხადებები იბეჭდებოდა, რადგან რუსულ და უცხო ენაზე ბეჭდვას დიდი შრომა სჭირდებოდა და ქართულისთვის დრო არ რჩებოდათ. ამ სტამბაში თავადმა ვაჩნაძემ, ქართველმა სამხედრო პირმა, დაიწყო რუსული გაზეთის გამოცემა. ასე რომ, მახარაძის სტამბას ქართული საქმე არ გაუკეთებია, მაგრამ მაინც დიდია მისი დამსახურება ბათუმის ისტორიაში, რადგან მან გზა გაუხსნა სტამბა-ლითოგრაფიის საქმის განვითარებას აჭარაში.

ამის შემდეგ, 1904 წელს, კოწია თავართქილაძემ გახსნა სტამბა „იმედი“ ბათუმში და ქართული წიგნების ბეჭდვაც დაიწყო. წიგნების გამომცემელმა ამხანაგობამ „გლეხმა“ პირველად ბათუმში ამ სტამბაში დაიწყო გამომცემლობა (ჭიჭინაძე 1900: 520). 1906 წელს, ფინანსური გაჭირვების გამო, კოწია თავართქილაძემ სტამბა თბილისში გადაიტანა.

1910 წელს ნიკო (ნესტორ) ხვინგია და ვახტანგ ჩანტლაძემ გახსნეს სტამბა. მათ კარგად იცოდნენ ეს საქმე და ქართულ წიგნებთან ერთად გაზეთების გამოცემასაც უწყობდნენ ხელს. 1913 წელს მოხდა დიდი ტრაგედია: ალექსანდრე მახარაძემ მოკლა ვახტანგ ჩანტლაძე, რის გამოც მას 12-წლიანი კატორღა მიუსაჯეს. მას შემდეგ ხვინგია მარტო უძღვებოდა საქმეს. ამ პიროვნების დახმარებით დაიწყო ბათუმში ყოველდღიური ქართული გაზეთის გამოცემა სპირიდონ ჭელიძემ. ნიკო ამ გაზეთში ხშირად აქვეყნებდა წერილებს.

მე-19 საუკუნის დასასრულსა და მე-20 საუკუნის დასაწყისში ბათუმში მრავალი სტამბა გაიხსნა. მე-20 საუკუნის დასაწყისში პირველი პერიოდული გამოცემებიც გამოჩნდა. გამოდიოდა გაზეთები: „შიკრიკი“ (1907-1908), „ბათუმის გაზეთი“ (1911-1914), „სამუსლიმანო საქართველო“ (1919-1921) (ქსე 1981: 332). ამავე პერიოდში, ისევე როგორც მთელ საქართველოში, ძალიან აქტიური იყო სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია და 1901 წლის ნოემბერში, რსდმპ თბილისის კომიტეტის დავალებით, ი. სტალინმა, მოწინავე მუშების დახმარებით, ბათუმში შექმნა და განამტკიცა სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციები და დააარსა არალეგალური სტამბა (ქსე 1981: 332).

ბათუმში პირველი ნაბეჭდი წიგნი გამოიცა 1881 წელს – „Морское купанье в Батуми“, პირველი ნაბეჭდი ქართული წიგნი 1889 წელს – „ახალი სახალხო ლექსები სედლოზზედ, სალდათობაზედ და ჯიბის ფულზედ“ (შედგენილი მღვდლის შვილის გერასიმე თევზაძისაგან). 1899 წელს ძმებმა თავართქილაძეებმა დაბეჭდეს შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“ ფერადი ბეჭდვით, ძვირადღირებული გამოცემა (<https://www.bsu.edu.ge/sub-20/page/3-240/index.html>). ეს იყო პირველი უმნიშვნელოვანესი გამოცემა აჭარაში.

ხელაძის სტამბაში, რომელიც 1890 წლიდან არსებობდა ბათუმში, პირველად ქართულ ენაზე დაიბეჭდა ჰიუგოს „პარიზის ღვთისმშობლის ტაძარი“ და რუსულად დაისტამბა პუშკინის „რუსლანი და ლუდმილა“.

ყველაზე საამაყო კი, რაც ბათუმს და კონკრეტულად ხვინგას სტამბას აქვს, არის ის, რომ აქ დაიბეჭდა საქართველოს პირველი კონსტიტუცია. ამ დროს წითელი არმია უკვე თბილისის მისადგომებთან იდგა, ხოლო დამფუძნებელთა საბჭოს წევრების დიდი ნაწილი დასავლეთ საქართველოში იყო წასული. მთავრობას რომ უფლებამოსილება მინიჭებოდა, საქართველო წარმოედგინა და მისი ინტერესები დაეცვა, კონსტიტუცია დაჩქარებული წესით დაბეჭდეს. გამოცემის ზუსტი თარიღი უცნობია, მაგრამ, სავარაუდოდ, 1921 წელს უნდა იყოს დაბეჭდილი. ნესტორ ხვინგია არც ერთი პარტიის წევრი არ იყო, მაგრამ იყო სოციალ-დემოკრატებთან დაახლოებული პირი, ამიტომ არჩევანი მასზე შეაჩერეს და მან 100 ცალი კონსტიტუცია უფასოდ დაბეჭდა (<https://batumelebi.netgazeti.ge/news/36565>).

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ გამოდის რესპუბლიკური გაზეთები: „საბჭოთა აჭარა“ და „სოვეტსკაია ადჟარია“ 1921 წლიდან – „მორიაკ გრუზი“ (1967 წლიდან, რუსულ ენაზე), რაიონული გაზეთები. 1958 წლიდან გამოდის საქართველოს მწერალთა კავშირის აჭარის განყოფილების ლიტერატურულ-მხატვრული და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ჟურნალი „ჭოროხი“ (ქსე 1981: 332).

გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარაც“ 1921 წელს დააარსდა და ის ყოველწლიურად 60-ზე მეტი დასახელების წიგნს ბეჭდავდა, საერთო ტირაჟთ 200 000. გამომცემლობის პოლიგრაფიის ბაზა იყო ბათუმის №9 სტამბა (https://ka.wikipedia.org/wiki/საბჭოთა_აჭარა). ამ გამომცემლობაში

დაიბეჭდა კლასიკოსთა არაერთი ნაწარმოები, რომლებიც, იმ დროისთვის არსებული წიგნების დეფიციტის პირობებში, ხელმისაწვდომი იყო ყველა მოქალაქისათვის.

დასასრულ, სიამაყით აღვნიშნავ, რომ ქუთაისის ილია ჭავჭავაძის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკის იშვიათ გამოცემათა და რესტავრაციის განყოფილებაში დაცულია ბათუმში გამოცემული უნიკალური წიგნები:

1. ხუსკივაძე, „ეკატერინე ბატონიშვილი“, 1895 წელი, ბათომი.
2. ქვარიანი, „ევროპის მეაზრემეობა“, 1901 წელი, ბათომი.
3. რუბკინი, „მარჯნები და ადამიანები“, 1906 წელი, ბათომი.
4. კლდიაშვილი, მოთხრობები, 1911 წელი, ბათომი.
5. ჰიუგო, „მხიარული ცხოვრება“, 1911 წელი, ბათომი.
6. ზ. ჭიჭინაძე „ისტორია ოსმალეთს ყოფისა“, 1912 წელი, ბათომი.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

ჭიჭინაძე 1900: ჭიჭინაძე ზ., ისტორია ქართული სტამბისა და წიგნების ბეჭდვისა 1926-1900. სტამბა ექ. ივ ხელაძისა. თბილისი, 1900.

ჭიჭინაძე 1913: ჭიჭინაძე ზ., ქართული სტამბები 1926-1916, სტამბა „განათლება“ დ. ლ. პიტნავასი. თბილისი, 1913.

ქსე 1981: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, თბილისი, 1981.

ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი-საგამომცემლო საქმის ისტორიის ფურცლებიდან: <https://www.bsu.edu.ge/sub-20/page/3-240/index.html>

ანანიძე: რატომ დაიბეჭდა საქართველოს პირველი კონსტიტუცია ბათუმში. [https://batumelebi.netgazeti.ge/news/36565\(21.02.2016\)](https://batumelebi.netgazeti.ge/news/36565(21.02.2016)).

**მარეთის ხეობის (ზემო აჭარა)
ისტორიული გზებისა და ტოპონიმიისათვის
/თედო სახოკიას კვლადგეული/**

**FOR THE HISTORICAL WAYS AND PLACE-NAME STUDIES
OF MARETI RAVINE
(UPPER ACHARA)**

ტარიელ ფუტკარაძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის
სახელობის ქართული უნივერსიტეტი
საქართველო

Tariel Putkaradze

Akaki Tsereteli State University
St. Andrew the First-Called Georgian University
Georgia

ABSTRACT

The great public figure, ethnographer, writer, and translator Tedo Sakhokia, during a trip to Upper Adjara in August 1897, spent the first night after Khulo with others in Furtio (in the family of Kadi Efendi Beridze; p. 261); The second night - in Oladauri (in the family of Emin Efendi Kartsivadze; p. 266) 1. Passengers departed from Oladauri to Chirukha in 1 day; Passed villages: Oladauri, Makhalaketi (Makhalakidzes), Shubani, Tomasheti, Darchidzes, Tselati. Then, through Tokhauri and Guzlieti, they went up to Chirukh, on one side of which were the agars of the Shubani community (Adjarans), and on the other side were the Jinales (Shavshelis). Here, they spent the third night in one of the ravines of Chirukhi-Jinali.

The great ethnographer, lexicographer, and public figure Tedo Sakhokia and his companions moved from Chirukhi (and not - Matskvalti pastures!) To Skhalta gorge; On the way, they saw two beautiful lakes (Shratiani Lake and Karagoli) and spent three nights (fourth, fifth and sixth) at the Khimshiashvilis' summer cottage in Sarichair (p. 278).

On the last day, they visited the beauty of Skhalta gorge - Khikhani and spent the seventh night at the Khimshiashvili bar cottage - Kochaki (p. 288). On the eighth day t. Sakhokia recorded ethnographic material and stayed in Khikhadziri for the eighth night (p. 202). Sakhokia arrived in Skhalta via Kvatia; And from there to Tago, where he spent the ninth night.

On the tenth day, he returned to Khulo (cf. T. Sakhokia writes on page 305 that it took him a week to travel from Khulo to Khulo; in fact, it took him 10 days to travel from Khulo to Khulo). From these 10 days, the travelers spent only 2 days on the very interesting road from Oladauri to Sarichaira. During this period, T. Sakhokia did not have time at all to record ethnographic and onomastic material (for example, he had time to make scientific records in Furtio, Oladauri, Sarichair, Khikhadziri ... where he stayed for a few days, or even spent 1 night with his family).

საკვანძო სიტყვები: აჭარა, თედო სახოკია, შუახევი, შუბანი, ჩირუხი, მარეთი.

Keywords: Adjara, Tedo Sakhokia, Shuakhevi, Shubani, Chirukhi, Mareti.

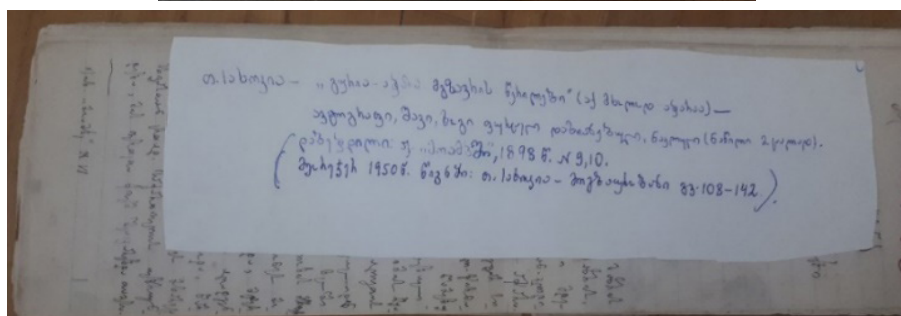
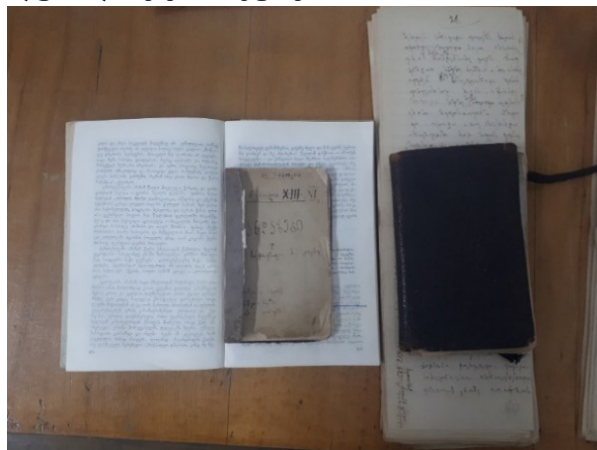
ოდითგანვე რთულ გეოპოლიტიკურ ველში მცხოვრები მცირერიცხოვანი, თუმცა გამოკვეთილი ინდივიდუალობის მქონე ქართველი ერის 35-საუკუნოვანი ისტორია (კოლხას მეფე აიეტიდან დღემდე) შექმნა ძლიერი პიროვნებების მიერ ორგანიზებულმა უწყვეტმა თავდაცვითმა ომებმა და დაუღალავმა კულტურულ-საგანმანათლებლო ღვაწლმა. ჩვენი ერის ისტორიაში ერთ-ერთი ასეთი ღირსეული პიროვნებაა საზოგადო მოღვაწე, მწერალი, მთარგმნელი, ეთნოგრაფი, პუბლიცისტი თედო სახოკია.

საქართველოს ისტორიული კუთხეების შესწავლაზე, ზოგადად, საქართველოს ისტორიისა და კულტურის წარმოჩენაზე ორიენტირებულ ჟურნალ „მოამბე“¹ მესვეურებთან შეთანხმებით 1897 წლის ივლის-აგვისტოში, 29 წლის თედო სახოკიამ, ეთნოგრაფიული და ონომასტიკური მასალის ჩასაწერად იმოგზაურა გურიასა და აჭარაში. საკუთრივ ზემო

¹ „მოამბე“ – 1894-1905 წლებში თბილისში გამოცემული ქართულენოვანი ყოველთვიური საზოგადოებრივ-პოლიტიკური, სამეცნიერო და ლიტერატურული ჟურნალი. ჟურნალის რედაქტორი იყო ალექსანდრე ჭყონია (ორი ნომრის დროებითი რედაქტორი იყო ალექსანდრე ჯაბადარი). ჟურნალს აფინანსებდა გამომცემელი: ნიკოლოზ ზესარიონის ძე ლოღობერიძე (ისტორიკოსი, ქუთაისის საადგილმამულო ბანკის მმართველი. მან თავისი ქონების დიდი ნაწილი დაუტოვა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ და საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებებს). ჟურნალს ჰქონდა შვიდი განყოფილება: „ორიგინალი კაზმული მწერლობა, ლექსები და ხალხური სიტყვიერება“ (1), „ნათარგმნი კაზმული მწერლობა, ლექსები და ხალხური სიტყვიერება“ (2); „ისტორია, არქეოლოგია, მწერლობის ისტორია, ბიოგრაფია და ნეკრელოგი“ (3); „კრიტიკა, ბიბლიოგრაფია, სალიტერატურო მიმოხილვა და საბაასო“ (4); „ეთნოგრაფია, ლინგვისტიკა, მოგზაურობა“ (5); „ფილოსოფია, მეცნიერება, საერო განათლება, მეურნეობა, ექიმობა“ (6); „პუბლიცისტიკა, ეკონომიკა, კანონმდებლობა და პოლიტიკა“ (7). „მოგზავრის შენიშვნების“ („მოგზავრის ჩანაწერების“) ზოგადი სახელით სწორედ მე-5 განყოფილებაშია დაბეჭდილი: ლადო აღნიაშვილის „სპარსეთი და იქაური ქართველები“, ივანე ბექურაულის „ტბათანიდან წოვათამდე“, თედო სახოკიას ათეულობით წერილი საქართველოს კუთხეების შესახებ, ნიკო ჯანაშიას წერილები აფხაზეზის/აფხაზეთის შესახებ და სხვ. ასევე, ივანე მარგიანის, გრიგოლ ყიფშიძის, პეტრე ჭარაიას და სხვათა საინტერესო წერილები ქართველური ენობივი სამყაროს შესახებ; იხ.: „მოამბე“, 1904, #1 <http://dspace.gela.org.ge/bitstream/123456789/5624/1/moambe%201-1904.pdf>

აჭარა მოიარა 1897 წლის 1 აგვისტოდან 24 აგვისტომდე პერიოდში², აქედან მხოლოდ ერთი დღე იყო შუბნის თემის ტერიტორიაზე. ეს ერთი დღეც ფაქტობრივად მოუწია ოლადაურიდან (მდინარე ჩირუხისწყლის ხეობის შუა წელში არსებული სოფელი) ალპურ საძოვრებამდე 30-კილომეტრიანი გზის გავლას. მიუხედავად ამისა, მის მიერ 123 წლის წინ ჩაწერილი მასალა მეტად ფასეულია. დაზუსტებას ითხოვს მხოლოდ ცალკეული საკითხები; პირველ რიგში, რამდენიმე ადგილის სახელის (ტოპონიმის) ლოკალიზაცია. გურია-აჭარაში მოგზაურობისას მკვლევარი პატარა უბის წიგნაკში ფანქრით იწერდა ეთნოგრაფიულ/ონომასტიკურ მონაცემებს (ჩაწერის დრო, პუნქტებს შორის სავარაუდო მანძილი, მასპინძელი/რესპონდენტი, ადგილობრივი ყოფის მახასიათებლები, ონომასტიკა...). თავის ჩანაწერებს თ. სახოკია ერთგან „დღიურს“ უწოდებს³, „უბის წიგნაკის“ ჩანაწერების საფუძველზე ცნობილი ერთნოგრაფი წლების განმავლობაში ქმნიდა სამეცნიერო ხასიათის გამოკვლევებს აჭარა-გურიის შესახებ და, რედაქტორთან შეთანხმებისამებრ, დროულად ბეჭდავდა ჟურნალ „მოამბეში“. თედო სახოკიას ხელისგულის ხელა „უბის წიგნაკები“ მეღნიით შესრულებული ხელნაწერებისა და 1985 წელს გამოქვეყნებული წიგნის ფონზე ვიზუალურად ასე გამოიყურება:

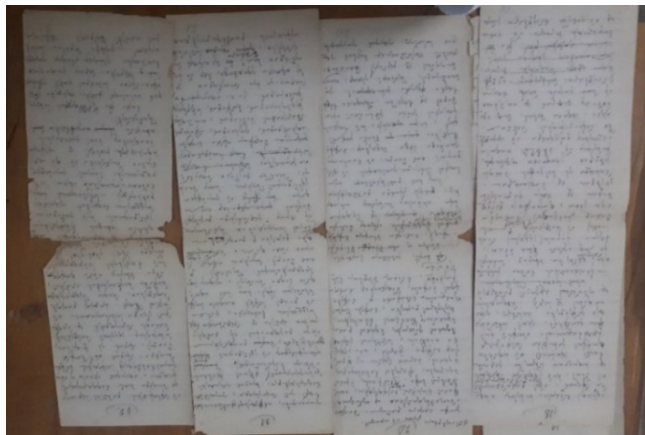
² თ. სახოკია, მოგზაურობანი, თბ., 1985, გვ. 170, 310.

³ თ. სახოკია ერთგან საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ უბის წიგნაკში მასალას იწერს ფანქრით. 1985 წელს გამოქვეყნებული წიგნის 151-ე გვერდზე უბის წიგნაკის ჩანაწერებს „დღიურს“ უწოდებს.

უბის წიგნაკში 1997 წლის აგვისტოს დასაწყისში გაკეთებული ჩანაწერების საფუძველზე, თ. სახოკიამ ზემო აჭარის ერთი მხარის – ზორტიყელისა (ალპური აგარები) და ღორჯომის ხეობის – შესახებ პირველი ვრცელი ეთნოგრაფიული ხასიათის გამოკვლევა დაწერა 1897 წლის დეკემბერსა და 1898 წლის პირველ ნახევარში. შესაბამის უბის წიგნაკს ვერ მივაკვლიეთ, მაგრამ ამ წლებით დათარიღებული ვრცელი წერილის ხელნაწერი ინახება ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში – თედო სახოკიას პირად საარქივო ფონდში. თ. სახოკიას ხელნაწერი დაწერილია ვიწრო და გრძელ ფურცლებზე. ორ დიდ საქაღალდეში (#164, #165) წარმოდგენილია 281 ფურცელი; ამათგან მხოლოდ 165-ე საქაღალდეშია აჭარის მასალები (ისიც ნაკლებად). საქაღალდის აღწერილობა ასე გამოიყურება:

აქვე აღვნიშნავ:

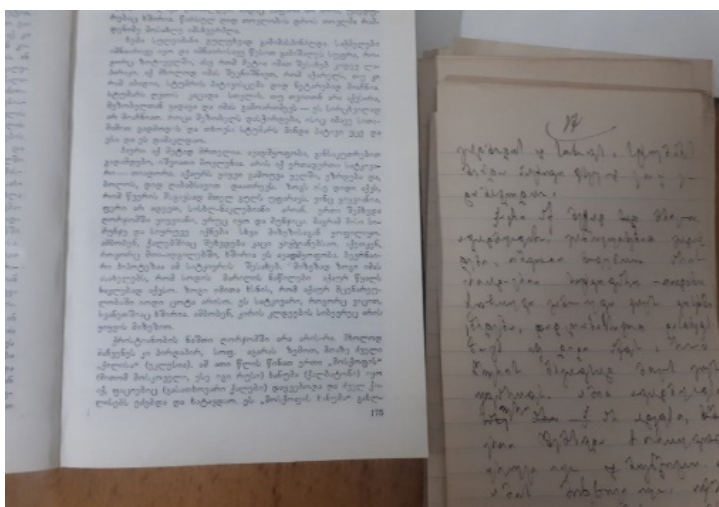
თ. სახოკიას ოჯახმა, კერძოდ, თ. სახოკიას შვილიშვილმა, პროფ. შუქია აფრიდონიძემ შემორჩენილი ხელნაწერების ძირითადი ნაწილი 1979 წელს გადასცა ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრს, მცირე ნაწილი კი - ქართული ლიტერატურის მუზეუმს (უბის წიგნაკებისა და ხელნაწერების ამჟამინდელი ადგილსამყოფელის შესახებ ინფორმაცია მოგვაწოდა თავად ქ-ნმა შუქია აფრიდონიძემ, რისთვისაც მას დიდ მადლობას მოვახსენებთ). 2020 წლის 7 ივლისს ვიყავი ლიტერატურის მუზეუმში. აქ არსებული არც ერთი ხელნაწერი არ არის აჭარა-გურიაში მოგზაურობის შესახებ. გურია-აჭარის მასალები დაცულია მხოლოდ ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში⁴.

წარმოდგენილი ხელნაწერი ტექსტის რედაქტირებული ვარიანტი ავტორმა მალევე დაბეჭდა 1898 წლის „მოამბის“ მე-10 და მე-11 ნომრებში⁵ გურია-აჭარაში მოგზაურობის XV და XVI წერილების სახით.

⁴ პანდემიის გამო შეზღუდვების მიუხედავად, თ. სახოკიას პირად ფონდზე მუშაობის საშუალება მომცა ცენტრის დირექტორმა პროფ. ზაზა აბაშიძემ, რომელსაც დიდ მადლობას მოვახსენებ; მადლიერებას გამოვხატავ, ასევე, ფონდების გულისხმიერი მცველის, ქ-ნ ესმა მანიას მიმართ, რომელმაც დიდი სამსახური გამიწია.

⁵ გურია-აჭარა (მგზავრის შენიშვნები), ზორტი ყელიდან ხულომდე, XV-XVI „მოამბე“, 1998, #10, გვ. 25-50.

საგანგებოდ აღვნიშნავ, რომ ჟურნალ „მოამბეში“ 1898 წელს დაბეჭდილი მასალა და მისი შესაბამისი წყარო – ხელნაწერი, ერთმანეთისაგან გარკვეულწილად სხვაობს; უფრო სრულყოფილი და დახვეწილია გამოქვეყნებული ტექსტი; შდრ., მაგ.:

1898-1900 წლებში ჟურნალ „მოამბეში“ დაბეჭდილი ტექსტი მცირეოდენი ცვლილებებით ორჯერ გამოქვეყნდა წიგნში: თედო სახოკია, მოგზაურობანი, თბ., 1950 (რედაქტორი აკადემიკოსი გიორგი ჩიტაია); თედო სახოკია, მოგზაურობანი, თბ., 1985 (რედაქტორი აკადემიკოსი გიორგი ჩიტაია).

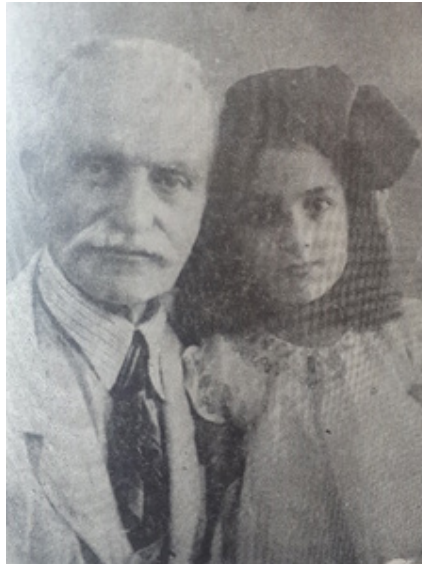
გურია-აჭარის შესახებ თ. სახოკიას XVII წერილი დაიბეჭდა 1900 წლის ნოემბერში: გურია-აჭარა (მგზავრის წერილები: ხულო, აჭარის წარსული), XVII: სოფელი ხულო და აჭარის წარსული. „მოამბე“, 1900, #11 (ნოემბერი), გვ. 1-26).⁶

თ. სახოკიას მომდევნო ორი, XVIII და XIX, წერილი, რომელიც ეხება „აწინდელ აჭარას“ (აჭარის ადმინისტრაციული დაყოფა, გადასახადები, სწავლა-განათლება, ოჯახი და ცოლქმრობა, სამოსელი, ჯანმრთელობა და მკურნალობა...), „მოამბეში“ არ დაბეჭდილა, თუმცა მათი რიგითი ნომრები „მოამბემ“ გაითვალისწინა და გამოტოვა. ეს სტატიები „დღიურს“ არ მიჰყვება; ისინი აჭარის შესახებ გვიან შექმნილი ეთნოგრაფიული ხასიათის გამოკვლევებია. დასახელებული ორი სტატია არ ჩანს არც თ.სახოკიას ბიბლიოგრაფიაში (იხ. თ. სახოკია, კრებული, თბ., 1969, გვ. 245-296). ამჟამად ჩემს ხელთ არსებული ინფორმაციის საფუძველზე ვფიქრობ, თ. სახოკიამ ისინი პირველად გამოაქვეყნა 1950 წელს გამოცემულ წიგნში: „მოგზაურობანი“ (იხ. აჭარის განყოფილება, VI და VII წერილები: 158-181; 182-193; იხ., ასევე, 1985 წლის გამოცემა, გვ. 202-231 და 232-247).

⁶http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/155821?fbclid=IwAR1Vw7Jc5j7WhFz4Wu56gupZ2_1x1R-spOAYr0KzG5zXkY3Z_Y_6erI3vLQU.

1897 წლის „დღიურის“ საფუძველზე შექმნილი მომდევნო ორი: XX და XXI წერილები „მოამბე“ დაბეჭდა 1901 წლის მაისში: „გურია-აჭარა (მგზავრის შენიშვნები: ხულოდან ფურტიომდე; თამარ მეფის ხსოვნა; ფურტიო...), „მოამბე“, 1901, #5, გვ. 24-45.⁷ არქივში არ იძებნება არც 1897 წლის უბის წიგნაკი და არც ამ წერილების ხელნაწერი.

გურია-აჭარის შესახებ თ. სახოკიას XXII წერილია „მარატის ხეობა“. აქ მიმოხილულია ჩვენთვის საინტერესო მარეთის ხეობა. „დღიურის“ საფუძველზე დაწერილი ეს სტატია დაიბეჭდა 1901 წლის აგვისტოში, „მოამბის“ VIII ნომერში.⁸ 1950 და 1985 წლებში გამოცემულ წიგნში („მოგზაურობანი“) „მარატის ხეობა“ შესულია აჭარის განყოფილების X წერილად (გურიის განყოფილება მოიცავს 12 წერილს).

ევროპაში განათლება მიღებული დიდებული ეთნოგრაფი თედო სახოკია, როგორც წესი, დეტალურად აღწერს შესწავლილ მხარეებს. გურია-აჭარაში მისი ჩანაწერები უდიდესი განძია ქართველოლოგიისათვის, ასევე, საქართველოს ეკლესიის ისტორიის, ზოგადად, ქრისტიანობისა და მუსლიმანობის ისტორიის მკვლევართათვის. ჩვენი კვლევის კონტექსტში დიდად ფასეულია აჭარის შესახებ მის მიერ ჩაწერილი ეთნოგრაფიული და ონომასტიკური დეტალური მასალა. დეტალურობის თვალსაზრისით გარკვეულ გამონაკლისს წარმოადგენს ჩვენთვის საინტერესო XXII წერილი - „მარატის ხეობა“: თ. სახოკიას ამ მნიშვნელოვან გამოკვლევაში მწირია დოკუმენტური მასალა. სამწუხაროდ, ვერ მივაკვლიე ვერც „მარატის ხეობის“ „დღიურს“ (უბის წიგნაკს) და ვერც გრძელ ფურცლებზე მეღნიით

⁷ გურია-აჭარა (მგზავრის შენიშვნები), XX „მოამბე“, 1901, #5 (მაისი), გვ. 24-45. http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/155845?fbclid=IwAR1wVTElq6doK-ybpb5Qmg7QBslxZ3xbDvg_jBIQGbfFLfiUmKXp-khw3Q

⁸ http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/155849?fbclid=IwAR3g0b9n69Rz7LUHhifMpQdYJp6kgfr-YK-NZ8s_AOSvdr0kOmXieUqL2jFY

დაწერილ ხელნაწერს, რომლის საფუძველზეც მომზადდა 1901 წლის პუბლიკაცია. თ. სახოკიას შვილიშვილის, პროფესორ შუქია აფრიდონიძის, ცნობით, მან, 1979 წელს სახლში მომხდარი ხანძრის გამო, თ. სახოკიას ყველა არსებული ხელნაწერი ჩააბარა ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრსა და ლიტერატურის მუზეუმს. არცერთ დაწესებულებაში არ აღმოჩნდა 1897 წლის „დღიური“ და მარეთის ხეობის შესახებ დაწერილი წერილის ხელნაწერი (შესაბამის საქალაქდეს აწერია, რომ ხელნაწერი ნაკლულოვანია). ჩანს, „მარატის ხეობის“ ხელნაწერი მანამდე დაიკარგა, ვიდრე თ. სახოკიას ხელნაწერებს თავს მოუყრიდა ქ-ნი შუქია აფრიდონიძე. დავძენ იმასაც, რომ ჩვენამდე ვერ მოაღწია 1897 წლის ვერც ერთმა იმ უბის წიგნაკმაც, სადაც თ. სახოკია აკეთებდა ჩანიშვნებს გურია-აჭარაში მოგზაურობის დროს (სხვა „უბის წიგნაკები“ დაცულია ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში).

ზემოთ წარმოდგენილი ინფორმაცია ასე შეიძლება შევაჯამოთ:

ჟურნალი „მოამბე“ დაინტერესებული იყო, პერიოდულად და დროულად დაეხეჭდა გამოკვლევები საქართველოს განაპირა კუთხეების შესახებ. აჭარის შესახებ 1997 წელს ჩაწერილი ეთნოგრაფიული მასალების საფუძველზე შექმნილი თ. სახოკიას პირველი გამოკვლევა სტატიად დაიბეჭდა 1898 წლის შემოდგომაზე; მეორე – 1900 წლის შემოდგომაზე, მესამე და მეოთხე კი – 1901 წლის აგვისტოსა და შემდგომ თვეებში. საკუთრივ მარეთის ხეობის შესახებ უბის წიგნაკში 1897 წლის აგვისტოში ფანქრით ჩაწერილი ინფორმაციის საფუძველზე გამოკვლევის დაწერა ავტორმა ვერ შეძლო ოთხი წლის განავლობაში – 1901 წლის შუა პერიოდამდე („დღიურის“ საფუძველზე სამეცნიერო გამოკვლევის მომზადებას დიდი დრო ესაჭიროება!). აღვნიშნავთ იმასაც, რომ 1901 წელს დაბეჭდილი სტატია თითქმის უცვლელად მეორდება „მოგზაურობის“ ორივე გამოცემაში.⁹

„მარატის ხეობის“ შესახებ 1901 წელს გამოქვეყნებული წერილის ინფორმაციებისა და საარქივო მასალების შეჯერებით ჩანს, რომ თ. სახოკიამ 1997 წლის აგვისტოს დასაწყისში მარეთის ხეობა (ოლადაურიდან ალპურ ზონამდე) გაიარა რუსეთის იმპერიის მიერ დანიშნულ ბათუმის ოლქის ზემო-აჭარის ადმინისტრაციის ხელმძღვანელთან, 59 წლის კაპიტან გიორგი ბერიძესთან ერთად.¹⁰ არალოგიკურია დავუშვათ, რომ ზემო აჭარის ადმინისტრაციის უმაღლესი პირი მარტო მიდიოდა ხულოდან

⁹ აჭარაში თ. სახოკიას მიერ ჩაწერილი ეთნოგრაფიული მასალის მიმოხილვისათვის იხ. ნ. კახიძე, თედო სახოკია და აჭარა, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ეთნოლოგიის პრობლემები, VI, ბათუმი, 2018, გვ. 7-34.

¹⁰ „ზემო აჭარის ნაწილის უფროსი ალ. ბერიძე“ - თ. სახოკია ასე მოიხეხებს 1897 წელს რუსეთის იმპერიის ბათუმის ოლქის ზემო აჭარის ადმინისტრაციის უფროსს, პირს, რომელმაც 1890 წელს დაიკავა ხიმშიაშვილების ისტორიული თანამდებობა. სინამდვილეში მისი სახელია გიორგი (კაპიტან გიორგი ბერიძის ბიოგრაფია იხ. ქვემოთ). თ. სახოკია კაპიტან ბერიძეს ზოგან იხსენიებს როგორც: „ზემო აჭარის ნაწილის უფროსი“, ზოგან - ხულოს მაზრის უფროსი... (თ. სახოკია, მოგზაურობანი, 1985, 142; 265). 1990 წელს გიორგი ბერიძემ ამ თანამდებობაზე შეცვალა ნესტორ გრიგოლის ძე კანდელაკი (იხ. კავკასიის კალენდარი, 1889, გვ. 125).

file:///D:/0.%20%E1%83%90%E1%83%AE%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%98%20%E1%83%AC%E1%83%98%E1%83%92%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98/18.%20achara/Caucasus_calendar_1888_for_1889.pdf

მარეთის ხეობის ალპურ სამოვრებამდე, რადგან მე-19 საუკუნის ბოლოს აჭარა-გურიაში ხშირი იყო ყაჩაღობა. ფირალების საფრთხის შესახებ თავად თ.სახოკიაც არაერთხელ წერს მოგზაურობისას. დიდი ალბათობით, ბათუმის ოლქის ზემო აჭარის ნაწილის უფროსს თან ახლდნენ: თანაშემწე, ხულოს ბოქაული და რამდენიმე პოლიციელი (ასე იყო, მაგ., ბახმაროში გიორგი ბერიძის ასვლისას; თ. სახოკია, 1985, გვ. 130; იხ. ასევე, გვ. 203). მოკლე დროში ასეთ შემადგენლობასთან ერთად გადაადგილებისას თ.სახოკიას შეეძლო, დაეფიქსირებინა მხოლოდ მანძილი, დრო და ღამისთევს ადგილები. ხელისუფლების პირველ პირთან ერთად სწრაფი მოგზაურობის პირობებში შეუძლებელია, მკვლევარმა დეტალურად, ზუსტად აღწეროს მოცემული ხეობის ტოპონიმიკა და ზუსტი ჩანაწერები გააკეთოს აქაური მოსახლეობის ეთნოგრაფიული ყოფის შესახებ; შესაბამისად, ლოგიკურია, რომ თ. სახოკიას წერილის („მარატის ხეობა“) ძირითად ნაწილს შეადგენს: ემინ-ეფენდი ქარცივამის ოჯახური ყოფის ეთნოგრაფიული აღწერა (აქ ღამე გაათია და ჰქონდა დაკვირვების საშუალება), ფურტიოდან ხიხანამდე გზის ფრაგმენტული დახასიათება, ჩირუხისწყლისა და სხალთისწყლის ხეობების ფლორისა და გეოგრაფიული გარემოს (მთები, ტბები...) და არა - აქაური ტოპონიმიის აღწერა; ალპურ ზონაში საზაფხულოდ ასული საზოგადოებების აგარების (საზაფხულო დასახლებების) ზოგადი დახასიათება; ასევე: მარეთის ხეობისა და ხიხანის ციხის ლეგენდები და ხიმშიაშვილების ტრაგიკული პერსპექტივის მქონე ვრცელი ისტორია (სამი ღამე გაათენა ხიმშიაშვილთა აგარაკზე). „მომბეში“ გამოქვეყნებულ სტატიაში ჩართულია მხატვრული და პუბლიცისტური ეპიზოდებიც. „მარატის ხეობის“ შესახებ გამოკვლევაში შედარებით ზუსტადაა მოცემული მგზავრობის დრო, მანძილი და ღამისთევს ადგილები, მაგრამ ეთნოგრაფიული და ონომასტიკური მასალა გაცილებით მწირია გურიისა თუ აჭარის სხვა ხეობების მონაცემებთან შედარებით. რაც არის, ისიც დაუზუსტებელია. ეს გარემოება თ. სახოკიას მიერ გავლილი გზის სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაციის საფუძველს ქმნის.

წარმოდგენილ გამოკვლევაში ჩვენი მიზანია, დავაზუსტოთ თედო სახოკიას (და გიორგი ბერიძის) მიერ ოლადაურიდან ხიხანამდე გავლილი გზა და მოვახდინოთ დასახელებულ ტოპონიმთა ლოკალიზაცია. მსჯელობისას თ. სახოკიას მასალას ვიმოწმებ 1985 წლის „მოგზაურობანის“ მიხედვით.

მივყვით თედო სახოკიას ტექსტს:

ჩირუხის წყლის ხეობის სოფელ ოლადაურიდან ალპურის ზონის გავლით სხალთისწყლის ხეობისაკენ მიმავალ გზაზე ზემო აჭარის ადმინისტრაციის პირველმა პირმა (მზღებლებთან ერთად) და თ. სახოკიამ 1897 წლის აგვისტოს დასაწყისში პირველი ღამე გაათიეს ოლადაურში ემინ-ეფენდი ქარცივამესთან (დედაჩემის – ნათელა ვაშაყმაძის – ბების –

ფითნეთის – მამის ოჯახში).¹¹

თ. სახოკია წერს:

მეორე დღეს „ოლადაურიდან გამოსულებმა გავიარეთ რამდენიმე პატარა სოფელი (ხაზი ჩემია – ტ.ფ.) და შევუდექით საზაფხულო საძოვრების აღმართსაც. ამ აღმართთან ერთად იწყება საუცხოო ტყე სოჭისა... საცა ტყე თავდება, საძოვრები – ეგრეთ წოდებული მაწყვალთის (ხაზი ჩემია – ტ.ფ.) საძოვრები – იწყება. აქვე ხის ჯარგვლები, ანუ ყიშლები, დგას საქონლისა და ადამიანის სადგომად... ყიშლებს გარშემო ცოტად თუ ბევრად აკრავს ტყე, მაგრამ რაც უფრო შორდებით, ტყე თანდათან ისპობა და გამოდიხართ წმინდა ალპურ საძოვრებზე (ხაზი ჩემია – ტ.ფ.), რომლებიც შეფენილია მთების კალთებსა და ქედებზე. ამ მთის სივრცეზე გამოსვლისთანავე ვაკის გაკვალული გზა იკარგება (ხაზი ჩემია – ტ.ფ.) და მის ადგილს იჭერს ბილიკები. მთა ამ ბილიკებით დაქსელილია და თუ პირდაპირ მიმართულებას აცდით, განსაკუთრებით ნისლ-ბურუსის დროს, მთელი დღე ივლით უგზო-უკვლოდ და დანიშნულ ადგილს მაინც ვერ მიაღწევთ. ამ შემთხვევისათვის მთავარი მიმართულების ბილიკს აქეთ-იქით მხარეზე ყოველი მიმართულებით ორი-სამი მხარის მანძილზე მიწაში ჩარჭობილია მოდიდო ქვები და მათი შემწეობით ადამიანი ადვილად პოულობს გზას... ადრეული ზამთარისათვის აქა-იქ კლდეზე დიდი ლოდებია კაცის მსგავსად აყუდებული, რომელსაც „ქვა-კაცას“ ეძახიან და რომელსაც მთაზე თოვლის დროს იგივე დანიშნულება აქვს, რაც მეზღვაურთათვის ზღვაზე კანდელს... ამ მთაზე აჭარლებთან ერთად ამოდიან შავშელებიც“... (გვ. 268-269).

თ. სახოკიას ტექსტის მიხედვით, მოგზაურებმა მეორე დღე გაათიეს ალპურ საძოვრებზე; დილით მათ დაინახეს თეთრად გადაპენტილი კარჩხალის მწვერვალი, შემდეგ გაიარეს ორი ტბა (ბულაგოლი და ყარაგოლი), „დაუპირდაპირდნენ“ სოფელ კუნტიჯვარს და ჩავიდნენ სარიჩაირში, ხიმშიაშვილების აგარაკზე, სადაც დარჩნენ სამი დღე-ღამის განმავლობაში (გვ. 270-271).

ამ საინტერესო ჩანაწერში ერთი არსებითი წინააღმდეგობაა:

¹¹ ემინ-ეფენდი ქარცივაძე - ლომან-ეფენდი ქარცივაძის შვილი - დიდებული ქართული ოჯახი, რომელსაც დიდი გავლენა ჰქონდა ოსმალეთის მიერ ოკუპირებულ საქართველოში. ლომან-ეფენდი ქარცივაძის დამსახურებაა, რომ ზემო აჭარა - მთლად არ დაიცალა მუჰაჯირობით - რუსეთისა და ოსმალეთის ერთობლივი გეგმის შესაბამისად (ბიბლიოგრაფიისა და საკითხის ისტორიისათვის ვრცლად იხ., ტ. ფუტკარაძე, მ. ლაბაძე, ფ. ჩელები, მუჰაჯირობის რეალური ისტორია და ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების დღევანდელი თვითაღქმა, 2020, Bulgarian Historical Review (იბეჭდება).

ოლადაურიდან მაწყვალთის საძოვრებისკენ ამავე გზაზე არ არის რამდენიმე პატარა სოფელი. გარდა ამისა, ოლადაურიდან მაწყვალთის საძოვრებისკენ სამარხილე გზა სოფლიდანვე ციცაბო აღმართით იწყება; ტყით დაფარულ ამ კილომეტრიან აღმართზე (იხ. სურათი) არასოდეს არსებულა ოლადაურის მსგავსი რამდენიმე პატარა სოფელი.

მოკლედ ოლადაურის ისტორიის შესახებ:

მე-16 საუკუნის მეორე ნახევრის ოსმალური აღწერის მიხედვით, სოფელი ოლადაური არ არსებობს (შდრ., აღწერილია: შუბანი, მაწყვალთა, კარაპეტი, უჩამბა, დაბაძველი, ფურტიო...). 1835 წლის ოსმალური აღწერის მიხედვით,¹² ოლადაურსა¹³ და ჯუმუშაურში¹⁴ ერთად მხოლოდ 13 კომლი ცხოვრობს¹⁵. ოლადაური პატარა სოფელია მე-19 საუკუნის დასასრულსაც; კერძოდ, ზაქარია ჭიჭინაძის ცნობით, 1889 წელს ოლადაურში იყო 15 კომლი, ჯუმუშაურში - 10.¹⁶ შდრ.: ამ დროისათვის ხეობაში საკმაოდ დიდი სოფლები იყო: ფურტიო (40 კომლი), ნენია (40 კომლი), დღვანი (40

¹² XIX ს-ის 30-იან წლებში სულთან მაჰმუდ II-მ ოსმალეთის იმპერიაში ჩაატარა მოსახლეობის აღწერა. ოგი მიზნად ისახავდა ქვეყანაში სამხედრო პოტენციალის შესწავლას, ამიტომ 1835 წელს აღწერილ იქნა აჭარის ყველა სოფლის ყველა მამაკაცი (ასაკის მიუხედავად). ოსმალურენოვანი მასალა თარგმანითურთ მოგვიზადა პროფ. ზაზა შაშიკაძემ 2020 წლის 20 ივლისს, რისთვისაც მას დიდ მადლობას მოვასხენებთ.

¹³ ზ. შაშიკაძე ფიქრობს, რომ, ხელნაწერის მიხედვით, სოფლის სახელი შეიძლება წავიკითხოთ, როგორც - ოლოდაური, ოლუდაური.

¹⁴ ხელნაწერში ფიქსირებულია „ჩამაშაური“ ზ. შაშიკაძის აზრით, ეს დღევანდელი სოფელი ჯუმუშაურია. მისივე აზრით, ამოსავალია ხელნაწერის ვარიანტი, რომელიც შემდგომში შეიცვალა თურქულის გავლენით.

¹⁵ ზ. შაშიკაძე, მ. მახარაძე, აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები, თბ. 2011, გვ. 52-81. მაგ., შუბანში (იორამის ციხის რაბათში) ცხოვრობენ (დასახელებულია კომლების პირველი პირები): მახარაბელ ძე გაბრიელისა, ანოსიმი (ძმა მისი), გოგიჩა ძე აბარნუდისა, ელისე (ძმა მისი), ფირანი ძე ლევანისი, გაბრიელ (ძმა მისი), ოსეფა ძე შაქარისი, იოანე (ძე მისი), ნონია (ძე ამროსისა), მახარაბელ (ძე მისი), სურა, დანიელ (ძმა მისი), მახარაბელ ძე სევერიანესი, ზადირა ძე ალისუნისა, ვარძელი გუგულიისა (სულ 15 კომლი). იორამას ციხის ანუ შუბნის ციხის ამჟამინდელი სახელწოდებაა გოგოლაურის ციხე.

¹⁶ „1855 წ. აქედამ რამდენიმე კომლი ოსმალმა გადაასახლა წინააღმდეგობის გამო“ - ზაქარია ჭიჭინაძე, „მუსულმან ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში“ (გამოცემული იაკობ ალექსანდრეს ძე მანსვეტაშვილის საფასით), ტფილისი, 1913, გვ. 180).

კომლი), მაწყვალთა (40 კომლი) და დარჩიძეები (40 კომლი)... ზ. ჭიჭინაძე 1889 წელს არსებული სოფელ ოლადაურის შესახებ წერს: „ოლადაური, 15 კომლი. აქ ცხოვრებს მოხუცი ჰაჯილომან ეფენდი ქარცივაძე. ეს გაიზარდა სტამბოლში, იქ დიდი ადგილი ეკავა, ხონთქრის კარის ჯამეში ხოჯად იყო და უფროს მასწავლებლად სულთან მამულის სასულიერო სასწავლებელში 18 წელიწადს. ხანში შესვლის შემდეგ ეს თავის სამშობლოში დაბრუნდა და ხულაში სასულიერო სკოლა გამართა, სადაც 100-მდე ქართველ მოლებს ასწავლიდა. სულთნისაგან ამას თვეში ათი ოქრო პენსია ჰქონია. ეს რუსის მთავრობამაც პატივით მიიღო. ბევრი ძველებური ამბები იცის ამ პირმა, ნამეტურ გათათრების შესახებ.¹⁷ უეჭველია, რომ XVII-XIX საუკუნეებში სოფელ ოლადაურში 15 კომლზე მეტი მოსახლე არ ფიქსირდება.

ამრიგად, თ. სახოკიას ტექსტში საეჭვოა ან სამოვრების დასახელება, ან – სამოვრებამდე რამდენიმე სოფლის არსებობა. ვფიქრობ, ლოგიკურ ექვს ვერ დაეკვემდებარება თ. სახოკიას ცნობა, რომ ოლადაურიდან ალპურ ზონამდე გზაზე ხელისუფლების წარმომადგენლებთან ერთად მიმავალმა ეთნოგრაფმა კიდევ რამდენიმე პატარა სოფელი გაიარა (ეს ფაქტი მოგზაურს არ დაავიწყებოდა!); შესაბამისად, საეჭვოა ალპურ ზონის სახელის სისწორე, მით უმეტეს, ავტორი მას ასე მოიხსენიებს: „ეგრეთ წოდებული მაწყვალთის სამოვრები“ (ვრცლად იხ., ქვემოთ).

ოლადაურიდან „ალპური ზონის აღმართამდე“ რამდენიმე სოფელი ამჟამინდელი შუბნის მიმართულებითაა:

ოლადაური > მახალაკეთი > დევთაბაგა > შუბანი > ტომაშეთი > წელათი > ჩირუხის მთის ალპური ზონა;

ოლადაური > მახალაკეთი > ერდვათი > იაკობაური > დარჩიძეები > ჩირუხის მთის ალპური ზონა.

ჩემი აზრით, ჩირუხისწყლის ხეობიდან სხალთისწყლის ხეობისაკენ მიმავალი ხელისუფლების პირველი პირის ცხენოსანთა ჯგუფმა ოლადაურიდან „რამდენიმე სოფელი“ სწორედ შუბნის (ტომაშეთის, წელათის, დარჩიძეების) ალპური სამოვრების მიმართულებით გაიარა და არა - მაწყვალთის სამოვრებისა. ხიხადირის სარიჩაირამდე გზაზე კი მოგზაურებმა ნახეს ჩირუხის მთაში არსებული შრატანის ან გასალიანის ტბა და სარიჩაირის თავზე არსებული ყარაგოლი (შავი ტბა). ვფიქრობ, გიორგი ბერიძემ აჭარლებსა და შავშელებს შორის დაპირისპირება მოაგვარა ჩირუხის ალპურ სამოვრებზე და არა - მაწყვალთის სამოვრებზე; შესაბამისად, მართალია თ. სახოკიას ცნობა, რომ ოლადაურიდან ალპურ სამოვრებამდე გზაზე რამდენიმე პატარა სოფელია, ხოლო მცდარია ალპური სამოვრების სახელი: 4 წლის შემდეგ დაწერილ წერილში

¹⁷ ზაქარია ჭიჭინაძე, „მუსულმან ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში“ (გამოცემული იაკობ ალექსანდრეს ძე მანსვეტაშვილის საფასით), ტფილისი, 1913, გვ. 180-181. მასალა ჩაწერილია 1889 წელს.

http://dspace.gela.org.ge/bitstream/123456789/5654/3/%E1%83%9B%E1%83%A3%E1%83%A1%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%9B%E1%83%90%E1%83%9C%20%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%91%E1%83%90%20%E1%83%93%E1%83%90%20%E1%83%9B%E1%83%90%E1%83%97%E1%83%98%20%E1%83%A1%E1%83%9D%E1%83%A4%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98%20_1_.pdf

მკვლევარს სოფლების სახელები აერია ერთმანეთში: ტექსტში „მაწყვალთის საძოვრების“ ნაცვლად უნდა იყოს „შუზნის საძოვრები“.

მაწყვალთის მკვიდრ პედაგოგს, ზ-ნი ნოდარ მაკარაძეს ეჭვი არ შეაქვს თ. სახოკიას წერილის იმ მონაკვეთში, სადაც მოგზაური ახსენებს „მაწყვალთის საძოვრებს“; პარალელურად ფიქრობს, რომ თ. სახოკიამ (კაპიტან ბერიძესთან ერთად) ოლადაურიდან გაიარა: დიდქვა, ნადიკვარი, თამარჭალა (ოლადაურის ზემო ნაწილში დამრეც ფერდობზე ამჟამად არსებული ორ-სამკომლიანი უბნები). ამ „სოფლების“ გავლის შემდეგ კი: დაგაზული (ციცაბო აღმართი) > მაწყვალთის ყიშლები (შედარებით გაშლილი სივრცე) > მაწყვალთის საძოვრები (მაღალი მთების ფერდობებზე არსებული ალპური ზონა): კორტოხის ფერდი (უმაღლესი წერტილის სიმაღლე დაახლოებით 2300 მ.) > ყელი (სიმაღლე: 2244 მ.) > უნაგირა (სიმაღლე: 2340 მ.) > ქურთინაომარი (სიმაღლე: 2700 მ.) და დაახლოებით ამავე სიმაღლის საჭილოფო, სადაც იყო აჭარლებსა და შავშელებს შორის სადავო საძოვრები (და არა - იაილები - ტ.ფ.). ნ. მაკარაძისვე მტკიცებით, თ. სახოკიამ და გ. ბერიძემ საჭილოფისა თუ ქურთინაომარის გადაღმა მხარეს გაათიეს ღამე¹⁸. ნ. მაკარაძის აზრით, დილით სწორედ ქურთინაომარიდან დაინახა თ. სახოკიამ კარჩხალის მთა. აქედან: იმერხევის ალპური საძოვრები (ამჟამინდელი თურქეთის მხრიდან) > მაჭარული (თურქეთის მხრიდან). მისივე აზრით, მაჭარულიდან თ. სახოკიას ჰქონდა ორგვარი შესაძლებლობა: (1) სოფელ ტომაშეთის გავლით: წელათი > ჩირუხი/ჯინალი > სარიჩაირი (სხალთის ხეობის სათავე); (2) მაჭარული > ლელვანის თავი > ჩირუხი/ჯინალი > სარიჩაირი (სხალთის ხეობის სათავე). ნ. მაკარაძე ფიქრობს, რომ ჩირუხიდან ხიხაძირის აგარებამდე გზაზე მგზავრებმა გზად ნახეს ორი ტბა; პირველი ტბა - „ბულა გოლი“ - შეიძლება იყოს შრატაიანი ან ამჟამად თურქეთის ტერიტორიაზე არსებული რომელიმე ტბა, მეორე კი არის სხალთის ხეობაში არსებული შავი ტბა („ყარაგოლი“).¹⁹

თედო სახოკიას (და გიორგი ბერიძის) მიერ გავლილი გზის წარმოდგენილ ამ საინტერესო ინტერპრეტაციას²⁰ რამდენიმე არსებითი დაბრკოლება ახლავს:

¹⁸ შდრ.: თ. სახოკია წერს, რომ ღამე გაათიეს ხევში და არა - ასეთ სიმაღლეზე.

¹⁹ თ. სახოკიას გავლილი გზის შესახებ ზ-ნმა ნ. მაკარაძემ თავისი თვალსაზრისი ჩამაწერინა 2020 წლის 15 ივლისს. ამავე წლის 31 ივლისს ჩვენ (ორივენი), ზ-ნ სულიკო მახარაძესთან ერთად ავედით მაწყვალთის საძოვრებზე. მანქანა დიდი წვალებით ავიდა ყელამდე (გადასასვლელია). შემდეგ მე და ზ-ნი ნოდარი ციცაბო აღმართით ავედით უნაგირა სერზე და წავედით ქურთინაომარისკენ. ნისლის გამო გზა, აგვერია დაახლოებით 2500 მეტრ სიმაღლეზე (ციცაბო დაღმართზე მანქანამდე ძლიერს ჩამოვადწიეთ).

²⁰ სასიხარულოა, რომ ჩემ მიერ თედო სახოკიას მოგზაურობის მარშრუტის, ასევე, კუნტიჯვარისა და ბებერაულის ეკლესიის თემების გააქტიურების შემდეგ სოციალურ ქსელში გაიზარდა ინტერესი ზემო აჭარის ისტორიული ძეგლებისა და მარეთის ხეობის ძველი გზების მიმართ. ზოგჯერ ეს ინტერესი გადადის დაუსაბუთებელ ინტერპრეტაციებში; მაგ., ზოგი ფიქრობს, რომ თ. სახოკიამ ოლადაურიდან ჩირუხისწყლის ხეობაში რამდენიმე სოფელი გაიარა კარაპეტის მიმართულებით და შემდეგ შავშეთისწყლის ხეობის გავლით გადავიდა სხალთისწყლის ხეობაში. ისტორიული გზების, ზოგადად, გეოგრაფიის, ასევე, თედო სახოკიას წერის სტილის ნაკლებმცოდნისათვის აღენიშნავ, რომ ოლადაურიდან „მაწყვალთის საძოვრებისკენ“ (ქურთინაომარისაკენ) წამსვლელი არ წავიდოდა კარაპეტის გავლით, რადგან ოლადაურიდან ადის ორი სამარხილე გზა მაწყვალთის იმ საძოვრებამდე (ქურთინაომარი, საჭილოფი), რომლებიც შეიძლება სადავო ყოფილიყო აჭარლებსა და შავშელებს შორის. მაწყვალთა > სამზიარის დასახლება > გამოღმა კარაპეტი >

(1) ოლადაურის ცენტრიდან, კერძოდ, ქარცივაძეების უბნიდან, ერთი სამარხილე გზა გაივლის ოლადაურის რამდენიმე სხვა უბანს: მაკარაძეების უბანი > ნაჩამურები > დიდქვა; შემდეგ: სოჭინარი (სათიბი, ადრე რამდენიმე სოჭი ყოფილა) > ნადიკვარა (ოლადაურის უბანი) > თამარჭალა (ოლადაურის უბანი) > სამელო (სათიბი) > მოზრითი (სათიბი) > ნაბოლოკვარი (სათიბი) > ავანზნის პირები (ყიშლები) > ქუშინარი (სათიბი)...²¹

მეორე სამარხილე გზა: ოლადაური (ნაჩამურები) > საწუმპარა > დაგაზულები > ქუშნარი. აქედან გზა მიდის როგორც მაწყვალთის აგარებისკენ, ასევე, საჭილოფსაკენ.

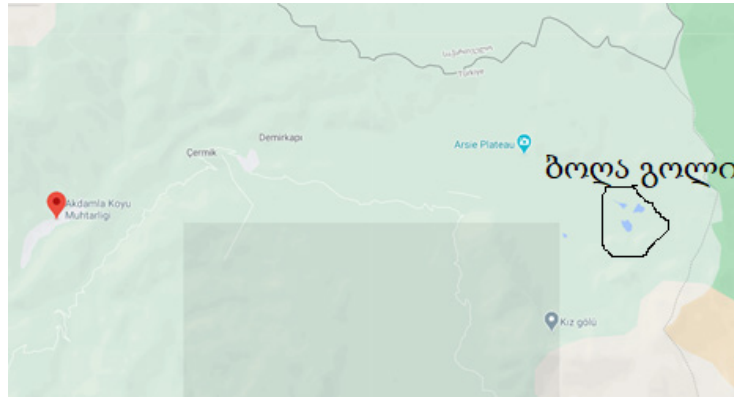
ადგილობრივთა ინფორმაციით, 120 წლის წინ საერთოდ არ იყო დასახლება ნაჩამურებში, თამარჭალასა და ნადიკვარაში; მაგ., ილია ქარცივაძისა და ოთარ ფუტკარაძის ცნობით, თამარჭალაში პირველი სახლი აშენდა 1934 წელს. ნადიკვარაში - 1935 წელს. გარდა ამისა, შეუძლებელია, სოფლის პატარა უბანი (მაგ., დიდქვა) თ. სახოკიას ცალკე სოფლად მოსჩვენებოდა (მაშინ როცა, მიმდებარე ოლადაურისხელა სოფელი ჯუმუშაური საერთოდ არ ახსენა).

(2) ნაკლებლოგიკურია, ასევე, თ. სახოკიას (და ჯგუფის) მიერ გზად ნანახი (და არა - შორიდან დანახული) პირველი ტბის (ბულა-გოლის) ძიება ამჟამინდელი თურქეთის ტერიტორიაზე, რამდენადაც არსიანის ძირში არსებული „ბოლა-გოლი“ არ არის ჩირუხიდან სხალთისწყლის ხეობისაკენ მიმავალ გზაზე; მეტიც, არსიანის უმაღლესი მწვერვალის ძირში არსებული სამი ტბა შავშეთიდან ჩირუხისაკენ თუ სარიჩაირისაკენ მომავალი გზების

გაღმა კარაპეტი > კარაპეტის ჭალები > მაწყვალთის აგარები გზას იყენებდნენ მაწყვალთის აგარებში (იაილებში) წამსვლელი გლეხები - ის ოლადაურელები, რომელთა საზაფხულო აგარები იყო მაწყვალთის იაილებში. გარდა ამისა, ის ვინც ჩირუხისწყლის ხეობიდან შავშეთისწყლის ხეობის გავლით წავიდოდა სხალთისწყლის ხეობაში, ათეულობით კილომეტრით ულოგიკოდ დაიგრძელებდა სავალს. ასეთი მარშრუტის არჩევის შემთხვევაში, გამორიცხულია ერთ დღეში ვინმემ ცხენით დაფაროს სამი მდინარის სათავეების გავლით არსებული ურთულესი ბილიკები, ხშირ შემთხვევაში კი გაუვალი ტყე და ბუჩქები, რომლებიც არის „მაწყვალთის სამოვრებიდან“ ხიხამირის სარიჩაირამდე (იხ. ქვემოთ).

²¹ მიკროპოტოპონიშთა თანამიმდევრობა 2020 წლის 31 ივლისსა და 30 აგვისტოს ჩამაწერინეს მაწყვალთელმა ნოდარ მაკარაძემ (65 წლის), ოლადაურელებმა: ილია ქარცივაძემ (ლომან ეფენდი ქარცივაძის შთამომავალმა), ოთარ მაკარაძემ (80 წლის) და ქ-ნმა თინა მაკარაძემ.

მარჯვნივაა და ოლადაურიდან თუ მაწყვალთის სამოვრებიდან მომავალი ადამიანი იქ ვერ მოხვდება.

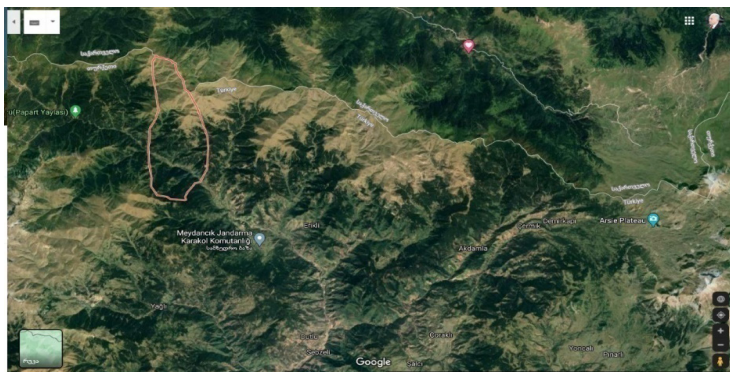

შავშეთიდან დემირყაფისაკენ წამოსულმა ადამიანმა კი გზიდან საგანგებოდ მარჯვნივ თუ არ გადაუხვია, ბოლა-გოლის ტბებს ვერ ნახავს. ამ ტბებიდან სარიჩაირამდე გზასაც თუ გავითვალისწინებთ, ე. წ. მაწყვალთის სამოვრებიდან სარიჩაირამდე ცხენოსნებს სულ მცირე ორი დღე დასჭირდებოდათ; არადა, თ. სახოკია წერს, რომ ალპური სამოვრებიდან დაუბრკოლებლად, დაულამებლად, აუჩქარებლად ერთ დღეში (თუ უფრო ნაკლებში) გადავიდნენ სარიჩაირამდე.

(3) მე კარგად ვიცნობ თურქეთის რესპუბლიკის საზღვრებში არსებულ შავშეთისწყლის ხეობას, მით უმეტეს, მაწყვალთის გადაღმა არსებული დიოზანის (მეიდანჩიკის) თემის ალპურ სამოვრებს. გარდა ამისა, 2020 წლის 7 და 18 აგვისტოს, ბ-ნ სულიკო მახარაძესა და დიდად პატივსაცემ მესაზღვრეებთან (შაქრო მემიამე, ზურაბ ქარცივაძე, იოსებ ფუტკარაძე, ხვიჩა ფუტკარაძე, ირაკლი ვაშალომიძე) ერთად, საზღვრის გასწვრივ მანქანით გავიარე დაახლოებით 32 კილომეტრი ახალგაკეთებული სამხედრო გზით; შესაბამისად, დაბეჯითებით შემიძლია ვთქვა:

მაწყვალთის სამოვრებიდან ჭანჭახამდე შკერის (დეკას სახეობა) გაუვალი ბუჩქებით დაფარულ თუ ციცაბოფერდობებიანი მთაგრეხილის ურთულეს მონაკვეთზე დიდი გაჭირვებით შეიძლება მოვიდნენ ცხენოსნები, მაგრამ შეუძლებელია მთაგრეხილით ჭანჭახიდან ჩირუხამდე მანძილის გავლა, რამდენადაც ჭანჭახის, სამარილესა და ჩირუხის უნაგირას კლდოვანი მთები სრულიად გაუვალია: მგზავრი მაჭარულამდე თუ მოაღწევდა, შემდეგ ან უნდა ჩასულიყო შავშეთის წყლის ხეობის სიღრმეში - ივეთის/მისირლის გავლით სურევანამდე (დუთულუ) და ამოსულიყო გ. ყაზბეგის მიერ კარგად აღწერილი გზით რკინის კარამდე (დემირყაფამდე): გარყლოზი (Gorakle) – ჩიხთა (Akdemla) – ჯინალი (Ilica) – მიქელეთი (Germik) - რკინის კარი (Demirkapi). ანდა, მაჭარულიდან უნდა ჩამოსულიყო მარეთისწყლის ხეობაში ტომაშეთამდე და აქედან ასულიყო ჩირუხის ალპურ სამოვრებამდე, შემდეგ კი – სარიჩაირამდე. ცხენოსნებს ამ ორივე გზის გასავლელადაც ორი დღე მაინც დასჭირდებოდათ, რადგან ორივე

შემთხვევაში მგზავრი დაახლოებით 2500 მეტრიდან უნდა ჩამოვიდეს დაახლოებით 1400 მეტრ სიმაღლეზე. ასეთი სიმაღლიდან დასაშვები გზა სამგზავროდ ურთულესია (გზების შესახებ იხ. ქვემოთ).

პატივცემული პედაგოგისადმი დიდი პატივისცემის მიუხედავად, კიდევ ერთხელ აღვნიშნავ: თ. სახოკიას მიერ მოწოდებული სხვა ინფორმაციების გათვალისწინებით, უფრო ლოგიკურია, ვიფიქროთ, რომ 1897 წლის ექსპედიციიდან ოთხი წლის შემდეგ (როცა „მარათის ხეობის“ შესახებ წერილს წერდა) თ. სახოკიას სწორად არ ახსოვდა ალპური სამოვრების სახელი, ვიდრე დავუშვა, რომ ოლადაურიდან ალპური ზონის აღმართის დაწყებამდე გზის მონაკვეთში ეთნოგრაფმა „გამოიგონა“ „რამდენიმე პატარა სოფელი“ და ურთულესი მარშრუტით ერთ დღეში გაიარა, სულ მცირე, 50 კილომეტრი მაწყვალთის სამოვრებიდან სარიჩაირამდე.

გარკვეული ცდომილებების მიუხედავად, თ. სახოკიას 1901 წელს გამოქვეყნებული ტექსტი მარეთის ხეობის შესახებ იმდენ ინფორმაციას შეიცავს, რომ შესაძლებელია აღვადგინოთ თ. სახოკიასა და გ. ბერიძის მიერ 1897 წელს რეალურად გავლილი გზა; კერძოდ, დიდი ალბათობით, ზემო აჭარის ხელისუფლების უმაღლესი პირი დავის მოსაგვარებლად შუბნის თემის სოფლების გავლით ეწვია ჩირუხის სტრატეგიულ ალპურ სამოვრებს; შესაბამისად, მოგზაურებმა გაიარეს არა სამი მდინარის (ჩირუხის წყალის, შავშეთის წყალისა და სხალთის წყალის) სათავეებში საშუალოდ 2000-2700 მეტრზე არსებული არსიანის მთაგრეხილის გაუვალი სერები თუ ბილიკები, არამედ „ოლადაურის ზემოთ“, ჩირუხისწყლის ხეობის სოფლებს (შუბანს, ტომაშეთს, წელათს, დარჩიმეებს) შორის რეალურად არსებული საურმე/სამარხილე გზა.²² თ. სახოკიას ინფორმაციას ალპურ სამოვრებამდე რამდენიმე სოფლის გავლის შესახებ და ჩემეულ დაშვებას, რომ ეს სოფლები შუბნის თემში მდებარეობს, ამყარებს თ. სახოკიას ტექსტში არსებული საყურადღებო ინფორმაცია და მისი ზოგი მონაცემის ლოგიკური ანალიზი; კერძოდ:

²² მე-19 საუკუნის ბოლოს ოლადაურიდან ჩირუხის ალპურ სამოვრებამდე, იქიდან კი სხალთისწყლის ხეობამდე ორი ნორმალური გზა იყო:

- ოლადაური > მახალაკიძეები > შუბანი > დარჩიმეები > გოგლაური > კვესაური > ჩირუხი.
- ოლადაური > მახალაკიძეები > შუბანი > ტომაშეთი > წელათი > გუზულიეთი > ლელვანი > ჩირუხი (გზების შესახებ ვრცლად იხ. ქვემოთ).

1. „ეგრეთ წოდებული მაწყვალთის სამოვრები“.

თ. სახოკია წერს: „ოლადაურიდან გამოსულებმა გავიარეთ რამდენიმე პატარა სოფელი და შევუდექით საზაფხულო სამოვრების აღმართს. აღმართთან ერთად იწყება სოჭის საუცხოო ტყე. ტყე რომ მთავრდება, სამოვრები - ეგრეთ წოდებული მაწყვალთის სამოვრები - იწყება“ (გვ. 268)...

რატომ ეგრეთ წოდებული?

ეთნოგრაფიულ-ონომასტიკურ დოკუმენტურ მასალაში მკვლევარი ტოპონიმის შესახებ არასოდეს იყენებს ფრაზას: „ეგრეთ წოდებული“. თ. სახოკიას სხვაგან მსგავსი რამ არსად უწერია. ვფიქრობ, ევროპული განათლების მეცნიერის „ორჭოფობა“ შემთხვევითი არ უნდა იყოს: ტოპონიმის ამგვარი მსაზღვრელით თავად ავტორსაც შეაქვს ეჭვი ადგილის სახელის სიზუსტეში. ჩანს, მკვლევარს სამოვრების სახელი არ ჰქონდა ჩაწერილი და წერილის წერისას (1901 წ.) ვეღარ გაიხსენა ოთხი წლის წინ (1897 წ.) ნანახი ადგილის სახელი.

2. მარეთი, მირათი თუ მარატი?

თ. სახოკიას მასალაში გვაქვს „მარატის ხეობა“ (გვ. 265). სხვა წყაროებსა თუ ხალხში დადასტურებულია განსხვავებული ვარიანტები; კერძოდ: მე-19 საუკუნის 80-იანი წლების საარქივო დოკუმენტების მიხედვით ხეობას ჰქვია „მირათის ხეობა“ „Миратисхевское ущелье“,²³ მირეთის ხევი (გ. ყაზბეგი), მარიტი, მირატის კუთხე (ზ. ჭიჭინაძე), გირატი (გაზეთი „ივერია“ 1983: №10), მარითი (შ. რუსიძე, მ. ქამადაძე), მარეთი (შ. მამულაძე)... ადგილობრივი მოსახლეობა იყენებს ტერმინს „მარეთი“; შდრ.: მარეთის ხეობის მოსახლეობის ეთნოლოგიურ ყოფაში შეკრებილი მასალებით მდინარის სახელწოდების ყველაზე გავრცელებულ ფორმად ჩირუხისწყალი დასტურდება.²⁴ თ. სახოკიას ვარიანტს არც ისტორიული წყაროები და არც ხალხური გადმოცემები უჭერს მხარს; ჩანს, მოგზაურს რომელიმე თანამგზავრმა მიაწოდა ხეობის დაუზუსტებელი სახელწოდება.

3. ოლადაური - ფურტიოდან პირველი სოფელი?

თ. სახოკია: „სოფლიდან (ფურტიოდან - ტ.ფ.) დილას გამოვედით. ერთი საათის სიარულის შემდეგ შევუდექით სხალთისწყლის ქვემოთ მიმდინარე მარატისხევს... ფურტიოდან პირველი სოფელი ოლადაურია“ (გვ. 265).

სინამდვილეში ფურტიოდან პირველი სოფელი არის მომწვარი. მაშინ ალბათ რამდენიმე კომლი ცხოვრობდა და მოგზაურმა სოფლად არ დააფიქსირა, მაგრამ ოლადაურამდე ნამდვილად არის სოფელი ჯუმუშაური, რომელშიც ამ პერიოდში, ზ. ჭიჭინაძის მონაცემების მიხედვით, 10 კომლი ცხოვრობდა (მუჰაჯირობის შემდეგ!). ნიშანდობლივია ისიც, რომ თ. სახოკია არ ახსენებს ოლადაურის პირდაპირ არსებულ სოფელ პაპოშვილებსაც, რომელიც ფაქტობრივად ეკვრის გამონათლევს და ამ პერიოდში 15 კომლს ითვლის (ჭიჭინაძე 1913: 181).

²³ ინფორმაცია მომწვარა ქუთაისის ცენტრალური არქივის დირექტორმა, ისტორიის დოქტორმა, ზ-ნ მა მერაბ კუხევამძემ.

²⁴ მსჯელობისათვის იხ.: ნ. ფუტყარაძე, კრებული: „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო მეზობელ სახელმწიფოთა გეოპოლიტიკური ინტერესების კონტექსტში“ „აჭარის დედანამშობლოსთან დაბრუნების 130 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, ბათუმი, 2009. გვ. 221-225. გამომცემლობა „შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“.

4. აღმართი და სოჭიანი ტყე.

თ. სახოკია დაბეჯითებით წერს, რომ ოლადაურიდან რამდენიმე პატარა სოფლის გავლის შემდეგ შეუყვანენ აღმართს. „აღმართთან ერთად იწყება საუცხოო სოჭიანი ტყე“. თუ დავუშვებთ, რომ მგზავრები ოლადაურიდან „მაწყვალთის სამოვრებზე“ ავიდნენ, არსებითი წინააღმდეგობა გვექნება: უშუალოდ ოლადაურიდანვე იწყება აღმართი (არარსებული „პატარა სოფლების“ გაუვლელად). ოლადაურიდან რამდენიმე პატარა სოფლის შემდეგ „საუცხოო სოჭიანი ტყე“ გვაქვს სათევზიას ღელეში - გუზლიეთის ზემოთ. ლელვანის აღმართიდან ირმის ტბამდე ტერიტორიაზე. ეს გზა, ექიმ დავით ფუტკარაძესთან ერთად, დავათვალიერე 2020 წლის 17 აგვისტოს. გუზლიეთიდან ირმის ტბამდე მართლა რთული აღმართია; აღმართის ტყიანი მასივი მეტწილად სოჭნარია.

5. მოსახლეობასთან შეხვედრის ადგილი: 2600-2700 მეტრ სიმაღლეზე არსებული საჭილოფე და ქურთინაომარი თუ ჩირუხის აგარები (იაილები)?

თ. სახოკიას ცნობით, ზემო აჭარის ნაწილის ადმინისტრაციის უფროსი „მაწყვალთის სამოვრებზე“ ავიდა აჭარლებსა და შავშელებს შორის არსებული კონფლიქტის დასარეგულირებლად. ალპურ ზონაში ადგილობრივი ხელისუფლების პირველი პირის ასვლის თანავე ახლომახლო იაილებიდან თავი მოიყარეს გლეხებმა: მომჩივან-მოპასუხეთა ყოველი ეილის (სოფლის საზაფხულო დასახლების - ტ.ფ.)²⁵ წარმომადგენელს თითო ცხვარი მოჰყავდა ძღვნად იმ იმედით, რომ სამართლის სასწორი იქნებ ჩემსკენ გადიხაროსო“ (გვ. 269)... მაწყვალთის სამოვრებზე არ არის იაილები. რაც მთავარია, მაწყვალთელთა იაილების სიახლოვეს არასოდეს ყოფილა შავშელების იაილები. „მომჩივან-მოპასუხეთა ყოველი ეილის წარმომადგენლებს“ ზემო აჭარის უფროსისათვის მოკლე დროში „ძღვენი“ შეეძლოთ მოერთმიათ მხოლოდ ჩირუხი-ჯინალის ალპურ ზონაში.

²⁵ ეილა – იაილა. ამ თურქული ტერმინის ამოსავალი სემანტიკა: ყირიმის მთები, რომელიც გამოყენებული იყო სამოვრებად; აქედან - „საზაფხულო სამოვრები“. გადატანით: „მოცემული სოფლის საზაფხულო დასახლება“. აჭარულ დიალექტში დამკვიდრებულია როგორც მოცემული სოფლის საზაფხულო დასახლება ალპურ ზონაში. თ. სახოკიას ფრაზა: „მომჩივან-მოპასუხეთა ყოველი ეილის წარმომადგენელი“ = დაპირისპირებული იეილების (სოფლების) წარმომადგენლები.

6. საძოვრების ყიდვა-გაყიდვა თუ დავის მოგვარება ნასყიდობისა და სასამართლოს გარეშე?

თ. სახოკიას ცნობით, ზემო აჭარის ნაწილის უფროსი ალპურ ზონაში მიდიოდა საძოვრების სიმცირის გამო აჭარელ და შავშელ გლეხებს შორის ატეხილი დავის გასარჩევად და სამართლის გადასწყვეტად (გვ. 265, 269).

ზეპირ საუბარში ნოდარ მაკარაძემ ასეთი ინფორმაციაც მოგვარა: საბჭოთა ოკუპაციამდე მაწყვალთელებმა და ოლადაურელებმა გარკვეული თანხა გადაუხადეს იმერხელებს და მათგან შეიძინეს საჭილოფესა და ქურთინაომარის ალპური საძოვრები. მისი აზრით, შეიძლება ეს იყოს ასახული თ. სახოკიას ინფორმაციაში... ბ-ნი ნოდარ მაკარაძე კაპიტან ბერიძის ქურთინაომარზე ასვლას ვარდაუდობს იმიტომ, რომ სწორედ ქურთინაომარისა და საჭილოფის ალპური საძოვრების ერთი ნაწილი იყო ამ ყიდვა-გაყიდვის ობიექტი.

პირადად ჩემი აზრით, ზემო აჭარის ადმინისტრაციის პირველი პირი ამ სიმალლეზე არ ავიდოდა სოფლებს შორის საძოვრების ყიდვა-გაყიდვის დასარეგულირებლად. მით უმეტეს, ასეთ სიმალლეზე ძნელად სავალი ბილიკებით ხალხის შესაკრებად ნახევარი დღე მაინცაა საჭირო თანამედროვე კომუნიკაციის პირობებშიც კი (ინფორმაციის დროული მიწოდების შემთხვევაში).

როგორც წესი, დავის გადაწყვეტის დროს აუცილებელი არ არის მოსამართლემ თუ ადმინისტრაციის ხელმძღვანელმა მოინახულოს სადავო ადგილი, მით უმეტეს, 2500-2700 მეტრ სიმალლეზე, თუკი ეს ადგილი ძალიან სტრატეგიული არ არის. მარეთის ხეობაში ყველაზე სტრატეგიული გზებია სწორედ ჩირუხის ალპურ საძოვრებზე. ამავე დროს, მხოლოდ აქაა გვერდიგვერდ შავშელებისა და აჭარლების აგარები (იაილები)²⁶ და სხვა წყაროებიდანაც ცნობილია, რომ აქ დიდხანს იყო საკამათო იაილების გარშემო არსებული საძოვრების საზღვრების საკითხი.²⁷

²⁶ თ. სახოკია გარკვევით წერს, რომ სადავო საქმის გარჩევა მოხდა ისეთ ადგილას, სადაც იყო ორივე მხარის საზღვრული იაილები/აგარები (სასოფლო დასახლებები).

²⁷ მაგ., ილია ქარცივაძის ცნობით (მასალა ჩავიწერე 2020 წლის აგვისტოში), ჩირუხში აჭარლებისა და შავშელების იაილების საზღვრებს შორის კონფლიქტი არსებობდა 1878 წლამდე და ოსმალეთის მთავრობასთან კომუნიკაციით მის დარეგულირებას ცდილობდა ლომან-ეფენდი ქარცივაძე.

ზოგადად, საძოვრების გამო უკმაყოფილება ხშირია ყველა მთაში; მაგ., დღესაც მიმდინარეობს ხანრძლივი დავა აჭარლებსა და გურულებს შორის გომის მთაზე. თ. სახოკიას თხრობიდან ჩანს, რომ ზემო აჭარის ადმინისტრაციის ხელმძღვანელი კაპიტანი გიორგი ბერიძე ნამდვილად არ ასულა ალპურ საძოვრებზე ყიდვა-გაყიდვის დასარეგულირებლად: ორ მხარეს - შავშელებსა და აჭარლებს - შორის არსებული კონფლიქტი მან „დაყვავებით“ „დარიგებით“ და „დატუქსვით“ მოაგვარა: „ბოლოს ორივე მხარე დაკმაყოფილებული დაბრუნდა: აღარც სასამართლოში წოწიალი და აღარც ხარჯი და დავიდარაბა!..“ (გვ. 269).²⁸

7. სამგზავრო დღის ლოგიკური დაგეგმვა.

თ. სახოკიას ცნობით, ზემო აჭარის ხელისუფლების პირველმა პირმა და თედო სახოკიამ (სხვა მხლებლებთან ერთად) ოლადაურის შემდეგ ღამე გაათიეს „მაწყვალთის საძოვრების ერთ-ერთ ხევში“... ოლადაურიდან მაწყვალთის მთამდე, კერძოდ, ქურთინაომარამდე მგზავრი ცხენით შეიძლება ავიდეს 3-4 საათში. დავუშვათ, რომ სადავო ტერიტორიაზე ავიდნენ 12.00 საათზე. თ. სახოკია წერს, რომ კაპიტანმა ბერიძემ კონფლიქტი მალევე მოაგვარა. ვთქვათ კონფლიქტის მოგვარებას დასჭირდა მაქსიმუმ 2 საათი. ისმის ლოგიკური კითხვა: სხალთის ხეობისაკენ შორ გზაზე მიმავალი მგზავრები ღამის გასათევად რატომ უნდა დარჩენილიყვნენ შუადღიდან საღამომდე 2500-2700 მეტრ სიმაღლეზე ღია ცის ქვეშ (სადაც დილით ტემპერატურა ნულ გრადუსამდე ეცემა!) მაშინ, როცა შესაძლებელი იყო ღამის გათევა გაცილებით დაბალ სიმაღლეზე უკეთეს პირობებში? კითხვაზე ლოგიკური პასუხი მხოლოდ ერთია: ადგილობრივი ხელისუფლების პირველმა პირმა და მისმა ამაღალ ოლადაურიდან 5-6 საათი იარეს სხვა მიმართულებით – შუბნის გავლით ჩირუხის ალპურ ზონამდე (და არა - მაწყვალთის საძოვრებამდე). შუბნის (აჭარლების) და ჯინალის (შავშელების) იაილებს შორის დაპირისპირება იმავე დღესვე მოაგვარეს და ღამე გაათიეს ჩირუხი-ჯინალის ალპური ზონის მრავალთაგან ერთ-ერთ ხევში, რომლის სიმაღლე არ აღემატება 1900-2000 მეტრს; სავარაუდოდ, ეს ხევია ეგრეთ წოდებული „ძველი ფოშტა“ - ჩირუხსა და ჯინალს შორის არსებული მინდორი, რომელსაც ორივე მხრიდან ჩამოუდის პატარა ღელე (შესაძლოა, ეს ხევიც ყოფილიყო სადავო ტერიტორიის ნაწილი).

8. ღია ცის ქვეშ ღამისთევა.

თ. სახოკია მარტო როცა მოგზაურობს, ის ღამეს ათევის რომელიმე ადგილობრივის ოჯახში, რომ შინაურულ გარემოში ჩაიწეროს სანდო ეთნოგრაფიული მასალა. არაიშვიათად, მას აჭარაში მასპინძელ ოჯახს ურჩევს ხელისუფლების წარმომადგენელი, რისთვისაც თ. სახოკია უხდის მადლობას ზემო აჭარის ნაწილის უფროსს ალექსანდრე ბერიძესა და ხულოს ბოქაულ ვასილ დეკანოზიშვილს (სახოკია 1985: 306).

²⁸ ბათუმისა და ქუთაისის არქივებში ამ კონფლიქტის შესახებ ინფორმაცია ვერ მოვიძიეთ. საარქივო მასალების ძიების დროს მხარდაჭერისათვის მადლიერება მინდა გამოვთქვა ქუთაისის ცენტრალური არქივის დირექტორის ბ-ნ მერაბ კეზევაძისა და აჭარის საარქივო სამმართველოს საზოგადოებასთან ურთიერთობის განყოფილების უფროსის, სსუ პროფესორის ბ-ნი თამაზ ფუტკარაძის მიმართ.

ლოგიკური ახსნა ესაჭიროება ერთ ფაქტს: ალპურ ზონაში თ. სახოკიამ ღამე რატომ გაათია ღია ცის ქვეშ და ხელიდან რატომ გაუშვა შესაძლებლობა, მასალა ჩაეწერა ადგილობრივი გლეხის ოჯახში? შესაძლოა, იმიტომ, რომ მან იუხერხულა, მიეტოვებინა ზემო აჭარის ნაწილის უფროსი და მისი თანხმლებნი. სწორედ ამ რიდის გამოა, რომ იმ ამ დღეს თ. სახოკიას მიერ ჩაწერილი ეთნოგრაფიული მასალა მწირია.²⁹ ბუნებრივია, შეუძლებელი იყო ყველას მოთავსება ერთ სახლში, ხელისუფლების პირველმა პირმა კი თავისი ამაღლა სხვადასხვა სახლში არ დაანაწევრა. არ არის გამორიცხული ისიც, რომ სხვადასხვა სოფლების იაილებში მცხოვრებნი ვერ გაერკვნენ თუ რომელ იაილაში რჩებოდნენ სტუმრად ზემო აჭარის ადმინისტრაციის უფროსი და მისი მხლებელნი. არც იმას გამოვრიცხავთ, რომ მაღალი დონის სტუმრებმა არ ისურვეს პირველ სართულზე ბოსლებთან საზაფხულო სახლში ღამის გათევა (ერთ ასეთ სახლში ღამისთევას თ. სახოკია მძაფრ ფერებში აღწერს).

9. თეთრად გადაპენტილი კარჩხალის მთა თუ კარჩხალის კლდოვანი მწვერვალები?

თ. სახოკია წერს: „იმ ღამეს მოსასვენებლად ავირჩიეთ ერთი მყუდრო ხევი, რომელსაც იქით აქეთ მოჩუხჩუხე წყლები ჩაუდიოდა“ (გვ. 269)... მოგზაური იქვე აგრძელებს: „ღამის სიცივით (მარიამობისთვის პირველ რიცხვებში) შეწუხებულნი მოუთმენლად მოველოდით გათენებას და მზის ამოსვლას. აჰა, ისიც, გათენდა, ჯადოთი სავსე და სათაყვანო მტრედისფერ ცის კიდურიდან ამოგორებული მზე ყველას თანაბრად უგზავნიდა სხივებს და ამ სხივებში ჩაქსოვილი ჰქონდა უსაზღვრო ალერსი, სიყვარული და ძალა. აჰა, მიეაღერსა მზე დიდებით მოსილ თეთრად გადაპენტილ და ამყად წამოზიდულ კარჩხალის მთას და მისი თავი ფანტასტიკურად ააელვარა“ (გვ. 269)... თ. სახოკიას ეთნოგრაფიულ მასალაში იშვიათია მხატვრული ჩანართები; მით უმეტეს, საეჭვო ინფორმაციის მქონე... ასეთ იშვიათ ჩანართად სწორედ ეს ეპიზოდი მიგვაჩნია. ფაქტია: აჭარის ალპური ზონის არც ერთი მთიდან ახლო ხედით არ ჩანს შავშეთისწყლის ხეობაში მართლაც „ამყად წამოზიდული კარჩხალის მთა“. შორი ხედით კარჩხალის მთა ჩანს გომის მთიდან და ჩირუხიდან (ლეღვანიდან), მაჭარულიდან, ქურთინაომარიდან, ოღონდ, არა რომელიმე „მყუდრო ხევიდან“³⁰. ზოგადად, „კარჩხალი“ არის კლდოვანი მწვერვალების ერთიანი სისტემა. იგი ამყამად თურქეთის საზღვრებშია; კარჩხალი (Karcıl Dagları) ჰყოფს ბორჩხისა და შავშეთის ილჩიებს (რაიონებს). წარმოუდგენელია, რომ წლის რომელიმე დროს კარჩხალის წვერი თეთრად ელვარებდეს (მით უმეტეს,

²⁹ ოლადაურიდან ალპურ სამოვრებამდე თ. სახოკია გიორგი ბერიძის ამაღლაშია.

³⁰ კარჩხალი აჭარლებისათვის ნაკლებად ნაცნობი მთაა; ქერიმ ვაშაყმაძის ინფორმაციით, სსრ კავშირისა და თურქეთის რესპუბლიკას შორის საზღვრის გაგვლებამდე, კარჩხალზე იყო სოფელ აჭარისადმართის (მაჭახელას ხეობის სოფელი) სამოვრებიც. საზღვრის გაგვლების შემდეგ აჭარისადმართის სოფლების ნაწილს საზაფხულო აგარები მისცეს ჩირუხში, ნაწილს კი - საიჩარზე. ქ. ვაშაყმაძის ცნობითვე, აჭარისადმართელი მწყემსები იწუნებდნენ ჩირუხის სამოვრებს და ამბობდნენ: „მიუხედავად იმისა, რომ კარჩხალის მთა არის ხრიოკი, ნოყიერი ბალახი იცის და მწველი საქონელისათვის ბევრად სასარგებლოა“.

ავგისტოს დასაწყისში), რადგან კლდიან წაწვეტებულ წვეროებზე თოვლი ვერ ჩერდება³¹.

თ. სახოკია დიდებული მწერალიცაა და იქ სადაც დოკუმენტური მასალა აკლია, მხატვრული ტექსტით ავსებს; ერთ-ერთი ასეთი ადგილია კარჩხალზე მზის ამოსვლის მონაკვეთი: მწერალი აღწერს ალპურ ზონაში მზის ამოსვლის დიდებულებას და „ამაყად წამოზიდული თოვლიანი კარჩხალის“ ბრწყინვალეობას. ამ მონაკვეთიდანაც ცხადია, რომ ზემო აჭარის პირველ პირთან ერთად მგზავრობისას მან ვერ ჩაიწერა ზუსტი მასალა. აქვე აღვნიშნავ, რომ ეთნოგრაფი, მწერალი და დიდი საზოგადო მოღვაწე თედო სახოკია, არაიშვიათად, სამეცნიერო ველში აქცევს პუბლიცისტურ ნაწერებსაც. ამ თემაზე საინტერესოა „მოგზაურობის“ რედაქტორის, აკადემიკოს გიორგი ჩიტაიას თვალსაზრისი: „წიგნში (მოგზაურობანი) მოცემული ეთნოგრაფიული სინამდვილის აღწერილობა გაჟღერებულია პუბლიცისტური წიაღსვლებით: ავტორი ყურადღებას ამახვილებს იმ დროის საჭირბოროტო, საზოგადოებრივი მნიშვნელობის მქონე საკითხებზე... ამ წიგნის პუბლიცისტურ ნაწილში ავტორი გვევლინება როგორც ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მედროშე... აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ დაზუსტებასა და შესწორებას საჭიროებენ ავტორის ისტორიული ექსკურსები და ეტიმოლოგიური ძიებანი“ (სახოკია 1950: 5-6).

10. ბილიკებიანი დიდი სივრცე.

თ. სახოკიას ცნობით, ალპური სამოვრები, სადაც აჭარლები და შავშელები შეარიგეს, ჰორიზონტალურად, გაშლილი, დიდი სივრცეა; კერძოდ იგი ლანდშტაფს ასე ახასიათებს: „ამ მთის სივრცეზე გამოსვლისთანავე ვაკის გაკვალილი გზა იკარგება და მის ადგილს იჭერს ბილიკები. თუ პირდაპირ მიმართულებას აცდით, განსაკუთრებით, ნისლ-ბურუსის დროს, მთელი დღე ივლით უგზო-უკვლოდ და დანიშნულების ადგილს მაინც ვეღარ მიაღწევთ“ (გვ. 268). ნისლიან ამინდში ადამიანი ყველა მთაში შეიძლება დაიკარგოს, მაგრამ ასეთი ფართომასშტაბიანი და ბილიკებით დასერილი ალპური ზონის სწორი სივრცე გაცილებით დიდია ჩირუხში, ვიდრე - მაწყვალთის სამოვრებზე.

³¹ ეს და გამოკვლევაში წარმოდგენილი ყველა სურათი, რომელსაც წყარო არ უწერია, ჩემი გადაღებულია. იხ. კარჩხალი წვეროს სურათი, რომელიც ინტერნეტში იძებნება: <https://www.boreka.bel.tr/turizm/karcal-daglari/>

11. ქვაკაცები.

თ. სახოკია წერს: ბილიკებით დასერილ დიდ სივრცეზე „მთავარი მიმართულების ბილიკს აქეთ-იქით მხარეზე ყოველი მიმართულებით ორ-სამ მხარის მანძილზე მიწაში ჩარჭობილია მოდილო ქვეები და მათი შემწეობით ადამიანი ადვილად პოულობს გზას... ადრეული ზამთრისათვის აქა-იქ კლდეზე დიდი ლოდებია კაცის მსგავსად აყუდებული, რომელსაც „ქვა-კაცს“ ეძახიან და რომელსაც მთაზე თოვლის დროს იგივე დანიშნულება აქვს, რაც მეზღვურთათვის ზღვაზე კანდელს... (გვ. 268-269).

თანამგზავრებთან ერთად უკვე ფეხდაფეხ მაქვს მოვლილი გურია-აჭარის ყველა ალპური საძოვარი და ე.წ. საორიენტაციო ქვაკაცები ვერსად ვიპოვე. ბადრი ცეცხლადის ინფორმაციით, ქვაკაცები არის მაღალთში - ჩირუხის საძოვრების მიმდებარე ერთ-ერთ მთაზე, თუმცა მათი გამოკვეთილი ფუნქცია არ ჩანს. ქურთინაომარისაკენ მიმავალ გზაზე ბ-ნმა ნოდარ მაკარაძემ მაჩვენა წვრილი ქვის კომპაქტური ნაშალი, რომლის საფუძველზე ის ვარაუდობს, რომ ამ ქვებით იყო აგებული გზის მაჩვენებელი „ქვაკაცა“. შემდგომში მე დეტალურად დავათვალიერე ქურთინაომარიც და საჭილოფიც; იქ არც ბილიკები ჩანს და არც მდგარი თუ დაშლილი „ქვაკაცები“. ქვაკაცები არც ჩირუხში შეგხვედრია. ჩანს, „ქვაკაცებმა“ ჩვენამდე ვერ მოაღწიეს.

12. იმერხევის საძოვრები.

ალპურ საძოვრებზე ღამის გათენების შემდეგ ეთნოგრაფი წერს: „დავადექით იმერხევის საძოვრების გზას, რომელსაც სამხრეთით შავშეთი აკრავს“ (გვ. 270). ნ. მაკარაძე ფიქრობს, რომ „იმერხევის საძოვრები“ არის ქურთინაომარის სამხრეთით. ჩემი აზრით, თ. სახოკია გულისხმობს იმერხეველთა საძოვრებს ჩირუხის ჯინალის აგარებიდან - ვიდრე თავკალვამდე; შდრ.: ქუთაისის არქივში დაცული მასალებით დასტურდება, რომ ჩირუხის საძოვრები მოიცავდა ტერიტორიას: მდინარე ჩეგრი სუ (ჩანს ასე ერქვა ოფიციალურ თურქულ წყაროებში ჩირუხსა და ჯინალს შორის არსებულ რომელიმე ღელეს - ტ.ფ.), თავკალვა, კალოთის სერი (დიდმინდორი), ხარისაწოლის თუმბი (Чиружь. Границы: Чегри-су, Тавь-Калуа, Калотась-Сери, Харись-Сацолись-Тумби /18 1554-54,68/. სწორედ თავკალვასთანაა ერთ-ერთი ტბა - შრატინის ტბა. ამ ტბიდან გზა გადადის კალოთის სერზე; აქედან კი მგზავრი ორიოდე საათში მივა ყარაგოლამდე და შემდეგ სარიჩაირამდე.

13. „მაწყვალთის ზემოთ“.

თ. სახოკია წერს: „სარიჩაირი შეიქმნა უკანასკნელ პუნქტად ზემო-აჭარის აღმოსავლეთის ნაწილში მოგზაურობისა. მაწყვალთის ზემოთ ასულებს - ახლა ხულოში დაბრუნება გვიხდებოდა სხალის წყლის ხეობით“ (გვ. 279)... იქვე ავტორი სარიჩაირთან ასახელებს ქოჩაქს (გვ. 288), ბაკიბაკოსა და თხილვანას და ხიხანის ანუ ხირხათის ციხეს (გვ. 279)...

მაწყვალთის ზემოთ ნამდვილად არ არის არც სარიჩაირის აგარები,

არც ხიმშიაშვილების საზაფხულო აგარაკი (ქოჩაქი)³² და არც - ხიხანის ციხე. შუბნის/წელათის ზემოთ კი ნამდვილად არის: ჩირუხის ალპურის საძოვრები, მის გადაღმა კი – სარიჩაირიც, ხიხანიც და სხალთისწყლის ხეობაც.

14. დილით ნანახი პირველი ტბა (ბუღაგოლი).

ალპურ ზონაში მგზავრებმა ნახეს ორი ტბა. თ. სახოკიას ცნობით, პირველი ტბა არსიანის ძირშია; მეორე - სარიჩაირის იაილებთან. ორივე ტბას მკვლევარი ზუსტად აღწერს: დილით „დავადექით იმერხევის საძოვრების გზას... გამოჩნდა არსიანის მთაცა, რომელიც შესანიშნავია თავისი ტბით. ტბა მთის ძირას არის და შავშელები და ქურთები შიგ საუკეთესო კალმახს იჭერენ. ეს ტბა მრგვალია, ასე, ნახევარი კილომეტრი ექნება გარშემო. მკვიდრნი სახელად „ბულ-გიოლს“ ეძახიან (გვ. 270)... ამავე დღესვე მოგზაურებმა ნახეს სარიჩაირთან მდებარე მეორე ტბა: „სანამ სარიჩაირში ჩავიდოდით, შემთხვევა მოგვეცა ყარაგოლის იელებთან (იელებთან - ტ.ფ.) ერთი საუცხოო ტბა დაგვეთვალა იერებინა. ეს ტბა გზის მარჯვენა მხარესაა და ერთი ქვევა ადგილის ტოლაა. ტბა იკვებება ორი ნაკადულით, რომელიც სამხრეთიდან ერთვის... ამ ტბას ორი სახელი ჰქვია: ქართულად შავი ტბა, ხოლო ოსმალურად - ყარა-გიოლ (გვ. 271).

არსიანის ქედის სიგრძე 150 კილომეტრია; ზემო აჭარის ყველა მთა არსიანის მთაგრეხილის განშტოებაა; როგორც წესი, ტბათა უმრავლესობა მრგვალია. მთლიანი სიგრძე, სადაც თ. სახოკია მოგზაურობს 1897 წლის აგვისტოს პირველ ნახევარში, არსიანის ქედის განშტოებებია. მაწყვალთის საძოვრებიდან არსიანის ძირში რეალურად არსებული ბოღაგოლის ტბებთან რომ მოხვედრილყვნენ მგზავრები, მაჭარულიდან უნდა ჩასულიყვნენ შავშეთის სოფლებში და აქედან ამოსულიყვნენ არსიანის მთის ძირში არსებულ ტბებთან. ასეთ შემთხვევაში, როგორც აღვნიშნე, მაწყვალთის საძოვრებიდან სარიჩაირამდ ურთულესი გზის გასავლელად მათ, სულ ცოტა, ორი დღე დასჭირდებოდათ. რაც მთავარია, შავშეთის გავლით რომ წასულიყო დელეგაცია, ამას უთუოდ აღნიშნავდა თ. სახოკია. დიდი ალბათობით, თ. სახოკია როცა წერს, რომ იმერხევის საძოვრების შემდეგ დაინახა არსიანის მთა შესანიშნავი ტბით, გულისხმობს არსიანის ერთ-ერთი განშტოების ძირში არსებულ შრატაინის ტბას, რომელთანაც თანაბარი წვდომა ჰქონდათ შავშელებსა და ქურთებს. თ. სახოკიას პირველი ტბის ლოკალიზაციაში შეიძლება დაგვეხმაროს გიორგი ყაზბეგის ცნობა მარეთისწყლის შესახებ; კერძოდ, გიორგი ყაზბეგი წერს: „ჩვენმა ექსპედიციამ გამოიარკვია, რომ მერეთისწყლის ხეობა სიგრძით არ ჩამოუვარდება სხალთის ხეობას; იგი მხოლოდ უფრო ვიწროა. მდინარე მერეთისხევისწყალი გამოდის ჩირუხიდან (არსიანის ქედზე), მის ორივე ქედზე გაშენებულია 11 სოფელი. იგი ერთვის მდინარე აჭარას სოფელ ფურტიოს ქვემოთ (მერეთისხევის სოფლები შემდეგია: ციახე, დარჩიძეები,

³² სხალთის ხეობის სოფელი ქოჩახის (ამჟამინდელი მთისუბანი) შესახებ იხ.: <https://www.google.com/maps/place/%E1%83%9B%E1%83%97%E1%83%98%E1%83%A1%E1%83%A3%E1%83%91%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%98/@41.5417616,42.4456036,12z/data=!4m5!3m4!1s0x4042b30c8a33d611:0xa45a85aac95c9a6f8m2!3d41.5418552!4d42.5165516>.

ჯუმუშაური, პაპაშვილები, მახალაკიძეები, მაწყვალთა, კობალთა, კარაპეტი, ტუანი და ქიძინიძეები)³³...

ორივე მოგზაურისათვის ჩირუხის მთა არსიანის ნაწილია. ჩირუხში ორი ტბაა: „გასალიანის ტბა“ და „შრატანის ტბა“. შრატანის ტბა მდებარეობს ჩირუხის აგარებიდან კალთა-ხიხაძირის გადასასვლელზე, მაღალი მთის - თავკალვას - ძირში. „გასალიანის ტბა“ შრატანის ტბიდან ორიოდ კილომეტრშია - ქედის - დიდმინდორის - ძირში. ადგილობრივთა - შუბნის თემის სოფლების მოსახლეობის - აზრით, „გასალიანის ტბა“ უძირია. ამ ტბიდან არ გამოდის არც ერთი ნაკადული (მდინარე) და მისი დონეც უცვლელია. ხალხის აზრით, ტბა ნაკადულებით ივსება, ჭარბი წყალი კი ფსკერიდან გადის (ხიხაძირლები ასევე ამბობენ ყარაგოლის ტბის შესახებაც). ვფიქრობ, ოდითგანვე ამიტომ უწოდებენ ამ ტბას შუბნელები „გასალიანს“ (გასალიანი < გასავლიანი) – ტბის ფსკერზე გასასვლელის მქონე ტბა. ბადრი ცეცხლადის გადმოცემით (მასალა ჩავიწერე 2020 წლის 26 ივლისს), ამ ტბიდან ამოდიოდა ბუდა, რომელიც ყველა ხარს ერეოდა მანამ, სანამ ერთ-ერთმა ადგილობრივმა თავისი ბულის რქები არ შეჭედა ლითონით. რკინის რქებიანმა ხარმა დაამარცხა წყლის ბუდა³⁴... ბ. ცეცხლადის ვარიანტი თუ მართლა ძველია და არა - თ. სახოკიას მიერ აღწერილი ლეგენდის გვიანდელი გამოძახილი (არაიშვიათად, წიგნისეული ვერსია ხალხშიც გადასულა), შეიძლება დავუშვათ, რომ თ. სახოკიას მიერ აღწერილი პირველი ტბა არის „გასალიანის ტბა“; თუმცა, შავშელებისა და აჭარლების აგარებიდან გზა უფრო სავარაუდოა შრატანის ტბისკენ. სწორედ ამ ტბასთან უნდა ჰქონოდათ საზღვარი შავშელებსა და ჩირუხში ოსმალოების დროს შემოსულ ქურთებს (რამდენად იყო კალმახი დასახელებულ რომელიმე ტბაზე და თევზჭერის შესახებ რამდენად სწორი ინფორმაცია მიაწოდეს რესპონდენტებმა მოგზაურს, ძნელი სათქმელია).

ნებისმიერ შემთხვევაში, ჩირუხისწყლის ხეობიდან სხალთისწყლის ხეობაში გადასასვლელი ორი გზიდან ერთი გაივლის „შრატანის ტბასთან“, მეორე - „გასალიანის ტბასთან“. თ. სახოკიას გზის დაზუსტება შესაძლებელია ამ დღის საწყისი პუნქტის მიხედვითაც: გიორგი ბერიძის დელეგაცია თუ „ძველფოშტიდან“ წავიდა სხალთისწყლის ხეობაში (სწორედ აქაა „იმერხევის სამოვრები“!), მაშინ ისინი გაივლიდნენ „შრატანის ტბას“. დელეგაცია თუკი წავიდა შუბნის აგარებიდან (აქეთ არ არის „იმერხელების სამოვრები“), ისინი გაივლიდნენ გასალიანის ტბას. ორივე გზა ერთდებოდა კალთის გადასასვლელზე; შემდეგ კი ორიოდ საათში: ჩირუხის სერი > ნავაზნები > ლაშიგორის ფერდი > ყარაგოლი (ყარაგოლის ქვემოთაა სკვანელებისა და ხიხაძირლების აგარები; აქვე იყო ფოცხოველ ქართველთა (შავშელთა) აგარებიც).³⁵

³³ გ. ყაზბეგი, სამი თვე თურქეთის საქართველოში, ბათუმი, 1995, გვ. 47.

³⁴ ლეგენდის ბადრი ცეცხლადისეული ვერსია, მისივე თქმით, მას მოსმენილი აქვს ბაზუამისისგან. ნიშანდობლივია, რომ სწორედ ეს ვერსია აქვს ჩაწერილი თედო სახოკიას.

³⁵ შდრ.: სხალთისწყლის ხეობის ტბები: ყარაგოლი (საიჩარის ტბა), სათიკნიას ტბა (ბაკიბაკოს ტბა) და მრგვალმინდორის ტბა (თხილვანის ტბა). ჯვარიქედს (ახლა თურქეთისა და საქართველოს საზღვარზეა) აქეთ (ჩვენკენ) წიფლნარის მთა, ქვემოთ ტყეში - ტბა სათახვე. შდრ.: ჩირუხი >

ხაზგასმით აღვნიშნავ: ადგილობრივ მოსახლეობაში ჩირუხის ველში არსებულ ორივე ტბას ოდითგანვე ქართული სახელი ჰქვია (გასალიანი, შრატანი).³⁶ ჩემს ხელთ არსებული მონაცემების მიხედვით, ადგილობრივ მოსახლეობაში ტბა სახელით: „ბულა-გოლი“ საერთოდ არ დასტურდება არც შავშეთში და არც აჭარაში. დიდი ალბათობით, თელო სახოკიას ჩანაწერებში ჰიდრონიმი: „ბულა გოლი“ მოხვდა „ბოლა-გოლ“-თან ბულის შესახებ ლეგენდის ასოციაციით.³⁷

15. ყარაგოლი“ (შავი ტბა).

„შავი ტბა“ რამდენიმე ტბას ჰქვია თურქეთის მიერ მიერთებულ ქართულ ტერიტორიებზე (ზოგადად, ეს სახელი ხშირადაა გამოყენებული თურქულენოვან გარემოში). უეჭველია, რომ თ. სახოკიას მიერ აღწერილი ყარაგოლის ტბა არის ხიხადირის სარიჩაირის³⁸ იაილების (აგარების) ველში დღესაც არსებული ტბა; კერძოდ, სხალთის ხეობის „შავი ტბა“ ერთადერთია, რომლის სიახლოვეს იყო ამჟამად თურქეთის საზღვრებში მოქცეული ქართული სოფლების - ახალდაბისა და წინსათიბის იაილები (ეს იაილები შემდგომ უყიდათ ქედელებს, კერძოდ, ცხმორისლებს), აქვეა სკვანისა და ხიხადირლების იაილები, ხიმშიაშვილების საზაფხულო აგარაკიც. აქვე ყოფილა ქურთების ჩადრებიც. ამ ტბიდან დაახლოებით 10 კილომეტრშია ხიმშიაშვილების საზაფხულო სოფელი ქოჩაქი (რომლის სიახლოვესაა ბაკიბაკო და თხილვანა),³⁹ სადაც ერთი ღამე გაათენეს მოგზაურებმა ხიხანზე ასვლის შემდეგ (ზექერია ბეგთან ღამისთევის შესახებ იხ. თ. სახოკია, 1985, გვ. 288-289). თ. სახოკიამდე ამავე ტბის სიახლოვეს არსებულ ხიმშიაშვილების რეზიდენციაში გაათენა ღამე გიორგი ყაზბეგმა.⁴⁰ არსებითი ფაქტი: „შავ ტბამდე“ ადამიანი ჩირუხიდან ცხენით გადავა 2

დაახლოებით 7 კმ. ყარაგოლი > 1,5 კმ. ყინჩაურის იაილები (პატარა ჭოლო) > აღმართით დიდი ჭოლო (აქაა ჭილლი ტბა) > „ზაბორი“ > 0.5 კმ. > ბაკიბაკოს იაილები (ბაკიბაკოს ტბა) > 7 კმ. > ბაკო (აქ არის ქოჩახი) > 1 კმ. წიფნარის მთაში დიდი ტბა (თხილვანის დიდი ტბა); იქვეა წიფნარის პატარა ტბა (ქვედა თხილვანის ტბა). წიფნარის ტბები ანუ შუა მთის ტბები (ხიხანის ციხის ძირშია; აქ იყო თევზი). აქედან 1 კმ. ხიხანის ციხე... ჩირუხიდან სარიჩაირამდე გზაზე ერთი ტბა უნდა გაველო ჩირუხის მთაში, მეორე - ყარაგოლია (რესპონდენტები: ვლადიმარ მამულაძე, შოთა აბაშიძე).

³⁶ მაგ., ლეგენდის მიხედვით, ჭინჭაოს ტბაში (ჭვანის ხეობაშია) ცხოვრობდა ხარი. ბულა ცხოვრობდა ტბაში ვერნების სიახლოვესაც, რომელიც დაუმარცხებია რქებმოჭედილ ხარს (თ. სახოკიას ცნობა). მსგავსი ლეგენდა ტბის ხარის შესახებ შემონახულია სოფელ გეგელიძეებშიც (სამეცნიერო ლიტერატურისათვის იხ. „ქართველი ხალხის ეთნოლოგიური ლექსიკონი: აჭარა“, ბათუმი 2018, გვ. 554).

³⁷ „ბოლა“ მცენარეა; ბოლა-გოლის ტბები:

<https://www.google.com/maps/place/Bo%C4%9Fa+Lake/@41.41229,42.4786377,13z/data=!4m5!3m4!1s0x4042af5ae8ab2333:0x3d0c2b4725ae6b78f8m2!3d41.4123193!4d42.5138047>

³⁸ გვ. 272: „აპა, მივატანეთ ჩვენი მგზავრობის უკანასკნელ პუნქტსაც, სარიჩაირის (თურქულად სარი - ყვითელი, ჩაირ - ბალახი)“.

³⁹ სარიჩაირი = ყვითელი ბალახი (თ. სახოკია, 1985, გვ. 272). ადგილობრივი მოსახლეობა იყენებს „საიჩარი“ ვარიანტს: ქართულ ზეპირ მეტყველებაში ერთმანეთს ვერ გულისხმობს ორი „რ“, რის გამოც წინამავალი რ დაიკარგა; ასევე, ქართული მეტყველებისათვის აქტუალური არ არის დიფთონგები, ამიტომ „ჩაირ“ ფუძე გამარტივდა „ჩარ“ ვარიანტად: სარი ჩაირი > საიჩარი. ზემო აჭარაში არის მეორე საიჩარიც - ტომაშეთის საიჩარი, სადაც არასოდეს ყოფილა აგარები (იაილები).

⁴⁰ გ. ყაზბეგი „ყარაგოლს“ ასე აღწერს: იაილა, სადაც ჩვენ გაგჩერდით, ხიხადირის მცხოვრებთა კუთვნილებათა და ახლომდებარე ტაფობის მიხედვით, რომლის ფსკერი შავი ტორფითაა დაფარული, ყარაგოლი (შავი ტბა) ჰქვია (გ. ყაზბეგი, სამი თვე თურქეთის საქართველოში, ბათუმი, 1995, გვ. 71).

საათში, „მაწყვალთის საძოვრებოდან“ კი ერთ დღეშიც წარმოუდგენელია ცხენებისათვის ამ რთული მარშრუტის გავლა.

16. შავშელები და ქურთები ერთად თევზებიან ტბასთან ახლოს.

თ. სახოკია როცა აღწერს პირველ ტბას, წერს, რომ არსიანის ძირში არსებულ ტბაში შავშელები და ქურთები იჭერენ საუკეთესო თევზს... ამ კონტექსტში აჭარლებს არ ახსენებს. სად არის პირველი ტბა, სადაც თანაბარი წვდომა ჰქონდათ შავშელებსა და ქურთებს? მეორე ტბასთან - ყარაგოლთანაც სათევზაოდ გვერდიგვერდ შეიძლება წარმოვიდგინოთ ქურთები და შავშელები, მაგრამ ეს გამოირიცხება, რამდენადაც ამ ტბას დეტალურად აღწერს და ბულის ლეგენდასა და თევზაობის თემას არ ახსენებს. ქურთებისა და ქართველების „საურთიერთო ტბა“ შეიძლება იყოს თავკალვასძირში არსებული შრატთან ტბა (თუმცა, რამდენად იყო აქ თევზი, ჩვენთვის უცნობია; ამჟამად ჩირუხი-არსიანის ველში არსებულ არც ერთ ტბაში თევზი არ არის). ცოტა ვრცლად ქურთების შესახებ:

ჩირუხისწყლის მარჯვენა მხარეს იყო შუბნელთა ძირითადი იაილები. ოსმალოების პერიოდში ბათუმის გარეუბანში (კახაბერში) ჩამოსახლებულ მუსლიმან ქურთებს, როგორც მათდამი ლოიალურად განწყობილ ტომს, ოსმალეთის ხელისუფლებამ უფლება მისცა, ზაფხულის პერიოდში თავიანთი საქონელი ამოეყვანათ ჩირუხში; კერძოდ, დაგრებილი წყლების (ჩირუხისწყლის სათავის) მარცხენა მხარეს. ნიშანდობლივი ფაქტი: ქურთებს აქ არ ჰქონდათ საზაფხულო სახლები, მაგრამ ჩირუხში ააშენეს ორსართულიანი ჯამე. გარდა ამისა, თუკი ვინმე გარდაეცვლებოდათ, ქურთები აქვე ასაფლავებდნენ. აშკარაა, რომ ოსმალეთის მიზანი იყო ქურთების დამკვიდრება დაუმორჩილებელ ზემო აჭარაში.⁴¹ კახაბრელი ქურთების შესახებ გ. ყაზბეგიც წერს: ყარაგოლის „უკან კიდეც ორი იაილა მდებარეობს, რომელთაგან ერთი შავშეთის სოფელ ახალდაბის, მეორე აჭარის სოფელ კალოთას ეკუთვნის. აქედან ოდნავ მოშორებით, შავშეთის გზაზე, კახაბრელი ქურთების ჩადრებია გაშლილი (ხაზი ჩემია - ტ.ფ.); კიდეც უფრო შორს, როგორც რომელიღაც აქაურმა გვითხრა, მრავალი იაილაა. ნათელი იყო, რომ ჩვენ რომელიღაც მნიშვნელოვან პუნქტამდე მოგვიღწევია. მართლაც ჩვენ ვიდექით ჩირუხის მთების სახელგანთქმულ საძოვრებზე. ყარაგოლის იაილიდან სწრაფად გავემართეთ ზევით და 20 წუთში სოფელ კალოთის თავზე მდებარე ცივ წყაროსთან ვიყავით... წყაროდან გზა, უფრო სწორად ჩვენი სავალი, რადგან აქ ყველგან ერთნაირად გაუვალაია, გადადის მთავარი ქედის დასავლეთ ფერდობზე, რომელიც ჩირუხსა და არსიანს აერთიანებს. ყარაგოლიდან არსიანის მთის ძირამდე, ე.ი. იმ ადგილამდე,

⁴¹ ქურთების ჩადრები უშუალოდ ემეზობლებოდა შუბნელთა, იაკობაურელთა და ტომაშეთელთა აგარებს. ქურთებს ხშირად ჰქონდათ კონფლიქტები ადგილობრივ ქართველებთან. ერთ-ერთი დიდი კონფლიქტის დროს დარჩიძეებისა და წელათის ხალხი გვერდით დადგომიან შუბნელებს, იაკობაურელებსა და ტომაშეთელებს. ამის შემდეგ შუბნელებს თავიანთი იაილები დაუთმიათ დარჩიძეებისათვის და ზემოთ აწეულან. დარჩიძეებლებს ძველთაზე არსებული სახლები მიუყიდით კობალთელებისა და ქუთაურელებისათვის.

სადაც ძვეს სოფ. ჯინალის იაიალა, გზა 7 000 ფუტის სიმაღლეზე სამხრეთით მიემართება. გზის სიგრძე 10 ვერსია⁴²...

გასული საუკუნის 40-იან წლებში კახაბერიდან ქურთები გაასახლეს და ჩირუხის ეს ნაწილის მათგან გათავისუფლდა⁴³... შეგვიძლია დაბეჯითებით ვთქვათ, რომ შავშელთა მსგავსად, სწორედ პატარა ჩირუხში⁴⁴ მცხოვრებ ქურთებს ჰქონდათ უშუალო შეხება თავკალვას ძირში არსებულ ტბასთან.

17. „შავშელის“ აგარები სხალთისწყლის ხეობაში.

სხალთისწყლის ხეობაში არსებულ შავ ტბასთან (ყარაგოლის ტბასთან) და მის გარშემო არსებულ იაილებთან გიორგი ბერიძის დელეგაცია (და თ. სახოკია) გადავიდა ჩირუხიდან კალოთის სამოვრების გავლით. შემდეგ თ. სახოკია წერს: ამ „მთებზე (ყარაგოლის გარშემო - ტ.ფ.) რამდენიმე ეილად გაფანტულია ორას კომლამდე ქურთი. ესენიც ზაფხულობით ამოდინან აქ საქონლის სამოვებლად და ერბო-ყველის საკეთებლად. ეს მთა თითქმის აღმოსავლეთი საზღვარია ზემო-აჭარის. აქედან გზა გადადის ახალციხის მაზრაში, ბოცოს ხევში, ანუ, როგორც ახლა გადამახინჯებით ეძახიან, ფოცხოვში და შავშეთში. ამას იქით აჭარული სოფელი აღარ არის. სარიჩაირის მახლობელი სოფლებია: სამხრეთით - ქოჩაქი, ბაკო და განთქმული ისტორიული ხიხათა ციხე⁴⁵ (გვ. 272). თ. სახოკია აქვე აღნიშნავს, რომ ყარაგოლსა და საიჩარს შორისაა „შავშელის ეილები“ (გვ. 271). თ. სახოკიამდე გ. ყაზბეგის მიერ 1874 წელს ჩაწერილი მასალა მხარს უჭერს თ. სახოკიას ინფორმაციას (გ. ყაზბეგმაც სამი ღამე გაათია ხიმშიაშვილების საზაფხულო აგარაკზე); კერძოდ, გ. ყაზბეგი წერს: ყარაგოლის „უკან კიდევ ორი იაილა მდებარეობს, რომელთაგან ერთი შავშეთის სოფელ ახალდაბის, მეორე აჭარის სოფელ კალოთას ეკუთვნის⁴⁶... ადგილობრივთა გადმოცემით, ყარაგოლის მიდამოებში, ზოგადად, სარიჩაირის იაილებში არასოდეს ყოფილა შავშელთა იაილები. პროფ. სერგო დუმბაძისა და ბ-ნი შოთა აბაშიძის აზრით, ყარაგოლის ტბასა და სარიჩაირის აგარებს შუა არის სკვანელების, ხიხაძირლებისა და ქედელეების (ცხმორისლების) იაილები და არა - შავშელის აგარები. 2020 წლის 19 აგვისტოს ჩემ მიერ ჩაწერილი მასალების მიხედვით, ყარაგოლის სიახლოვეს ნამდვილად ჰქონდათ აგარები (იაილები) ამჟამად თურქეთის საზღვრებში მოქცეულ ქართულ სოფლებს: ახალდაბასა და წინსათიბს; ოღონდ, ეს სოფლები არის არა შავშეთის, არამედ - ფოცხოვის მხარისა. რუსეთ-თურქეთის 1877-78 წლის

⁴² გ. ყაზბეგი, სამი თვე თურქეთის საქართველოში, ბათუმი, 1995, გვ. 71-73.

⁴³ დღეს ჩირუხი მოიცავს ძველთას, ქვედა ჩირუხს (შუბნის წყლის მიმდებარე ტერიტორია) და ზედა ჩირუხს (ოსმალოების მიერ ქურთებისათვის მიცემულ ტერიტორიას). თ. სახოკიას ცნობით, ქურთები ასევე, საზაფხულოს ადიოდნენ ხიხაძირის საუკეთესო ადგილას - სარიჩაირში.

⁴⁴ დიდი ჩირუხია მდინარე ჩირუხისწყლის მარჯვენა მხარეს არსებული საზაფხულო სახლები (აგარები); ვიწრო გაგებით ჩირუხი მოიცავს: ძველთას, დიდ ჩირუხს და პატარა ჩირუხს. ფართო გაგებით ჩირუხია ამჟამად ოლადაურელებისა და ტბეთ-გოგამეების კუთვნილი ტერიტორიაც, რომელიც ადრე ეკუთვნოდათ შავშელებს.

⁴⁵ იქვე მეორე სახელითაც მოიხსენიებს: ხირხათის ციხე (გვ. 279).

⁴⁶ გ. ყაზბეგი, სამი თვე თურქეთის საქართველოში, ბათუმი, 1995, გვ. 71-73.

ომის შემდეგ ფოცხოველებს ეს ადგილი მიუყიდათ აჭარლებისათვის (ქედელებისათვის).⁴⁷

18. გზები, ბილიკები და ცხენის გაჭირვება.

როგორც წესი, თ, სახოკია ყოველთვის აღნიშნავს გზების შესახებ; მაგ., ვერნებიდან წამოსული თ. სახოკია აღწერს, თუ როგორი ცუდი გზით მივიდნენ კვატიამდე. შემდეგ, სავარაუდოდ, კვატიიდან სხალთამდე 10 კმ. იარეს შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილის გაყვანილი კარგი გზით (გვ. 297)...⁴⁸

რთული წარმოსადგენია, სამთავრობო დელეგაციას ოლადაურიდან ხიხაძირამდე მთავრებილებზე მინდორ-მინდორ და მთათაშორისი ზოგან საერთოდ გაუვალი ბილიკებით ევლო⁴⁹. 2020 წლის 7 აგვისტოს ტომაშე-თიდან მაჭარულში საგანგებოდ, გზებისა თუ ბილიკების დასათვალიერებლად ავედით მე, დავით ფუტკარაძე, აკაკი ფუტკარაძე და რაულ ფუტკარაძე. 2020 წლის 18 და 19 აგვისტოს ქართველი მესაზღვრების ნებართვითა და თანადგომით⁵⁰ ახალგაჭირილი სამანქანე გზით დავათვალიერე სივრცე ჩირუხის სექტორიდან ქურთინაომარამდე და ჩირუხის მთიდან ხიხაძირის სექტორამდე. მესაზღვრებთან და ადგილობრივ რესპონდენტებთან საუბრით, ასევე, უშუალო დაკვირვებითაც დავრწმუნდი, რომ საზღვრის სიახლოვეს შავშეთის მხრიდან მაჭარული-ჩირუხის მონაკვეთში შეუძლებელია ნადირის ბილიკის არსებობაც კი.

მაწყვალთის საძოვრებიდან სარიჩაირამდე უმოკლესი სამხედრო გზა (მთავრებილების გავლით) დაახლოებით 40 კილომეტრია (მაწყვალთის მთიდან ჩირუხამდე - 32 კილომეტრი). რამდენადაც მთავრებილის ჭანჭახი-სამარლის მონაკვეთი სრულიად გაუვალია კლდიანი ფერდობების გამო, მგზავრებს აუცილებლად უნდა შემოევლოთ ამ მთებისათვის (ტომაშეთის გავლით, ან - შავშეთის სოფლების გავლით). ასეთი დაშვების შემთხვევაში მგზავრებს 2000-2500 მ. სიმაღლეზე მინდორ-მინდორ და ზოგან გაუვალი ბილიკებით და კლდიან ფერდობებზე შემოვლითი გზებით სულ ცოტა 60 კმ. გავლა მაინც მოუწევდათ. ამას თუ დავამატებთ არსიანის ძირში ბოღაგიოლამდე მისვლას, გასავლელი გზა 70 კილომეტრამდე

⁴⁷ რესპონდენტები: მამია იშხნელიძე (ხიხაძირი), თეიმურაზ დუმბაძე (ზაკიბაკო).

⁴⁸ თ. სახოკიას ინფორმაციით, შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილს დაგეგმილი ჰქონდა, სხალთიდან გზა მიეყვანა ქოჩახამდე, მაგრამ ოსმალეთის ხელისუფლებამ მე-10 კილომეტრზე შეაწყვეტინა გზის მშენებლობა, რადგან თურქმა მოხელეებმა ჩათვალეს, რომ თუ გზა გაკეთდებოდა, ახალციხიდან წამოსული რუსის ჯარი ხიხაძირის გამოვლით შემოვიდოდა აჭარაში (თ. სახოკია, 1985, გვ. 297).

⁴⁹ სანალიაზე, მაჭარულსა და ჭანჭახში ხშირად ნადირობდნენ მამაჩემი - ალექსანდრე (ალიოშა) ფუტკარაძე და მედიცინის მეცნიერებათა დოქტორი, ცნობილი ექიმი ბ-ნი აკაკი ბერიძე. ბ-ნმა აკაკიმ ჩემთან საუბარში დაბეჯითებით თქვა, რომ მაჭარულიდან ჭანჭახამდე ადრე მხოლოდ ვიწრო, ცხენისათვის რთული და დამრეც ფერდობებზე გამავალი ბილიკები იყო (ბოლო პეროდში სამხედროებმა გაიყვანეს სამანქანე გზა). რაც მთავარია, მისი აზრით, თუკი ვინმე წამოვიდოდა მაწყვალთის საძოვრებიდან მაჭარულის გავლით ჩირუხისკენ, მას გზა უნდა გაეგრძელებინა ტომაშეთი-დარჩიძეების, ან ტომაშეთი-წელათის გავლით, რადგან მაჭარულიდან ჩირუხამდე მთავრებილებზე გადავლა შეუძლებელია (მასალა ჩავიწერე 2020 წლის 20 ივლისს).

⁵⁰ განსაკუთრებული მადლობა მინდა გადავუხადო დიდებულ ქართველებსა და კარგ პროფესიონალებს: ბ-ნ შაქრო მემიაძეს - ჩირუხის სექტორის ხელმძღვანელს; მის კოლეგებს ბ-ნ იოსებ ფუტკარაძეს და ბ-ნ ზურაბ კარცივაძეს; ბ-ნ ემზარ თურმანიძეს - ხიხაძირის სექტორის ხელმძღვანელს და მის კოლეგას დავით ფუტკარაძეს.

გაიზრდებოდა... დანამდვილებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ შეუძლებელია ამ ურთულესი გზის ერთ დღეში ცხენით დაფარვა. მით უმეტეს, გზის სირთულეზე თ. სახოკია არაფერს წერს.

მნიშვნელოვანი დეტალი: ვინც იცის თედო სახოკიას მიერ გზებისა და ტრანსპორტირების აღწერის მეთოდოლოგია, მისთვის ცნობილია, რომ მკვლევარი ყოველთვის დეტალურად აღწერს გზებს, დროსა და რთულ გზებზე ცხოველის გასაჭირს; იხ., მაგ., შემდეგი გზების აღწერები:

- ქოჩახიდან ხიხაძირამდე: აქ გზის სირთულეს არ ახსენებს. მანძილი (არაუმეტეს 5 კმ.) დაფარეს ნახევარ დღეში; ღამე გაათიეს ხიხაძირში (გვ. 291-292);

- ხიხაძირიდან ვერნებამდე: „დახრამულ გზას“ (არაუმეტეს 5 კმ.) დასჭირდა ნახევარი დღე (გვ. 294-295);

- ვერნებიდან სხალთამდე: ჯეროთული გზა იყო; შემდეგ, სავარაუდოდ, კვატიდან სხალთამდე 10 კმ. იარეს შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილის გაყვანილი კარგი გზით (გვ. 297);

- სხალთიდან თაგომდე: „მოსხლეტილი“ გზა, „სადაც თვით ცხენსაც რის წვალეებით ამოაქვს თავისი ტანი“ (გვ. 304),

- თაგოდან ხულომდე: თაგოდან აჭარისწყლამდე გზაზე „ცხენი უსარგებლოა“ (გვ. 304) და სხვ.

შდრ.: ასევე, თ. სახოკიას მონაცემები ნატანებიდან (გურია) ხულომდე გზებისა და ტრანსპორტის შესახებ:

თ. სახოკია წერს, რომ მატარებლით ჩავიდა ნატანებში; იქიდან - ოთხკაციანი ეტლით მერიის გავლით ორ საათსა და 30 წუთში ჩავიდა ოზურგეთამდე (მოგზაური დროს ზუსტად აფიქსირებს). შემდეგ ჯაგვით⁵¹ გადადის შემოქმედამდე (გვ. 46). სოფელ გომშიც ჯაგვით წავიდა, მაგრამ ცუდი გზის გამო მალევე იძულებული გახდა, ქვეითად გაეგრძელებინა გზა (გვ. 55). გომიდან დაბრუნდა ოზურგეთში. ოზურგეთიდან ცხენით მიდის ლიხაურის ციხის ძირამდე; 40 მხარის სიგრძე მანძილს კი ფეხით ადის ციხემდე (გვ. 79). საღამოს ბრუნდება უკან. მეორე დღეს ოზურგეთიდან ეტლით წავიდა ნაგომურში (გვ. 83). ნაგომარიდან გზა გაარძელა და ბოლოს აკეთში ნავით გადავიდა, ეტლი დატოვა მდინარის მეორე მხარეს (გვ. 88). აკეთიდან ბახვში ერთი ჯაგლაგი ცხენითა და ჯორით ავიდნენ 2 საათში (გვ. 113). შემდეგ ამავე „ტრანსპორტით“ - ბახმარომდე. ბახმაროდან ფეხით ზორტიყელის იეილამდე (გვ. 142). ზორტიყელიდან ხულომდე ცხენი იქირავა 2 მანეთად (გვ. 150). ხულოდან ასევე ცხენით - მარეთისა და სხალთის ხეობებში...

აღსანიშნავია, რომ სადაც ცხენს/ჯორს უჭირს, საოცრად ჰუმანური ბუნების ადამიანი თ. სახოკია ყველგან გულისტკივილით აღწერს ცხოველის მდგომარეობას და მდგომარეობას უმსუბუქებს მას: ჩამოდის ცხენიდან, ეფერება ცხენს/ჯორს (მაგ., ვაკეჯვარიდან ბახმარომდე, ბახმაროდან ღორჯომამდე, ფურტიოს გზაზე და სხვ.)...

⁵¹ ჯაგვი/ჯაგვა, იგივეა რაც „ფორანი“ – „დიდი ოთხთვლიანი ცხენის საზიდარი“ (ქველ).

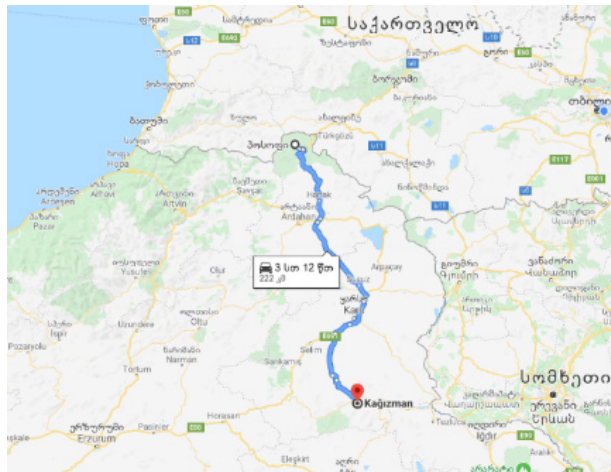
უეჭველი ფაქტია: თ. სახოკია ყველა ხეობის აღწერისას საუბრობს გზებსა და სამგზავრო ტრანსპორტზე; ოლადაურიდან ხიხანამდე მგზავრობის შესახებ წერილში კი საერთოდ არ არის ნახსენები არც გზის სირთულე და არც ცხენების გასაჭირი (თ. სახოკია სხვა შემთხვევებში დეტალურად აღწერს საგზაო პრობლემებს!). ეს იმას ნიშნავს, რომ ცხენოსან მგზავრებს ოლადაურიდან სარიჩაირამდე ალპური ზონის ვიწრო ბილიკებით არ უვლიათ. რაც მთავარია, 1 დღეში ცხენოსნები ვერ დაძლევენ სულ მცირე 25-კილომეტრიან ურთულეს გზას ალპურ ზონაში – სანალა – მაჭარული – ჭანჭახი – სამარილეს ხეებში; შდრ.: რთული რელიეფის, გამო ხიხადირიდან ვერნებამდე 6-კილომეტრიანი გზის გავლას თ. სახოკიას დასჭირდა ნახევარი დღე(!).

ლოგიკურია, დავასკვნათ: ოლადაურიდან ხიხანამდე თ. სახოკია გზებისა და ცხენების თემას იმიტომ არ ეხება, რომ ეს გზა მან გაიარა კარგი საურმე/სამარხილე გზით.

შედარებით ვრცლად შუბნიდან ჩირუხამდე გზების შესახებ:

ურფეთ ხიმშიაშვილის (99 წლის. სოფ. ტომაშეთი), ქერემ ვაშაყმაძის (78 წლის. სოფ. წელათი), იოსებ აბაშიძის (78 წლის. დარჩიძეები), ვაჟა თურმანიძის (80 წლის. სოფ. გოგაძეები), სოსო (ოსმან) თავდგირიძის (80 წლის. სოფ. კობალთა), მიხეილ ფუტყარაძის, ყაზბეგ ვაშაყმაძის, ბადრი ცეცხლაძის მიერ მოწოდებული ცნობების შეჯერებით ოლადაურიდან ჩირუხამდე 120-130 წლის წინ ორი ძირითადი საურმე/სამარხილე გზა მიდიოდა: ერთი - დარჩიძეების გავლით, მეორე - წელათის გავლით.

წელათის გავლით (I გზა):

ოლადაური > მახალაკეთი > დევთაბაგა > შუბანი > ტომაშეთი > წელათი > თოხაური > გუზლიეთი (შუბნელების ყიშლები) > ვირისაკვალავის აღმართი (სოჭის ტყე ლელვანისკენ ჩირუხისწყლისა და სათევზიაღელის

შორის არსებულ სერზე)⁵² > ირმის ტბა > ქვედა ლელვანი > ზედა ლელვანი > ჩირუხი/ჯინალი/ჯვარიჭოჭი.⁵³ ჯინალიდან გზა გადადიოდა შავშეთშიც და ფოცხოვშიც.⁵⁴

ქერემ ვაშაყმაძის ცნობით, 1900-იან წლებში შავშეთიდან ჯინალი-ლელვანის გზით იბრამ უსეინის ძე ვაშაყმაძემ ურმით ჩამოიტანა მარლი ყალიზმანიდან (Kağızman. ყარსის პროვინცია. ყალიზმანის/ყალიზმანის ძველქართული სახელწოდებაა „აღზევანი“; აქედან წელათამდე დაახლოებით 250 კილომეტრია). მისივე ცნობით, გუზლიეთიდან ერთი ბილიკი ადიოდა პანტებში კოტიების გავლით.

წელათის გავლით (II გზა):

ოლადაური > მახალაკეთი > დევთაბაგა > შუბანი > ტომაშეთი > წელათი > თოხაური > ხელმარცხნივ აღმართით: ეწრიანი ვაკე > ბებერაულის ნაეკლესიარი (ქილისასერი) > ქვიხიდისერი (ქვახიდი - ჭაობზე ხიდივით იყო დაფენილია ქვა), სადაც გზაჯვარედინია; აქედან ალპური ზონისკენ სამიგზა მიდის, სოფლებისაკენ კი - ორი:

ქვიხიდისერი > კუნტიჯვარი > პანტები (ყავაღლული) > ჩირუხი (შუბნის თემის სოფლების აგარები. მეზობლად, ჯინალში იყო შავშეთების აგარები და სამოვრები).

ქვიხიდისერი > უღელტეხილი > ქოსაჭალა > ჩირუხი...

ქვიხიდისერი > უღელტეხილი > ძველთა...

ქვიხიდისერი > კვესაურის ბოლო > დარჩიძეები...

ქვიხიდისერი > ბებერაულის ნაეკლესიარი (ქილისასერი) > თოხაური > ძველწელათი...

დარჩიძეების გავლით (I გზა):

ოლადაური > მახალაკეთი > ერდვათი > შარა (ძველი ქუთაური) > იაკობაური > საწოზლია > სერიყანა > დარჩიძეების სერი (სადაც ახლახან ჯვარი ააბრმანეს აქაურმა ახალგაზრდებმა) > ბაბელეთი > გოგლაურის ციხე > კვასაურის ბოლო > ქვიხიდისერი (ჭაობზე ხიდივითაა დაფენილია ქვა); ამ გზაჯვარედინიდან სხვადასხვა გზების შესახებ (იხ. ზემოთ).

⁵² სათევზია ღელე სათავეს იღებს ნაბუღვარაში; ღელის სიგრძე დაახლოებით 5 კმ.

⁵³ დაახლოებით 2000 მეტ სიმაღლეზე არსებული ჩირუხის ალპური სამოვრები 5000-6 000 ჰექტარია. აქ არის ერდვათის, შუბნის, იაკობაურის, დარჩიძეების, ტომაშეთის, წელათის, ასევე, სოფელ დანდალოს აგარები (საზაფხულო სახლები) ანუ იაილები; კერძოდ, ჩემი რესპონდენტების (ვაჟა თურმანიძე, გურამ ფუტკარაძე, ნუგზარ სურმანიძე, ქერემ ვაშაყმაძე...) ინფორმაციით, კვესაური - დანდალოს ამჟამინდელი იაილები დარჩიძეების მცხოვრებს მიუყვია დანდალოელებისათვის. ჩირუხში არსებული ჯინალის აგარები და ჯვარიჭოჭის ნაწილი იყო შავშეთისა. საბჭოთა იმპერიისა და თურქეთის მიერ საქართველოს გადანაწილების შემდეგ შავშეთებს უფლება აღარ მისცეს, ამოსულიყვნენ ჩირუხში. მათი სამოვრები გადასცეს ტბეთისა და გოგაძეების მცხოვრებთ, რადგან ამ უკანასკნელთა აგარები დარჩა თურქეთის მხარეს. საზაფხულოდ შუბნის თემისა და ჯინალის შუა არსებულ სივრცეში ბათუმიდან (კახაბერიდან) ამოდიოდნენ ქურთები, რომელთაც დამაბული ურთიერთობა ჰქონდათ შუბნელებთან. ამირან ებრალიძისა (სოფ. შუბანი; 54 წლის) და ჯემალ ფუტკარაძის ცნობით (სოფ. ტომაშეთი; 55 წლის), ქურთებთან დაპირისპირებულმა შუბნელებმა დახმარება სთხოვეს დარჩიძეებლებს; სამაგიეროდ შესთავაზეს ჩირუხში „შუბნის წყლის“ გარშემო არსებული თავიანთი საზაფხულო ქოხების დათმობა.

⁵⁴ ამ გზას უერთდებოდა სხალთა - კობალთის გზა: ყინჩაური > პანტები > წვერებისერი > შუაწვერები > კობალთა (დაახლოებით 6 კილომეტრი); კობალთის აგარები - ნაილები.

დარჩიძეების გავლით (II გზა):

ოლადაური > მახალაკეთი > დევთაბაგა > შუბანი >საწობლია > დარჩიძეების სერი (სადაც ახლახან დიდი ჯვარი აღმართეს აქაურმა ახალგაზრდებმა) > ოფოყანა > კირიდელე > ძველკირი > კვესაური > უღელტეხილი > ქოსაჭალა > ჩირუხი.⁵⁵

აქვე აღვნიშნავ, რომ არსიანის მთაგრეხილის ერთ-ერთი განშტოებაა – ჩირუხის მთა. ზოგადად, ჩირუხისწყლის ხეობა სტრატეგიული მხარე იყო; კერძოდ, ჩირუხის ალპური საძოვრებიდან რამდენიმე გზა გადადიოდა შავშეთისწყლის ხეობაში,⁵⁶ რამდენიმე გზა – სხალთისწყლის ხეობაში. ჩირუხის წყლის ხეობის სტრატეგიულობას კი ხაზს უსვამს ამ ხეობაში არსებული სამი დიდი ციხესიმაგრის არსებობა; ამ ხეობაშია: ოქროპირაულის ციხე, მახალაკიძეების ციხე და იორამას ანუ გოგლაურის ციხე. ამათგან ერთმანეთს უყურებს გოგლაურისა და მახალაკიძეების ციხეები. არ გამოვრიცხავ, რომ საქართველოს სიძლიერის პერიოდში მეოთხე ციხე ყოფილიყო მახალაკიძეებსა და ოქროპირაულს შორის.

19. დარჩიძეების ახლოს მდებარე კუტის ჯვარი.

ალპურ ზონაში არსებული ორი ტბის აღწერისას თ. სახოკია ახსენებს „სოფელ კუტი-ჯარს“ და მოჰყავს ლეგენდა კუტი ქალის შესახებ (ტექსტი მოგვყავს 1901 და 1950 წლების გამოცემების მიხედვით): „დაუპირდაპირდით სოფელ კუტი-ჯარსაც. დარჩიძეების ახლომდებარეს. აქაური მცხოვრებნი წინათ, ქრისტიანობის დროს თავდგირიძენი ყოფილან. ვენახები სოფ. შუახევში ჰქონიათ. ერთხელ რთვლის დროს ყურძნის საკრეფად წასულან. სოფლად მხოლოდ ერთი ავადმყოფი ქალი დარჩენილა. ამასობაში მტერი დასხმია სოფელს და ცხენები სულ წაულალავს. ავადმყოფი ქალი სერზე ასულა და გაჭირვებისაგან ისეთი ძალით დაუკივლია, რომ თავისიანებისათვის ხმა მიუწვდენია, მაგრამ თვითონ-კი დაკუტებულა და მის მოსაგონებლად ამ სოფელს კუტის-ჯარი დღესაც შერჩენია“ (სახოკია 1950: 212; შდრ., სახოკია 1985: 270-271).⁵⁷

მოგვიანებითაა ჩაწერილი ლეგენდის განსხვავებული ვარიანტი; კერძოდ, აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდში (№115) დაცული ერთ-ერთი ხელნაწერის მიხედვით, ჩირუხთან ახლოს მდებარე

⁵⁵ ოლადაურიდან „მაწყვალთის საძოვრებამდე“ თუ ჩირუხამდე მარშრუტის დაზუსტების მიზნით, 2020 წლის ივნისს-ივლისში კონსულტაციები მქონდა მარეთის ხეობის კარგ მცოდნეებთან, ბატონებთან: შოთა ცეცხლაძესთან, სულიკო მახარაძესთან, ოთარ ფუტკარაძესთან, ზვიად დიასამიძესთან, ანზორ გოგიტიძესთან, ზადრი ცეცხლაძესთან და ფრიდონ ფუტკარაძესთან, რისთვისაც მათ დიდ მადლობას მოვასხენებ.

⁵⁶ შდრ.: გ. ყაზბეგი (1874; გვ. 73-77): ჩირუხი/ჯინალის აგარები > ყვირილას ხეობა; სოფ. ყვირილა > სოფ. ჩიხთა > სოფ. მიქელეთი > გარყრაილობი;

ვ. მაკარაძე („განათლების ხევისხერი“, 2020, გვ. 187, 256, 258): მარეთის ხეობაზე გადაიოდა იმერხე-შავშეთისაკენ მიმავალი კიდეც ერთი გზა, რომელიც სოფელ ტომაშეთზე გავლით ადიოდა მთა მაჭარულზე და რკინიგზის გადსასვლელით - იმერხეშავშეთში“.

⁵⁷ ზაზა ჯაფარიძის ლოგიკური აზრით, ამ ლეგენდის ასეთი ახსნაც შესაძლებელია: კუტმა ქალმა კივილით ხმა გააგონა გოგლაურის ციხის გუშაგთ, გოგლაურის ციხის გუშაგებმა სხვა ციხეების გუშაგთ და ბოლოს - ოქროპირაულის (შუახევის) ციხის გუშაგთ. ასე გადაიგა მტრის შემოსევის შესახებ ინფორმაცია.

პანტები (/ყავაღლული) ძველ დროში ციხე-ქალაქს წარმოადგენდა. ღრმა მოხუცებულობაში მყოფი მისი პატრონი როცა გარდაიცვალა, დარჩა მოხუცი დედაბერი და მათი ორი ვაჟიშვილი – ჩირუხელა და ცხვირკოხელა. უფროს ძმას ძლიერ ლამაზი მეუღლე ჰყოლია; ერთ დღეს ძმები ყალაბოინში (ხეობაში ციხეს წარმოადგენდა) იყვნენ წასული. მაშინ მათ ოჯახს მტერი დასცემია, მცხოვრებლები გაუჟღეციათ და უფროსი ძმის მეუღლე გაუტაცნიათ; დედაბერი გაქცეულა მაღალ მთაზე გამწარებულს ისე ძლიერ დაუყვირია, რომ ყალაბოინში შვილებს გაუგონიათ, მაგრამ დედაბერი ყვირილისაგან მომკვდარა. ამ მთას ამის შემდეგ კუნტის ჯვარს ეძახიან (ხაზი ჩემია – ტ.ფ.). ძმები გამოქცეულან, მთელი სოფელი დადევნებია მტერს, დასწევიათ არდაგანის ახლოს, გამართულა დიდი ბრძოლა, ორივე მხარეზე დიდი ყოფილა მსხვერპლი, მაგრამ ქართველებს მაინც გაუმარჯვიათ და ქალი დაუბრუნებიათ. ბრძოლის ადგილზე ქართველებს ქალაქი გაუშენებიათ, ჯანქალაქი ანუ წმინდა ქალაქი დაურქმევიათ”.⁵⁸

ლეგენდის ამ ვარიანტებს შორის რამდენიმე არსებითი განსხვავებაა; ჩემი შემდგომი მსჯელობის კონტექსტში დავსვამ ორ კითხვას:

- კუტი-ჯარი თუ კუ(ნ)ტი(ს)ჯვარი?
- ეს ტოპონიმი სოფლის სახელი თუ მთის (კლდის) სახელი?

ადგილობრივთა მეტყველებაში არსებობს ტოპონიმი „კუნტიჯვარი“, რომელიც დღეს ტყეა და მდებარეობს 1858 მ. სიმაღლეზე. საინტერესოა ტოპონიმის დამოწმების ისტორია:

1901 წელს „დროებაში“ გამოქვეყნებულ სტატიაში და 1950 წლის გამოცემაში თ. სახოკია აფიქსირებს კუტი-ჯარ- ფუძეს. ი. სიხარულიძე 1958 წელს გამოქვეყნებულ თავის ნაშრომში აფიქსირებს „კუნტიჯვარი“ ვარიანტს, მაგრამ თავისებურად ავრცობს ლეგენდის თ. სახოკიასეულ ვერსიას და, ამავდროულად, არ იზიარებს მის მიერვე გავრცობილ ვარიანტს; კერძოდ, იგი წერს: „კუტს“ აჭარაში დავრდომილსა და საპყარ ადამიანს უწოდებენ... რაც შეეხება მეორე სიტყვას „ჯარი“: იგი ამ შემთხვევაში სპეციალურ განმარტებას არ საჭიროებს: კუტმა თავისიანებს, თავის ჯარს მოუხმო - ასეთია გადმოცემის აზრი. ეს სახელწოდება ჩვენ „კუნტიჯვარის“ ფორმით ჩავიწერეთ. კუნტი ვარიანტული ფორმაა კუტისა, ხოლო „ჯვარი“ „რ“-ის „ლ“-თან დამსგავსებითაა მიღებული ჯვარისაგან”.⁵⁹

წარმოდგენილ მსჯელობაში სწორად არ არის ახსნილი რ/ლ მონაცვლეობა (ჯვარი/ჯვარი ფორმებში არ არსებობს ასიმილაციის საფუძველი). რაც მთავარია, შუბნის თემის მკვიდრთა მეტყველებაში ჩვეულებრივი ფორმაა „კუნტიჯვარი“ (მცდარი ვარიანტი აქვს ჩაწერილი ი. სიხარულიძესაც).

საყურადღებო ფაქტი: თ. სახოკიას გარდაცვალების შემდეგ „მოგზაურობის“ 1985 წლის გამოცემაში დედნისეული ვარიანტი (კუტი-ჯარი) შეცვლილია რეალურად დადასტურებული „კუნტიჯვარის“

⁵⁸ აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი №115. დიდი მადლობა ბ-ნ ოთარ გოგოლიშვილს, რომელმაც მოგვაწოდა ტექსტი.

⁵⁹ ი. სიხარულიძე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმია, ბათუმი, 1958, გვ. 159.

ამოსავალი ფორმით: „კუტი-ჯვარი“. ჩანს, თ. სახოკიას ტექსტი ბათუმელმა გამომცემლებმა დააზუსტეს არსებული ვარიანტის მიხედვით. კიდევ ერთხელ აღვნიშნავ, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა ამ ადგილს უწოდებს კუნტიჯვარს“; შესაბამისად, ხალხური გადმოცემაც „კუტის ჯვარის“ შესახებაა და არა - „კუტის ჯარის“ შესახებ. ი. სიხარულიძე ბრმად ენდო თ. სახოკიასეულ მცდარ ვარიანტს (კუტიჯარი) და, შესაბამისად, ვერ დაუშვა თქმულების ორიენტირება კუტ ქალთან დაკავშირებულ ჯვარზე.⁶⁰ ჩემი აზრით: კუტის ჯვარი > კუტიჯვარი > კუნტიჯვარი. ტოპონიმის აგებულებიდან, ასევე, ხალხში დღემდე შემორჩენილი თქმულების დედაზრიდან გამომდინარე, კუტი ქალის შესახებ ლეგენდის თავდაპირველი სახე მე ასე წარმომიდგენია.⁶¹

ჩირუხის გზაზე პანტებში, დაახლოებით 1860 მეტრ სიმაღლეზე დიდი სოფელი ყოფილა.⁶² ეს ადგილი დღეს ასე გამოიყურება:

სოფელს საკუთარი ვენახები ჰქონია შორს - ბარში (შუახევში? მახალაკიძეებში?..). ერთხელ ხალხი სამუშაოდ წასულა ვენახში. ამ დროს

⁶⁰ იხ. ასევე, თ. ფუტკარაძე, ნ. ვარშანიძე, შუბანი (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი), 2001, გვ. 22.

⁶¹ ბავშვობაში დედაჩემისაგან (ნათელა ვაშაყმაძისაგან) გაგონილი ვარიანტი: პანტებში ადრე სოფელი იყო. სოფლის ხალხი მახალაკიძეებში ყოფილა სამუშაოდ წასული. მტერი დაცემია სოფელს თავს და ყველაფერი წაუღიათ; წაუყვანიათ ყველა, ვინც სოფელში იყო დარჩენილი. კუტიქალი დაუტოვებიათ მხოლოდ. კუტი ქალი წვალეზით გასულა თერნალის თავზე არსებულ ფაფარა კლდეზე და ისე დაუკივლია, გაუგონიათ ვენახებში სამუშაოდ წასულთ. ქალი ადგილზე მომკვდარა. ვენახში წასული კაცები დროულად ამოსულან და მტერი დაუმარცხებიათ. იმ ადგილს, სადაც ქალი გარდაიცვალა, ხალხმა დაარქვა კუნტიჯვარი.

86 წლის სოსო (ოსმან) და 80 წლის შოთა (შერიფ) თავდგირიძეების ვარიანტი: „დედვი მეტყოდა: ჩვენი ძველები პანტებში ცხოვრობდნენ. სოფელს მტერი შემოსევია. სოფელში ერთი კუტი ქალი ყოფილა. სერზე ასულა და ცეცხლი დაუნთია; ასე გაუგებნებია მტრის შემოსევა. იმ ადგილისათვის კუტი ქალის სახელი დაურქმევიათ.“

⁶² გოგლაურის (იორამას) ციხე-ქალაქიდან დაახლოებით 3 კილომეტრში ბებერაული (დიდი ალბათობით - ნასოფლარი). ბებერაულის სიხლოვეს, თხმელებიანი ვაკის გვერდით ახალ ტყეში დღემდე შემორჩენილი დიდი ეკლესიის ნანგრევები; მიმოფენილი ქვებით თუ ვიშაქვლებით, ეკლესიის ტერიტორია დაახლოებით ხუთ ჰექტარს მოიცავს. ბებერაულის ნაეკლესიარიდან ჩირუხისაკენ დაახლოებით 1 კილომეტრში კუნტიჯვარი. აქედან დაახლოებით 2.5 კილომეტრში პანტების დასახლება.

სოფელს მტერი შემოსევია და სოფლის საქონელი, სარჩო, ალბათ, სოფელში დარჩენილი წვრილ-შვილნი და მათი მომვლელნიც გაუტაციათ. არ წაუყვანიათ მხოლოდ ერთი კუტი ქალი (საპყარი, რომელიც ვერ დადიოდა). კუტი ქალი სოფლიდან წვალეებით გასულა ფაფარა კლდეზე,⁶³ საიდანაც დიდი სივრცე ჩანს. კლდის თავზე გასულ კუტი ქალს ისეთი ზეადამიანური ძალით დაუკვივლია, რომ ხმა მიუწვდენია ვენახებში სამუშაოდ წასული ხალხისათვის (სხვა ვერსიით, ქალს აქ ცეცხლი დაუნთია და მტრის მოსვლა ასე შეუტყობინებია). ვენახში წასულთ გაუგონით ქალის ხმა და სასწრაფოდ წამოსულან სოფელში. დაეწივნენ მტერს და წაართვეს გატაცებული. მოიკითხეს კუტი ქალი. ქალი მკვდარი ნახეს კლდის თავზე - იმ ადგილას, საიდანაც ხმა გააგონა ვენახში წასულთ: თურმე ისე გამეტებით უკვივლია, ადგილზევე მომკვდარა. ხალხმა კუტი ქალის პატივსაცემად იმ ადგილას ჯვარი აღმართა... ასე დაერქვა ამ ფაფარა კლდეს კუტისჯვარი (დიალექტურად: კუნტიჯვარი).⁶⁴

ჩირუხი-მაჭარულის მთაგრეხილიდან შეუძლებელია, კუნტიჯვარი (ტყეში არსებული კლდე) ტყის მასივიდან გამოარჩიოს კაცმა. მით უმეტეს - კუნტიჯვარი არ ჩანს შავშეთისწყლის ხეობიდან; შესაბამისად, იოლია დავასკვნათ: შავშეთისწყლის ხეობით რომ ევლოთ გიორგი ბერიძესა და თედო სახოკიას, ვერსაიდან დალანდავდნენ კუნტიჯვარს. მოგზაურთ ჩირუხი-მაჭარულის მთაგრეხილის გარკვეული მონაკვეთებიდან მხოლოდ გოგოლაურის ციხის დანახვა შეეძლოთ (და არა - კუნტიჯვარისა).

მკითხველის ყურადღებას მივაქცევთ ზმნა „დაპირდაპირებასაც“; კერძოდ, თ. სახოკია წერს: „დაუპირდაპირდით კუნტი-ჯვარს, დარჩიძეების ახლოს მდებარეს“. დარჩიძეების ზემოთ, მდინარე ჩირუხისწყლის იმავე მხარეს, სათავისკენ რამდენიმე კილომეტრშია კუნტიჯვარი. კუნტიჯვართან „დაპირდაპირება“ შესაძლებელია ძველწელათიდან და მისი მიმდებარე ტერიტორიიდან, ან საკუთრივ მდინარე ჩირუხისწყლის გასწვრივ მიმავალი გზიდან (თოხაური-გუზლიეთის მონაკვეთზე); შესაბამისად, დიდი ალბათობით, თ. სახოკიამ გაიარა შუბნის თემის ტერიტორიაზე ჩირუხისწყლის მარცხენა სანაპიროზე არსებული სამარხილე გზით, საიდანაც ხეობის მეორე მხარეს რომელიღაც თანამგზავრმა (გამყოლმა) მოგზაურს მოუყვა ლეგენდა კუტი ქალის შესახებ და შორიდან ადგილისკენაც მიუთითა. 1897 წლის აგვისტოს ექსპედიციისას გაგონილი ლეგენდა ეთნოგრაფმა შეიტანა თავის წერილში, რომელიც დაწერა 4 წლის შემდეგ. წერილის წერისას ლეგენდა ახსოვდა მკვლევარს,

⁶³ დღემდეა შემორჩენილი თამარ მეფის დროინდელი ეს ძველი გზა; ხალხი მას „შუაგზას“ უწოდებს.
⁶⁴ ზემოაჭარული ლეგენდა ქალის ფანტასტიკური შესაძლებლობებით გარკვეულწილად ეხმიანება არსიანის მთაგრეხილის გადაღმა სოფლებში - იმერხევში (ამჟამად თურქეთის საზღვრებში შემავალი შავშეთის რაიონის სოფლებში) შემორჩენილ სხვა ლეგენდას: იმერხეული ლეგენდის მიხედვით, იმხრეველის ციხეში მოსულა თამარ მეფე. ციხიდან თამარ მეფე გადაფრენილა მდინარის მეორე მხარეს შემადლებულ ადგილას, რომელსაც ახლა „ჯვართი“ ჰქვია. „ჯვართი“ ცხადყოფს, რომ ამ ადგილას იყო ჯვარის სახელობის ეკლესია... ვფიქრობ, თამარ მეფე გვირაბით გადავიდა ერთი მთის წვეროზე არსებული ციხიდან მდინარის მეორე მხარეს მთაზე აღმართულ ეკლესიამდე. ხალხმა დაინახა ციხეზე ასული მეფე და შემდეგ - ეკლესიიდან გამოსული... ჩემი თვალთ მატყვს ნანახი ჯვართის მიდამოებში არსებული გვირაბი, რომელიც ჩადის მდინარემდე.

მაგრამ არ ახსოვდა კუნტიჯვარი სოფელი იყო, ტყე თუ კლდე; არ ახსოვდა მისი ზუსტი ადგილმდებარეობაც; თ. სახოკიასთვის მთავარი იყო, არ დაკარგულიყო ლეგენდა, ამიტომაც ჩართო იქ, სადაც მოუხერხდა (ალპურ ზონაში მოგზაურობის ეპიზოდში)...

2020 წლის აგვისტოში ჩემმა არც ერთმა რესპონდენტმა კონკრეტულად არ იცოდა, რომელი ადგილი იყო კუნტიჯვარი (მითითებდნენ ვრცელ ტყეს); კერძოდ, სად შეიძლება ადმართულიყო კუტი ქალის უკვდავსაყოფი ჯვარი. ბ-ნ მამუკა შარვაშიძესთან და ბ-ნ დავით ვაშაყმაძესთან ერთად რამდენიმე დღის განმავლობაში ვეძიეთ ლეგენდარული ადგილი, დეტალურად შევისწავლე ადგილმდებარეობა; ბოლოს ვიპოვეთ მაღალი კლდე და მიმდებარე ბორცვი, ნაძვნარით დაფარული⁶⁵, სავარაუდოდ ის ადგილი, საიდანაც ქალმა მოუხმო თავისიანებს. შევისწავლეთ აქამდე მოსასვლელი ყველა გზა და დავრწმუნდით, რომ კლდის მიმდებარე მაღალი ბორცვი შეიძლება ყოფილიყო კუტი ქალის ხსოვნისათვის ადმართული ჯვრის ადგილი. 2020 წლის 12 აგვისტოს დაახლოებით 50 კაცმა აქვე აღვნიშნეთ დიდგორობა და აღმვართეთ სახელდახელო ხის ჯვრები. 2020 წლის 23 აგვისტოს შუბნის თემის ყველა სოფლის მკვიდრებმა პანტებიდან 2.5 კმ. გატყევებული „შუაგზით“ გავაბრძანეთ 8-მეტრიანი რკინის დიდი ჯვარი. მეუფე სპირიდონის კურთხევით, ისტორიული ღვთისმსახურება ასრულა მამა გიორგი ფუტკარაძემ. ასე გაცოცხლდა ლეგენდა.⁶⁶

12. გოგოლაურის ციხე და ბებერაულის ნაეკლესიარი.

მნიშვნელოვანია, გავარკვიოთ ისიც, თუ შუბნის თემის რომელი გზა აირჩიეს მგზავრებმა ჩირუხამდე: დარჩიძეების გავლით, თუ ძველწელათის გავლით. ჩემი აზრით, დარჩიძეების გავლით რომ წასულიყვნენ გიორგი ბერიძე და თედო სახოკია, აუცილებლად მიიღებდნენ რაღაც ინფორმაციას გოგოლაურის ციხისა და ბებერაულის ნაეკლესიარის შესახებ, რადგან მთავარი გზა (შუა გზა) გაივლიდა ჯერ ბებერაულის სიახლოვეს, შემდეგ კი - კუნტიჯვართან; კერძოდ:

დარჩიძეებიდან კუნტიჯვარისკენ მიმავალ გზაზე, დარჩიძეების ბოლო უბანში, გოგოლაურში შთამბეჭდავადაა ადმართული „თამარის

⁶⁵ ნაძვი ცოცხლობს 250-300 წელიწადს; 120 წლისა უკვე ზრდასრულია. მოცემული ადგილი ნაძვნარით შეიძლება დაიფაროს 150-200 წლის განმავლობაში.

⁶⁶ რამდენიმე საუკუნის შემდეგ კუტი ქალის საპატივსაცემოდ ჯვრის ხელახალი ადმართვის პროცესს 23 აგვისტოს საპატიო სტუმრებიც დაესწრნენ: ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორი, პროფესორი როლანდ კოპალიანი და გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორი, ცნობილი მწერალი, პროფესორი გიორგი სოსიაშვილი. რთულ გეოგრაფიულ და კლიმატურ პირობებში 12 და 23 აგვისტოს ჯვრების ადმართვის პროცესის უნაკლო ორგანიზებაში განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვით საქველმოქმედო ფონდ „შუბანს“ (ხელმძღვანელი დავით ცეცხლაძე) და შუბნის თემის ყველა თაობის წარმომადგენელს; დავასახელებ რამდენიმე პიროვნების გვარს: ზაურ ფუტკარაძე (დევთა ბაგა), დავით ფუტკარაძე (დარჩიძეები), მამუკა და გელა შარვაშიძეები (დარჩიძეები), დავით და რომან ვაშაყმაძეები (წელათი), მამუკა ბაკურიძე (შუბანი), ზურაბ ბერიძე (დარჩიძეები), გურამ ფუტკარაძე (წელათი), თემურ და ზვიად ფუტკარაძეები (ერდვათი), დავით თავდგირიძე (კობალთა), რამაზ ფუტკარაძე (დარჩიძეები), ამირან ებრალიძე (შუბანი), ვახტანგ ბოლქვაძე (დარჩიძეები), ადამ ბოლქვაძე (ქუთაური), აკაკი, ავთანდილ, ფრიდონ და კობა ფუტკარაძეები (ტომაშეთი)...

ციხე“, რომელიც ოსმალურ ძველ წყაროში მოიხსენიება, როგორც იორამას ციხე ანუ შუბნის ციხე. ლოგიკურია ზ. შაშიკაძის დაშვება, რომ ოთხი საუკუნის წინ ოსმალეთის იმპერიის მოხელემ ციხექალაქი დააფიქსირა მისი მფლობელის (იორამი) სახელის მიხედვით.⁶⁷ ოსმალთა შემოსევების დროს ბევრი ქართველი აჭარიდან გადასახლდა საქართველოს შიდა კუთხეებში; ამ დროს ალბათ განადგურდა აქაურ სოფელთა ნაწილიც; შესაბამისად, ისტორიული კატაკლიზმების გამოა ანთროპონიმზე ორიენტირებული დაიკარგა ციხის სახელწოდებაც (იორამი). ადგილობრივთა მეტყველებაში ციხე მოიხსენიება როგორც „თამარის ციხე“, ასევე, როგორც „ყალაბონის ციხე“ (ყალაბონი - ყელიანი ციხე). დღეს ციხის სახელად უფრო გამოიყენება „გოგოლაურის ციხე“.

გოგოლაურის ციხესთან გადის დარჩიძეები-კუნტიჯვარი-ჩირუხის ძველი გზა - „შუა გზა“ (თამარის მეფის დროინდელი გზა). გოგოლაურის/გოგოლაურის ციხესა და უღელტეხილის ღელის მარცხენა მხარეს არსებულ კუნტიჯვარს შორის, გოგოლაურის ციხიდან დაახლოებით ორ/სამ კილომეტრში, აბანოღელის (კვესავრის ღელის) მარცხენა ფერდზე, ქვახიდის სერის ქვემოთ (მარჯვნივ) 20-25 წუთის სავალზე, დაახლოებით 200-250 წლის ნაძვნარში, 1657 მეტრზე არის ეკლესიის ნანგრევები. დღემდე მოღწეულია ეკლესიის მხოლოდ ერთი კედლის ნაწილი. დაახლოებით 100 მეტრის რადიუსში მიმოფანტულია თლილი ქვები, რაც მიუთითებს, რომ ეკლესია და მის გარშემო არსებული საეკლესიო ნაგებობები საკმაოდ დიდ სივრცეზე ყოფილა გაშლილი.

ეკლესია აშენებული იყო თოხაურიდან ძველთისკენ და დარჩიძეებიდან პანტებისაკენ (ჩირუხისაკენ) მიმავალი გზების გადაკვეთაში. „ქილისასერი“ დარჩიძეების (ნისლათის) მხარეს ესაზღვრება სოფელ წელათის სათიბები (ჭალა) „ბებერაული“ და „თხმელეზიანი ვაკე“, მეორე მხარეს - „ქვახიდისერი“, მესამე მხარეს (ქვედა მხარე - კლდე), მეოთხე მხარეს - უღელტეხილის ღელის მიმდებარე ტყე.⁶⁸

ნაეკლესიარს იური სიხარულიძე იხსენიებს ორი სახელით; კერძოდ, ის წერს: „შუაფეოდალური ხანისვე (XII ს) უნდა იყოს ქვახიდის სერის ეკლესია (შუახევის რაიონში). ამ სერს ქილისე სერსაც უწოდებენ. ეკლესია მდებარეობს ჩირუხის წყლის მარჯვენა მხარეზე, სამანქანე გზიდან 1 კილომეტრზე. კვესაურის ღელესთან, 2-3 კილომეტრის დაშორებით“...⁶⁹

დამოწმებულ მოკლე ტექსტში ოთხი ფაქტობრივი შეცდომაა: (1) „ქვახიდი სერი“ და „ქილისასერი“ არ არის ერთი ადგილის ორი სახელი. სინამდვილეში არის ორი სხვადასხვა სერი; ზღვის დონიდან ერთი მეორეზე 100 მეტრით უფრო მაღალია. ქვახიდისერიდან ქილისასერამდე

⁶⁷ ზ. შაშიკაძე, მ. მახარაძე, აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები“ თბ. 2011, გვ. 14.

⁶⁸ დარჩიძეებელი ნუგზარ სურმანიძის ინფორმაციით (14.08.2020), ბებერაულის და თხმელეზიანი ვაკე არის წელათელების სათიბი, ხოლო ნისლათა არის დარჩიძეების სათიბი. წელათელი ქერემ ვაშაყმაძის აზრით კი (14.08.2020) ნისლათის სერს გადმოღმა (ჩირუხისაკენ) ტერიტორია, ბებერაული და თხმელეზიანი ვაკე არის წელათის საკუთრება (ქვახიდისერიზე გამავალი „შუაგზის“ ქვემოთ).

⁶⁹ ი. სიხარულიძე, აჭარის მატერიალური კულტურის ძეგლები, ბათუმი, 1962, გვ. 36.

მანძილის გავლას ესაჭიროება 20-25 წუთი; (2) ჭირუხისწყალი ხელოვნური ჰიდრონიმია; მდინარეს ჰქვია ჩირუხისწყალი; (3) სულ მცირე ბოლო 300 წლის მანძილზე არსებობს ნაეკლესიარი და არა - ეკლესია; (4) ნაეკლესიარი ნამდვილად არ მდებარეობს „ქვახიდის სერზე“.

„ქვახიდის სერის ეკლესიად“ ნაეკლესიარის სახელდება ხელოვნური და მიუღებელია იმიტომაც, რომ ტოპონიმი: „ქვახიდი“ ახალია; კერძოდ, ადგილობრივთა გადმოცემის მიხედვით, კვესაურის ბოლოს იყო რუსი ოკუპანტების სამხედრო ბაზა („ზასტავა“); რუსებმა იქვე ახლოს არსებულ ჭაობში ჩაყარეს ქვები, რომ ტყემდე მისასვლელი გაეკეთებინათ. შემდეგ ხალხმა ამ ადგილს დაარქვა ქვის ხიდი (/ქვახიდი); იქვე არსებულ სერს კი - „ქვახიდის სერი“ (სიმაღლე - 1761 მ.). ჭაობში დაგებული ქვის „ხიდი“ მალევე ჩაიძირა ჭაობში. 2020 წლის ივლის-აგვისტოში, როცა რამდენჯერმე გავიარეთ ამ ადგილას, ისევ ჭაობზე მოგვიხდა გადასვლა: ქვის კვალიც კი არსაც ჩანდა.

როგორც ზემოთ აღვნიშნე, ნაეკლესიარის ტერიტორიას დღეს სხვა სახელი ჰქვია: ქილისასერი, რომლის სიმაღლეა 1657 მ. (ქილისას სერი = ეკლესიის სერი). ბუნებრივია, ეკლესიის/ნაეკლესიარის სახელად ვერ გამოდგება ვერც „ქილისასერი“, რადგან ეს ტოპონიმიც ახალია: აშკარად ოსმალური ოკუპაციის შემდეგ, ოსმალთა აგრესიის დროს, ეკლესიის განადგურების შემდეგაა შექმნილი.

ისტორიული შეუსაბამობის გარდა, ვფიქრობ, ეკლესიის სახელად მოუხერხებელია „სერზე“ ორიენტირებული სამკომპონენტანი („ქილისას სერის ეკლესია“) და ოთხკომპონენტანი („ქვის ხიდის სერის ეკლესია“) სახელები; მით უმეტეს, თურქულფუძიანი კომპოზიტი („ქილისასერი“). ასევე, არალოგიკურია ამ ეკლესიის სახელდება ახლოს არსებული სოფლების - დარჩიძეების ან წელათის - მიხედვით; ვთქვათ: „დარჩიძეების ეკლესია“, „წელათის ეკლესია“, რამდენადაც ორივე სოფლიდან ნაეკლესიარი დაშორებულია რამდენიმე კილომეტრით. რაც მთავარია, დარჩიძეებს თავისი ეკლესია ჰქონდა სოფლის ცენტრში. წელათი კი ახალი დასახლებაა: ეს სოფელი დაარსებულია ეკლესიის განადგურების შემდეგ.

აჭარის (საქართველოს) ავბედითი ისტორიის გამო, ამ ეტაპზე დანამდვილებით არავის შეუძლია თქვას, რა ერქვა ეკლესიას. ეკლესიის/ნაეკლესიარის სახელზე შეიძლება ვიმსჯელოთ მიმდებარე ძველი ტოპონიმების მიხედვით.

„ქილისასერის“ (ნაეკლესიარის) მიმდებარედ სამი ძველი ტოპონიმი: „ნისლათა“, „თხმელებიანი ვაკე“ და „ბებერაული“. ნაეკლესიარს უშუალოდ ემეზობლება ორი ტოპონიმი: „თხმელებიანი ვაკე“ და „ბებერაული“. „თხმელებიანი ვაკე“ სათიბია; დარქმეულია მდებარეობისა და მცენარის გამო; შესაბამისად, ნაკლებმოსალოდნელია, ასეთი სახელწოდება ჰქონოდა ძველ სოფელსა და ეკლესიას. დიდი ალბათობით, ამ ეკლესიის სიახლოვეს არსებულ სოფელს ერქვა „ბებერაული“. ბებერაული ნამდვილად ჰგავს ნასოფლარს. ჩანს, აქ არსებული სოფელიც და ეკლესიაც ერთდროულად განადგურდა.

ფიქრობ, ნაეკლესიარს თუ ეკლესიას, რომელიც აქ აღდგება, სახელი უნდა ეწოდოს მიმდებარე ტერიტორიის ძველი სახელის მიხედვით. ასეთია „ბებერაული“; შესაბამისად, უნდა დამკვიდრდეს ასე: ბებერაულის ეკლესია. შდრ.: იქვე ახლოს არსებული სხვა დასახლებები (რომლებიც შექმნილი ჩანს ძველი საკუთარი სახელების მიხედვით): გოგოლაური (გოგოლას საკუთრება), კვესაური (კვესას საკუთრება), ბებერაული (ბებერას საკუთრება)... ეკლესიის/მონასტერის აღდგენის შემდეგ უნდა აღდგეს ისტორიული სამართლიანობაც და მიმდებარე ტერიტორია: ბებერაული და თხმელებიანი ვაკე საქართველოს სახელმწიფოსა და საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალურ მართლმადიდებელ ეკლესიას შორის კონსტიტუციური შეთანხმების საფუძველზე უნდა მიეკუთვნოს ბებერაულის ეკლესიას/მონასტერს. ეკლესიის/მონასტრის აღორძინებით უნდა გავაცოცხლოთ ძველი სოფლის - ბებერაულის - სახელიც. დავძენ: რამდენადაც ბებერაულის ეკლესია სოფლებიდან ალპურ საძოვრებისაკენ მიმავალ გზაჯვარედინზე მდებარეობდა, ჩანს, თანაბრად ეკუთვნოდა შუბნის თემის ყველა სოფელს: დარჩიძეებს, წელათს, ტომაშეთს, შუბანს, იაკობაურს, კობალთას, ქუთაურს, ერდვათს... მომავალშიც ამ ეკლესიამ, კუნტიჯვარის მსგავსად, შუბნის თემის ყველა სოფელი, ზოგადად, მთელი მარეთის ხეობა უნდა გააერთიანოს („ემშაკი ყოფს, ღმერთი აერთიანებს“).⁷⁰

⁷⁰ საინტერესო ფაქტი: ბებერაულის სიახლოვეს ტყეში არსებული ნაეკლესიარის სახელის გარშემო სოციალურ ქსელში დაიწყო დისკუსია. სასიხარულოა, რომ შუბნის თემის ყველა სოფლის ახალგაზრდებს სურთ, თავისი სოფლის ისტორიის ნაწილად წარმოიდგინონ მტრის მიერ განადგურებული და ასაღორძინებელი ეკლესიის ისტორია. ეკლესიის აღორძინების იდეის გარშემო შუბნის თემის სოფლების კონსოლიდაციისათვის, ლოგიკურია, ეკლესიას ეწოდოს „ბებერაულის ეკლესია“ (და არა - წელათის ეკლესია, ან დარჩიძეების ეკლესია). ასევე, პერსპექტიულ ვარიანტად შეიძლება განვიხილოთ „შუბნის ეკლესია“, რადგან მე-16 საუკუნის მეორე ნახევრის დოკუმენტური მონაცემების მიხედვით, მიმდებარე ციხე-ქალაქს (ახლადელი სახელწოდება: გოგოლაურის ციხე) ჰქონდა ორი სახელი: იორამას ციხე და შუბნის ციხე (ზ. შაშიკაძე, მ. მახარაძე, „აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები“ თბ. 2011, გვ. 52-81). შესაბამისად, აღორძინების შემდეგ ეკლესიის ადგილის სახელად შეიძლება გავაცოცხლოთ: „ბებერაული“; ასევე, შესაძლებელია, ეკლესიის სახელად განვაზოგადოთ „შუბანი“; შესაბამისად, შდრ., პერსპექტიული სახელები: „ბებერაულის ეკლესია“, „შუბნის ეკლესია“. ზოგი ფიქრობს, რომ შესაძლებელია დავარქვათ „მარეთის ხეობის ეკლესია“ (ასეთი სახელდება ნაკლებლოგიკურია; გარდა ამისა, უფრო ძველია გეოგრაფიული სახელი: „მირეთის ხევი“). კონკრეტული გადაწყვეტილება მიღებული უნდა იქნას ნაეკლესიარის არქეოლოგიური გათხრების დასრულების შემდეგ სასულიერო პირების, საერო ხელისუფლებისა და სპეციალისტების თვალსაზრისთა შეჯერებით.

თეორიულად შესაძლებელია, რომ მგზავრები წასულიყვნენ დარჩიძეები – გოგოლაური – კვესაური – ჩირუხი... ან დარჩიძეები – გოგოლაური – ბებერაული – კუნტიჯვარი – პანტები – ჩირუხის გზით, თუმცა, საუკუნოვან ციხესიმაგრესთან რომ გაეგლოთ ალპურ ზონაში მიმავალ ხელისუფლების წარმომადგენლებსა და თ. სახოკიას, ეთნოგრაფს სანდო მცირე ინფორმაციას მაინც მისცემდნენ ამ ციხე-ქალქის, ბებერაულის ნაეკლესიარისა თუ კუნტიჯვარის შესახებ. ლოგიკურია დავუშვათ, რომ მგზავრებმა გაიარეს ხეობის მოპირდაპირე მხრიდან, საიდანაც „დაუპირდაპირდნენ“ ლეგენდის შექმნის ადგილს (კუნტიჯვარს), მაგრამ ნისლის გამო ვერ დაინახეს გოგოლაურის ციხე („თამარის ციხე“), რომელიც შთამბეჭდავად ჩანს არა მხოლოდ მდინარის მეორე ხეობიდან, არამედ 2570 მეტრის სიმაღლის მარილიანი მთის წვეროდანაც (სამარილე სერიდანაც) კი.⁷¹

21. „რკინის წყლები“.

სხალთის გზაზე თ. სახოკია „დაუპირდაპირდა“ სოფელ ფაჩხას (გვ. 298), რომლის შესახებაც ამბობს, რომ ეს სოფელი გაშენებულია ფაჩხმატის კლდეზე (თქმულების მიხედვით, მოლაპარაკე კლდე). თ. სახოკიას ცნობით, ფაჩხა ცნობილია „თავისი რკინის წყლებით“ (გვ. 298). პროფ. მიხეილ მახარაძის აზრით, თ. სახოკიას ინფორმაცია დასაზუსტებელია: „რკინის წყლებით“ ცნობილი იყო (და არის) ფაჩხის გვერდით არსებული სოფელი წაბლანა.

22. რა ერქვა კაპიტან ბერიძეს?

თ. სახოკიას არაზუსტად ახსოვდა ზემო აჭარის ნაწილის უფროსის სახელიც: კაპიტან ბერიძეს ერქვა გიორგი და არა - ალექსანდრე. შედარებით ვრცლად ამ საინტერესო ადამიანის შესახებ:

ალ. ბერიძის შესახებ ცნობების მოსამძიებლად მივმართე ქუთაისის ცენტრალური არქივის დირექტორს, ისტორიის დოქტორს, ბ-ნ მერაბ კეზევაძეს, ასევე, აჭარის საარქივო სამმართველოს საზოგადოებასთან ურთიერთობის განყოფილების უფროსს, სსუ პროფესორს, ბ-ნ თამაზ ფუტკარაძეს. ბათუმის არქივში შესაბამისი მასალა არ აღმოჩნდა (ბიებისათვის დიდ მადლობას ვუხდით ბ-ნ თ. ფუტკარაძეს). ბ-ნმა მერაბ კეზევაძემ კი მოგვაწოდა ვრცელი ინფორმაცია კაპიტან გიორგი ალექსანდრეს ძე ბერიძის შესახებ. ვფიქრობ, სწორედ ეს გიორგი ბერიძე უნდა იყოს თ. სახოკიას „მოგზაურობაში“ ნახსენები ალ. ბერიძე: როგორც ჩანს, 1897 წლის „დღიურის“ საფუძველზე 1901 წელს ეთნოგრაფიული გამოკვლევის წერის დროს თ. სახოკიას ზუსტად არ ახსოვდა ბათუმის ოლქის ზემო აჭარის ნაწილის უფროსის სახელი.

გიორგიბერიძის შესახებ მ. კეზევაძის მოძიებული საარქივო დოკუმენტი სახელწოდებით „ბათუმის ოკრუგის ზემო აჭარის უბნის უფროსის, კაპიტან

⁷¹ გოგოლაურის შთამბეჭდავი ციხე რომ არ მოხვდა თედო სახოკიას თავლასაწიერში, სხვაგვარად ვერ აიხსნება, რადგან გამორიცხულია, რომ გიორგი ბერიძის ამაღლა ოლადაურიდან ჩირუხში (ჩირუხიდან კი სხალთისწყლის ხეობაში) გადასულიყო შავშეთისწყლის ხეობის გავლით (შავშეთისწყლის ხეობიდან მით უმეტეს ვერ „დაუპირდაპირდებოდა“ კუნტიჯვარს).

გიორგი ალექსანდრეს ძე ბერიძის სრული ნამსახურების სია, შედგენილი 1892 წლის 20 თებერვალს“ დაცულია ქუთაისის ცენტრალური არქივის ქუთაისის გუბერნიის სამხედრო-სახალხო მმართველობის ფონდში, ხოლო ამავე არქივის ქუთაისის გუბერნიის სათავადაზნაურო საკრებულოს ფონდში ინახება გიორგი ბერიძის აზნაურის წოდებასთან დაკავშირებული დოკუმენტები (ქ.ც.ა. ფ. 1. ან. 1 ს. 376) (დიდი მადლობა ბ-ნ მერაბ კუზევაძეს საარქივო დოკუმენტების მოწოდებისათვის). აღნიშნული დოკუმენტების, ასევე, ერთი სხვა ცნობის საფუძველზე, გიორგი ბერიძის ბიოგრაფია ასე შეგვიძლია „გავაცოცხლოთ“:

გიორგი ბერიძე დაიბადა ქუთაისის გუბერნიაში გურული აზნაურის პრაპორშჩიკ ალექსანდრე ბერის ძე ბერიძის მართლმადიდებელ ოჯახში 1838 წლის 15 სექტემბერს. მან კარგი განათლება მიიღო ოჯახში. ოჯახშივე შეისწავლა ქართული და რუსული სამწიგნობრო ენები.

16 წლის ბიჭი 1854 წელს მოხალისედ წავიდა ოსმალეთის წინააღმდეგ ომში და ჩაირიცხა ქართულ მილიციაში და აქტიური მონაწილეობა მიიღო ოსმალეთის მიერ ოკუპირებული ქართული მიწების დაბრუნებისათვის ბრძოლაში; კერძოდ, 1854 წლის 4 ივნისს გენერალ-ლეიტენანტ ანდრონიკაშვილის ხელმძღვანელობით სოფელ ქაქუთის მიდამოებში ქართველთა და რუსთა ჯარმა ცნობილ ჩოლოქის ბრძოლაში (ეს ბრძოლა ყირიმის ომის ნაწილია) დაამარცხა სელიმ-ფაშას 34 000-იანი კორპუსი (ამ ბრძოლაში ქართულ-რუსულმა ჯარმა დამარცხებულ ოსმალოებს წაართვა 13 ქვემეხი და 36 დროშა). 1855 წლის მაისში ქობულეთთან მიმდინარე რუსეთ-ოსმალეთის საომარი დაპირისპირების დროს გ. ბერიძე დაიჭრა, მიუხედავად ამისა, ის რუსეთის იმპერიის მე-13 ქვეითი დივიზიის მე-2 ბრიგადის მეთაურის, გენერალ-მაიორ ბრუნლერის თარჯიმნად რჩება.

1956 წელს ოფიციალურად შევიდა სამხედრო სამსახურში და გახდა უნტერ-ოფიცერი შავიზღვისპირა მე-12 სახაზო ბატალიონში. 1861-1864 წწ. გ. ბერიძე აფხაზეთში იბრძვის კავკასიის მითიელთა წინააღმდეგ, სადაც გამოჩენილი მამაცობისათვის წმ. სტანისლავის მე-3 ხარისხის ორდენით დააჯილდოვეს 1865 წელს.

1862 წლიდან გ. ბერიძე არის პრაპორშჩიკი. 1864 წლიდან - პოდპორუჩიკი, 1868 წლიდან კი პორუჩიკი და ბატალიონის ხაზინადარი. 1875 წ. ბატალიონის გაუქმების გამო გადაყვანილ იქნა ალექსანდროპოლის 161-ე ქვეითთა პოლკში. 1876 წელს მივლინებულ იქნა გურიის პირველ ქვეითთა დრუჟინაში. 1877 წლიდან არის შტაბს-კაპიტანი. რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წწ. ომში, 1877 წლის 11-12 ივნისს ციხისპირისა და კვირიკეს შტურმისას თურქების წინააღმდეგ გამოჩენილი მამაცობისათვის დაჯილდოვდა წმ. ანას მე-3 ხარისხის ორდენით და 1877-78 წწ. რუსეთ-ოსმალეთის ომის სამახსოვრო ბრინჯაოს მედლით. 1881 წლიდან არის კაპიტანი. 1883 წ. გ. ბერიძე დაჯილდოვდა სტანისლავის მე-2 ხარისხის ორდენით, 1884 წელს კი წმ. ანას მე-2 ხარისხის ორდენით. 1888 წლიდან არის რუსეთის იმპერიის 24-ე ადგილობრივი ბრიგადის მე-2 როტის

მეთაური. 1888 წლიდან 50 წლის გიორგი ბერიძე სამოქალაქო სამსახურშია; კერძოდ, 1888 წელს დაინიშნა სოხუმის ოლქის კოდორის უბნის უფროსად. 1888 წელსვე დაჯილდოვდა წმ. ვლადიმერის მე-4 ხარისხის ორდენით. 1890 წლის 15 იანვარს იგი დაინიშნა ბათუმის ოლქის ზემო აჭარის ნაწილის (უბნის) უფროსად (ბათუმის ოლქის ზემო აჭარის ნაწილის უფროსი დაახლოებით იმავე ტერიტორიის მმართველი იყო, რომელსაც ადრე განაგებდა შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილი). ზემო აჭარის ნაწილის უფროსის წლიური ხელფასი იყო 1326 მანეთი. გიორგი ბერიძეს ცოლ-შვილი არ ჰყავდა: 1892 წლის საარქივო დოკუმენტის შედგენის დროს 54 წლის გიორგი ბერიძე იყო დაუოჯახებელი. «კავკასკი კალენდარში» დაცული ინფორმაციის თანახმად, სავარაუდოდ, გარდაცვლილია 1898 წლის ბოლოს ან 1899 წლის დასაწყისში. ამრიგად, საარქივო დოკუმენტები ცხადყოფს, რომ თედო სახოკიას „მგზავრის ჩანაწერებში“ მოხსენიებული ზემო აჭარის ნაწილის უფროსი ალ. ბერიძე ოსმალეთის წინააღმდეგ ქართული მიწების დაბრუნების მიზნით აქტიურად მებრძოლი გიორგი ალექსანდრეს ძე ბერიძეა. რა ლოგიკური ახსნა შეიძლება მოეძებნოს თ. სახოკიას ცდომილებას?

ვფიქრობ, თ. სახოკიას ზემო აჭარაში ხელისუფლების პირველი პირის სახელად „ალექსანდრე“ იმიტომ ახსოვს, რომ ალბათ, რუსული წესის მიხედვით, გიორგი ბერიძეს ყველა მამის სახელით (ალექსანდრე) მიმართავდა. თ. სახოკიას ჩანაწერებიდან ეჭვშეუვალია, რომ გ. ბერიძემ დიდი დახმარება გაუწია ცნობილ ეთნოგრაფს ზემო აჭარაში სამეცნიერო მივლინების დროს. ჩანს, მას სხვა წვლილი აქვს ზემო აჭარაში ქართული წერა-კითხვის აღორძინების საქმეში; შესაბამისად, ლოგიკურია დავუშვათ, რომ 1883 წლიდან 1898 წლამდე „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ წევრად მოხსენიებული სამხედრო, რომლის საცხოვრისად მითითებულია ბათუმი და რომლის შესახებაც სხვა ცნობები არ მოგვეპოვება, არის 1890-1898 წლებში მაღალი თანამდებობის პირი - ზემო აჭარის მმართველი (ბათუმის ოლქის ზემო აჭარის ნაწილის უფროსი) - გიორგი ალექსანდრეს ძე ბერიძე.⁷²

ზემოთ წარმოდგენილი გარემოებების გათვალისწინებით ვფიქრობ, რომ თედო სახოკია და რუსეთის იმპერიის მიერ დანიშნული ზემო აჭარის ადმინისტრაციის ხელმძღვანელი გიორგი ბერიძე ალპურ ზონაში ავიდნენ შუბნის თემის გავლით; ღამე გაათიეს ჩირუხის საძოვრებზე (არა - ოლადაური-მაწყვალთის ზემოთ არსებულ ალპურ ზონაში) და მეორე დღეს გადავიდნენ სხალთისწყლის ხეობაში.

⁷² 1879-1927 წლებში არსებული „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“ ილია ჭავჭავაძის, იაკობ გოგებაშვილის, დიმიტრი ყიფიანის და სხვათა მიერ ორგანიზებული დიდი ეროვნული მოძრაობა იყო, რომელმაც შეძლო „ზნელ საუკუნეებში“ დეზორიენტირებულ ქართველთა ეროვნული ერთიანობის აღორძინება და საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის იდეის გაცოცხლება. „წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ ბევრი წევრის შესახებ მწირი ინფორმაცია გვაქვს. ერთ-ერთი ასეთი პიროვნებაა გიორგი ბერიძე. ფართო საზოგადოებისათვის მის შესახებ დღემდე ცნობილია მხოლოდ ის, რომ იგი იყო სამხედრო, ცხოვრობდა ბათუმში და ამ ეროვნული საზოგადოების წევრი იყო 1883-1898 წლებში (<http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00006958/>; დამოწმება: 01.08.2020).

თემის დასასრულს ლოგიკური კითხვა: ევროპაში განათლება მიღებული ცნობილი ეთნოგრაფი, რომელიც დეტალურად და ზუსტად აღწერს როგორც გურიის, ასევე, აჭარის სხვა ხეობების მონაცემებს, რატომ გვაწვდის მწირ და რიგ შემთხვევებში დაუზუსტებელ ინფორმაციებს მარეთის ხეობის შესახებ? კერძოდ, „ეგრეთ წოდებული მაწყვალთის სამოვრები“ რატომ დაწერა ჩირუხის სამოვრების ნაცვლად?

ჩვენი პასუხი ასეთია:

ოლადაურიდან სარიჩაირამდე მანძილი თედო სახოკიამ გაიარა ზემო აჭარის ნაწილის ადმინისტრაციის უფროსთან (და მის მხლებლებთან) ერთად უმოკლეს დროში; შესაბამისად, მას არ ჰქონდა საკმარისი დრო, ჩაეწერა დეტალური და სანდო მასალა. საიმპერიო ხელისუფლების პირველი პირი ჩქარობდა ალპურ ზონაში ასვლას, ამიტომ მკვლევარმა ვერ იმუშავა ინფორმატორებთან. იქ სადაც თ. სახოკიამ ადგილობრივ ოჯახებში გაათია ღამე, ან დარჩა რამდენიმე დღე, ამ ადგილის შესახებ მასალა ამომწურავი და სანდოა. მარეთის ხეობაში მან ერთი ღამე გაატარა ლომან ეფენდი ქარცივადის შვილის - ემინ-ეფენდის სახლში. ამ ღამის მასალაც დეტალურია. მეორე ღამე გაატარა ალპური ზონის ერთ-ერთ ხევში და დილითვე წავიდა სხალთის ხეობაში. ფაქტობრივად თ. სახოკიას საერთოდ არ ჰქონდა დრო, მარეთის ხეობაში ოლადაურს ზემოთ ალპურ ზონამდე ტერიტორიაზე შეეკრიბა ეთნოგრაფიული თუ ლინგვისტური საკმარისი მასალა (ხეობის სახელიც კი არასწორად ჩააწერინეს). იქ, სადაც თ. სახოკიას მწირი ეთნოგრაფიული მასალა აქვს, მსჯელობას ავსებს მხატვრული ჩანართებით, ისტორიული გამოკვლევითა და „პუბლიცისტური წიაღსვლებით“. არსებითია ისიც, რომ წერილი „მარატის ხეობა“ ავტორმა დაწერა ექსპედიციიდან 4 წლის შემდეგ და მის მიერ ჩაწერილი მწირი მასალა შეავსო სხვა, შესაძლოა, დაუზუსტებელი ცნობებითაც. ფაქტია ისიც, რომ „რამდენიმე სოფლის“ სახელები (ოლადაურის შემდეგ გავლილი სოფლების სახელები) ვერ ჩაიწერა; წერილის წერისას კი, ჩანს, ბუნდოვნად ახსოვდა ხეობის ერთ-ერთი დიდი სოფელი მაწყვალა, მაგრამ თავი მაინც დაიზღვია და ალპურ სამოვრებზე საუბრისას გამოიყენა ფრაზა: „ეგრეთ წოდებული მაწყვალთის სამოვრები“.

ამრიგად, დიდმა საზოგადო მოღვაწემ, ეთნოგრაფმა, მწერალმა და მთარგმნელმა თედო სახოკიამ 1897 წლის აგვისტოში ზემო აჭარაში მოგზაურობის დროს, სხვებთან ერთად ხულოს შემდეგ პირველი ღამე გაათია ფურტიოში (ყადი ეფენდი ბერიძის ოჯახში; გვ. 261); მეორე ღამე - ოლადაურში (ემინ ეფენდი ქარცივადის ოჯახში; გვ. 266).⁷³ მგზავრები ოლადაურიდან ჩირუხამდე ავიდნენ 1 დღეში; გაიარეს სოფლები: ოლადაური, მახალაკეთი (მახალაკიძეები), შუბანი, ტომაშეთი, დარჩიძეები, წელათი. შემდეგ, თოხაურისა და გუზლიეთის გავლით, ავიდნენ ჩირუხში, რომლის ერთ მხარეს შუბნის თემის (აჭარლების) აგარები იყო, მეორე მხარეს

⁷³ ილია ქარცივადის ცნობით ეს სახლი აგებული 140 წლის წინ - 1880 წელს. ლომან ეფენდი ღრმა მოხუცებულობაში მიიცვალა (მას შეხვდა ზაქარია ჭიჭინაძე 1889 წელს). ემინ ეფენდი საბჭოთა რეპრესიების მსხვერპლი გახდა 1937 წელს.

კი – ჯინალელების (შავშელელების). აქვე, ჩირუხი-ჯინალის ერთ-ერთ ხევში გაათიეს მესამე ღამე. დიდი ეთნოგრაფი, ლექსიკოგრაფი და საზოგადო მოღვაწე თედო სახოკია და მისი თანამგზავრები სწორედ ჩირუხიდან (და არა - მაწყვალთის სამოვრებიდან!) გადავიდნენ სხალთის ხეობაში; გზაზე ნახეს ორი მშვენიერი ტბა (შრატანის ტბა და ყარაგოლი) და სამი ღამე (მეოთხე, მეხუთე და მეექვსე) გაათიეს სარიჩაირში ხიმშიაშვილების საზაფხულო აგარაკზე (გვ. 278). ბოლო დღეს მონახულეს სხალთის ხეობის მშვენიერება - ხიხანი და მეშვიდე ღამე გაათიეს ხიმშიაშვილების ბარის აგარაკზე - ქოჩახში (გვ. 288). მერვე დღეს თ. სახოკიამ ეთნოგრაფიული მასალა ჩაიწერა და მერვე ღამის გასათევად დარჩა ხიხადირში (გვ. 202)⁷⁴. ხიხადირიდან თ. სახოკია ჩავიდა კვატიის გავლით სხალთაში; იქიდან კი - თავოში, სადაც გაათია მეცხრე ღამე. მეათე დღეს დაბრუნდა ხულოში (შდრ.: თ. სახოკია 305-ე გვერდზე წერს, რომ ხულოდან ხულომდე გზას მოანდომა ერთი კვირა; სინამდვილეში ხულოდან ხულომდე გზას მან მოანდომა 10 დღე). ამ 10 დღიდან ოლადაურიდან სარიჩაირამდე მეტად საინტერესო გზას მოგზაურებმა მოანდომეს მხოლოდ 2 დღე. ამ პერიოდში კი თ. სახოკიას საერთოდ არ ჰქონდა დრო, ჩაეწერა ეთნოგრაფიული და ონომასტიკური მასალა (მაგ., სამეცნიერო ჩანაწერების გასაკეთებლად დრო ჰქონდა ფურტიოში, ოლადაურში, სარიჩაირზე, ხიხადირში... იქ სადაც დარჩა რამდენიმე დღე, ანდა, თუნდაც 1 ღამე ოჯახში გაათია).

P.S. ოლადაური – შუბანი – ჩირუხი – ხიხანის მარშრუტი დღეს აქტუალურია ტურისტული თვალსაზრისით; კერძოდ, ოლადაურში ტურისტს შეუძლია დაათვალიეროს ქარცივამეების ისტორიული სახლი, შემდეგ – გამონათლევის ეკლესია და მახალაკიძეების ციხის ნაშთი. შუბანში ამოსულს შეუძლია ნახოს: დარჩიძეების ცნობილი ხის მეჩეთი, დარჩიძეების ბუხრისწყარო და ისტორიული გოგოლაურის ციხე. პარალელურად, ტურისტს შეუძლია, ისიამოვნოს ტომაშეთის ცნობილი აბანო. დარჩიძეებიდან ჩირუხისაკენ წამოსული მოგზაური გამოივლის გოგოლაურის ციხეს, სევდიანი ისტორიის მქონე ბებერაულის ეკლესიის ნაშთს, ლეგენდარულ კუნტიჯვარს და პანტების ნასოფლარს სადაც ერთ-ერთ ადგილს ჰქვია „გავრის ბუდეები“ (რაც უნდა ნიშნავდეს ქრისტიანთა ბოლო თავშესაფარს). შემდეგ: დიდი და პატარა ჩირუხის აგარები, ჩირუხის ტბები: გასალიანი და შრატანის; ჩირუხის ჩანჩქერი და არსიანის მთაგრეხილის განუმეორებელი ქედები და ერთ-ერთ ქედზე არსებული გადმოსახედი – თავკალვა⁷⁵. თავკალვადან ტურისტს შეუძლია გადავიდეს სხალთისწყლის ხეობაში და ნახოს: ყარაგოლის ტბა, შუამთის ტბები, ხიმშიაშვილების ნასახლარი და შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილისა და მისი დედის - დუდიხანუმ ბეჟანიძის საფლავი (სოფ. ქოჩახში) და მოგზაურობა დაასრულოს 2202 მეტრზე არსებულ ხიხანის ცნობილ ციხეზე ასვლით.

⁷⁴ როგორც ჩანს, ამ დროს ის უკვე დამოუკიდებლად, გიორგი ბერიძის გარეშე, მოძრაობდა.

⁷⁵ <https://www.facebook.com/CHIRUKHI/photos/a.801679243283024/1371861142931495/?type=1&theater..>

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

- კახიძე 2018:** კახიძე ნ., თედო სახოკია და აჭარა. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ეთნოლოგიის პრობლემები, VI, ბათუმი, 2018.
- მომამბე 1900:** გურია-აჭარა (მგზავრის შენიშვნები): ხულო, აჭარის წარსული, სოფელი ხულო და აჭარის წარსული. XVII. ჟურნალი „მომამბე“, 1900, №11, ნომბერი.
- მომამბე 1901:** გურია-აჭარა (მგზავრის შენიშვნები): ხულოდან ფურტიომდე. თამარ მეფის ხსოვნა ფურტიო. XX. ჟურნალი „მომამბე“, №5, 1901.
- მომამბე 1898:** გურია-აჭარა (მგზავრის შენიშვნები), ზორტი ყელიდან ხულომდე, XV-XVI. ჟურნალი „მომამბე“, №10, 1898.
- მომამბე 1904:** ჟურნალი „მომამბე“, №1, 1904 <http://dSPACE.gela.org.ge/bitstream/123456789/5624/1/moambe%201-1904.pdf>
- სახოკია 1950:** სახოკია თ., მოგზაურობანი. რედაქტორი აკად. გიორგი ჩიტაია. თბილისი, 1950
- სახოკია 1985:** სახოკია თ., მოგზაურობანი, რედაქტორი აკად. გიორგი ჩიტაია. თბილისი, 1985
- სიხარულიძე 1958:** სიხარულიძე ი., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმია. ბათუმი, 1958.
- სიხარულიძე 1962:** აჭარის მატერიალური კულტურის ძეგლები. ბათუმი, 1962.
- ფუტკარაძე... 2001:** ფუტკარაძე თ., ვარშანიძე ნ., შუბანი (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი, ბათუმი, 2001.
- ფუტკარაძე 2009:** ფუტკარაძე ნ., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო მეზობელ სახელმწიფოთა გეოპოლიტიკური ინტერესების კონტექსტში. აჭარის დედასამშობლოსთან დაბრუნების 130 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო კონფერენციის მასალები, ბათუმი, 2009.
- ყაზბეგი 1995:** ყაზბეგი გ., სამი თვე თურქეთის საქართველოში. თბილისი, 1995.
- შაშიკაძე... 2011:** შაშიკაძე ზ., მახარაძე მ., აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები. თბილისი, 2011.
- ჭიჭინაძე 1913:** ჭიჭინაძე ზ., მუსულმან ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში. გამოცემული იაკობ ალექსანდრეს ძე მანსვეტაშვილის საფასით. ტფილისი, 1913.

**აჭარიდან სამცხე-ჯავახეთში
გადმოსახლებული ეკომიგრანტები
და მათი სამეტყველო კოდები**

**MIGRATED ECO-MIGRANTS
FROM ADZHARIA TO SAMTSKHE-JAVAKHETI
AND THEIR SPEECH CODES**

მაია ქუჩიშვილი

სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ახალციხე

Maia Kukchishvili

Samtskhe - Javakheti State University
Georgia, Akhalcikhe

ABSTRACT

Eco-migration is one of the most important challenges of all the countries of the world. It is already the last decades since Georgia has been joined the countries harmed by natural disasters. Since the 80s of the XX century, the cases of natural disasters have been increased in the highland regions of Georgia. The natural disaster took place in highland regions of Adzharia, where the landslip ruined and damaged the houses. 5, 657 households (24, 287 people) were suffered and seaside Adzharia, Guria, Shida Kartli, Kvemo Kartli, Kakheti, Imereti, and Samtskhe-Javakheti regions were selected as the places for resettlement of the harmed population. The majority of the eco-migrants were re-settled in the places populated by the minorities and borderline regions.

The problem is important because the paper refers to and includes the researches, reports, data of local and international organizations, the media reports, and informants' interviews on the topic. The paper reads that eco-migrants settled in Samtskhe-Javakheti decades ago still face certain problems.

The paper describes several types of eco migrant speech codes.

The goal of this paper is to present the statistics of the eco-migrants resettlement from Adzharia to Samtskhe-Javakheti, their settlement according to the territories, identification of the problem and analysis, the state policy on the problem, the study of speech codes of the eco-migrants.

Key Findings:

Resettlement of the eco-migrants has been intensively started in 1981 and 1990.

There were several phases of the resettlement including in 1981-83, 1985, 1989, and 1990. The majority of the resettled in 1981-88 were relocated in Aspindza and Adigeni municipalities. While the process was less intensive in 1989-90 compared to 1982-83 and 1985.

Eco-migrants live in all the municipalities of Samtskhe-Javakheti, including Borjomi, Akhaltsikhe, Adigeni, Aspindza, Akhalkalaki, and Ninotsminda municipalities. Mainly they are settled as separate villages or parts of the communities. Even the villages were built for them in the 80s of the previous century.

The key problems and root causes of the resettled population identified in the study are as follows:

1. Unfavorable climate (natural) conditions;
2. The conflicts emerged on the political, ethnic, religious, and social ground
3. Lack of integration processes
4. Implementation of Georgian national interests
5. Psychological, social-cultural, and economic adaptation
6. Integration with the local population and social-cultural adaptation
7. Uncleared rights of ownership
8. Hard economic conditions, unemployment
9. Inaccessible or lack land and forest resources
10. Lack of potable and irrigation water
11. Problems with access to the internet

The environment where the eco-migrants used to resettle was diversified in terms of ethnicity and religion. Integration is very important for the population in the new surroundings, which should be supported by both parties and especially, by the state.

The speech of Adzharian eco-migrants of Samtskhe-Javakheti resettled in the mixed communities is much closer to the literary language than the one of the migrants being more densely settled. The dialect forms, intonations, and accents are preserved in the speech of the densely settled.

Several types of speech codes are found:

1. 1. Dominance of the literary language. The main speech is a dialect and the vocabulary units or phrases of the literary languages are included.
2. 2. Dominance of the dialect, where literary Georgian language is the main, but the lexical units or phrases of the dialect are included;
3. 3. Mixture of the speech codes and dominance of the literary language patterns, where Armenian, Russian (in Javakheti), Imeretian dialect (in the communities settled by Imeretians), Mtiulury (in the communities of Mtiulis) lexical units are presented.

საკვანძო სიტყვები: ეკომიგრანტები, ეკომიგრაცია, ბუნებრივი კატასტროფები, სამცხე-ჯავახეთის აჭარლები, ეკომიგრანტების მეტყველება.

Keywords: Eco-migrants, natural disasters, Adzharians of Samtskhe-Javakheti, the speech of eco-migrants.

ძირითადი ნაწილი

ბუნებრივი კატასტროფების მატებასთან ერთად, მსოფლიოში გაიზარდა იმ ადამიანებისა და ოჯახების რიცხვი, რომლებიც იძულებულნი არიან დატოვონ საკუთარი საცხოვრებელი სახლები და ადგილსამყოფელი სტიქიური უბედურებების შედეგად მიყენებული ზიანის გამო. ეკომიგრაცია მსოფლიოს ყველა ქვეყნისთვის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი გამოწვევაა.

სამწუხაროდ, ბოლო ათწლეულების განმავლობაში, საქართველოც შეუერთდა ბუნებრივი კატასტროფებით დაზარალებული სახელმწიფოების რიცხვს.

გასული საუკუნის 80-იანი წლების ბოლოს საქართველოს მაღალმთიან რეგიონებში იმატა სტიქიური უბედურებების რაოდენობამ, რაც, ასევე, საბჭოთასტრუქტურის ნგრევის პროცესებს დაემთხვა. ზვიად გამსახურდიას მთავრობამ ეკომიგრანტები დღის წესრიგში არსებული დემოგრაფიული დაბალანსებისათვის გამოიყენა; ქვეყანაში ეკომიგრანტები უმცირესობებით დასახლებულ და სასაზღვრო რეგიონებში ჩაასახლეს, რაც ამ რეგიონების აყვავებასა და ახალი სიცოცხლის დანერგვას ისახავდა მიზნად. ზვიად გამსახურდიამ შემოიკრიბა ეროვნული სულისკვებით გამსჭვალეული ახალგაზრდები, მათ შორის იყო ბატონი ტარიელ ფუტკარაძე და მისი მეგობრები.

„ედუარდ შევარდნაძის პერიოდში ეკომიგრანტების თემა საერთოდ იგნორირებულ იქნა. 2003 წლის ვარდების რევოლუციის შემდგომ, სააკაშვილის მმართველობის პერიოდში, რამდენიმე მნიშვნელოვანი ღონისძიება განხორციელდა ეკომიგრანტების პრობლემების მოსაგვარებლად, თუმცა შესაბამისი რესურსების მქონე მდგრადი და თანმიმდევრული სახელმწიფო პოლიტიკის შემუშავება ეკომიგრაციასთან მიმართებით კვლავაც შორეულ პერსპექტივას წარმოადგენს“ (ლაილი 2012: 6) (https://www.ecmi.de/fileadmin/doc/Working_Paper_53_Geo.pdf).

1989 წელს სტიქიური უბედურება მოხდა მთიან აჭარაში (ხულოს, შუახევისა და ქედის რაიონების სოფლებში), სადაც მეწყერმა საცხოვრებელი სახლები დაანგრია და დააზიანა. დაზარალდა 5 657 ოჯახი (24 287 ადამიანი). მათი განსახლების ადგილებად შეირჩა: ზღვისპირა აჭარა, გურიის, შიდა ქართლის, ქვემო ქართლის, კახეთის, იმერეთისა და სამცხე-ჯავახეთის რეგიონები.

ეკოლოგიური მიგრანტები/ეკომიგრანტები არიან პირები, ვისაც სტიქიური უბედურების გამო მოუხდათ სახლ-კარის დატოვება. მათ ეკომიგრანტები ეწოდათ.

„უპრეტენზიოა აჭარელი ქართველი. ეგ არის, ერთმანეთი არ ეთმობა. ამიტომ უნდა გამოიმეზნოს ადგილი მათი ერთად, კომპაქტურად დასახლებისთვის“ (რეპორტაჟიდან, 2015) სწორედ ამიტომ, მაქსიმალურად ცდილობდნენ, ერთად, კომპაქტურად, უბნებად, სოფლებად დასახლებულიყვნენ.

ნაშრომში საუბარი გვაქვს ეკომიგრანტებზე აჭარიდან, რომლებიც სამცხე-ჯავახეთში დასახლდნენ ათეული წლების წინ და სრულიად ახალ გარემოში მოუწიათ ცხოვრება. სტატიაში გამოყენებულია ადგილობრივი და საერთაშორისო ორგანიზაციების კვლევები, ანგარიშები, სტატისტიკა, რეპორტაჟები თემის ირგვლივ, ინფორმატორთა ინტერვიუები.

„1990-იანი წლების დასაწყისში, სამხრეთ ოსეთსა და აფხაზეთის გარდა, განსაკუთრებით დაიძაბა სიტუაცია ჯავახეთში. აქ ადგილობრივმა სომხებმა უარი განაცხადეს პრეზიდენტ გამსახურდიას მიერ დანიშნული პრეფექტის მიღებაზე და რეგიონში ავტონომიის გამოცხადებისკენ მიმართული კამპანია გააჩაღეს. ამას ხელს უწყობდა რეგიონული საპარლამენტო ორგანიზაცია ჯავახკი, რომელიც ამ დროისთვის დიდი ადგილობრივი ძალა გახდა. ამ დროისთვის ახალი ჩამოსულები იყვნენ ეკომიგრანტები მთიანი აჭარიდან. ჯავახეთში აჭარლების ჩამოსვლას შიში და ეჭვები მოჰყვა. ადგილობრივები მეტწილად ეწინააღმდეგებოდნენ მათი ჩასახლების სახელმწიფო პოლიტიკას. საქართველოს ეროვნული მთავრობის ღონისძიებები დემოგრაფიული ბალანსის შეცვლისა და მკვეთრად ანტისომხური ტონის ქმედებად აღიქმებოდა“ (სარკისიანი 2002: 217).

„როდესაც აჭარლები ჯავახეთში ჩავიდნენ, ჯავახეთის სომხურმა მოსახლეობამ რეგიონში ქართველთა ჩასახლების საწინააღმდეგო დემონსტრაციები მოაწყო და შეეცადა, არ დაეშვა მათი ჩასახლება. უნდა აღინიშნოს, რომ 1990-იან წლებში მერაბ კოსტავას ფონდმა, რომელსაც ხელს უწყობდნენ როგორც საქართველოს მთავრობა, ისე მოსახლეობის ფართო მასები, ღიად განაცხადა, რომ სურდა მთავრობის მიმართ „ლოიალური საზოგადოება ჩამოეყალიბებინა (შემდგარი ქართველებისგან, ვინაიდან სომხები ჯავახეთში დანიშნული აღმასრულებელი ხელისუფლების წარმომადგენლებს არ ცნობდნენ), ეთნიკური ქართველი მოსახლეობით გაემარებინა ქვეყნის საზღვრები. უფასო სახლებისა და მიწების მიღება სხვა ადგილებიდან ჩასული ქართველების ინტერესიც იყო, თუმცა მათ ნაწილს გაუჭირდა ადაპტაცია რეგიონთან, ჯავახეთის მკაცრი პირობების, იზოლირებული გეოგრაფიული მდებარეობისა და მცხოვრებთა სოციალური მოწყობის წესის განსხვავებულობის გამო. ეს განსხვავებები აიხსნა, როგორც „ეთნიკური“ შეუსაბამობა ადგილობრივ სომხებსა და ჩამოსულ ქართველებს შორის. ამ ყველაფერმა, ადაპტაციასთან დაკავშირებით, სერიოზული პრობლემები და იმედგაცრუება გამოიწვია. ამის გამო ჩასახლებულთა დიდმა ნაწილმა 2-3 წელიწადში ჯავახეთი დატოვა. კოსტავას ფონდის მიერ გადაცემული სახლების დიდი ნაწილი ან დაანგრის, ან ადგილობრივებმა საცხოვრებლად და ბოსლებად გამოიყენეს (სარკისიანი 2002: 217).

განსახლების შემთხვევითმა ხასიათმა, მიმღები მოსახლეობის თვალსაზრისის გაუთვალისწინებლობამ, კორუფციამ და სახლების ათვისების გეგმის არარსებობამ დიდი ფულადი სახსრების, დროისა და მცდელობის ფუჭად ხარჯვა გამოიწვია (ტრიერი... 2007: 53).

სამცხე-ჯავახეთში ეკომიგრანტების ჩასახლება განსაკუთრებით ინტენსიური 1981 და 1990 წლებს შორის იყო. ჩასახლება რამდენიმე მცირე ტალღად განხორციელდა 1981-83, 1985, 1989 და 1990 წლებში. ამის შემდეგ სულ რამდენიმე ეკომიგრანტი ჩასახლდა მთიანი აჭარის – ხულოს მუნიციპალიტეტიდან, საიდანაც ისინი მეწყერებსა და წყალდიდობებს გამოექცნენ.

1981-88 წლებში ჩამოსახლებულები უმეტესად ასპინძისა და ადიგენის მუნიციპალიტეტებში ჩასახლეს. ეს რეგიონი ორი მიზეზით იყო მიმზიდველი მიგრირებული მოსახლეობისთვის: პირველ რიგში იმიტომ, რომ ისინი მთიან აჭარასთან ახლოსაა და ამ რეგიონებს შორის დამაკავშირებელი გზები, მიუხედავად იმისა, რომ დღემდე არ არის მოწესრიგებული, მაინც ახერხებენ მიმოსვლას და ახლობლებთან კონტაქტს; მეორე მხრივ, იმიტომ, რომ ამ რეგიონებში ჩასახლების გამოცდილება უკვე არსებობდა 1940-იანი წლებიდან, როდესაც მესხები იძულებით იქნენ დეპორტირებულნი შუა აზიაში და მათ ნაცვლად აქ საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან ჩამოსახლეს ხალხი.

1989-90 წლების ჩამოსახლებასთან შედარებით, 1982-83 წლების და 1985 წლის ჩამოსახლებები უფრო მცირე მასშტაბის იყო. 1989 წლის აპრილის მეწყერების შედეგად დაზარალდა მთიანი აჭარა – ხულოს, შუახევის და ქედის რაიონის სოფლები. 5657 ოჯახმა (22 287 ადამიანი) განიცადა ეკოლოგიური ზიანი. 1989 წელს, სახელმწიფო პროგრამის დახმარებით 477 ოჯახის 1693 ადამიანის ჩასახლება განისაზღვრა ახალქალაქის მუნიციპალიტეტში, თუმცა აქედან 221 ოჯახია (968 ადამიანი) შემორჩენილი 2006 წლის მონაცემებით (ტრიერი... 2007: 53).

სამცხე-ჯავახეთის ყველა მუნიციპალიტეტში სახლობენ აჭარელი ეკომიგრანტები; ბორჯომის, ახალციხის, ადიგენის, ასპინძის, ახალქალაქისა და ნინოწმინდის მუნიციპალიტეტებში. ისინი, უმეტესწილად, ცალკეულ სოფლებში ან უბნებად არიან დასახლებულნი. მათთვის გასული საუკუნის 80-იან წლებში სოფლებიც გაშენდა. მაგ., ჯერ კიდევ სკოლის მოსწავლე ვიყავი, როდესაც ასპინძის მუნიციპალიტეტში 35 წლის წინ ახალი სოფელი გაჩნდა, სახელად ივერია. სოფლის გახსნაზე თავად ედუარდ შევარდნაძე იყო ჩამობრძანებული. როგორც ადგილობრივები ამბობენ, პირველი ახალშობილისთვის თავად დაურქმევია სახელი ივერი და სოფელსაც ივერია ეწოდა. ასევე, ასპინძის მუნიციპალიტეტში დაარსდა სოფლები მირაშხანი, გულსუნდა. თუმცა არის სოფლები, სადაც უბნებად მოხდა მათი დასახლება. მაგ., სოფელი ოთა, რუსთავი, ოშორა.

რაც შეეხება ადიგენის მუნიციპალიტეტს, შეიძლება ითქვას, რომ აქ ყველაზე დიდი რაოდენობით ჩამოსახლეს ეკომიგრანტები ზემო აჭარიდან. დაახლოებით 22 სოფელში, რომელთა უმრავლესობა მთლიანად აჭარული მოსახლეობით არის დაკომპლექტებული. ეს სოფლებია: ჭელა, ჭეჭლა, მოხე, ღორთუბანი, დერცელი, კიკიბო, ზარზმა, კეხოვანი, გომარო, ამხერი, ზანავი (დიდი ზანავი, პატარა ზანავი), იჯარეთი, კახარეთი, ღორძე, აფიეთი, ხედუბანი, ყარათუბანი, საირმე, სოფელი ადიგენი.

ანგარიშში, რომელიც მოამზადა დემოკრატიის ინსტიტუტმა 2016 წელს, აღნიშნულია, რომ ახალქალაქის მუნიციპალიტეტში სახელმწიფოს მიერ შეძენილ საცხოვრებელ სახლებში წლების განმავლობაში 7 სოფელში განხორციელდა 453 ოჯახის კომპაქტურად ჩასახლება. მუნიციპალიტეტის ინფორმაციით, დღეის მდგომარეობით, ჩასახლებული 453 ოჯახიდან 241 ოჯახმა, სხვადასხვა მიზეზების გამო, დატოვა ჩასახლების ადგილები, შესაბამისად, დღეს ცხოვრებას აგრძელებს 212 ოჯახი.

ახალციხის მუნიციპალიტეტის გამგეობის ინფორმაციით, მუნიციპალიტეტს განსახლებული ჰყავს 7 ოჯახი.

ზორჯომის მუნიციპალიტეტის გამგეობის ინფორმაციით, 2005 წელს მოხდა სტიქიური მოვლენების შედეგად დაზარალებული და გადაადგილებას დაქვემდებარებული 21 ოჯახის ჩამოსახლება (სტიქიური მოვლენების... 2016).

ჯავახეთის რეგიონის ნინოწმინდის მუნიციპალიტეტში, სოფელ გორელოვკაში, აჭარელ ეკომიგრანტთა პირველი ნაკადი 1992 წლიდან ჩასახლდა, მეორე ნაკადი კი – 2008 წლიდან.

2004 წლიდან ეკომიგრანტების 68 ოჯახი საცხოვრებლად გადაყვანილ იქნა სოფელ გორელოვკაში. მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან აღნიშნული სოფელი და რამდენიმე სოფელი მის გარშემო ეთნიკურად რუსი დუხობორებით იყო დასახლებული. დუხობორთა თანდათანობითი ემიგრაციის პირველი ტალღა გასული საუკუნის 90-იან წლებში დაიწყო, რაც შემდგომში 2000-იან წლებშიც გაგრძელდა და მასობრივი სახე ბოლო რამდენიმე წლის განმავლობაში მიიღო. შედეგად, მათ საბოლოოდ დატოვეს აღნიშნული ტერიტორია. გორელოვკაში დუხობორების მიერ დატოვებული სახლ-კარი როგორც სახელმწიფომ, ასევე სომეხმა მოსახლეობამაც შეიძინა. 90-იან წლებში ეკომიგრანტების ჩასახლებას სოფელ გორელოვკაში ადგილობრივი ეთნიკური სომეხი მოსახლეობის მხრიდან არა მხოლოდ დაპირისპირება, არამედ ძალადობაც მოჰყვა. ამჟამად ამ ტერიტორიაზე ეკომიგრანტების ჩასახლების ინტენსიურობის კლებამ ეს საკითხი ნაკლებ სადავოდ აქცია. დღევანდელი მდგომარეობით, დუხობორების ყოფილ სახლებში აჭარის რეგიონიდან ჩამოსახლებული 68 ეკომიგრანტი ოჯახი ბინადრობს (ლაილი 2002).

ხულოს რაიონის მკვიდრთათვის ჯავახეთში ახალი დასახლებები გაშენდა შემდეგ სოფლებში: ოკამი, პტენა, გოგაშენი, ჩუნჩხა, კოთელია, აფნია, აზმანა, ქილდა (2015 წ. რეპორტაჟიდან).

უნდა აღინიშნოს, რომ საკმაოდ ბევრია პრობლემა, რომელსაც ეკომიგრანტები ჩამოსახლების დღიდან ხვდებიან. როგორც ადგილობრივები ამბობენ, აუცილებელია ეკონომიკური პირობების გაუმჯობესება და ადაპტაციის სწორი ფორმის შემუშავება. მათ გააზრებული აქვთ შიდა და გარე გამოწვევები, მაგრამ სახელმწიფომ უნდა იზრუნოს ამ ხალხზე, რომელიც უკიდურესად მძიმე მდგომარეობაშია. დღეს, პირველ რიგში, ეკომიგრანტების მდგომარეობა უნდა იყოს გათვალისწინებული

ნინოწმინდის მუნიციპალიტეტში, იმიტომ რომ ეს ხალხი სასაზღვრო ზოლში, სტრატეგიულ ადგილას ცხოვრობს.

კვლევებში გამოიკვეთა ჩასახლებულთა პრობლემები და მათი მიზეზები:

1. არასახარბიელო გარემო (ბუნებრივი) პირობები;
2. კონფლიქტები პოლიტიკურ, ეთნიკურ, რელიგიურ და სოციალურ ნიადაგზე;
3. ინტეგრაციის პროცესების ხელშეწყობის ნაკლებობა;
4. ქართული ეროვნული ინტერესების რეალიზება;
5. ფსიქოლოგიური, სოციალურ-კულტურული და ეკონომიკური ადაპტაცია;
6. ადგილობრივ მოსახლეობასთან ინტეგრაცია და სოციალურ-კულტურული ადაპტაცია;
7. საკუთრების უფლებების გაურკვეველობა;
8. რთული ეკონომიკური პირობები, უმუშევრობა;
9. მიწის და ტყის რესურსები არ არის ხელმისაწვდომი ან საკმარისი;
10. სასმელი და სარწყავი წყლის დეფიციტი;
11. ინტერნეტის პრობლემა.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გარემო, რომელშიც ეკომიგრანტთა ჩასახლება ხდებოდა, ეთნიკურად და რელიგიურად მრავალფეროვანი იყო. ახალ გარემოში მოხვედრისას ძალიან მნიშვნელოვანია მოსახლეობასთან ინტეგრირება, რასაც ხელი ორივე მხარემ უნდა შეუწყოს და, რაც მთავარია, სახელმწიფომ.

როგორც კამილერი და მალევსკა-პიერი (1998) აღნიშნავენ, ინდივიდი ახალ კულტურულ გარემოში მზად უნდა იყოს დესოციალიზაციისა და რესოციალიზაციისთვის. მათ ყველანაირი კულტურული ნორმებისა და ღირებულებების დაცვით უნდა მოახერხონ საზოგადოებაში პატივსაცემი წევრები გახდნენ. კულტურა მთავარი მაინტრიგებელი სისტემაა, ინტეგრაცია კი კულტურულ ცვლილებათა შეფუების საუკეთესო გზაა. ინდივიდებმა უნდა მოახერხონ საკუთარი იდენტობის დაცვა და, ამავდროულად, ყოველგვარი წინააღმდეგობების გადალახვით, ახალ კულტურასთან ინტეგრაცია, რათა არ მოხდეს დისკრიმინაცია (სალდაძე... 2018).

ამკარაა, რომ რესპონდენტებს რელიგიასთან დაკავშირებით განსაკუთრებით მგრძობიარე დამოკიდებულება აქვთ. შესაბამისად, ის ფაქტი, რომ დომინანტური კულტურა ვერ იღებს მათ როგორც განსხვავებულს და, თავის მხრივ, ეკომიგრანტებიც მყარად ინარჩუნებენ თავიანთ კულტურასა და იდენტობას, სწორედ ეს გახდა მიზეზი, რომ ვერ მოხერხდა კულტურათა შერწყმა. ამიტომ ჰქონდა ადგილი კონფლიქტებსა და დაპირისპირებებს, რაც ჩვენთვის ყველასთვის ნაცნობი და მტკივნეული თემაა (მაგ., სოფელ მოხეში მომხდარი კონფლიქტი).

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ისეთი სახელმწიფო პოლიტიკა და ადამიანების ჩართულობა საჭირო, რომელთა აქტიური წარმომადგენლობით იქნება შესაძლებელი აჭარელი ეკომიგრანტების აბსოლუტური ინტეგრაცია ადგილობრივ მოსახლეობასთან. ბატონი ტარიელ ფუტკარაძე იყო იმ ეროვნული სულისკვეთებით გამსჭვალულ ახალგაზრდებთან ერთად, რომლებიც ზვიად გამსახურდიამ შემოიკრიბა და ეკომიგრანტები უმცირესობებით დასახლებულ სასაზღვრო რეგიონებში ჩაასახლა დემოგრაფიული და ეროვნული მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად. სწორედ ასეთი ადამიანები სჭირდება რეალურ მდგომარეობას, ადამიანები, რომლებიც შესაბამისად აფასებენ ერის, რელიგიისა და ენის მნიშვნელობას და შეეცდებიან ეკომიგრანტების უმტკივნეულო ადაპტაციას რეალობასთან.

როგორც კვლევები აჩვენებს, ეკომიგრანტების ოჯახების სახელმწიფო მხარდაჭერისა და ინტეგრაციის კუთხით სახელმწიფოს არ გააჩნია ერთიანი სახელმწიფო პოლიტიკა. შედეგად, არ არსებობს პრობლემების მოგვარების სამოქმედო გეგმა. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს მოსახლეობას ეკომიგრაციის პრობლემა დიდი ხანია აწუხებს, ქვეყანას არ გააჩნია ეკომიგრაციის სტატისტიკაც კი. მათ შორის, თუ რამდენი ეკომიგრანტი ოჯახია ქვეყანაში, რამდენს დაეხმარა სახელმწიფო და ა.შ. პრობლემის მოგვარებას ხელს უშლის ის გარემოებაც, რომ, ხელისუფლების ცვლილებასთან ერთად იცვლებოდა მიდგომები ეკომიგრაციის პრობლემების მიმართ, რის გამოც ყველაზე მეტად სწორედ ეკომიგრანტთა ოჯახები ზარალდება.

აჭარიდან სამცხე-ჯავახეთში გადმოსახლებული ეკომიგრანტების სამეტყველო კოდები

სამცხე-ჯავახეთში მცხოვრები აჭარელი ეკომიგრანტების სასაუბრო ენა შერეულ დასახლებებში გაცილებით დაახლოებულია სალიტერატურო ქართულთან, ვიდრე კომპაქტურად დასახლებულთა ენასთან. კომპაქტურად დასახლებულთა მეტყველებაში შენარჩუნებულია დიალექტური ფორმები, ინტონაცია, კილო.

ვფიქრობთ, ამის ერთგვარი ბარიერი იყო ის, რომ მათ ვერ შეძლეს ინტეგრაცია სრულყოფილად. როგორც ადიგენის მუნიციპალიტეტის სოფელ მოხის საჯარო სკოლის დაწყებითი საფეხურის მასწავლებელი მაია რეხვიშვილი პედაგოგიური პრაქტიკის კვლევის ანგარიშში აღნიშნავს, „ამ მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა მეტყველებს დიალექტური მეტყველებით, რაც აისახება მათი შვილების ლექსიკურ ფორმებზე. ოჯახში მცხოვრები რამდენიმე თაობის ტრადიციული დიალექტური მეტყველება დიდ ზეგავლენას ახდენს მომავალ თაობაზე. ასევე, მნიშვნელოვანია სოციალური გარემო, სადაც ისინი ტრიალებენ – ქუჩა, უბანი, სკოლა... საზოგადოების დაბალი მოტივაცია ქართული სალიტერატურო ენის ფორმების დაცვით მეტყველებისა, რაც განმამტკიცებელი ფაქტორია

მომავალი თაობის მეტყველების კულტურისა“. მოსახლეობის 80% დიალექტური ფორმებით მეტყველებს. მოსწავლეებსაც უჭირთ სალიტერატურო ქართულით საუბარი. მკვლევარი თვლის, რომ ეს ერთგვარი ბარიერია ენის სრულყოფილად გაგება-აღქმისა და სწავლისა (რეხვიშვილი 2019: 27).

თუმცა სხვაგვარი ვითარებაა სტუდენტებთან, ვისთანაც აქტიური კომუნიკაცია გვაქვს სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტში. მათ შენარჩუნებული აქვთ დიალექტური ფორმები, ინტონაცია, მაგრამ ადვილად ახერხებენ ადაპტაციას თანატოლებთან და სალიტერატურო ქართულით გამართულად საუბრობენ.

გვხვდება სამეტყველო კოდთა რამდენიმე სახეობა:

1. სალიტერატურო ენის დომინირებით. ძირითადია დიალექტური მეტყველება და ერთგვარია სალიტერატურო ენის ლექსიკური ერთეულები ან ფრაზები;

2. დიალექტის დომინირებით, როცა ძირითადია სალიტერატურო ქართული, მაგრამ ერთგვარია დიალექტური ლექსიკური ერთეულები ან ფრაზები;

3. სამეტყველო კოდთა შერევის სახეობა, დიალექტური და სალიტერატურო ენის ფორმების დომინირებით, სადაც ერთგვარია სომხური, რუსული ლექსიკა (ჯავახეთში, იმერული დიალექტი /იმერლებით დასახლებულ სოფლებში/, მთიულური ლექსიკა /მთიულებით დასახლებულ სოფლებში/).

კვლევისას შევავსოვეთ დიალექტური მარგალიტები, რომლებსაც ქვემოთ გთავაზობთ. მათ აქტიურად გამოიყენებენ სამცხე-ჯავახეთში გადმოსახლებული ეკომიგრანტები და მათი ოჯახის წევრები. მასალის შეგროვებაში დაგვეხმარნენ ჩვენივე სტუდენტები, მათ შორის განსაკუთრებული მადლობა ქართული ფილოლოგიის სტუდენტს მეგი შავაძეს და დაწყებითი განათლების მასწავლებლის მომზადების ინტეგრირებული საბაკალავრო-სამაგისტრო პროგრამის სტუდენტს თამარ შავაძეს.

დანართი

სამცხე - ჯავახეთში მცხოვრებ ეკომიგრანტთა მასალა დიალექტური ლექსიკონისათვის

ადგილი – ალაგი;

ალბათ – გოზგორა;

ამბავი – ხებერი;

ამჯერად – ამგზობა;

აუცილებლად – ილლა;

ყიდვა – აღება (პური ავიღე ან შექარი);

თავის აღება და მოსვლა ან წასვლა – აღირება;

ახალგაზრდობა – დელიყანობა;

ახლავე – ჰამან;

ბაბუა – დედე;
ბავშვი – ბაღვი;
ბაძნუნი – ტრაბახი;
ბედი – ყისმეთი;
ბიჭი – ჭო;
ბნელი – ბნელეთა;
გადევნება – გასხრიკება;
გავსება, გაჭედვა, დატენვა – გაპეჭვა;
გაიწიე – გოკოი;
განგებ – მესუსს;
გასაჭირი – სიხლეთი;
გაჩუმდი – სოლე, სუნგალიგაჰკარ;
გახდა ან გაკოტრდა/ გატყავდა – გამლიძა;
გოგო – ციცაი, გომბიო;
დასტური – იშტა;
დედისძმა – ტაია;
ემმაკი – ჯანავარი;
ვარაუდი – ალლაჰალემ;
ვითომ – გოიამ;
თბილი, ლამაზი – ღუზღუზა;
თურმე – მეგემ;
იცინის – იჯლანება – ილრიჭება;
კარგი – ხასი;
კვახი – ხაპი;
კოჭლი – თოფალი;
კუთხე – კუჩხე, ქენერი, ბითევაი;
ოჯახის წევრები/ოჯახობა – ქულფეთი;
უარესი – ბეთარი;
უვარგისი – ედეფსუზი;
უკულმა – უკოლმა;
უცებ – ემედენი;
ლურსმანი – მუხი;
მათხოვარი – ზირკლი;
მართლა – ზათი;
მტვერი – ბული;
მსხვილფეხა საქონელი – ბოხრიკი;
მიყურებ – მეჭყირები;
მგონი – ბელქიდა;
მთლიანი – ბითევაი;
მომისმინე – დიმიდინგლე;
ნეტა – აჯაფ;
პირი – ალზინი;

პატარა – წვიტი;
 პირსახოცი – ფეშვირი;
 საკმაოდ – ეფეიჯა;
 სამზარეულო – სარძიე;
 საწური – სუზგი;
 საჭმლის ჯამი – უსკურა;
 სიბნელეში – ბნელეთაში;
 სწრაფი, მოხერხებული – ქესკინი;
 ფსკერი – ნეეჩი;
 ქმარი – ყაიში;
 ქმარი – გერჩექ;
 ღარიბი – მუფლუზი;
 ყბა – ჩენგე;
 შერცხვენა – გარეზილება;
 შესაძლებელია – ბელქიდარა;
 შეხედულება – ყილილი;
 შვილიშვილი – ბადიში;
 ცელქი – ჩიფთალი;
 ცვარ-ნამი – ჟვავი;
 ცოლისდისქმარი (ქვისლი) – ბაჯანალი;
 ცოლისდა – ბალდუზი;
 ცოლისძმა – ყაინი;
 ცუდი საქმე გამიკეთე – ამმა და საქმე დამმართე;
 ძალიან – ზოვლი;
 წართმევა – ასკუჯვა;
 წინსაფარი – ფარდუკი;
 წყლის ”ტაშტი“ – თეშთი;
 ჭიქა – მაშრაფა;
 ჭრელი – ჭეჭელა;
 ჯანდაბას – ანამისაათ;
 ნუ სულელობ – ნუ ებლაყუნები;
 საქმეს რომ ვერ წყვეტ – ჰაჯიფიშმანა;
 ბევრს ნუ ლაპარაკობ – ბევრს ნულა ჭიჭინებ.
 კარის დახურვა მიმართულების მიხედვით – გეიძარ, გამეიძარ, შეიძარ,
 დუუძარ, მეიძარ, წეიძარ...

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

ზურაბიშვილი 2016: ზურაბიშვილი თ., ეკომიგრანტები და პოტენციური ეკომიგრანტები საქართველოში, გამოცდილება და თვითშეფასებები; კვლევის ანგარიში; კვლევა ევროპის ფონდისთვის მოამზადა თინათინ ზურაბიშვილმა და გიორგი თავბერიძემ; თბილისი, 2016 წლის 4 იანვარი, 2016.

http://www.cso.ge/view.php?type=research_reports&slug=kvleva-ekomigrantebi-da-potenciuri-ekomigrantebi-saqartveloshi-gamocdileba-da-shefasebebi Online. დამოწმება: 06.09.2020.

ლაილი 2002: ლაილი ჯ., ეკომიგრანტების განსახლება საქართველოში: განსახლების პოლიტიკაში მიმდინარე ცვლილებები, ტენდენციები, განხორციელება და აღქმები, ECMI-ის სამუშაო მოხსენება №53, იანვარი, 2012. https://www.ecmi.de/fileadmin/doc/Working_Paper_53_Geo.pdf online. დამოწმება: 01. 09. 2020

რეხვიშვილი 2019: რეხვიშვილი მ., დიალექტური მეტყველების პრობლემები პირველ კლასში, პრობლემის იდენტიფიცირება და მათი გადაჭრის გზების ძიება. პედაგოგიური პროექტიკის კვლევის ანგარიში, 2019.

სალდაძე... 2018: სალდაძე ო., მუშკუდიანი ა., აჭარელი ეკომიგრანტები წალკაში: ინტეგრაციისა და ადაპტაციის სტრატეგიები, 2018.

სარკისიანი 2002: სარკისიანი რ, სოციალურ-ეკონომიკური უგულებელყოფა თუ ეთნიკური არეულობა, დიპლომატია და მსოფლიო მოვლენები, „ჯავახვი“, 2002.

სტიქიური მოვლენების... 2016: სტიქიური მოვლენების შედეგად დაზარალებული და გადაადგილებას დაქვემდებარებული (ეკომიგრანტი) ოჯახები: სახელმწიფო მხარდაჭერა და აღრიცხვა (ანგარიში მოამზადა დემოკრატიის ინსტიტუტმა). ბათუმი, აჭარა, საქართველო, 2016.

ტრიერი... 2007: ტრიერი ტ., ტურაშვილი მ., ეკოლოგიური მიზეზებით ადგილნაცვალ პირთა განსახლება, არსებული პრობლემების გადაწყვეტა თუ ახლის შექმნა? ეკომიგრაცია საქართველოში 1981-2006 წლებში. EKMI-ის მონოგრაფია, №6, აგვისტო, 2007.

<http://georgica.tsu.edu.ge/files/03-Society/Migration/Trier&Turashvili-2006-KA.pdf> ;online. დამოწმება: 02. 09. 2020

ინფორმატორები:

მეგი შავაძე – სჯსუ-ს ქართული ფილოლოგიის საბაკალავრო პროგრამის სტუდენტი.

თამარ შავაძე – სჯსუ-ს დაწყებითი განათლების მასწავლებლის მომზადების ინტეგრირებული საბაკალავრო-სამაგისტრო პროგრამის სტუდენტი.

**სიტყვაში გაცხადებული მენტალობა
(აჭარის ეთნოგრაფიული ექსპედიციების
მასალების მიხედვით)**

**THE MENTALITY STATED IN THE SPEECH
(ACCORDING TO THE MATERIALS
OF ETHNOGRAPHIC EXPEDITIONS OF ADJARA)**

დავით შავიანიძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ქუთაისი

Davit Shavianidze

Akaki Tsereteli State University
Georgia, Kutaisi

ABSTRACT

We will discuss the issue of the surviving national mentality in Adjara based on the research of toponyms, ethnographic vocabulary, and words found during ethnographic expeditions in the Maret and Khikhani valleys. We will compare Adjara material with what has already been confirmed in scientific literature written by researchers at different times.

The research shows that:

A. During the Turkish rule, social psychology defined what Adjarans would get used to, what they did not, and what they would get used to ostensibly;

B. Toponyms reflecting Christian and Kartvelian-cultural values played an important role in national survival. („Kunti Jvari“; „St. Seri“; „Ziareti“; „Mother’s Flight“), Vocabulary units, words („Kvakatsebi“; „Pig Tax“; „Gurji“; „I am going to Georgia“; „Topali“; „Khalkhami“; „Tavan-Begeli“).

The novelty of the „stones“ is that they strengthened the strong character and psychology of the locals in Adjara; The function of the road marking of these niches is the basis for considering the term „Mebodziri“ used to denote the name of the common Georgian „road junction“.

Confirmation of Georgian-national ethnopsychology, worldview-surviving views in Adjara: recognition of the vine by the people of Adjara as a „Georgian identity card“; „Dedabodze“ // „Burji“ will be identified with „Gurji“; To say - „I am going to Georgia“, to get rid of ethnic understanding. An example of this is the terms: „Topal“, „Khalkhami“ and „Pig Tax“.

It is a fact that in Adjara, too, the fullness of „Tavani“ and „Begeli“ marked the existence of a „soul“ / „living being“. It is important from the functional-social point of view of the completeness of the „head-barn“ to stand as a „barn-chorus“ confirmed in the rest of Georgia. It can be confirmed that: in Adjara, the mentality, the way of life has never been completely changed from Georgian, the values have not disappeared. The desire of the locals to preserve the national was always accompanied by a sense of ownership of the original culture, a willingness to preserve it.

საკვანძო სიტყვები: ეთნოისტორიული მენტალობა, ნაციონალური მეხსიერება, ტოპონიმი, ეთნოფსიქოლოგია.

Keywords: Ethnohistorical mentality, national memory, toponym, ethnopsychology.

შესავლის ნაცვლად: „ეროვნებაზე მელაპარაკებოდნენ ოჯახში. მეუბნებოდნენ, რომ აჭარა საქართველოა, რომ ქართველებად დარჩნენ თავსდატეხილი უბედურების მიუხედავად. ახლა ვხვდები, თურმე რატომ მიმეორებდნენ ამ სინამდვილეს ასე ხშირად. ჯერ კიდევ მესმის აჭარელზე თათარიანო. არადა, საკუთარი თავი არასოდეს გამოგვიყვია მშობლიური ქართულიდან, ვიცოდით, რომ ჩვენ და დანარჩენი ქართველები ერთმანეთის გარეშე არ ვყოფილვართ, არ ვარგივართ.“¹ თურქებს აჭარა თავისად, სამუსულმანოდ მიაჩნდათ², ჩვენ „უცხო“, „სხვას“ გვიწოდებდნენ, გვიწოდებენ. თუ ეროვნულის შენარჩუნების მცდელობა არ

¹ 1925 წელს გამოცემულ წიგნში - „მური სიტყვა ქართველ მუსლიმანებს“, აპოლონ წულაძე წერდა: „მე ქართველი ქრისტიანი ძმურ მოკითხვასა და სელიმ-ქელემს მოგახსენებთ ჩემს ძვირფასს ძმებსა და დებს, ჩემს მილეთს - ქართველ მუსლიმანებს. ჩემო ძმებო და ხისიმებო, ეფენდებო, ბეგიებო, აღიებო და ფუხარებო! ჩემთვის ყველა ერთნაირად საყვარლები ხართ, ყველას ულვაშებში გეყურებან-გენაცვალებით. ...გწამდეთ ძმებო, რომ თქვენი გაქრისტიანება არავის არ უნდა. ჩვენ გვინდა, რომ თქვენ ჩვენი განუყრელი ძმები იყოთ და გარდა სარწმუნოებისა, ჭირი და ლხინი ერთი გქონდეთ. ჩვენ არ შეგვიძლია ერთი მეორეს გამოგვითხოვოთ და მტრულად ვიცხოვროთ. ჩვენ ერთი მეორის მეზობლები ვართ. ხარი და პროხა რომ დაგვებნევა, თქვენში უნდა მოვინახოთ, ასევე გემართებათ თქვენც. ჩვენ ერთი და საზიარო გვაქვს სახნავ-სათესი და საბალახო, ერთი გვაქვს წასაბურავ-მისალოცავი, ტირილი და ქორწილი, ცეკვა, თამაში და სიმღერა. ცეცხლი მომეკიდება შენ უნდა „მომიფსო“, ფქვილი დამაკლდება შენ უნდა მასესხო, წვიმა მომეწევა, შენსას უნდა გადავიყუდრო, ერთი სიტყვით - ჩვენ უთქვენოთ და თქვენ უჩვენოდ არ ვარგივართ. სულ სხვაა ოსმალეთი და გინდა რუსეთი, არც ერთს შენი მეზობლობა არ სჭირია - მოიგლეჯ გულიდან ვერაფერს შეიტყობ. მაგრამ მე რომ მომიგლიჯო, კი ამტკიცდება, ამეწობა და ტირილი უნდა დავიწყო - ჩემზე გადაბმული ხარ... მაშ ასე ძმებო, შენ შენი ქაბისაკენ დაიჭირე პირი, მე აღმოსავლეთისკენ დავიჭირე და ეს ხომ კარგად იცით, რომ ორივეს ერთი ღმერთი გვყავს, ორივემ შევსთხოვოთ ამ ერთ ღმერთს გვაცხოვროს მძურად, ერთ ჯიშათ. რჯულ გამოცვლილი მე ნუ გინდებვარ და თუ ოდესმე მე შემოგოკვეთო, რჯული გამოიცვალე, გაქრისტიანდი-მეთქი, რამდენიც გინდა იმდენი მცემე და ჩემიც ნუფერი გეწამება, მაგრამ სამუდამო გახსოვდეს ჩემო ძამია, რომ შენ ქართველი ხარ. ქართველობა და ქრისტიანობა კი ერთი იგივე არ არის. ჩვენ სხვადასხვა რჯულისანი იმ სოფლად, საიქიოს, სხვადასხვა გზით და რჯულით ყველა ერთი ღმერთის წინაშე წავსდგებით...“ (https://ka.wikipedia.org/wiki/აპოლონ_წულაძე).

² პროფესორი ადნან ჩევიქი თვლის, რომ „მიუხედავად ხშირი პოლიტიკური ურთიერთობებისა“, მუსლიმი სწავლულები ყურადღებას ამახვილებდნენ და უპირატესობას ანიჭებდნენ საქართველოს მუსლიმური მხარეების აღწერას, რადგან ის ისლამის ქვეყნად მიიჩნეოდა (ჩევიქი 2018: 97)

გაქვს ან ამ მცდელობას შენიანისგან მსგავსი სახელრქმევა გიკლავს, მტრის ბრალი არ იქნება“ (მთხრობელი: ჯ. ფუტკარაძე, მთა ჩირუხი, 2019); „დღეში რამდენჯერმე ვლოცულობ. საქართველოს არწახდენას ვთხოვ ღმერთს. ვთხოვ, ისე არ გავყაიბდეთ ქართველები, რაც გვინახავს, იმაზე უარესი გვიქნას მტერმა როდესმე. ადამიანურ სიცოცხლეს და სამოთხეს ვებვეწები ღმერთს, ყველასთვის“ (მთხრობელი: ს. ფუტკარაძე, ერდვათი. 2018).

მარეთისა და ხიხანის ხეობებში, დიდაჭარაში, ეთნოგრაფიული ექსპედიციების დროს მოძიებული ტოპონიმების, ეთნოგრაფიული ლექსიკისა და სიტყვა-თქმების კვლევის საფუძველზე, წარმოვადგინეთ საკითხს აჭარაში გადარჩენილ-შენარჩუნებული ეროვნული მენტალობის შესახებ. მსჯელობის დროს ერთმანეთს შევუდარებთ ჩვენ მიერ მოძიებულ და მკვლევართა მიერ სხვადასხვა დროს ჩაწერილსა და სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე დადასტურებულ ეთნოგრაფიულ მასალას.

გასაზიარებელი მტკიცებით, ადამიანი სოციალური ფსიქოლოგიის საფუძველზე განსაზღვრავს, დაეთანხმოს თუ არა მოვლენებს, რა გახდეს მისთვის მნიშვნელოვანი და რა – არა (გორდონ ოლპორტი <https://psychologym.wordpress.com/2016/09/24/>). თურქების ბატონობის პერიოდში ჩართულმა, ფსიქოლოგიის გააქტიურებულმა ამ მიმართულებამ არსებითად განსაზღვრა, რას შეგუებოდნენ, რას – არა და რას შეგუებოდნენ მოჩვენებითად. ეროვნულის გადარჩენის გზაზე უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებდა ქრისტიანული და ქართველური კულტურული ფასეულობების ამსახველი ტოპონიმები (კუნტი ჯვარი, წმინდა სერი, ზიარეთი, დედაბრის საფრინავი), ლექსიკური ერთეულები.

გოგლავრის ციხე მარეთის ხეობაში, ნისლათაში „თამარის სურვილის შესაბამისად“ აშენებულა და მისთვის ხალხს ჩვენი დიდი მეფის საპატივცემულოდ თამარის ციხე უწოდებია. თურქთაგან მორიგი დარბევის დროს კუნტ დედაბერს ჯვრიან გორაზე აულწევია და სოფლისთვის ხმა მიუწვდენია: მაწიოკებელი თათარი შემოგვესიაო. თან ილოცევდა, ხატ-ჯვარს სთხოვდა გადაჯიშებისაგან გადარჩენას. ამის შემდეგ დაერქვა ადგილს „კუნტის ჯვარი“. ამ დედაბერის სახელი არავინ იცის, ან რა საჭიროა? მისი ქმედება სახელიანად, სასამშობლოოდ ცხოვრების მაგალითია. კუნტი ჯვარის შექმნის ისტორია წინაპარს ახსენებდა, რომ მუდმივი მზაობა გვქონოდა და ეროვნული დაგვეცვა ნებისმიერ ფასად. მაჰმადიანობაში მყოფებს საკუთარ თავს ქართველობის გადამრჩენლად წარმოგვადგენინებდა“³ (მთხრობელი: ჯ. ცეცხლაძე, დარჩიძეები. 2018).

აჭარის ბევრ სოფელში შეხვედებით წმინდა სერის სახელით სახელდებულ ტოპონიმებს. მსგავს „ზიარეთებში“ „რჩეულების“ მოღვაწეობის შედეგად დარჩენილი ჩაუქრობელი ცეცხლი და სხვა სასწაულებრივი კვა-

³ საკმაოდ ვრცელ ინფორმაციაზე, თედო სახოკიას, მ. სვანიძის მასალებსა და კვლევებზე დაყრდნობით, „კუნტი ჯვართან“ დაკავშირებულ ისტორიულ ამბავთა აწმყოში აღდგენა-გაანალიზება შეძლო პროფესორმა ტარიელ ფუტკარაძემ. მისივე თაოსნობით, 2020 წლის ზაფხულში ამ ისტორიულ ადგილზე ხელახლა აღიმართა ჯვარი.

ლი შეახსენებდა მშობლიურის არდავიწყების, საკუთარის უღალატობის აუცილებლობას. ხედავდა თურქი, რომ ერთეულ მლოცველთა ქმედებები მათ ძალას სჯობნიდა, მიუხედავად ბევრი ღონისძიებისა, იშვიათად აღწევდნენ მიზანს. მსგავსი რიგის ტოპონიმიცა დედაბრის საფრინავი. „ხიხანელი დედაბერი, თათრებს რომ არ ჩავარდნოდა, საკუთარ შვილიშვილთან ჩახუტებული კლდეზე გადავარდნილა. ამის შემდეგ დარქმევია „დედაბრის საფრინავი“. ეს დედაბერი გახდა ჩვენთვის ძალადობაზე ძლევის მაგალითი, რომ სიკვდილი ჯობია შენი მომავლის მტრისთვის დათმობას“⁴ (მთხრობელი: რ. წულუკიძე, დიდაჭარა. 2009). შდრ.: „თურქობას რომ გადარჩენილიყო, ტეხუში გადახტა ფეხმძიმე ქალი. იმ ადგილს დღესაც ქვია დედა მოკა „დედა მძიმე“; გმრერე ნაშდუხ – ასე ეტყვიან მორიგი თათრობის (სვანეთში ყველა უსამართლო მომხდელურს, მოძალადე მტერს „თათარს“ ეძახიან – ხაზი ჩვენია) მოგერიებას შეწირული გმირების სასაფლაო (მთხრობელი: მ.ცინდელიანი. ნაკრა. 2017).

რელიგიურ-პოლიტიკური ზეწოლის, ახალი სარწმუნოების საკუთართან შერევის დროს ეთნიკურობის, რწმენის დიდწილად შენარჩუნების საფუძველი გამოდგა ეთნიკურობის გადამრჩენი ტოპონიმები – „დედამიწის ენა“.

„ქვაკაცები“ – სიმბოლოებში ჩადებული მიზან-იდეალები. ცნობილია, რომ „ქვა“ ბიბლიაში სიმბოლური მნიშვნელობისაა და განასახოვნებს ყოვლანაწმინდა ღვთისმშობელსა და მაცხოვარს; ქართველები ქვებს თავყვანს სცემდნენ, როგორც სულიერი ძალის სამყოფელს; „ქვაკაცები“ გვხვდება ჯავახეთში: ფარავნის ტბის არე-მარეში ნეფე-დედოფლის და ცხვრის ფორმის ქვა მწყემსებთურთ, მანგლისის მთაში – ამინდის ქვები და ა. შ. უამრავი გადმოცემაა ქვაკაცების შესახებ ქართულ ფოლკლორში (მიქელაძე 2013). სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით, „ქვაკაცები“ შეიძლება იყოს ლაზარობის წეს-ჩვეულებებთან, ამინდის მაგიურ ჩვეულებებთან კავშირის ფუნქციის მატარებელი. გზის მიმთითებელ „ქვაკაცებს“ აგებდნენ მაღლარ ადგილებზე და იმ რწმენით, რომ იქ ასული ახლო იყო ღმერთთან. ილოცებოდნენ, შესაწირი მიჰქონდათ, თხოვდნენ ღმერთს გამოდარებას, ბერექეთს, ქვეყნისა და ოჯახის ბედნიერებას (თანდილავა 1974).

ველარ თუ ვერ დავადასტურეთ გადმოცემები „ქვაკაცების“, როგორც წმინდა დანიშნულების ქვების, შესახებ, თუმცა სიახლეა ის, რომ „ქვაკაცები“ აჭარაში აქაურთა ხასიათის, ფსიქოლოგიის განმამატკიცებელი იყო. ეთნოგრაფიული მასალა: „ქვაკაცები“ მხოლოდ აჭარაში არ იქნებოდა. უშინაარსოდ არაფერია შექმნილი. ჩვენში „ქვაკაცები“ წინაპარს გადარჩენისთვის საჭირო სიმტკიცის მატერიალურ სახედაც ჰქონიათ წარმოდგენილი. არც უღალატა კიდევაც ქვასავით გაუტეხელმა აჭარელმა⁵

⁴ სამეცნიერო ლიტერატურაში აღწერილია აჭარის სხვადასხვა სოფლებში მდებარე „საჯვარე-ებზე“ მლოცველი, „წმინდა სერებზე“ მცხოვრები ბერების, მათი ნავლეი ბილიკების, ნაკვალევს გადარჩენის შესახებ (https://www.bsu.edu.ge/text_files/ge_file_10303_1.pdf)

⁵ ოკრიბასა და მთლიანად იმერეთში მტკიცე, გაუტეხელ ადამიანზე იტყვიან: „ქვასავით გაუტეხელიაო“.

საფერებელ ქართულობას. ახლანდელ, შედარებით მარტივ დროში გზისმკვლევის ფუნქციადა ჰქონდათ „ქვაკაცებს“. ბოლოს ყველაფრის მომსპობმა რუსებმა დაშალეს, სადაც მიეწივნენ, როგორც საშიშროება“ (მთხრობელი: ზ. მახარაძე, მახალაკიძეები. 2018).

გზის მანიშნებლის ფუნქცია გვამძლევს საფუძველს ვთქვათ, რომ „ქვაკაცები“ ზოგადქართულის „გზათა გასაყარის“ // „მეზობირის“ იდენტურია. შდრ.: ხარაგაულის რაიონში არის სოფელი ნეზობირი, რომელიც აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ მიმავალ გზაზე მდებარეობს. მისი დასახელება მანიშნებს იმ ძველი გზის მაჩვენებლის შესახებ, რომელიც აქ უნდა არსებებოდა (მეტრეველი 2011: 259).

გადარჩენილი და შენარჩუნებული ქართულ-ნაციონალური მსოფლ-აღქმის აღმნიშვნელია ღორის გადასახადი. „აღნიშნული გამოთქმის შექმნა განაპირობა სურვილმა, მომავალს სცოდნოდა მართალი, რომ რომელიღაც მოცემულობა შენეული არ იყო, არც ნებით მიღებული. ამიტომ იტყობი „ღორის გადასახადიაო“ (მთხრობელი: რ. რომანაძე, აჭყვისთავი. 2012). ქართული შეხედულება-თავისებურებების, სულიერების ამსახველია: ვაზი, რომლისთვისაც აჭარაში „ქართულობის პირადობის მოწმობა“ შეურქმე-ვიათ; გურჯად წოდებული „დედაბოძი“/„ბურჯი“ და აჭარის გარეთ საქართველოში წასვლის აღმნიშვნელი, ეთნიკური გაგებისგან დაცლილია გამოთქმა – „საქართველოში მივდივარ“. შდრ., იმერეთში იტყვიან: „სტუმრები ჩამომივიდნენ კახეთის საქართველოდან“; სვანეთში მასპინძლებს ჩვენზე უთქვამთ: „უნივერსიტეტელები გვყვანან ქუთაისის საქართველოდან, ჩვენი იმერეთიდან“; სამეგრელოში ყოფნისას არაერთხელ მოგვისმენია, რომ ჩემთან, სამეგრელოს გარე საქართველოდან მოსულთან, მეგრული სამეტყველოთი არ ელაპარაკათ; თუ რა გზა გაიარა აჭარაში ქართულმა მენტალობამ, გაგვააზრებინებს ლექსიკური ერთეულები: თოფ-ალი, ხალხამი. „კოჭლის“ მნიშვნელობით ახსნილი ტერმინი topal „თოფ-ალი“ (ფუტკარაძე 1993: 470). ჩვენში ყველანაირად ფიზიკურად ნაკლი ეკლესიის შვილია, ამათ „ჯამეში“ თოფალი/ზრმა ვერ შევა (მთხრობელი: სენემ ფუტკარაძე, ერდვათი. 2018); თურქულიდან შემოსული, სახლისა და ეზოს სანაგვეს აღმნიშვნელი ტერმინი ხალხამი ფიზიკურად უსუფთაო ადამიანს აღნიშნავს ოკრიბულ თქმაში.

ცნობილია, რომ აჭარული სახლის „თავანის“ სართულში გამართული იყო ბედელი. იქვე იყო ქორი, მცირე ზომის ოთახი, სათავსოდ წვრილმანებისთვის, წარსულში ახალგაზრდა წყვილის საძინებელი (მეტრეველი 2019: 222). ჩვენი მასალების ეთნოისტორიული კვლევით დასტურდება: ა. აჭარაშიც „თავანისა“ და „ბედელის“ სავსეობა „სულდგმულად“/„ცოცხალ არსებად“, ეკონომიკურად მოწესრიგებულ ყოფას აღნიშნავდა; ბ. „თავან-ბედლის“ სავსეობის ფუნქციურ-სოციალური თვალსაზრისით

6 „სულდგმული“ ასევე ახსნილი ჯავახურ ლექსიკონში (<http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=28&t=15283>).

მსგავსება დანარჩენ საქართველოში დადასტურებული „ქორად, ბელელ-ქორად“⁷ / ერთობით დგომასთან.

ეთნოგრაფიული მასალა: „თავანის“ სართულში ინახევდენ საოჯახოდ გამოსაყენებელ, შრომის შედეგად მოწვენილს. გადამტიხრულს იქით ქონდენ ნალიასავით და იქ დაფშვნილი სიმინდი და მოწვენილი სხვა მარცვლოვანი, ჩირი, ნაყიდი პროდუქტი ქონდენ. აქედან გაიღებდი შენთვისაც და სხვისთვისაც. მსგავსი სახლი ბოლო დრომდე, ამ წლამდე იყო შემორჩენილი⁸ მარეთის ხეობის სოფელ ტომაშეთში. სახლი ეკუთვნოდა ვერა ფუტკარაძეს“ (მთხრობელი: ჯ. ფუტკარაძე. მახალაკიძეები, 2018); „აჭარაში ჭერსა და სახურავს შორის არსებული „თავანის“ სავსეობა მაძლრად ყოფნას, სულდგმულობა ერთად, ერთობით დამდგარ ძლიერებას მიანიშნებდა“ (მთხრობელი: მ. ირემაძე. ირემაძეები. 2002).

დასკვნა

ტოპონიმები, ლექსიკური ერთეულები, ნებისმიერი საგნის, წეს-ქმედების აღსანიშნი სახელის შინაარსი გვიხსნის და გვესაუბრება ეთნიკურის გადარჩენის მიზეზის, საკუთარ ეთნოსთან სოლიდარობის განცდის, კონკრეტულ საკითხთა ეთნიკურ-პოლიტიკური და კულტურულ-სოციალური ისტორიის შესახებ. დგინდება, რომ აჭარაში მენტალობა, ყოფითი ცხოვრების წესი ქართულისგან სრულად არასოდეს მიქცეულა, ღირებულებები არ გამქრალა. ადგილობრივთაგან ეროვნულის შენარჩუნების სურვილს მუდამ თან სდევდა თვითმყოფადი კულტურის მეპატრონეობის განცდაც, მისი შენარჩუნებისთვის მზაობა.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

თანდილავა 1974: თანდილავა ზ., ლაზარობა და ქვაკაცები. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება, ტ. I, თბილისი, 1974.

მეტრეველი 2011: მეტრეველი რ., ქართული მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიული ლექსიკონი. რედაქტორი რ. მეტრეველი, თბილისი, 2011.

მეტრეველი 2019: მეტრეველი რ., ქართველი ხალხის ეთნოლოგიური ლექსიკონი. რედაქტორი რ. მეტრეველი, თბილისი, 2019.

მიქელაძე 2013: მიქელაძე ნ., ტოპონიმური თქმულება-გადმოცემები აჭარაში. სადისერტაციო ნაშრომი. ბათუმი, 2013. https://www.bsu.edu.ge/text_files/ge_file_10303_1.pdf

გორდონ ოლპორტი <https://psychologym.wordpress.com/2016/09/24>

⁷ უკვე ვწერდით „ბელისა“ და „ქორის“ მსგავსებაზე (V საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები „ევროპა და აზია: ისტორია, კულტურა და საერთო თანამშრომლობა“ იხილეთ: https://elger-etm.com/?fbclid=IwAR0y6RTYMFkqAA77qzE6zT51XKWZmy46xsfyO106B_7ELQRqMnf5zk8CM0.

⁸ დღეს აღნიშნულის მახსოვრობა თითქმის აღარა ან ჩვენ ვერ დავადასტურებთ აღნიშნული სართულის ახალდაქორწინებულთა დროებით სამყოფად გამოყენების შესახებ გადმოცემა.

ფუტკარაძე 1993: ფუტკარაძე შ., ჩვენებურების ქართული, წიგნი პირველი, ბათუმი, 1993.

ჩვეიქი 2018: ჩვეიქი ა., ქართველები და საქართველო შუა საუკუნეების მუსლიმი გეოგრაფების მიხედვით. მეორე საერთაშორისო სიმპოზიუმი „ქართულ-თურქული ურთიერთობები“ (შუა საუკუნეებში ქართულ-თურქული ურთიერთობები), თეზისები. გორი, 2018.

V საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები „ევროპა და აზია: ისტორია, კულტურა და საერთო თანამშრომლობა“ https://elger-etm.com/?fbclid=IwAR0y6RTYMFkqAA77qzE6zT51XKWZmy46xsfyO106B_7ELQRqMnfJ5z-k8CM0

<http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=28&t=15283>

https://www.bsu.edu.ge/text_files/ge_file_10303_1.pdf დამოწმება: 7.03.2021).

https://ka.wikipedia.org/wiki/აპოლონ_წულაძე დამოწმება: 6.03.2021.

**XIX საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედის აჭარა
დიმიტრი ბაქრაძის მოგზაურობის მიხედვით**

**ADJARA OF THE LAST QUARTER
OF THE XIX CENTURY DIMITRI BAKRADZE
ACCORDING TO THE TRIP**

შალვა შარაშენიძე

საქართველო
ვანის მუნიციპალიტეტი, სოფელი გადიდო

Shalva Sharashenidze
Gaddafi Administrative Unit
Georgia, Vani

ABSTRACT

Well-known scientist Dimitri Bakradze in his work “Archaeological Journey in Guria and Adjara” describes in great detail the historical past of Guria and Adjara, especially Adjara in the last quarter of the XIX century.

In 1873 he applied to the Imperial Academy of Sciences in St. Petersburg with a request to study the Caucasus as a region with historical and ethnographic features at the crossroads of Europe and Asia and indeed in 1874 Dimitri Bakradze traveled to Adjara with the permission and support of the Imperial Academy of Sciences and described it, where a detailed description of Batumi as the central city of Lazistan and its constituencies is given, the object of which we consider because in this case the description work is performed not by an ordinary traveler, but by Dimitri Bakradze, a historian, archaeologist, and ethnographer with specific education, a member-correspondent of the St. Petersburg Academy of Sciences. The researcher will study in detail the land and navigation roads, bridges, natural cover, forms of forest use in Adjara, tell us about the rules of taking blood left in Adjara, Christian customs, etc. It can be said that Dimitri Bakradze does not miss even a small detail of the life of Adjara people during his trip, but it can be emphasized that he pays special attention to the roads in the region, which in our opinion is purposefully implemented.

Keywords: Dimitri Bakradze’s trip, Adjara, land and boat roads, details of Adjara life.

საკვანძო სიტყვები: აჭარა, დიმიტრი ბაქრაძე, მოგზაურობა, XIX საუკუნე, გურია, ლაზისტანის საფაშო.

Keywords: Achara, Dimitri Bakradze, Traveling, XIX century, Guria, Lazistan sanjak.

ცნობილი მეცნიერი დიმიტრი ბაქრაძე ნაშრომში „არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში“ საკმაოდ დეტალურად აღწერს გურიისა და აჭარის, განსაკუთრებით კი აჭარის, XIX საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედის ისტორიულ წარსულს.

1873 წელს მან პეტერბურგის საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიას მიმართა თხოვნით კავკასიის, როგორც ევროპისა და აზიის შესაყარზე მდებარე ისტორიული და ეთნოგრაფიული თავისებურებების მქონე რეგიონის, შესწავლის აუცილებლობის შესახებ. მართლაც, 1874 წელს დიმიტრი ბაქრაძე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის ნებართვითა და ხელშეწყობით მოგზაურობს აჭარაში და აღწერს მას, სადაც მოცემულია ბათუმის როგორც ლაზისტანის საფაშოს ცენტრალური ქალაქისა და მასში შემავალი ოლქების დეტალური აღწერა, რომელთა ობიექტურობას ამჟამად მივიჩნევთ, რადგან აღწერით სამუშაოს ამ შემთხვევაში ასრულებს არა რიგითი მოგზაური, არამედ სპეციფიკური განათლების მქონე ისტორიკოსი, არქეოლოგი და ეთნოგრაფი, პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპოდენტი დიმიტრი ბაქრაძე, მკვლევარი დეტალურად შეისწავლის აჭარაში არსებულ სახმელეთო და სანაოსნო გზებს, ხიდებს, ბუნებრივ საფარს, ტყით სარგებლობის ფორმებს, მოგვითხრობს აჭარაში შემორჩენილ სისხლის აღების წესზე, ქრისტიანულ ჩვეულებებზე და ა.შ.

წინამდებარე შრომა წარმოადგენს მოკრძალებულ მცდელობას, დიმიტრი ბაქრაძის ზემოთ აღნიშნული აღწერის საფუძველზე, წარმოვაჩინოთ XIX საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედის აჭარის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ყოფის სურათი.

მკვლევარი, ჩურუქ-სუს ანუ (ქართულად) ქობულეთის გავლით, თავდაპირველად ბათუმში ჩადის და აღნიშნავს, რომ ის ადგილი, რომელიც თურქეთის ფარგლებში გავიარე, ორ ოლქში შედის: ჩურუქ-სუს ოლქში ჩოლოქიდან ციხისძირამდე და ბათუმისაში – ციხისძირიდან. ჩურუქ-სუს ოლქი მცირეა; მისი საზღვრებია – ჩრდილოეთით გურია, დასავლეთით – შავი ზღვა, სამხრეთით და აღმოსავლეთით პერანგას ქედი, რომელიც ზემო-ხინოს ზევით აჭარა-ახალციხის ქედს გამოეყოფა, ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-დასავლეთისაკენ მიემართება და სხვადასხვა მხარეს მრავალ ტოტად იყოფა. ერთი მათგანი, რომელიც ჩურუქ-სუს და აჭარის ოლქების საზღვარია, ზღვაში ეშვება. ციხისძირთან ჩურუქ-სუს ბუნება ისეთივეა, როგორც გურიისა. აქ არ არის მღვრიე მდინარეები და არც ჭაობები. ტყეები აქ ისეთი უღრანია, რომ შიგ ახლოსაც კი ძნელად შეამჩნევ სახლებს, ძველ ციხე-კოშკებსა და ტაძრის ნანგრევებს; თვით მინდვრებზე, სადაც სიმინდი არ უთესიათ – ღომი აქ ცოტაა – მაღალ გვიმრას, შავი ზღვის სანაპიროს ამ შავ ჭირს დაუპყრია ნიადაგი.

გურიის საზღვრიდან ბათუმამდე მოსახლეობა მხოლოდ ქართულია (ჩერქეზების გამოკლებით) და მათი ენა არაფრით არ განსხვავდება გურული კილოსაგან. მცხოვრებთა ტიპი, ტანსაცმელი, ზნე-ჩვეულება ასევე გურულია. ჩურუქ-სუელებს ძალიან კარგად ახსოვთ თავიანთი

ქართული წარმომავლობა და თურქული სახელები აქვთ, მაგრამ ამასთან კვლავ ხმარობენ თავის ძველ ქართულ გვარებს; თანაც ყველა მათგანს შეუძლია დაგისახელოს თავისი სახლიკაცები გურიასა და იმერეთში. აჭარა მეზობელი გურიის სრული კონტრასტია. არც ეკონომიკურად და არც გონებრივად ადგილობრივ მცხოვრებთ ნაბიჯიც არ წარუდგამთ წინ; ისინი უარეს უმეცრებასში არიან, ვიდრე მათი წინაპრები იყვნენ, სანამ თურქები დაიპყრობდნენ. მათ არ აქვთ არც ერთი სასწავლებელი, გარდა მეჩეთთან არსებული უბადრუკი სკოლებისა. მათში უაღრესად მძინვარებს შურისძიება, რისი კვალიც არც წინათ და არც ახლა არ ეტყობათ მათ მონათესავე გურულებს. ამ პერიოდისათვის ჩურუქ-სუ სრულიად გამუსლიმანებულია, თუმცა ქრისტიანობის კვალი ჯერ კიდევ შემორჩენილია; აქ მკვლევარი ნახულობს რამდენიმე ქრისტიანულ ეკლესიას, სახელობრ, სამებაში, ვარჯანულში, ხუცუბანსა და გვარაში. ამასთან, მთელს ჩურუქ-სუსა და გურიაში განსაკუთრებით განთქმული გახლდათ თეთროსანის სახელით ცნობილი გვარას ტაძარი. ადგილობრივ მცხოვრებთ ტაძრების მიმართ შიში შემორჩენილი აქვთ. ჩურუქ-სუ ანუ ქართული ქობულეთი წარსულში გურიის შემადგენლობაში შედიოდა.

ბათუმში დიმიტრი ლაზისტანის ფაშას ხვდება, რომლისგანაც მის გამგებლობაში მყოფ ტერიტორიაზე თავისუფლად გადაადგილების ნებართვას ითხოვს, რაზედაც საწყის ეტაპზე უარს იღებს: ლაზისტანის ფაშა დიმიტრი ბაქრაძეს, როგორც მკვლევარს, უნდობლად უყურებს და, როგორც ჩანს, არცთუ ისე უსაფუძვლოდ; საბოლოოდ, მეჯლისის თანხმობით, როგორც ჩანს, რუსეთის იმპერიასთან გართულების თავიდან აცილების მიზნით, მკვლევარს ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიაზე გადაადგილების საშუალება მიეცა, მაგრამ მეცნიერის მიმართ, როგორც რუსეთის იმპერიის შესაძლო აგენტისადმი, უნდობლობის მომენტი საბოლოოდ მაინც არ განელებულა, რადგან მას მთელი მოგზაურობის პერიოდში მეგზურად, ჩვენი აზრით, ერთგვარ მეთვალყურედ მიუჩინეს ურიადნიკი ალამბრელი ისმაილ გოგიტიძე.

საკუთრივ ბათუმი ამ პერიოდისათვის ლაზისტანის საფაშოს დედაქალაქს წარმოადგენდა; მას მართავდა მუთასარიფი ანუ გუბერნატორი, რომელიც უშუალოდ ემორჩილებოდა პორტას და არაპირდაპირ ტრაპიზონის გენერალ-გუბერნატორს. აღნიშნულ საფაშოში შედიოდა 11 კაზა ანუ ოლქი; ბათუმი, ჩურუქ-სუ, ზემო აჭარა, ქვემო აჭარა, მაჭახელი, ლივანი, გონიო, ხოფა, არხოვე, ემშინა და ათინა. ყოველ ოლქს განაგებს ოლქის უფროსი ანუ კაიმაკამი, რომლის ხელქვეითაა 2-3 მუდირი, იგივე უბნის უფროსი. გარდა ფაშისა, ბათუმში არის მეჯლისი ანუ საგუბერნიო საბჭო, კაიმაკამი, სასამართლო, საბაჟოს სამმართველო და ბატალიონის შტაბსადგომი, რომელიც აგებს სიმაგრეებს. არსებობს ორი სკოლა – თურქული და ბერძნული, სამი მეჩეთი და წმინდა ნიკოლოზის მართლმადიდებლური ეკლესია, რომელიც რუსეთის ვიცეკონსულის ოფიციალური ჩარევის წყალობით აიგო; ეს უკანასკნელი გარემოება, რომ

წმინდა ნიკოლოზის მართმადიდებლური ეკლესია რუსეთის ვიცე-კონსულის მფარველობის ქვეშ იმყოფება, ჩვენი აზრით, იმის ნათელი დასტურია, რომ აღნიშნულ პერიოდში, XIX საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში, ოსმალეთის იმპერია მეორე დიდ იმპერიას – რუსეთს მნიშვნელოვან ანგარიშს უწევს.

ქალაქ ბათუმისა და მისი შემოგარენის აღწერას დიმიტრი შემდგომ ამგვარად აგრძელებს: ქალაქის საუკეთესო ნაწილს ნავმისადგომის მიმდებარე ტერიტორია წარმოადგენს, სადაც განლაგებულია ბერძნებისა და სომხების მაღაზიები და რამდენიმე საკმაოდ რიგიანი კერძო შენობა :ვიცეკონსულის ორსართულიანი სახლი ევროპული გემოვნებით და ლაზი მახმუდის ევროპულ-თურქული ყაიდის სასტუმრო მისი შადრევნით, აბანოთი, ყავახნითა და საბილიარდოთი. ქალაქის ამ ნაწილს აკრავს ადგილობრივი ბაზრები 800-ზე მეტი დუქნით. ლაზისტანის საფაშოდან, მათ შორის ბათუმშიც, შემოაქვთ ინგლისიდან და შვეიცარიიდან – ბამბის ნაწარმი, ალუპოდან და დამასკოდან – აბრეშუმის ქსოვილები, რუსეთიდან – რკინა, ყირიმიდან და საქართველოდან – მატყლი. გარდა ამისა, სხვადასხვა ადგილიდან იღებენ შაქარს, ყავას, პილპილს და სხვა კოლონიურ ნაწარმს: ფოლადს, კალას, ნიშადურსა და ნაირნაირ სასმელებს. აქაური ვაჭრობის მოწმობით, ადგილობრივი მოსახლეობა ნაკლებად ეტანება შემოტანილ საქონელს. რაც შეეხება ექსპორტს, ადგილობრივი მოსახლეობის საჭიროების დაკმაყოფილების შემდეგ, შეიძლება გატანილ იქნას შემდეგი ადგილობრივი პროდუქტის ნაშენი: სიმინდი, 18000 ოყა ბრინჯი, 300 ოყა ყვითელი ცვილი, 10000 ოყა თაფლი, 12000 ოყა თევზის ქონი, 50 თოფი ტილო და ბადე და 5-6 ტვირთი საშენი და საშეშე ხე-ტყე, რაც, თავის მხრივ, მიუთითებს სამეურნეო ცხოვრების განვითარების გარკვეულ ნიშნულზე.

ამ მხარეში საუკეთესო ხარისხის მქონეა ლიმონი, ბრინჯი, ბამბა. აქაურ ბამბას ავადმყოფობა არ უჩნდება და ადგილზე 6 ½ - 7 მან. ღირს ფუთი. ლივანური სელი ფუთი მანეთათ გადის. ბათუმური, ჩურუქსული და განსაკუთრებით ართვინული აბრეშუმი ფუთი 100 მანეთამდე ფასობს. აქაური ცვილი, რომელიც ფუთი 18 მან. ღირს, ოდესასა და კონსტანტინოპოლში გააქვთ. ლივანური ზეთისხილი ფუთი – 3 მანეთი. მნიშვნელოვანი გახლდათ ლაზისტანის საფაშოს ბუნებრივი საფარი საშენი ხე-ტყე. ჩურუქ-სუ იძლეოდა საუკეთესო ხარისხის მუხას, რომელიც საკადონედ გაჰქონდათ კონსტანტინოპოლში. ჭოროხის ხეობა და აჭარა იძლეოდა საუცხოო ხარისხის ბზას, რომელიც ადგილზე ოყა 1 ყურუში ღირდა. ჭოროხზე აცურებდნენ დიდი რაოდენობით წიფლის, ფიჭვის, კაკლისა და წაბლის მორებს; ერთი მორის ღირებულება ადგილზე 30-50 კაპიკს წარმოადგენდა.

დიმიტრი რომ კვლევის დროს განსაკუთრებული სიფრთხილით ეკიდება მიღებულ ინფორმაციას, იქიდან ჩანს, რომ როდესაც მას ბათუმის ადგილობრივი ადმინისტრაციის, სასამართლოსა და საგადასახადო სისტემაზე აწვდის ცნობებს ბათუმის ფაშასთან არსებული მეჯლისის

უზუცესი წევრი, წარმოშობით ლაზი ხასან-აღა, აღნიშნავს: თუმცა ხასან-აღა საღი გონების კაცია, მას არავითარი განათლება არ აქვს, ამიტომ მის ცნობებს საეჭვოდ მივიჩნევ და აღწერაში არ შემაქვს და არ ვეხები ადმინისტრაციის, სასამართლოსა და საგადასახადო სისტემის საკითხებს.

ამ პერიოდში ბათუმის ახლო მიდამოებში მრავალი დანგრეული ტაძრის ნაშთია შემორჩენილი, რომელთაგან დიმიტრი მხოლოდ ერთის – სამების ნახვას ახერხებს. ეკლესიის აღწერისას მკვლევარი აღნიშნავს შემდეგს: მისი სიგრძე ხუთი საყენია. იგი შედგებოდა ჩრდილოეთის კედლისა და დასავლეთის ფრონტინიანი ფასადისაგან, მისი სხვა ნაშთები დანგრეული გახლდათ.

ბათუმიდან დიმიტრი აჭარისწყლისა და ჭოროხის შესაყარამდე სამხრეთ-აღმოსავლეთით მიემართება სოფელ კახაბერსა და ელგეზე გავლით. ბათუმიდან 4-5 ვერსზე ჩნდება მდინარე ჭოროხი, რომელზეც მან იხილა აღმა-დაღმა მსვლელი დატვირთული ნაგები. ასე რომ, ამ დროისთვის ჭოროხი სანაოსნოდ გამოიყენება. გზას, რომლითაც იმგზავრეს, საუკეთესოდ იხსენიებს მკვლევარი. ალაგ-ალაგ იგი დამუშავებულია, ზოგან კი ამუშავებდნენ. აღნიშნული გზა ჯერ ჭოროხის მარჯვენა ნაპირს მიუყვებოდა, შემდეგ კი აჭარის წყლის მარჯვენა ნაპირს გასდევდა, სოფელ დოლოგნის ქვემოთ გადადიოდა ჭოროხის მარცხენა ნაპირზე ზემო მარადიდან, შემდგომ კი კვლავ მარჯვენა ნაპირს იჭერდა, გადიოდა სოფელ ბორჩხაზე თვით ართვინამდე, აქედან იგი გაჰყავთ ბაიბურთამდე, სადაც უერთდება უკვე არსებულ შარაგზას, რომელიც არზრუმსა და ყარსში მიემართება ხასან-კალეს, ანუ ძველი ბასიანის, გავლით აღნიშნული გზის მონაკვეთზე მრავალ ადგილზე მუშაობდნენ მგზავრობის დროს, თურქი ინჟინრის მეთვალყურეობის ქვეშ.

სანაოსნო გზის მნიშვნელობაზე მიუთითებს დიმიტრისეული ცნობა, რომლის მიხედვითაც, მდინარე ჭოროხზე, ართვინსა და მდინარის შესართავს შორის, ორასამდე ბრტყელძირა ნავი, ანუ კაიაკი, დაცურავს (ყველაზე მნიშვნელოვან შენაკადებს ჭოროხი მარჯვნიდან იერთებს. ესენია: თორთომისწყალი, ოლთისწყალი, არტანუჯისწყალი, აჭარისწყალი და სხვა. ნაოსნობა მთელი წლის განმავლობაში შეიძლება, გარდა გაზაფხულისა, როცა თოვლი დნება და დინება ძალზედ სწრაფია. ნავებს ნაძვის ან ფიჭვის ხისგან ამზადებენ; თითო 1500 ყურუშამდე ღირს; ნავის სიგრძე 50 ფუტამდეა, განი შუაში – 4-5 ფუტი. ზევით ასვლას სამი-ოთხი დღე სჭირდება, ხოლო ქვევით ნავსადგურამდე – 8-10 საათი. იტევს 300 ბათმანამდე ტვირთს. ამ ნავებით ეზიდებიან ყველა ადგილობრივ ნაწარმს: ერბოს, ხილს, ტყავს, დახერხილ ფიცრებს, თიხის ჭურჭელსა და კრამიტს, რომლის საუკეთესო ქარხნები ბორჩხაშია.

რაც შეეხება სახმელეთო გზებს, იგი ძირითადად მოკირწყლულია და ძნელად სავალი. ჩურუქ-სუსა და აჭარაში საათში 3-4 ვერსზე მეტის გავლა შეუძლებელია. გზების დეტალური აღწერის შემდგომ, მეცნიერი მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის აჭარის სტუმართმოყვარეობის შესახებ.

აჭარასა და ჩურუქ-სუში სტუმართმოყვარეობა წმინდა საქმედ ითვლება რა ეროვნების და სჯულის არ უნდა იყოს სტუმარი, საიდანაც არ უნდა მოდიოდეს და რა დროსაც არ უნდა მოვიდეს, დღისით თუ ღამით, უნდა მიიღონ სტუმრად, თუნდაც სახლში მხოლოდ მანდილოსნები იყვნენ. საღორეთს ზემოთ მოსახლეობა მეტია და სოფლებიც უფრო ხშირია; ყოველ სოფელში სახლის წინ ბოსტანი აქვთ, სადაც უთესიათ მწვანელი, ხახვი, ბარდა, ლობიო, კიტრი და სხვა ბოსტნეული. სახლები, ძირითადად, წაბლის გვხვდება, ქვისაც, რუხი პორფირისა, რომელიც ყველაზე მეტად გავრცელებული საშენი მასალაა აჭარაში. ყოველ მოსახლეს საკუთარი ნადელი აქვს, ხოლო ტყე საერთო საკუთრებაა.

მკვლევარი განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენს ქედას მიმართ. აღწერისას აღნიშნავს: ქედა აჭარისწყლის ორივე ნაპირზე მდებარე დასახლებული ადგილია, რომელსაც ვახუშტი იხსენიებს „მცირე ქალაქის მსგავს დაზად; მოსახლენი არიან ვაჭარნი“. აქ არსებობს 20-30 დუქნიანი ბაზარი, სადაც იშოვება ყავა, ჩაი და სხვა წვრილმანი. ქედა ოთხი უბნისგან შედგება: საკუთრივ ქედა, ასანური, ორცვა, მარცხენა და გულები. მარჯვენა ნაპირზე, მიუხედავად დიდი ინტერესისა, რადგან ჯერ კიდევ XVIII საუკუნის დამდეგს დიდი ყურადღება მიაპყრო მას ვახუშტი ბატონიშვილმა, მრავალი საინტერესო ძეგლი ეგულებოდა იქ, მაგრამ მნიშვნელოვანი და საინტერესო ვერაფერი ვიხილე, – აღნიშნავს დიმიტრი ბაქრაძე; მხოლოდ ასანურში ვნახე ეკლესიის საძირკველი, პატარა, მიტოვებული, კვადრატული ციხე ზეგ თავდგირიძისა და სოფელ ზენდიდში ბეჟან-ოღლის ანუ ბეჟანიშვილის დიდი ორსართულიანი თეთრი სახლი. ზემოთ, გულებისწყლის სათავესთან კი – დაკიდებული კლდის მსგავსი ძველებური ციხის ნანგრევი. აქ დიმიტრი ბინავდება გვარად დიასამიძესთან, რომლის ინფორმაციით, ზენდიდსა და გულებში არავითარი ძველი ეკლესიის ნანგრევი არ ეგულება: ასეთი ეკლესიები თამარ მეფის აშენებული იყო ზემო სოფლებში – დონდალოში, ჭვანასა და შუახევში, რომლებიც დიდი ხანია დაშალეს. ხშირად მათ მეჩეთზე, ანუ ჯამეზე, იყენებდნენ. ჩემს ახალგაზრდობაში ჩვენ ვლოცულობდით ქრისტიანული ეკლესიის ნანგრევებზე, ვიცოდით, რომ ჩვენი მამა-პაპანი ქრისტიანები იყვნენ და ახლა კი აჭარლებს ეს ადგილები შიშს ჰგვრით; ბევრი მათგანი ვერ ბედავს, მიუახლოვდეს. მათი ძველი ქრისტიანული ჩვეულებიდან ზოგი რამ დღემდე შემორჩენილა; მაგალითად, კვერცხის შეღებვა სააღდგომოდ; ახსოვთ ქრისტიანული დღესასწაულებიც, მაგრამ ეს ყველაფერი დავიწყებას ეძლევა. 30 წლის წინ თურქულად მხოლოდ ვაჭრობის მიმდევარი ხალხი საუბრობდა, ჩვენი ქალები ახლაც არ საუბრობენ თურქულად; რაც შეეხება მამაკაცებს, დღეს თურქული ენა ყველამ იცის. გურჯი ენაზე წერა-კითხვა თითქმის დავიწყებულია: იგი ჯერ კიდევ შემორჩენილია ზოგიერთ ბეგს და, განსაკუთრებით, მათ ცოლებს. აჭარაში ცხოვრება რთულდება. წინათ მეტი შეძლება გვექონდა; ადრე მოსავლის მხოლოდ მიათედს გვახდევინებდნენ, ახლა კი, ტყის გარდა, ყველაფერს გადასახადი აქვს: მოსავალზე წინანდელი

ათისთავი დარჩა, ძროხაზე 5 ყურუში, ხოლო ცხვარზე ყურუში მიაქვთ. ძალიან გვიჭირს. მარილი საყოველთაოდ საჭირო რამ, რომელიც ახალციხიდან და შეკვეთილიდან მოგვექონდა, 10 ყურუშად ოყა; ახლა მისი ყიდვა მხოლოდ ბათუმშია მოსახერხებელი სამ-ოთხჯერ უფრო ძვირად. აქვე დიმიტრი მოგვითხრობს საქორწინო ჩვეულების შესახებ, რომელიც ქართული წინასაქორწინო წეს-ჩვეულების იდენტურია: შუამავალი, მზვითევი, მშობლებს შორის მოლაპარაკება, დაწინდვა და მისი ცერემონია, რომელიც შემონახულია არა მარტო აჭარაში, არამედ ყველგან ამ მხარის ქართველ მუსლიმანებში. რაც შეეხება ქალთა მდგომარეობას, როგორც მშობლების, ასევე ქმრის ოჯახში, დიმიტრი ძალზე სავალალოდ მიიჩნევს, რადგან იგი მუხლჩაუხრელად შრომობს ოჯახში, მაგრამ მაინც უუფლებო არსებაა; უუფლებო არა იმდენად, ყურანის მოძღვრებით, რამდენადაც უმეცარი მოსახლეობის შეხედულებით; მას წართმეული აქვს უფლება, იფიქროს და იმოქმედოს თავისი შეხედულებისამებრ, მამაკაცს შეუძლია მრავალცოლიანობა, თუმცა ამ უფლებით მხოლოდ ზოგიერთი ბეგი სარგებლობს. მას შეუძლია, თვითნებურად ქალი გააგდოს ოჯახიდან, რომელსაც მიაქვს მზვითევი და შეუძლია, შვილები წაიყვანოს 7 წლამდე; ქალს მეჩეთში შესვლა არ შეუძლია, გარდა, როგორც ამბობენ, ერთი დღისა წელიწადში. შეხვედრისას ჩადრს ისწორებენ და ხშირად ზურგსაც კი გაქცევენ. აქედან გამომდინარე, ქალის უფლებრიობის არავითარი წესი არ იცავს.

შემდგომ დიმიტრი გაივლის სოფლებს: ზვარე, ვარჯანისი, აბუქეთი ცხმორისის პირდაპირ, სადაც ნახულობს ძველ ხიდს, შემდგომ ჭვანას, რომელიც ძველი ხიდითვე უკავშირდება დონდალოს. დონდალო საინტერესოა იმით, რომ მას (დონდალოს) ქვემოთ ყველა აჭარელი შეიარაღებული დადის, ზევით კი – არა. აქედან იწყება უფრო მოხერხებული გზები, რომლებიც დამუშავებულია ზემო აჭარის ძლიერი და გავლენიანი მფლობელის შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილის განკარგულებით. დონდალო ახლა ქვემო და ზემო აჭარის საზღვარია.

შემდეგ მკვლევარი სხალთაში მიემართება, გაივლის ხიდს, რომელიც ხალთისწყლის ორივე ნაპირს აკავშირებს. ასეთი ხიდები აჭარაში ყველგან გვხვდება, სახელდობრ: საღორესთან, ქედაში, ცხმორისში, დონდალოში, ჭვანასა და ფურტიოში ასევე ჩურუქ-სუს მთიან ნაწილშიც საუკეთესო ხიდებს წარმოადგენს. მათი სიგრძეა 40 და სიგანე 4 არშინი, ორიგინალური კონსტრუქციით, უმოაჯიროდ და უბურჯოდ აგებული; მხოლოდ ერთს, სახელდობრ ქედის ხიდს, აქვს შუაში ბურჯი. სხალთაში ყოფნისას დიმიტრი აწყდება ფრიად საინტერესო ფაქტს. სხალთის ეკლესიის დათვალიერებისას მას თან ახლდა მოლა-ალი. გარედან დათვალიერების შედეგ დიმიტრის დახმარება დასჭირდა შიგ შესასვლელად. გალავანთან მდგომი მოლა დამახეზაზე უკან გაიქცა. როდესაც დიმიტრიმ მიზეზი ჰკითხა, მოლამ უპასუხა: აქ შესვლას ვერც ერთი მოლა ვერ ბედავს, რადგან ათი წლის წინ ეს ეკლესია მეჩეთად გადაკეთდა. ზემოდან ჩამოვარდნილმა ქვამ ჯერ

ერთი მოლა მოკლა, რამდენიმე ხნის შემდეგ – მეორე, ბოლოს კი – მესამე. ამიტომ ეკლესია მიატოვეს. თუ თქვენი წინაპრების სალოცავი ასე გსჯით მისი შებილწვისათვის, რატომ არ უფრთხილდებით მას? მოლამ დიმიტრის ვერაფერი ვერ უპასუხა. მიუხედავად მნიშვნელოვანი დაზიანებისა, სხალთის ტაძარს მკვლევარი ერთ-ერთ საუკეთესო ძეგლად მიიჩნევს. საბოლოოდ იგი აჭარის საზღვრებზეც საუბრობს: აჭარას ჩრდილოეთით და დასავლეთით საზღვრავს ჯერ ახლანდელი ახალციხე – მესხეთის, იგივე აჭარა-ახალციხის ქედი, ხოლო შემდგომ პერანგას მთაგრეხილი, აღმოსავლეთით – არსიანის ქედი, სამხრეთით – შავშეთის ქედი, ხოლო ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან ზემო აჭარას გარს ეკვრის აჭარა – ახალციხისა და არსიანის ქედები.

ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ დიმიტრი ბაქრაძეს აღნიშნული მოგზაურობის დროს შეუმჩნეველი არ რჩება აჭარელთა ყოფა-ცხოვრების უმნიშვნელო დეტალიც კი, თუმცა შეიძლება ხაზგასმით ითქვას, რომ იგი განსაკუთრებულ ყურადღებას იჩენს მხარეში არსებული სამიმოსვლო გზების მიმართ, რაც, ჩვენი აზრით, მიზანმიმართულად ხორციელდება, რომელიც, როგორც ჩანს (დიმიტრი ბაქრაძის მოგზაურობიდან უახლოეს პერიოდში განხორციელდა კიდევ), პერსპექტივაში ითვალისწინებდა ქალაქ ბათუმისა და მიმდებარე ტერიტორიის ანექსიის შესაძლებლობას რუსეთის იმპერიის მიერ.

გამოყენებული ლიტერატურა

ბაქრაძე 1987: ბაქრაძე დ., არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში. ბათუმი, 1987.

**კრიპტოქრისტიანების ზეპირი ისტორიები
ჭოროხის აუზში**

**ORAL STORIES OF CRYPTO-CHRISTIANITY
IN THE CHOROKHI BASIN**

მალხაზ ჩოხარაძე

შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ბათუმი

Malkhaz Chokharadze
Shota Rustaveli State University
Georgia, Batumi

ABSTRACT

In historical South Georgia, in particular, in the Chorokhi basin, a unique picture of the local population is created by the historical reality of recent centuries: the region came under the Ottoman rule in the XV-XVI centuries, followed by a process of segregation of the local ethnocultural world.

Over time, the beliefs, language, lifestyle, and order of the local population have changed, self-knowledge ... Part of the history of the Chorokhi Basin has hidden Christianity:

The natural aspiration of generations to adhere to the faith and traditions associated with faith and, on the other hand, the desire to avoid discrimination, for some time, led to the formal recognition of Islam and the secret devotion to Christianity, the secret worship ...

And the memory of the local population about the religious layer of the intense dialogue of cultural cultures is still preserved.

Consequently, the thematic arcs of the Christian era, the process of Islamization and the hidden Christianity, as well as the firm establishment of Islam are visible in the oral histories as well.

It is noteworthy that in the historical Klarjeti, Shavsheti, Tao, Sper ... a significant part of the above-mentioned traces have been deleted, also, the assimilation process has been completed in many places, which makes the studies conducted in the region especially relevant.

The paper analyzes some issues of the collective memory of the people of Chorokhi basin, in particular, related to hidden Christianity, based on oral material

collected by the author in the field expeditions of 2005-2019, based on sources and scientific literature of the late 19th and early 20th centuries.

Field records are folk tales, painted on the basis of people's memory. Every narrative has a specific narrator. Every speaker is the owner of information spread among the people living in a particular geographical area. This information reflects the existence of contemporary and previous generations - both real facts and episodes of transformation of the consciousness of the local population.

Collective memory materials, oral histories gathered in separate valleys and villages, show that the connection with the past has not yet been completely severed, however, these stories are no longer accompanied by emotional charge.

In addition, the tragic consequences of intercultural dialogue are often presented differently, and the difference is due to the worldview of generations' adventures, the ideological, cultural and material context of the existing reality, attitudes towards important facts and events of epochs, attitudes towards one's own identity, etc.

საკვანძო სიტყვები: კულტურათა დიალოგი; ჩოროხის აუზი; კოლექტიური მეხსიერება; ზეპირი ისტორიები; კრიპტოქრისტიანობა.

Keywords: Dialogue of cultures, Chorokhi basin, collective memory, Oral histories, chryptocristianity.

შესავალი

ოსმალეთის იმპერიაში კრიპტოქრისტიანობა დიდი ხნის განმავლობაში იყო მკვიდრი მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილის ცხოვრების წესი. ასეთი რეალობა კონკრეტულმა ისტორიულმა ვითარებამ შექმნა: ოსმალეთი სახელმწიფოდ ჩამოყალიბდა, ძირითადად, უზარმაზარი მართმადიდებლური იმპერიის, ბიზანტიის ტერიტორიაზე მრავალრიცხოვანი და ხანგრძლივი დამპყრობლური ომების და მისი თანამდევი დიდი სისხლისღვრის შემდეგ. მართლმადიდებელი მოსახლეობის მიმართ დამოკიდებულება ეპოქათა შესაბამისად იცვლებოდა, მაგრამ ფაქტია, რომ ყველა ეპოქაში იდევნებოდნენ ღვთისმსახურები, უქმდებოდა ეპარქიები, იხურებოდა ეკლესიები; ქრისტიანებს დამატებითი და საკმაოდ მაღალი გადასახადები ახრჩობდა; ისინი მოკლებული იყვნენ სახელმწიფოს მართვაში მონაწილეობის უფლებას და ზოგჯერ სრულიად ჩვეულებრივ ადამიანურ უფლებებსაც კი (იხ. შაშიკაძე... 2017: 34).

დისკრიმინაციის წნეხი ხან ძლიერდებოდა, ხანაც სუსტდებოდა. რწმენის და მასთან დაკავშირებული ტრადიციების ერთგულებისკენ ბუნებრივი მისწრაფება, ერთი მხრივ და, მეორე მხრივ, დისკრიმინაციის თავიდან აცილების სურვილი, არცთუ იშვიათად, განაპირობებდა ისლამის ფორმალურ აღიარებას და ქრისტიანობის ფარულად ერთგულებას, საიდუმლო ღვთისმსახურებას. ცხადია, ამგვარი გაორება, შინაგანი გახლეჩა

შვების მომტანი ბედნიერი ცხოვრების საფუძველი ვერ იქნებოდა.

კრიპტოქრისტიანობა ფართოდ იყო გავრცელებული. ზოგი ქრისტიანი პირდაპირ გადადიოდა ისლამზე, ბევრისთვის კი კრიპტოქრისტიანობა ისლამზე გადასვლის პროცესის ერთგვარი რგოლი აღმოჩნდებოდა ხოლმე სამსაფეხურიანი ანუ სამთაობიანი (ქრისტიანი – კრიპტოქრისტიანი – მუსლიმი) ან ორსაფეხურიანი (ქრისტიანი/კრიპტოქრისტიანი – მუსლიმი) თანმიმდევრობით. ამავე დროს, არცთუ იშვიათი იყო შემთხვევები, როცა კრიპტოქრისტიანობა, როგორც ცხოვრების წესი და რელიგიასთან დამოკიდებულების ფორმა, თაობიდან თაობაზე გადადიოდა.

ბუნებრივია, რომ ოსმალეთის იმპერიის ფარგლებში მოქცეული სამხრეთ საქართველოსთვისაც ახალი რეალობა გულისხმობდა ცხოვრების ჩვეული რიტმის, წესისა და რიგის, ტრადიციისა და რწმენის „გადაწყობას“ ახალ ყაიდაზე. ისლამიზაცია აქაც მრავალსაუკუნოვანი და არაერთგვაროვანი პროცესი იყო. მაგალითად, უკვე XVI საუკუნის II ნახევრიდან იწყება სამცხე-საათაბაგოს სამხრეთი საეპისკოპოსოების – ბანელის, იშხნელის, ანჩელის და სხვათა ჯერ შევიწროება, მერე რბევაც. მოძღვარნი ჯერ სამცხე-ჯავახეთსა და აჭარას შეეხიზნენ, შემდეგ ქართლ-იმერეთში გადაიხვეწნენ. XVIII საუკუნის II ნახევრისთვის კი ოსმალეთის საქართველოში დარჩენილი უკანასკნელი საეპისკოპოსოებიც უქმდება (ლომსაძე 1975: 303)...

საეპისკოპოსოთა გაუქმება როდი ნიშნავდა ქრისტიანობის გაქრობას?! XVIII საუკუნის ბოლოს და უფრო გვიანაც მართლმადიდებელი მღვდლები ჯერ კიდევ ასრულებდნენ თავიანთ მოვალეობას. ფარული ქრისტიანობის ფაქტი კი მე-20 საუკუნის დასაწყისშიც დასტურდება ტაოში, ხოლო ზეპირი ისტორიები ქრისტიანობის საზოგადოდ და კერძოდ, ფარული ქრისტიანობის შესახებ ჭოროხის აუზში დღემდე შემოუნახავს ადგილობრივი მოსახლეობის მეხსიერებას.

1. XIX საუკუნე

XIX საუკუნის დასაწყისში სამცხე-ჯავახეთის დაბა-სოფლებში ჯერ კიდევ მრავალი ფარული ქრისტიანი ცხოვრობდა. 30-იან წლებში, რეგიონის რუსეთთან მიერთების შემდეგ, მათმა უმრავლესობამ აშკარად აღიარა წინაპართა რწმენა (ფრონელი 1991: 45, 62). უფრო გვიან, 1877-78 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ, აჭარაში, შავშეთსა და კლარჯეთში ფარული ქრისტიანობის ისტორია უკვე დასრულებული იყო და აქაურები მტკიცედ ერთგულებდნენ ისლამს, თუმცა ქრისტიანული წარსული კარგად ახსოვდათ. აღნიშნული პერიოდის მოგზაურთა ჩანაწერებმა თუ პრესამ ფარული ქრისტიანობის მრავალი ისტორია შემოინახა. განსაკუთრებით გამოირჩევა ზაქარია ჭიჭინაძის ჩანაწერები. მის მიერ აჭარა-ქობულეთის, შავშეთის, კლარჯეთის... მოსახლეობაში შეკრებილ მრავალრიცხოვან ზეპირ ისტორიებში ფარული ქრისტიანობის მოტივს მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს.

ეს ჩანაწერები ხალხური ისტორიებია, ხალხის მეხსიერების

საფუძველზე დახატული წარსული ჭოროხის ქვეყნებისა. ყველა ნარატივს კონკრეტული მთქმელი ჰყავს. ყველა მთქმელი კონკრეტულ გეოგრაფიულ არეალში მცხოვრებ ხალხში გავრცელებული ინფორმაციის მფლობელია. ამ ინფორმაციებში კი ასახულია თანადროული და წინარე თაობების ყოფა – რეალური ფაქტებიც და ადგილობრივი მოსახლეობის ცნობიერების ტრანსფორმაციის ეპიზოდებიც. მიუხედავად იმისა, რომ თაობიდან თაობაში გადასვლისას მოთხრობები გარკვეულ ცვლილებებს განიცდიდა, ისინი აუცილებლად რეალურ ფაქტებზეა დაყრდნობილი. ამდენად, ზეპირი ისტორიები ბევრისმომცველია და ბევრისმთქმელი. ეს არის დაპყრობათა ისტორია, თაობათა თვალთ დანახული და გასაკვირი არაა, რომ არაერთი ზეპირი ისტორია სწორედ ფარული ქრისტიანობის ეპოქას ეხება.

ტაოს ქრისტიანების შესახებ საყოველთაოდ ცნობილია გიორგი ყაზბეგისა და ექვთიმე თაყაიშვილის ჩანაწერები: 1874 წელს გიორგი ყაზბეგმა პარხლისწყლის ზემოწელში ნახა არა მხოლოდ ფარული ქრისტიანები (მიუთითებს 80-მდე ფარული ქრისტიანის შესახებ), არამედ ქართველი მღვდელი და ხუთი მართლმადიდებელი ოჯახი (ყაზბეგი 1995:146). გიორგი ყაზბეგის ისტორიის საინტერესო გაგრძელებაა მე-19 საუკუნის 80-იანი წლების ბოლოს „კავკასიაში ქრისტიანობის აღმდგენი საზოგადოების“ გურია-აჭარის ფილიალის წევრების – ე. თალაკვაძისა (მღვდლის) და დ. მგალობლიშვილის შეხვედრა პარხლისწყლის ხეობის ფარულ ქრისტიანებთან. კერძოდ, სოფელ „კობაკში“ ისინი შეხვედრიან ადგილობრივ ფარულ ქრისტიანებს და მათთან ერთად ყველა რელიგიური წესის დაცვით აღუვლენიათ ლოცვა სოფლის ეკლესიის ნანგრევებში (სცსსა, 440).

ტაოს ფარულ ქრისტიანთა შემდეგი ფრაგმენტი 1917 წლის ამბავია. ამ დროისათვის პარხლისწყლის ხეობაში ქრისტიანობას აშკარად აღარავინ აღიარებდა, თუმცა ფარულ ქრისტიანთა თემი სოფელ ხევეკში ჯერ კიდევ არსებობდა და, როგორც კი შესაძლებლობა მიეცათ, მათ განაცხადეს წინაპართა რჯულის ერთგულების შესახებ. ე. თაყაიშვილის 1917 წლის ექსპედიციის წევრებმა გ. ზედანვიჩმა და დ. შევარდნაძემ გადაიღეს ფოტო, რომელზედაც ხევეკის ქრისტიანული მრევლია აღბეჭდილი.

აქვე შევნიშნავთ, რომ ხსენებული ფოტოს კვალდაკვალ პარხლისწყლის ხეობაში მიზანმიმართულად ვიარეთ 2009 და 2010 წელს. ძიებისას ვცადეთ ყველა შესაძლებლობის განხილვა ადგილობრივ მოსახლეობასთან ერთად. ვნახეთ ძალიან ბევრი ადამიანი, განვიხილეთ მრავალი ვარიანტი, დაგროვდა უამრავი ფოტო- და ვიდეოკადრი. ვერ ვიტყვით, რომ ფოტოს გადაღების ადგილს ზუსტად და უეჭვოდ მივაგენით, თუმცა ყველაზე მეტი ალბათობით გამოიკვეთა ოთხი შესაძლებლობა: 1. მერეთეთი; 2. ჭედლიანკარი; 3. დიდი ბალხი; 4. ბალხიბარი.

მართალია, ამათგან ბალხიბარის ვარიანტი უფრო მისაღებად მეჩვენება, მაგრამ ვერ ვიტყვი, რომ 1917 წელს გადაღებული ფოტოს

კვალდაკვალ სიარულმა, კონკრეტული შედეგი მოიტანა, თუმცა გამოიკვეთა ადგილმდებარეობის იდენტიფიკაციის რამდენიმე ვერსია და, ამასთან, ძიებისას მოპოვებულმა მრავალფეროვანმა ზეპირსიტყვიერმა მასალამ კოლექტიურ მეხსიერებაში შენახული ისტორიის (შესაბამისად, რელიგიის ისტორიის) მრავალ დეტალზე დაკვირვების შესაძლებლობა მოგვცა.

მივუბრუნდეთ მე-19 საუკუნის მიწურულის ზეპირ ისტორიებს. მათში მრავალი თემატური რკალის გამოყოფა შეიძლება, მაგრამ განსაკუთრებით თვალსაჩინოა რამდენიმე მოტივი:

ნიშანდობლივია, რომ იმჟამინდელ ზეპირსიტყვიერ მასალაში, არცთუ იშვიათად, ხაზგასმულია დამპყრობლის სისასტიკე. კლარჯული ნარატივია, მაგალითად, ჭოროხთან დადებული თავსაკვეთების ისტორია, რომელიც ცხოვლად ყოფილა შემონახული მე-19 საუკუნის კლარჯთა მეხსიერებაში: „აქეთ ბევრ მოხუცებულთ ახსოვთ გაგონილი ამბავი, რომ ქრისტიანობის გულისთვის ერთს დროს ქართველთ, 1400 კაცს, მოსჭრეს თავი“, – აღნიშნავს ზ. ჭიჭინაძე (ჭიჭინაძე 2015: 11).

ფარული ქრისტიანობის ნარატივებში ხშირად მეორდება ღორის ხორცის ჭამისა და ღვინის სმის მოტივი (ისლამი კრძალავს ერთსაც და მეორესაც). მე-19 საუკუნის ჭოროხის აუზში ამგვარი ისტორიებიც პოპულარული ყოფილა. „ძალით გამაჰმადიანებული ქრისტიანობდნენ და ესენი საიდუმლოდ ღორის ხორცსაც სჭამდნენ. იგინი გარეულ ღორებს ხოცავდნენ თურმე ტყეში და ატყავებდნენ. იქ სჭრიდნენ ხორცს და მერე შინ მიჰქონდათ. ქვედა მარადიდში ერთხელ ასეთი შემთხვევა მოხდა: ხოჯას დაუჭერია ხალხი ღორის ხორცის ჭამაზედ. ამაზედ დიდი დავიდარაბა ამტყდარა. ხალხი სამართალში მიუციათ და ბოლოს აღმოჩენილა, რომ ესენი ჩუმად ქრისტიანები ყოფილან. მათ თავიანთი მღვდელიც ჰყოლიათ. მღვდელი ერის კაცის ტანთსაცმლით ყოფილა. ამათ ღორის ხორციც უჭამიათ, ღვინოც უწურავთ ხოლმე და მით ზიარებულან კიდევაც“ – ეს ისტორიაც ზ. ჭიჭინაძის ჩანაწერთა ფრაგმენტია (ჭიჭინაძე 2015: 90). იგი თავსაკვეთების სასტიკ ისტორიასაც ეხმიანება: ფარული ქრისტიანები „მიურეკიათ ჭოროხის ნაპირზედ. ამათში ქალებიც ყოფილან ბევრნი. უკან ხმალამოდებული ოსმალები დასდგომიან და მოლებს დაუყვირნიათ: – სთქვით, რომ დღეიდან თათრები ხართ, ქრისტიანობაზე ხელს იღებთ და ღორის ხორცს აღარა სჭამოთ“.

ნარატივის თანახმად, ვინც უარი თქვა ქრისტიანობის უარყოფაზე, ყველა ჭოროხში დაუხრჩვიათ... ჩანაწერის ფინალი კი გვიანდელი თაობის ცნობიერების ტრანსფორმაციაზე მიუთითებს: „შემდეგ თურმე დასცინოდნენ მათი შთამომავალნი, რომ ჩვენმა ძველებმა ღორის ხორცის ჭამის გულისათვის თავები ჭოროხში დაიხრჩვესო“ (ჭიჭინაძე 2015: 90).

აქვე შევნიშნავთ, რომ კლარჯ ქრისტიანთა წამებისა და დასჯის ამბავი მე-19 საუკუნის ზეპირ ისტორიებში დაჟინებით მეორდება. მეორდება იგი სხვადასხვა ადგილას, სხვადასხვა მთქმელის მიერ, სხვადასხვა ინტერპრეტაციით... იმდენად დაჟინებით, რომ უეჭვოდ სარწმუნო

ჩანს – ოდესღაც ქართველი ქრისტიანები მართლაც უწამებიათ რწმენის სიმტკიცისთვის და ეს ამბავი თაობათა მეხსიერებას შემოუნახავს. როგორც აღვნიშნეთ, ძნელი სათქმელია, ზეპირი ისტორიები ერთი კონკრეტული ამბის მთქმელიდან მთქმელამდე, თაობიდან თაობამდე შეცვლილ-გადასხვაფერებული ვარიანტებია (რაც საზოგადოდ არის დამახასიათებელი ზეპირი ისტორიებისთვის) თუ რამდენიმე რეალურად მომხდარი ფაქტისა.

ზეპირი ისტორიების კიდევ ერთი მოტივი ფარული ღვთისმსახურებაა. მაგალითად, სოფელ კაპნისთავში (აჭარისწყლის თემი) ზაქარია ჭიჭინაძისთვის ერთ ადგილობრივ მოხუცს უთქვამს: „მე მოვესწარიო, როცა ჩვენი სოფლის დედაბრები ამ დაქცეულს ეკლესიაში დადიოდნენ და ლოცულობდნენ ხოლმე“ (ჭიჭინაძე 1913: 37); აქ შეიძლება გავხსენოთ ისიც, რომ სოფელ შუშანეთში (კირნათის თემი) ნაპოვნია მიწისქვეშა ნაგებობა – საიდუმლო სამლოცველო (ახვლედიანი 1956: 43);

2. XXI საუკუნე

ზეპირ გადმოცემებზე დამყარებული ხსოვნა ფარული ქრისტიანობისა ჭოროხის აუზის მოსახლეობამ აჭარაშიც, კლარჯეთშიც, შავშეთშიც და ტაოშიც დღემდე შემოინახა. ეს ისტორიები, მე-19 საუკუნის ნარატივებისგან განსხვავებით, აღარც მრავალფეროვანია და აღარც მრავალრიცხოვანი, თუმცა ზემოხსენებული მოტივები დღემდე შემორჩენილია და სწორედ მათზე გავამახვილებთ ყურადღებას. კერძოდ, მოვიყვანთ რამდენიმე ფრაგმენტს 21-ე საუკუნის ჩანაწერებიდან (ჩვენი 2005-2019 წლების საველე მასალებიდან) და აქვე შევნიშნავთ, რომ საქართველოში ამ ისტორიებს ტკივილი ახლავს, თურქეთში – აღარ...

პირველი მაგალითი, რომელსაც ამ ნაწილში მოვიყვანთ, ჭოროხის ქვედა წელიდანაა: სოფელ ერგეში (ხელვაჩაურის რაიონი) დღემდე ახსოვთ ხალხური ლექსი მერიემ მიქელაძის შესახებ: „დუნია რომ მოიარო / ვერსად ნახო მისებრ ქალი, / დიდი ნენე მერიემი, / არის მთელი ერგეს თვალი... / იცის წერა, იცის კითხვა / და ლექსები გრძელზე გრძელი, / იგი ჯამეს სტუმარია / და ქილისეს მასპინძელი“.

ეს ლექსი პოეტმა დავით თედორაძემ ჩაგვაწერინა (2018). მას მოუსმენია ბაბუისგან, ხასან თედორაძისგან. მერიემი, ომერაძეების რძალი, ზემო ჯოჭოში ცხოვრობდა (დაახლოებით, მე-19 საუკუნის ბოლოსკენ), მისი ცხოვრება, ფაქტობრივად, ფარული ქრისტიანის ცხოვრება იყო. იგი შეძლებისდაგვარად უვლიდა სოფელში შემორჩენილ ეკლესიას, ცხადია, ღამით, უცხო თვალისგან მალულად. ამავე დროს, ჩვეულებრივად ლოცულობდა ჯამეში და მუსლიმური ღვთისმსახურების წესსა და რიგს აღასრულებდა. სწორედ ამ ნიშნით დატოვა ხსოვნა, როგორც „ჯამის სტუმარმა და ქილისეს (ეკლესიის) მასპინძელმა“ (იხ. დავითაძე 1992: 99).

ღვთისმსახურებისა და ლოცვის მოტივი 21-ე საუკუნის შავშელთა მეხსიერებასაც შემოუნახავს. 2011 წელს ბაზგირეთელმა ალი ზუმბაძემ გვიამბო სტამბოლში გადასახლებული ერთი ზიოსელი მოხუცისგან –

ვინმე ბეჟიენთისგან (ბეჟიძისგან) ახალგაზრდობისას მოსმენილი ისტორია (აღის ქართულად ნაამბობი სიტყვასიტყვით მომაქვს):

„ბეჟიენთი მეზნევა: ჩემი ცოლი ზუბიენთია (ზუბამე // ზუმბამე) ბაზგირეთიდან. ერთი ზუბიენთი [წინათ] ფაფაზი (მღვდელი) ყოფილა, ზაფხული შიშით მუსლიმანი ხდება, ზამთარში კიდე – ქრისტიანი ფაფაზი. [ასეა] ერთ წელიწად, ორ წელიწად, სამ წელიწად... მესამე წელიწად იმისი თავი ჩუყოფინებთან წისქვილის ღარში და მუურჩვიანო. თქვენო, ახლა იქ სოფელშიო, ზუბიენთებს, ღარიმომრჩომელ გიძახიან თუ არაო?

ვუთხარი ქი, მე არ გამიგონია, ისე, მოხუცებ ვალაპარაკებდი, ვუსმენდი და მეგ არ გამიგონია-მეთქი. შეიძლება იქნება-მეთქი...

იმან ეს თქვა, მეც [გამიგონია], აქ იტყვიანო, ჩიხისხეველები ასი წლის მერე ემე გამხდარი არიანო [ასი წლით გვიან გამუსლიმანებულან, დიდხანს ქრისტიანობდნენო]. ვინცა გაჰერსიანდება (გაბრაზდება) მათზე, ისე იტყვის – თქვენ გაავრი ხართ, ქიაფირი (ურჯულო, ურწმუნო) – ასე იტყვიან“.

ქრისტიანობის და მასთან სისასტიკის ისტორია ზედა მარადიდის ამჟამინდელი თაობის მეხსიერებაშიც შემორჩენილია, ოღონდ მკრთალად. ნიჰათის წინაპარი „ფაფაზი“ ყოფილა. „ხუთი ასი“ წლის წინ სულთან სელიმს წერილი გამოუგზავნია – გამუსლიმანდით, თორემ თავებს დაგაჭრით ყველასო. „ზორით (ძალით) მუსლიმანი გავმხდარვართო“, – ამბობს ნიჰათი (2017) და მიაჩნია, რომ ძალდატანება სწორი გადაწყვეტილების მიღებაში დაეხმარა დედებს და იმ წინაპართა ნაბიჯი (ისლამის აღიარება) დღევანდელი თაობისთვისაც საამაყოა.

ფარული ქრისტიანობის ნარატივები, ისევე როგორც სხვაგან, პარხლისწყლის ხეობის ამჟამინდელი მოსახლეობის ზეპირ ისტორიებშიც დღემდე შემონახულია თაობათა მეხსიერებაში გამოტარებული ფრაგმენტების ნაშთებად, წვრილ-წვრილ ნატეხებად, რომლებიც ახალ თაობას აღარ შემორჩება. ადგილობრივთა მეხსიერებაში ჩარჩენილი ამ ფრაგმენტებიდან ერთი მთლიანი ნარატივის აღდგენა ჭირს. თუმცა ფაქტია, რომ ოცდამეერთე საუკუნეშიცაა დაფიქსირებული მართლმადიდებელ ფარულ ქრისტიანთა არსებობის ფაქტები. მაგალითად, ქართველთა სოფელ ხევამში: „ჩვენ და ბალხელები ერთ დროში გავმუსლიმანდით; ქობაი გვიან გამუსლიმდა. უჩუმარაი მლოცველები ყოფილან იქა. აქაც ყოფილან. ამას დედების ნათქვამს ვამბობ“. შესაბამისად, ქობაელები „რუმები“ არიან, რაც ამ შემთხვევაში „ქრისტიანის“, „გიავრის“, „ქიაფირის“ ბადალი სიტყვაა...

ზოგჯერ ძველი ნარატივის ინერცია თანამედროვე მითის ქმნადობით გამოვლინდება ხოლმე: ზემვანში ისმაილ ხარადუმანი ამბობდა, ამ მიდამოებში ახლაც არის ხალხი, რომელიც, ზაფხულობით დასასვენებლად ჩამოსული, ჩვენთან ერთად შედის ჯამეში, სტამბულში დაბრუნებული კი – ეკლესიაში ლოცულობენო...

ღორის ხორცის მოტივი და, მასთან, ქრისტიანობიდან მუსლიმობაზე გარდამავალი პერიოდი მკრთალად, მაგრამ მაინც არის შემონახული 21-ე

საუკუნის ნარატივებშიც. ამ მხრივ დამახასიათებელია იდრის ბათმაზის (ტაო, სოფელი ხევამ) ნაამბობი (2009), რომლის თანახმადაც ყანაში მიმავალ მის ერთ წინაპარს სადილზე საჭმელად ღორის ხორცის ნაჭერი წაუღია: „ჩემი დედესი ალაი (აქ: პაპის უფროსი ძმა ან პაპის მამის უფროსი ძმა) სამუშაო წასულა. იმისი ცოლ უთქმია ქი – რამ გაკოტრა (გაგატანო – მ.ჩ.) საჭამათი. იმასაც უთქმია ქი: მაქვა, აბლი (ცოტა) ღორის ხორცი მოვსჭარ, ჩავდევიო“.

ეს ამბავი დაახლოებით ასი-ასორმოცდაათი წლის წინანდელია და მთქმელისვე განმარტებით, სწორედ მსგავსი ფაქტები მიუთითებს იმის შესახებ, რომ იმხანად, ანუ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში, შესაძლოა მე-20 საუკუნის დასაწყისშიც, მუსლიმური რელიგია ჯერ კიდევ არ იყო საყოველთაო და მყარად ფეხმოკიდებული. იდრისი რელიგიათა ერთგვარ შერევაზე მიუთითებს და აღნიშნავს: „მუსლიმანებში ღორი ხორცი შეჭმა არ არი, ჰამა იმხან ყოფილა მეგემ. არც სწორი ხრისტიანობა ყოფილა, არც სწორი მუსლიმანობა... ხრისტიანებ ფაფაზებიც (მღვდლები – მ.ჩ) არ ყოფილან აქა, არც მუსლიმებ ხოჯები ყოფილან. იმხან, ვხდებით ქი, არც ხრისტიანობა, არც მუსლიმანობა... ესენი ერთმანეთში გარეველი-გამორეველი ყოფილა“.

წარსულის მსგავსი დეტალების, შესახებ, არცთუ ხშირად, მაგრამ სხვებსაც მიუთითებიათ. მაგალითად, მუეთინ ყარაყუმის (ხევამ, 2010) თქმით, „ეს ჩვენი სოფელი, ხევაკი, ხრისტიან-გურჯი ყოფილა, ჰამა, მუსლიმანზე გადაბრუნებულა. უწინ უჩუმა ულოციან, ახლა გადაცვლილან. ამბებს მოყვებოდნენ ძველები – წინათ უჩუმა ლოცულობდენ...“ მუეთინმა იქვე განმარტა, რომ უცხოთაგან მოფარებულად, სახლებში, შიშის გამო ლოცულობდნენ – „მოკლავდა ასკერი“.

გამუსლიმანების ხალხური ვერსიებისთვის ნიშანდობლივია ხეზრეთი ალის მოტივი, რაც შედარებით გვიან გაჩენილი ჩანს და მე-19 საუკუნის ჩვენთვის ხელმისაწვდომ ნარატივებში არ ფიქსირდება. ეპოქათა აღრევა საზოგადოდ არის დამახასიათებელი ჭოროხის აუზის მოსახლეობის კოლექტიური მეხსიერებისთვის და ასეა აღნიშნული მოტივის შემთხვევაშიც. ეს ისტორიები ხან „თამარა დოდოფალს“ უკავშირდება (ჩოხარაძე 2015: 60, 107 და სხვ.), ხანაც მეთვრამეტე თუ მეცხრამეტე საუკუნის რეალობას, მაგრამ თითქმის ყველა შემთხვევაში ისლამის გავრცელებასთან არის დაკავშირებული. მაგალითად, საფეთ ბალჯიმ (ხევამ,) ჩვენთან საუბარში (2009) არაერთხელ დააფიქსირა, რომ წინათ „აქობად ხრისტიანი იყო“, იგი გვიამბობდა „დედეებისგან“ მოსმენილ თქმულებებს, რომ თურმე ალი თავდაპირველად ერზრუმში მოსულა. იქ ერთ მაღალ „გორი წვერზე“ შემდგარა, ჭოროხის აუზისთვის გადმოუხედავს და უთქვამს: „აქევრი ალაგები ალაჯა არი, ალაჯა – ჭრელ-ჭრულიო“. მთქმელის განმარტებით, იგი ადგილობრივთა მერყეობას, მყარი რელიგიური რწმენის არარსებობას გულისხმობდა: „აქევრი მილეთი ასესაც გიდაბრუნდებიან, ისესაცაო. ნაამე გუგზანოთ, მუსლიმანი შეიქნებიანო“ – უთქვამს და „გუმუგზანიან“ კიდევ ნაამე, ანუ, მთქმელის განმარტებით, წმინდა წერილი, მუსლიმური

ღვთისმსახურების სწორი წესი და რიგი.

როგორც აღვნიშნეთ, საქართველო-თურქეთის საზღვარს მიღმა, ჭოროხის აუზში, დღეს ფარული ქრისტიანობის ხსოვნა მკრთალადაა შემორჩენილი, ბუნდოვანია, არეული, ქაოტური. „დედე იტყოდა“, მაგრამ ახლა აღარ გვახსოვს, – ხშირად აზუსტებენ ხოლმე მთქმელებიც. შესაბამისად, ძველი რეალობის კონკრეტული თარიღებზე მითითება იშვიათად თუ შეუძლია ვინმეს. ისლამის უპირობოდ გაძლიერების პერიოდად ზოგჯერ ფიგურირებს მე-19 საუკუნის 90-იანი წლები ან პირველი მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდი.

ისლამის გაძლიერება და საბოლოოდ დამკვიდრებაც კოლექტიური მეხსიერების ისტორიის ერთი საინტერესო თემაა. ელიასხეველთა (ტაო) აზრით, ერთი მხრივ, ამ „მიუვალი სოფლებიდან ქალაქში ვინც წასულა, იმათ მოუტანია მუსლიმანობა“, მეორე მხრივ, ქართულენოვან სოფლებში, ძირითადად, ერთი ისტორიის მეტ-ნაკლებად განსხვავებულ ვარიანტებს გვიამბობენ. ამ ნარატივების თანახმად, დაახლოებით მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს თუ მეოცის დასაწყისში „ისტამბულიდან ერთი ხოჯა ჩამოსულა აქა, ნაკითხი, მუსლიმანი ხოჯა... იმა გულსწორებია აქვერი“. სწორედ ამ ხოჯის დამსახურებად მიაჩნია ზოგს, ტაოს ქართველთა სოფლებში ქრისტიანული წესი და რიგი თანდათან რომ დაივიწყეს. სამაგიეროდ, საბოლოოდ და მყარად დამკვირდა მუსლიმური ყოფა.

დასკვნა

ისტორიულ სამხრეთ საქართველოში, კერძოდ, ჭოროხის აუზში, ადგილობრივი მოსახლეობის ყოფის უნიკალურ სურათს ქმნის უკანასკნელი საუკუნეების ისტორიული პირობებით განპირობებული რეალობა: რეგიონი XV-XVI საუკუნეებიდან მოექცა ოსმალეთის გამგებლობის ქვეშ, რასაც მოჰყვა ადგილობრივი ქართველი მოსახლეობის ტრადიციული ეთნოკულტურული სამყაროდან მოწყვეტის პროცესი, რაც საუკუნეთა განმავლობაში გრძელდებოდა.

მატერიალური კულტურის ძეგლები, ტოპონიმიკა, ადგილობრივი მოსახლეობის მეხსიერება დღემდე ინახავს ხსოვნას კულტურათა ინტენსიური დიალოგის რელიგიური შრის შესახებ. შესაბამისად, ზეპირ ისტორიებშიც თვალსაჩინოა თემატური რკალები ქრისტიანობის ეპოქის, ისლამიზაციის პროცესის და ფარული ქრისტიანობის, ასევე, ისლამის მყარად დამკვიდრების შესახებ.

ზეპირ გადმოცემებზე დამყარებული ხსოვნა ფარული ქრისტიანობისა 21-ე საუკუნეშიც აჭარის, კლარჯეთის, შავშეთისა და ტაოს მოსახლეობის მეხსიერების ნაჭდევად რჩება. თუმცა ზეპირსიტყვიერებაში კულტურათა დიალოგის ტრაგიკული შედეგები ხშირად განსხვავებულად არის წარმოდგენილი; განსხვავებას განაპირობებს თაობათა თავგადასავლის მსოფლმხედველობრივი საყრდენი, არსებული რეალობის იდეოლოგიური, კულტურული და მატერიალური კონტექსტი, დამოკიდებულება ეპოქათა მნიშვნელოვანი ფაქტებისა და მოვლენების მიმართ, დამოკიდებულება

საკუთარი ვინაობის მიმართ და ა.შ.

ადგილობრივი მოსახლეობის კოლექტიური მეხსიერების მასალები, ცალკეულ ხეობებსა და სოფლებში შეკრებილი ზეპირი ისტორიები ცხადყოფს, რომ წარსულთან კავშირი ჯერაც არ არის ბოლომდე გაწყვეტილი, თუმცა ხსენებულ ისტორიებს დღეს აღარ ახლავს ემოციური მუხტი.

გამოყენებული ლიტერატურა

ახვლედიანი 1956: ახვლედიანი ხ., სახალხო-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან სამხრეთ საქართველოში. ბათუმი, 1956.

დავითაძე 1992: დავითაძე ე., სოფლის აღმაშენებელი. ბათუმი, 1992.

ლომსაძე 1975: ლომსაძე შ., სამცხე-ჯავახეთი. თბილისი, 1975.

სცსსა, 440: საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფ. 440, აღწ. 1, საქ. 962, ფურც. 1-78 (დოკუმენტი /ხელით გადაწერილი/ მოგვაწოდა პროფ. ოთარ გოგოლიშვილმა 2010 წელს).

ფრონელი 1991: ფრონელი ალ., დიდებული მესხეთი. თბილისი, 1991.

ყაზბეგი 1995: ყაზბეგი გ., სამი თვე თურქეთის საქართველოში. ბათუმი, 1995.

შაშიკაძე... 2017: შაშიკაძე ზ., ბარამიძე რ., ვარშალომიძე ჯ., მახარაშვილი გ., ქართველ მუსლიმთა მატერიალური და სულიერი მემკვიდრეობა თურქეთში. თბილისი, 2017.

ჩოხარაძე 2010: ჩოხარაძე მ., პარხლის ქრისტიანული თემი XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში, რსუ–ს ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საერთაშორისო კონფერენციის „ჰუმანიტარული მეცნიერებები ინფორმაციულ საზოგადოებაში“ მასალები. ბათუმი, 2010.

ჩოხარაძე, 2015: ჩოხარაძე მ., ხანძთა და კლარჯეთის ათორმეტ სავანეთა მხარის ძველი სალოცავები. ბათუმი, 2015.

ჩოხარაძე 2016: ჩოხარაძე მ., ქართული ენის გეოგრაფია თურქეთში, წიგნი პირველი, მარმარილოს ზღვის რეგიონი. ბათუმი, 2016.

ჭიჭინაძე 1913: ჭიჭინაძე ზ., მუსლიმანი ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში. თბილისი, 1913.

ჭიჭინაძე 2015: ჭიჭინაძე ზ., ქართველების გამაჰმადიანება ანუ ქართველთა გათათრება. თბილისი, 2015.

**ბათუმი XIX საუკუნის ოთხმოციან წლებში
(დავით კლდიაშვილის მემუარების –
„ჩემი ცხოვრების გზაზე“ მიხედვით)**

**BATUMI IN THE 80S OF THE XIX CENTURY
(ACCORDING TO DAVIT KLDIASHVILI'S MEMOIRS
«ON THE WAY OF MY LIFE»)**

მაგდა ჭიკაბერიძე

თბილისის ტექნოლოგიური უნივერსიტეტი
საქართველო, თბილისი
ეკატერინე შაკიაშვილი
თბილისის ტექნოლოგიური უნივერსიტეტი
საქართველო, თბილისი

Magda Chikaberidze
Tbilisi Tecnical University
Georgia, Tbilisi
Ekaterine Shakiashvili
Tbilisi Tecnical University
Georgia, Tbilisi

ABSTRACT

The memoir of the great Georgian writer Davit Kldiashvili: „On the Way of My Life“ contains valuable information about Batumi in the eighties of the XIX century. The writer settled there in 1882. Batumi was then Porto-Franco - a port with the right of free import and export of foreign goods. Not only Georgians but also Abkhazians, Russians, Armenians, Greeks, Turks, and Negroes lived in the city. Before the railway was built and Batumi was connected to Tbilisi, traffic to the city was mainly by sea. As for the educational centers, there was a civic school and a Georgian school of the Georgian Literacy Society. It was opened in the second year of the annexation of Batumi to gather and teach Muslim Georgians.

After the opening of the railway (1883) and the abolition of Porto-Franco (1886), Batumi, as a „place to seek wealth“, was inhabited by people from all sides: Georgian or foreigner, rich or poor. The locals, the Muhajirs, left their homes and settled in Turkey.

The goal of the Russian government was to displace the natives and settle the Russians. The writer describes several such attempts, for example: near Batumi,

beyond Chorokhi, in so said Tkhilnari, the Russians settled quite a large village. They were given money, bread, and building materials, but the settlers could not tolerate the conditions here. They did not know how to grow corn, and the bread was stored in a damp place. They also contracted malaria. Those who survived fled without looking back. Instead, rich Russians settled on the shores of the Black Sea. Wealthy Armenians were also attracted by the city.

The memoirist particularly mentions the merits of the French agronomist, Michel D'Alfonse, and the German botanist, Resler. Wealthy villagers settled on the Green Cape under the leadership of

M. D'Alfonse. He was the first to grow tangerines and various foreign plants. Resler was the first gardener of Batumi Boulevard.

Davit Kldiashvili interestingly describes the irreversible process of urbanization. Many peasants from the villages came to Batumi because the factories needed workers. In this case, too, the Russian government sought to relocate the necessary people from within Russia while evacuating the inhabitants. Grigol Volski and Ivane Meskhi came to the rescue of the Georgian workers, who somehow eased their situation.

David Kldiashvili's memoirs are a very reliable historical source. It interestingly describes the metamorphosis that Batumi experienced in a short time, in the eighties of the XIX century.

საკვანძო სიტყვები: პორტო-ფრანკო, მუჰაჯირობა, მწვანე კონცხი, ბულვარი, ურბანიზაცია.

Keywords: Porto-Franco, Muhajir, Green Cape, Boulevard, Urbanization.

დავით კლდიაშვილმა მემუარულ ნაწარმოებში – „ჩემი ცხოვრების გზაზე“ შემოგვინახა ძვირფასი ცნობები ქალაქ ბათუმის შესახებ. მწერალმა ცხოვრების მნიშვნელოვანი წლები ამ ქალაქში გაატარა; ის თავად იყო თვითმხილველი და უშუალო მონაწილე ბევრი ისტორიული მოვლენისა, რომლებიც მემუარებში აღწერა.

დავით კლდიაშვილი ბათუმში 1882 წლის დამლევს დასახლდა. იქ იდგა სამხედრო ნაწილი, რომელიც მან სამსახურისთვის აირჩია. როგორც მემუარისტი ამბობს, „ბათუმი მაშინ პორტო-ფრანკო¹ იყო; პატარა ქალაქი ოთხი ათასი მცხოვრებით“ (კლდიაშვილი 2013: 181). იქ ცხოვრობდნენ ქართველები, აფხაზები, რუსები, სომხები, ბერძნები, თურქები და ზანგები.²

¹ 1878-86 წლებში ბათუმის ნავსადგური გამოცხადდა პორტო-ფრანკოდ (უცხოური საქონლის უბაჟოდ შემოტანა-გატანის უფლების მქონე ნავსადგურად), რამაც ხელი შეუწყო ქალაქის ზრდას (ქსე 1977: 148).

² „აქ ერთობ ნარევი ხალხი იყო: ბერძნები ბლომად, ოსმალები და სომხები. ყველას უნდოდა ბატონობა და ბათუმის ხელში ჩაგდება. მაშინდელი იქაური რუსობა ხომ ცნობილი შავრაზმელების კ ა ლ მ ი ს და დეკანოზი რ ა ლ ც ე ვ ი ჩ ი ს მეთაურობით ქართველების ძირიანად აღმოფხვრას ლამობდნენ ბათუმში“ (მგალობლიშვილი 1938: 186).

ბათუმი „მდებარეობდა ზღვის პირად; ზღვის პირადვე იყო ბაზარი, პატარა დაბალი ქოხმახები – ვითომ მალაზიები; რამდენიმე ქუჩა, ვიწრო და მოუკირწყლავი. ქალაქის გარშემო გაბნეული იყო ფაცხები, რომლებშიც ცხოვრობდნენ აფხაზები და ზოგან ზანგები“ (კლდიაშვილი 2013: 181). სანამ რკინიგზას გაიყვანდნენ და ქალაქი თბილისს შეუერთდებოდა, ბათუმთან მიმოსვლა, ძირითადად, ზღვით ხდებოდა. ფოთიდან კვირაში რამდენიმეჯერ გადიოდა პატარა გემები. ბათუმთან მიმოსვლას აძნელებდა პორტო-ფრანკოს სტატუსი. მგზავრების ბარგი ბევრჯერ მოწმდებოდა, რათა კონტრაბანდა აერიდებინათ. სამწუხაროდ, თავგასული და უპატიოსნო მებაჟეები ხშირად ავიწროებდნენ და ჩაგრავენდნენ მგზავრებს.

დავით კლდიაშვილის თქმით, ქალაქში არ იყო არავითარი გასართობი. ერთადერთი კულტურული ადგილი საზოგადო საკრებულო იყო. რაც შეეხება საგანმანათლებლო კერებს, აქ იყო სამოქალაქო სასწავლებელი და ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ქართული სკოლა. იგი ბათუმის შემოერთების მეორე წელსვე გაიხსნა, რათა თავი მოეყარათ და ესწავლებინათ მუსლიმანი ქართველებისათვის. აჭარლებს შვილების გაქრისტიანების ემინოდან და თავდაპირველად ქართულ სკოლაზე უარს ამბობდნენ.

მემუარისტი განსაკუთრებული სიყვარულითა და პატივისცემით იგონებს ბათუმის პოლიცემისტერის, დურმიშხან ჟურულის ოჯახსა და მის დიასახლისს – ქეთევან ჟურულს. ამ ოჯახში იკრიბებოდა ქართველი საზოგადოება (მწერლები, მსახიობები...). აქ იზადებოდა და ხორციელდებოდა ბევრი ქართული საქმე. ბათუმში ჩასული ყველა ქართველი ინტელიგენტი თავს მოვალედ რაცხდა, ჟურულების ოჯახს სტუმრებოდა. ახალგაზრდა ოფიცერი დავით კლდიაშვილიც არ იყო გამონაკლისი. მემუარისტის თქმით, როდესაც იგი ქეთევან ჟურულს წარუდგინეს, მან უსაყვედურა ჩიქორთული ქართულის გამო და ურჩია, მშობლიური ენა შეესწავლა; რამდენიმე დღეში კი საქმეში ჩართო და როლი მისცა სპექტაკლში, რომელიც ქართული სკოლის დასახმარებლად იმართებოდა.

დავით კლდიაშვილის გადმოცემით, ბათუმში კიდევ იყო იასე გურიელის ოჯახი, სადაც თავს იყრიდა ქართველობა, მაგრამ არა – მწერლები და მსახიობები, როგორც ჟურულისას.

მემუარისტის თქმით, ბათუმის დუნე ცხოვრებას აცოცხლებდნენ არტისტები, რომლებიც თბილისიდან ჩამოდიოდნენ. ქალაქში თეატრი არ იყო და სპექტაკლები იმართებოდა სამოქალაქო სასწავლებლის ეზოში მდებარე პატარა შენობაში, რომელიც ასიოდე კაცს თუ დაიტევდა.

მემუარისტი დაწვრილებით აღწერს თანმდევ მოვლენებს, რომლებიც რკინიგზის გახსნასა (1883) და პორტო-ფრანკოს გაუქმებას მოჰყვა (1886). ბათუმს, როგორც „საშოვარ ადგილს“, ყოველი მხრიდან აუარებელი ხალხი მოაწყდა: ქართველი თუ უცხოელი, მდიდარი თუ ღარიბი. „საოცარი თარეში იყო მიწების შესაძენად. ვინ არ იყო ამაში ჩაბმული!“ (183).

მიწას, ძირითადად, ყიდულობდნენ ან ემშაობით ხელში იგდებდნენ ადგილობრივებისაგან (მუჰაჯირებისაგან), რომლებიც ტოვებდნენ თავიანთ საცხოვრებელს და თურქეთში სახლდებოდნენ.³

ბედის მაძიებლები არ ერიდებოდნენ არც ჭაობს და არც ჯანმრთელობისათვის მავნე ჰაერს. მემუარისტის ცნობით, ამ მხრივ ყველასგან გამორჩეული კაცი იყო მეზალე დალფონსი⁴: „ახალგაზრდა, ლამაზი, მოხდენილი მოლაპარაკე, დაულალავი მუშა, მცოდნე თავისი საქმის, უცნაური მოხერხებული – იგი დიდი გავლენის მქონე იყო მოაგარაკეთა შორის“ (კლდიაშვილი 2013: 184). მწვანე კონცხზე მისი თაოსნობით დასახლდნენ მდიდარი და გავლენიანი მოაგარაკენი მოსკოვ-პეტერბურგიდან, მაგალითად: თავადი ბარათიანსკი, გენერალი პარაიკოში, ექიმი ტრიანდაფელიდისი და ა. შ. დალფონსმა აქ პირველმა გააშენა მანდარინი და სხვადასხვა უცხო მცენარე. სამწუხაროდ, დიდხანს არ დასცალდა და ჯერ კიდევ ყმაწვილი კაცი ციებას ემსხვერპლა.

მემუარისტის თქმით, დიდი ადგილი შეისყიდა ცნობილმა ჩაის ვაჭარმა პოპოვმა, რომელმაც დაიწყო ჩაის პლანტაციების გაშენება და რამის – ჩინური ჭინჭრის მოყვანა. რამისაგან ქალაქის ფულისთვის მზადდებოდა საუკეთესო ქალაქი.

დავით კლდიაშვილის თქმით, მთავრობა ხელს არ უშლიდა აგარაკების გაშენებას, პირიქით. მისი მიზანი იყო ადგილობრივი მცხოვრებლების აყრა და რუსების ჩასახლება. ზღვის პირას, სოფელ მახინჯაურიდან თითქმის ქობულეთამდე, ოცი ვერსის სიგრძეზე გაშენებულ აგარაკებში მხოლოდ ერთადერთი აგარაკი ეკუთვნოდა ქართველს, სევასტი ჭელიძეს. ბევრს ეცადნენ მის აქედან მოშორებას, მაგრამ მიზანს ვერ მიაღწიეს.

მემუარისტის გადმოცემით, ბათუმის მახლობლად, ჭოროხის გაღმა, ე.წ. თხილნარში რუსებს გაუმართეს გვარიანი სოფელი. მათ მისცეს ფული, პური და საშენი მასალა, მაგრამ ჩამოსახლებულები აქაურ პირობებს ვერ შეეგუენ. მათ სიმინდის მოყვანა არ იცოდნენ, პური კი ნესტიან ადგილას ჩაულპათ. თან მალარია შეეყარათ. ვინც გადარჩა, უკანმოუხედავად გაიქცა და მთავრობის ამდენი ხარჯი წყალში ჩაიყარა.

³ 1878 წლის ბერლინის კონგრესის გადაწყვეტილებით, საქართველოს შეუერთდა ისტორიული ქართული პროვინციები. ამ ტერიტორიის მოსახლეობას უფლება ეძლეოდა სამი წლის განმავლობაში გაეყიდა თავისი ქონება და თურქეთში გადასახლებულიყო. მუჰაჯირობის შედეგად თითქმის მთლიანად დაიცალა მურღულის ხეობა, ბევრი გადასახლდა ქვემო გურიიდან, გონიოს უბნიდან, ქვემო აჭარიდან. სულ წავიდა 150 000 სულზე მეტი ქართველი. საზოგადოების მოწინავე ნაწილმა დაიწყო ბრძოლა მუჰაჯირობის შესაწყვეტად. გადასახლებულთა სამშობლოში დასაბრუნებლად დიდი მუშაობა ჩაატარეს გ. წერეთელმა, ს. მესხმა, გ. გურიელმა და სხვ. ქართულმა პრესამ ფართო კამპანია გააჩაღა მუჰაჯირობის წინააღმდეგ. ამის შედეგად გადასახლების პროცესი შენედა და მუჰაჯირთა ნაწილი სამშობლოში დაბრუნდა (ქასე 1984: 234).

⁴ 1885 წელს ფრანგი დიდგვაროვანი მიხეილ დალფონსი დაინიშნა ბათუმის ბულვარის მმართველად. მის სახელს უკავშირდება ბულვარის ფრანგულ სტილში განაშენიანება. 2012 წელს ბათუმის ბულვარში მიხეილ დალფონსის ბრინჯაოს ქანდაკება დაიდგა.

მემუარისტი აღწერს კიდევ ერთ შემთხვევას, როდესაც მთავრობამ მოინდომა მურღულის ხეობელების აყრა და იქ რუსების ჩასახლება. აქაურები კარგად ცხოვრობდნენ, ჰქონდათ ჩინებულად აგებული სახლები, მოსდიოდათ კარგი მოსავალი, ჰვავაც მშვენიერი იყო. მთავრობას გეგმა შემუშავებული ჰქონდა, მაგრამ განკარგულების გამოცხადებას აყოვნებდა, შიშობდა, რომ ეს ამბავი უბრალოდ არ ჩაივლიდა და დიდი არეულობა მოჰყვებოდა. ბოლოს განკარგულების გამოცხადება დაავალეს ქართველ მოხელეს, ტყის გამგეს, ალექსანდრე აბაზაძეს, რომელმაც მტკიცე უარი განაცხადა. ამასობაში მურღულელებმაც შეიტყვეს მთავრობის განზრახვის შესახებ და შეიარაღება დაიწყეს. საბოლოოდ განკარგულება გაუქმდა. აბაზაძეს კი არ ეპატია წინააღმდეგობა და სულ უბრალო მიზეზის გამო სამსახურიდან დაითხოვეს.

პორტო-ფრანკოს გაუქმების შემდეგ ბათუმმა მალე იცვალა იერსახე. მწერლის თქმით, ქალაქის ახალმა პოლიცემისტერმა, პოდპოლკოვნიკმა ვოზნესენსკიმ, დიდი ენერჯია დახარჯა ბათუმის გასალამაზებლად. ფოთიდან მან გადმოიყვანა პროფესიონალი მეზაღე, გერმანელი რესლერი, თავისი საქმის ზედმიწევნით მცოდნე მოხუცი. განიერი ქუჩების განაპირას დარგეს ჭადრები, ქვიშიან სანაპიროზე კი ბულვარის კეთებას შეუდგნენ. ხალხი სკეპტიკურად იყო განწყობილი, სიპ ქვაზე რა ბულვარი უნდა გაშენდესო, მაგრამ ვოზნესენსკი და რესლერი უკან არ იხევდნენ: აყრიდნენ ქვიშას ურმებით მოზიდულ მიწას და რგავდნენ მცენარეებს. მრავალწლიანმა თავდაუზოგავმა შრომამ შედეგი გამოიღო: „ზღვის ნაპირზე გადაიშალა ლამაზი, ნორჩი ბულვარი, შემდეგში ბათუმის მშვენიერად ქცეული“ (კლდიაშვილი 2013: 213).

მემუარისტის გადმოცემით, დიდი ცილობა იყო ქალაქში სახლების შენებაზე. ქალაქის არქიტექტორი რუსაპეტი კარცევი აქ იწვევდა შეძლებულ რუსებს და ებრძოდა ადგილობრივებს. იგი ქართველებისადმი თავის დამოკიდებულებას არც მალავდა. ქალაქს ეტანებოდა მდიდარი სომხობაც ართვინიდან. მათ შეიძინეს დიდი ადგილი სანჯაყ-ბეგ აბაშიძეებისაგან, რომლებიც მთავრობისგან ფრიად შევიწროებულნი იყვნენ და ცხოვრების სახსრის მოსაპოვებლად თავიანთ ქონებას მუქთად ყიდდნენ.

მწერლის თქმით, ბათუმი ისე გადიდდა და გაშენდა, რომ დღის წესრიგში დადგა ქალაქის თვითმმართველობის შემოღების საკითხი (აღრე ქალაქს პოლიცემისტერი განაგებდა). ქუთაისის გუბერნატორ გენერალ გერშელმანის წარდგენით, 1888 წელს გაუქმდა პოლიციის მმართველობა და შემოღებულ იქნა ქალაქის თვითმმართველობა იმ განსხვავებით, რომ პირველი ქალაქისთავი მთავრობის მიერ უნდა დანიშნულიყო. ასეთ პირად დანიშნა თბილისელი მოხელე გავრონსკი, „პრიკაზის“ ყოფილი გამგე. მან ქართული მშვენივრად იცოდა და აქაურობასაც კარგად იცნობდა. რამდენიმე თვის შემდეგ ჩატარდა არჩევნები. არჩეული ხმოსნების შემადგენლობა ჭრელი იყო: რუსი, სომეხი, ბერძენი და მცირეოდენი ქართველი. ქალაქის

გამგეობის წევრებად აირჩიეს რუსები. შემდეგ ერთმა უარი განაცხადა და მას ჩაანაცვლეს სომეხი. დიდი გაჭირვებითა და ვაივაგლახით გამგეობის მდივნად გაიყვანეს ქართველი კაცი – ივანე მესხი, მმა სერგეი მესხისა. ივანე მესხი მანამდე ქუთაისის ქალაქის თვითმმართველობის წევრი იყო და, შესაბამისად, სათანადო გამოცდილებაც ჰქონდა. მის გაყვანას დიდი მნიშვნელობა და სარგებლობა ჰქონდა ქართველებისათვის. „მოხერხებული, ქალაქის საქმეების მცოდნე, ცოცხალი, მომქმედი – იგი სული და გული შეიქნა ახლად შემოღებული თვითმმართველობისა“ (კლდიაშვილი 2013: 215).

მემუარისტი გულისწყვეტით აღნიშნავს, რომ ქალაქის თვითმმართველობის წევრთა უმეტესობა ფულიანი პირები იყვნენ, „შემოხიზნულნი უფრო ჯიბის გასასქელებლად“ (იქვე: 215). მათ ადგილობრივთა ბედი ნაკლებად აინტერესებდათ. ეს უფრო თვალშისაცემი გახდა, როცა გავრონსკი გადადგა და მის ადგილას ვინმე კაიანდრა დაინიშნა. „ეს იყო ყოფილი მოსამართლე, ლიბერალი, განვითარებული, ენამახვილი, დაუღალავი მუშა, მცოდნე პიროვნება, მაგრამ ამასთანავე მეტისმეტი შოვინისტი, რომელსაც არავითარი პატივისცემა არ ჰქონდა სხვა ეროვნებისადმი, განსაკუთრებით ქართველობისადმი. მას ვერ წარმოედგინა, თუ ქართველ კაცს რაიმეს გაკეთება შეეძლო ან მუშაობის უნარი ჰქონდა. ქართველს ისე უყურებდა, როგორც უნიჭო, უგონო არსებას“ (იქვე).

მწერლის თქმით, ქართველობის უნიათობა და გონებრივი სისუსტე საერთო აზრი იყო. ლამის ქართველებსაც დაეჯერებინათ და გაეზიარებინათ ეს მოსაზრება.

მემუარისტის გადმოცემით, იმხანად გლეხები ტოვებდნენ სოფლებს და ქალაქებში მოდიოდნენ უკეთესი ცხოვრების შესაქმნელად. ქუთაისის, ოზურგეთის, სენაკის, ზუგდიდის მაზრებიდან განსაკუთრებით ბევრი ხალხი მოაწყდა ბათუმს, რადგან აქაურ ქარხნებში მუშახელი სჭირდებოდათ. რუსული მთავრობა ამ შემთხვევაშიც ცდილობდა, საჭირო ხალხი რუსეთიდან გადმოესახლებინა, ხოლო მკვიდრნი მოეშორებინა. მაგალითად, ბათუმის განაპირა უბანში, ე.წ. გოროდოკში, არარუსს ადგილის ყიდვისა და სახლის აშენების უფლებას არ აძლევდნენ. ქალაქში შემოხიზნულს ერთადერთი ადგილი ჰქონდა დასაბინავებლად – როტშილდის ქარხნის გადაღმა, მდინარე ბარცხანას ნაპირზე.

როგორც დ. კლდიაშვილი გვამცნობს, ქართველი მუშები დიდ გასაჭირში იმყოფებოდნენ. საჭირო იყო ისეთი კაცი, ვინც მათს უფლებებს დაიცავდა და მძიმე ხვედრს ერთგვარად შეამსუბუქებდა. ასეთიც გამოჩნდა – ეს იყო გრიგოლ ვოლსკი. მან და ივანე მესხმა დიდი სამსახური გაუწიეს აქაურ ქართველობას, დიდი ამაგი დასდეს ბათუმს.

დავით კლდიაშვილის მემუარები არის ძვირფასი ისტორიული წყარო. მემუარისტი არ დალატობს სიმართლეს. იგი შექმნილ ვითარებას

დაწვრილებით აღწერს და უაღრესად სანდოა. მოგონებები მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავს XIX საუკუნის ოთხმოციანი წლების ბათუმის შესახებ, რომელიც, 1878 წლის ბერლინის ტრაქტატით, რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შევიდა. მოგონებებში საინტერესოდ არის აღწერილი ის მეტამორფოზა, რომელიც ბათუმმა მოკლე დროში განიცადა.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ევგენიძე... 2013: ევგენიძე, ი., მინაშვილი, ლ., ქართული ლიტერატურა ოთხ ტომად, ტ. II. თბილისი, 2013.
- კლდიაშვილი 2013: კლდიაშვილი დ., პიესები, მემუარები, ორტომეული, ტ. II. თბილისი, 2013.
- მგალობლიშვილი 1938: მგალობლიშვილი ს., მოგონებანი. ტფილისი, 1938.
- ქსე 1977: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. II. თბილისი, 1977.
- ქსე 1984: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. VII. თბილისი, 1984.
- ჭიქაბერიძე 2020: ჭიქაბერიძე, მ., XIX საუკუნის ქართველ მწერალთა მემუარული მემკვიდრეობა. თბილისი, 2020.

**მთვარესთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებები
აჭარაში (მარეთის ხეობა)
(ეთნოგრაფიული ექსპედიციის – „აჭარა-2018“
მასალების მიხედვით)**

**MOON-RELATED RITUALS IN ADJARA
(MARETIS KHEOBA)
(ETHNOGRAPHIC EXPEDITION «ADJARA-2018»
ACCORDING TO THE MATERIALS)**

რამაზ ხაჭაპურიძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ქუთაისი

Ramaz Khachapuridze

Akaki Tsereteli shtate University
Georgia, Kutaisi

ABSTRACT

Worship of celestial lights was widespread among the peoples of the world, with the emergence and spread of astral cults contributing to the development of agriculture. By observing the celestial events, the time and duration of the flooding of the rivers were determined, creating a representation of the well-being of the coming year.

Even today, it is widespread in Georgia to perform this or that type of agricultural work by observing the moon. However, it should also be noted that today the death of agriculture has led to this observation or forgetting of experience. The few people left in the abandoned villages can no longer use this knowledge left by their ancestors.

In the indigenous part of our country – Adjara, whereby the grace of God the villages are still alive, the population continues to observe the moon, both in agricultural and household activities. In particular, the phases of the moon matter.

In conclusion, we can say that the rituals related to the moon in Adjara are identical to other parts of Georgia, For the knowledge of the laws of nature, as Merab Kostava commanded, „to the way of God“.

საკვანძო სიტყვები: მთვარე; ციური მნათობი; თაყვანისცემა; ძველი მთვარე; აღმავალი მთვარე; ამინდი; ფაზა.

Keywords: Moon, celestial lights, worship, old moon, waning crescent moon, weather, phase.

ციურ მნათობთა თაყვანისცემა ფართოდ იყო გავრცელებული მსოფლიოს ხალხებში, უმეტესად, ძველ აღმოსავლეთში. ასტრალური კულტების აღმოცენებასა და გავრცელებას ხელს უწყობდა მიწათმოქმედების განვითარება. ციურ მოვლენებზე დაკვირვებით ადგენდნენ მდინარეების ადიდების დროსა და ხანგრძლივობას, იქმნებოდა წარმოდგენა მომავალი წლის ავკარგიანობაზე.

როგორც ივანე ჯავახიშვილი წერდა: „ისტორიულმა შესწავლამ დაგვარწმუნა, რომ ქართველების საწარმართო სარწმუნოების მთავარ ღვთაებად მთვარე, ღმერთი მამაკაცი ითვლებოდა. ამ ღვთაების თაყვანისცემა დამსახურების ხასიათი, მნიშვნელოვან ადგილს იკავებდა ქართველთა ცხოვრებაში“ (ჯავახიშვილი 1960: 60).

ნეკრესის არქეოლოგიურმა გათხრებმა კიდევ ერთხელ ცხადყო ძველად ქართველთა არა მხოლოდ თაყვანისცემა მთვარე ღვთაებისა, არამედ მასზე დაკვირვება და ყოფაცხოვრებასა და მეურნეობაში ამ ცოდნის გამოყენება.

ძველ საქართველოში ორშაბათს „მთვარისა“ ერქვა. დღესაც ასეა მეგრულსა და ჭანურში „თუთაშხა“, სვანურში – „დომდ“ (დომდიმ) ეწოდება.

თანამედროვე საქართველოში ფართოდაა გავრცელებილი მთვარეზე დაკვირვებით ამა თუ იმ სახის სამეურნეო სამუშაოების შესრულება. თუმცა უნდა აღინიშნოს ის ფაქტიც, რომ დღეს სოფლის მეურნეობის დასუსტებამ დღემდე არსებული დაკვირვებებისა თუ გამოცდილებების მივიწყება გამოიწვია. მიტოვებულ სოფლებში დარჩენილი რამდენიმე ადამიანი ვეღარ იყენებს წინაპართა მიერ დატოვებულ ამ ცოდნას.

ჩვენი ქვეყნის ძირძველ კუთხეში – აჭარაში, სადაც ღვთის მადლით სოფლის მოსახლეობა მთვარეზე დაკვირვებას კვლავ აქტიურად მიმართავს როგორც სამეურნეო, ისე საყოფაცხოვრებო საქმიანობაში. კერძოდ:

1. ბოლქვიანი მცენარეების დარგვა-დათესვა;
2. მიწის ზემოთ მზარდი მცენარის ნაყოფიერება;
3. ხეხილის დამყნა;
4. სამშენებლოდ მასალისთვის ხის მოჭრა-დამზადება;
5. გასათბობი ხის მოჭრა;
6. ამინდის გამოცნობა;
7. საქონლის მოვლა-კეთილდღეობა;
8. ახალი ოჯახის შექმნა;
9. ჯანმრთელობა-კეთილდღეობა.

ძველ მთვარეზე, ანუ, როგორც აჭარაში იტყვიან, დაღმავალ მთვარეზე ითესება სტაფილო, კარტოფილი და ყველა ის მცენარე, რომელიც ბოლქვს იკეთებს მიწაში.

აღმავალ, ანუ ახალ მთვარეზე, რგავენ ხეხილს. ასევე ხდება დამყნობაც. ერთ-ერთი რესპონდენტი ენემ ფუტკარაძე ერდვათიდან გვიყვება: „რაც მაღლა იზრდება, ზევით მიდის, აღმა მთვარეზე უნდა დარგო თუ დათესო.“

ამ დროს ითესება: ლობიო, სიმინდი, კიტრი, ბარდა, სოიო... სიმინდს აღმა მთვარეზე დაგვათესინებდა ზებიაჩემი, რომ ქარი არ ჩააგებსო, ქარი ვერ მოერევა. ბოლქვიანს მთვარის დაბრუნების დროს დათესავდენ, მიწის ქვეშ რაცაა, დაღმა მთვარეზე ანუ ძველ მთვარეზე და გვათესინებდა. ლობიო რო დარგო, ხო, მილეულ მთვარეზე, დაცოტავებაზე არ უნდა დარგო, არამედ აღმა მთვარეზე, ანუ ახალ მთვარეზე, კარტოფილი კი მილეულზე, რომ ძირი ქნას“.

მთვარის ფაზაზეა დამოკიდებული ხის მოჭრა სხვადასხვა დანიშნულებით. ადგილობრივი რესპონდენტები მოგვითხრობენ: „მილეულ მთვარეზე არ მოჭრით სამასალე ხეს, თორე მალე გაფუჭდება, ჩიჩი (ჩრჩილი) შეჭამს ხეს, სამშენებლოდ და საერთოდ მასალისთვის ხე აღმა მთვარეზე, ახალ მთვარეზე იჭრება, ხოლო გასათბობი შეშა დაღმა მთვარეზე, ძველ მთვარეზე უნდა მოჭრა და კარქად დაიწვება“ (მთხრობელი: ა. დარჩიძე).

მნიშვნელოვანია ფაქტია, რომ აღმა მთვარეზე საქონელს ბოსლიდან არ უშვებდნენ, ბევრს ირბენსო, ეს განსაკუთრებით ზამთრობით ხდება, რადგან ზამთარი აჭარაში ექვს თვეს გრძელდებოდა. ამ პერიოდის განმავლობაში საქონელი ბოსელში ჰყავთ, მათ მხოლოდ ერთხელ უშვებდნენ გარეთ და აუცილებლად ეს სავსე მთვარეზე უნდა მოხდეს. ამასთანავე, აღმა მთვარეზე ძროხებს კუდს მოაჭრიდნენ, მთვარის შევსებასთან ერთად ძროხებიც შეივსებიან ტანადაც და მეტსაც მოიწველიანო, ხოლო თუ მილეულ მთვარეზე შეაჭრიდი, მიილეოდა ეს ძროხები და წველაცო, – გვიზიარებს გამოცდილებას ნაზი ფუტკარაძე ჩირუხის მთიდან.

მთვარის მიხედვით, აჭარაში ამინდსაც გამოიცნობენ. მაგალითად, თუ ახალი მთვარის კონტურები ძალიან მკვეთრად ჩანს და წვეტები აქვს გამოკვეთილი, მაშინ ეს თვე დარები იქნებაო.

ახალ მთვარეზე თმას არ შეიჭრიდნენ, რადგან იტყვიან, ადრე გაჭალარავდებიო, ფრჩხილს არ მოიჭრიდნენ თვალი გეცემაო, ჭინკობისთვეში მთვარე რო ილევა, გარე არ გვიშვებდნენ, ფერიქალი წაგიყვანსო, – გვიყვება ჩვენი რესპონდენტი ისკანდერ ფუტკარაძე მახალაკიძეებიდან.

საინტერესოა ის გარემოებაც, რომ აჭარაში ახალი ოჯახის შექმნა-ნიშნობის დროსაც მთვარეს აკვირდებოდნენ:

ნიშნობა ხდებოდა მანამდე, ვიდრე მთვარე შეივსებოდა, რადგან წყვილის ცხოვრება სასიკეთოდ, კარგად წასულიყო. „სანამ შეივსებოდა მთვარე, მანამ უნდა ყოფილიყო ნიშნობა, რო აღმა წასულიყო ცხოვრება“ – მოგვითხრობენ რესპონდენტები.

დასკვნის სახით შეიძლება ვთქვათ, რომ აჭარაში საკმაოდ კარგადაა შემონახული მთვარესთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებები, რომლებიც იდენტურია საქართველოს სხვა კუთხეების მონაცემებისა. მთის სოფლებში ჯერ კიდევ ცოცხლობს ქართველი ერის საუკუნეობრივი გამოცდილება ბუნების კანონზომიერების შეცნობისა.

გამოყენებული ლიტერატურა

ბარდაველიძე 1941: ბარდაველიძე ვ., ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან (ღვთაება ბარბარ-ბაზარ), თბილისი, 1941.

მაკალათია 1938: მაკალათია ს., ჯეგე - მისარიონის კულტი ძველ საქართველოში, თბილისი, 1938.

ჯავახიშვილი 1960: ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, წიგნი პირველი, თბილისი, 1960.

**აჭარის ტურიზმის ინდუსტრია
მდგრადი განვითარების მოთხოვნათა ჭრილში**

**ADJARA TOURISM INDUSTRY IN TERMS
OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT REQUIREMENTS**

მზია ხოსიტაშვილი

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი
საქართველო, თბილისი

Mzia Khositashvili

Georgian Technical University
Georgia, Tbilisi

ABSTRACT

In recent decades, the number of people interested in visiting Georgia has increased, which has been reflected in the growth of the country's economy and the living standards of the population. Like many developed countries, tourism has become a catalyst for the country's economic growth. The paper focuses on the concept of sustainable tourism development as a desirable and politically correct approach to tourism development. An important role for sustainable development is to try to make tourism, as one of the largest industries in the world, more sustainable and to provide future generations with the opportunity to meet their needs.

Sustainable development of tourism includes three directions - ecological, social, and economic aspects. The basis of success lies in establishing a balance between them. The article cites UN development resolutions on achieving better and more sustainable goals for the entire planet. Problems of poverty alleviation, inequality, prosperity, justice, ecological and climatic challenges also apply to the field of tourism.

The tourism industry is developing rapidly in Adjara as well. Unique natural conditions, Black Sea coastline, an abundance of cultural and historical monuments, protected areas, beautiful landscapes of mountainous Adjara contribute to the development of extreme tourism and ecotourism. In addition to creating jobs in both the local tourism sector and adjacent sectors, there are environmental threats. The goals of Georgia's sustainable tourism development by UN requirements in Adjara include: improving the living standards of the local population, ensuring a pleasant life for visitors, maintaining the quality of the natural environment that directly affects

both the population and visitors.

The article focuses on poverty alleviation mechanisms. These mechanisms have been activated in Adjara, as evidenced by the examples in the article. Infrastructure projects have been funded to promote tourism in the Adjara region through the joint efforts of the Government of Georgia, local authorities, and international organizations; The population was employed in local tourism organizations; Assisted in setting up a small and medium-sized family tourism business; Encouraged care for biodiversity conservation and promoted environmental projects. The article expresses the opinion on the industrial use of gemstones and medicinal plants to promote the goals of sustainable development.

საკვანძო სიტყვები: აჭარის ტურიზმი, ტურიზმის პოლიტიკა, მდგრადი ტურიზმი, მდგრადი განვითარება, მაღალმთიანი აჭარა, ფრინველების მიგრაცია.

Keywords: Adjara Tourism, Tourism Policy, Sustainable Tourism, Sustainable Development, Highland Adjara, Bird Migration.

საქართველოში ტურისტული პოტენციალით გამორჩეული აჭარა ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 20-იანი წლებიდან ტურიზმისთვის მიმზიდველ მხარედ განიხილებოდა. იმ პერიოდში აქტიურ დასვენებას „პროლეტარულ ტურიზმად“ მოიხსენებდნენ და, შესაბამისად, მისი განვითარებაც მშრომელთა სასოფლო-სამეურნეო და წარმოების ციკლს უკავშირდებოდა. საინტერესოა ის გარემოება, რომ „პროლეტარული ტურიზმის“ განვითარების მესვეურები სხვადასხვა სახის ტურისტული პროდუქტის განვითარებას ადგილობრივ მცხოვრებთა სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობასაც უკავშირებდნენ. აჭარის ტურიზმის განვითარება სამ ძირითად კატეგორიად დაიყო; პირველ კატეგორიაში მოიაზრებოდა მშრომელთა ექსკურსიებისა და ტექნიკური ლაშქრობების მოწყობა ჩაისა და ციტრუსების პლანტაციებში, ეთერზეთების, თამბაქოსა და ბუნებრივი საღებავების მწარმოებელ ქარხნებში; მეორე და მესამე კატეგორია თავისუფალი დროის გატარების მსურველებისთვის მხარეთმცოდნეობითი და ეთნოგრაფიული ხასიათის ექსკურსიებს ითვალისწინებდა. ტურიზმის განვითარებისთვის, აჭარის სანაპირო ზოლის გარდა, მაღალმთიანი აჭარის ათვისებაც საკმაოდ მიმზიდველ პერსპექტივას სახავდა. „პროლეტარული ტურიზმისა და ექსკურსიების ორგანიზაციის“ ყურადღების მიღმა სამომავლოდ არც ჩაქვისა და კინტრიშის განვითარება დარჩენილა, მტირალას ქედის ფართო პლატო კი – სანატორიუმების მშენებლობისთვის ყველაზე მოსახერხებლად იქნა აღიარებული (Татарихов 1936: 267).

თითქმის საუკუნემ განვლო და უკვე დღეს აჭარას მნიშვნელოვანი წვლილი შეაქვს საქართველოს ტურიზმის, როგორც ეკონომიკის

პრიორიტეტული დარგის განვითარებაში. 2019 წლის 27 დეკემბრის მონაცემებით, საქართველოში 9 300 000 მილიონი საერთაშორისო მოგზაურის ვიზიტი დაფიქსირდა, აქედან აჭარაში – 2 002 540 საერთაშორისო მოგზაურის ვიზიტი (<https://batumelebi.netgazeti.ge/news/251081>), 2019 წლის იანვარ-ნოემბერში საქართველომ საერთაშორისო მოგზაურობიდან 3,1 მლრდ დოლარზე მეტი შემოსავალი მიიღო (<https://bm.ge/ka/article/2019-wlis-ekonomikuri-machveneblebis-mimoxilva/46374>).

მართალია, ტურიზმი პირდაპირ გავლენას ახდენს ქვეყნის ეკონომიკაზე და სავალუტო შემოსავლების ზრდასთან ერთად იზრდება სამუშაო ადგილები, უმჯობესდება მოსახლეობის ცხოვრების ხარისხი, მაგრამ ამ სიკეთეებთან ერთად ჩნდება ეკოლოგიური საფრთხეც, დარგისათვის დამახასიათებელი სეზონურობა, რაც მოსახლეობის სოციალურ მდგომარეობაზე აისახება. ეს არის ის პრობლემები, რომელიც მდგრადი განვითარების მიზნებს უკავშირდება. „მდგრადი განვითარების მიზანია დააკმაყოფილოს დღევანდელი მოთხოვნები ისე, რომ არ დააზარალოს მომავალი თაობები და საფრთხის წინაშე არ დააყენოს მათი მოთხოვნების დაკმაყოფილება“ (ხოფერია 2012: 33). მდგრადი განვითარების კონცეფცია სამყაროს აღიქვამს როგორც ერთიან სისტემას.

მდგრადი განვითარების 17 მიზანი მთელი პლანეტისთვის უკეთესი და უფრო მდგრადი მომავლის მისაღწევად მიღებულია და განსაზღვრულია 2030 წლამდე გაეროს წევრი ყველა ქვეყნის მიერ 2015 წელს გაეროს გენერალური ასამბლეის 70-ე სესიაზე. ეს მიზნები ჩვენ წინაშე არსებულ თანამედროვე გლობალურ გამოწვევებს ეხება: სიღარიბის, უთანასწორობის, კეთილდღეობის, მშვიდობისა და სამართლიანობის საკითხებს, ასევე კლიმატურ და ეკოლოგიურ გამოწვევებს. 17 პუნქტიდან ერთ-ერთი სწორედ მდგრადი ტურიზმის ხელშეწყობი პოლიტიკის შემუშავებასა და დანერგვას ითვალისწინებს და გულისხმობს სამუშაო ადგილების შექმნას, კულტურული მემკვიდრეობის პოპულარიზაციას, ეკოლოგიური საფრთხის თავიდან აცილებას.

ტურიზმის მდგრადი განვითარება აისახება ეკოლოგიურ, სოციალურ და ეკონომიკურ მიმართულებებზე: ბუნებრივი რესურსები დაცული უნდა იყოს ტურიზმის ნეგატიური გავლენისაგან (ახვლედიანი 2012: 78). ტურისტული პროდუქტის მოხმარება არ ქმნის სოციალურ დისჰარმონიას ტურისტებსა და ადგილობრივ მოსახლეობას შორის. „ტურისტული საქმიანობისგან მიღებული მოგება ადგილობრივი მოსახლეობისთვის შემოსავლის წყაროა“ (იქვე: 79).

საქართველოს ტურიზმის მდგრადი განვითარების მიზნები გაეროს მოთხოვნათა შესაბამისად ითვალისწინებს: ადგილობრივი მოსახლეობის ცხოვრების დონის გაუმჯობესებას, ვიზიტორებისათვის სასიამოვნო ყოფის უზრუნველყოფას, იმ ბუნებრივი გარემოს ხარისხის შენარჩუნებას, რომელიც უშუალოდ ზემოქმედებს როგორც მოსახლეობაზე, ისე ვიზიტორებზე. ყურადღება გამახვილებულია ასევე მსოფლიო ტურისტ-

ტული ორგანიზაციის (UNWTO) მიერ გამოვლენილ სიღარიბის დაძლევის 7 მექანიზმზე. ამ მექანიზმების ამოქმედებით შესაძლებელია სოციალურად დაუცველი მოსახლეობის დასაქმება ადგილობრივ ტურისტულ ორგანიზაციებში, ტურისტული პროდუქტებით მომსახურებაში მათი ჩართვა, მათი დამსაქმებელი საწარმოების წახალისება, მცირე და საშუალო ზომის საოჯახო ტურისტული ბიზნესის დაფუძნებაში დახმარება, ტურისტების ჩართვა პროდუქციის წარმოებაში, ინფრასტრუქტურული პროექტების დაფინანსება ტურიზმის ხელშესაწყობად.

მიუხედავად იმისა, რომ მრავალი წლის მანძილზე აჭარის რეგიონი ზღვაზე დასვენებასთან ასოცირდებოდა, ისტორიულ-კულტურული ძეგლების სიმრავლემ, დაცულმა ტერიტორიებმა (კინტრიშის დაცული ტერიტორია, მტირალას ეროვნული პარკი, ქობულეთის დაცული ტერიტორიები და მაჭახელას ტრანსსასაზღვრო დაცული ტერიტორია), ფლორისა და ფაუნის სიმდიდრემ, ხელი შეუწყო ეკოტურიზმის (სოფლად დასვენების ტურიზმი, ღვინის ტურიზმი, ფრინველებზე დაკვირვება) განვითარებას. მკვლევართა აზრით, ეკოტურიზმი შესაძლოა იქცეს ქვეყნის ან რეგიონის ბუნებრივი რესურსების გაძლიერებულ ექსპლოატაციაზე ორიენტირებულ ინდუსტრიის სერიოზულ ალტერნატივად (ბერიძე 2012: 196).

აჭარის რეგიონზე მორგებული პროგრამების დანერგვითა და მათში საერთაშორისო ორგანიზაციების აქტიური მონაწილეობით ადგილობრივმა მოსახლეობამ ალღო აუღო თანამედროვე გამოწვევებს, თავისი წვლილი შეიტანა მდგრადი ტურიზმის განვითარებაში. შუახევის რაიონში, ქედაში, ევროკავშირის ENPARD პროგრამის ფარგლებში მხარდაჭერით განხორციელდა პროექტი „ქედა ლიდერი“. მასში ჩაერთო შერვაშიძეების ოჯახი, რომელთაც მანამდე 1,05 ჰექტარ მიწაზე 3200 ძირამდე ვაზი გააშენეს ჩხავერის ჯიშის ყურძნის პროგრამით, მათ შორის: ცოლიკოური, ოჯალეში, დირბულა და 24 დასახელების საკოლექციო ჯიშის ყურძენი. მთის ბუნებისა და ნატურალური ღვინის მოყვარული ტურისტებისთვის „ქედა ლიდერმა“ დააფინანსა შერვაშიძეების მამულში 4 კოტეჯის – სიძველის ეფექტის მქონე ნაღის ტიპის კეთილმოწყობილი ხის კონსტრუქციის მოწყობა, ქედის ადგილობრივი განვითარების ჯგუფის (LAG) ხელშეწყობით ექსტრემალური სპორტის მოყვარულთათვის ვენახში მოეწყო ზიპლაინი. ტურისტთა ნაკადმა იმატა შერვაშიძეთა მარანში, ადგილობრივებისთვის სამუშაო ადგილები გაჩნდა.

ქედის ადგილობრივი განვითარების ჯგუფის (LAG) მიერ ეკონომიკური საქმიანობის დივერსიფიკაციისა და ტურიზმის ხელშეწყობი, ასევე, ქალის როლის გაძლიერების პროექტის ფარგლებში, სოფელ ვაიოში დაფინანსდა ლამზირა ხინიკაძის მცირე საფუტკრე მეურნეობა, გაფართოვდა არსებული თაფლის წარმოება, აშენდა ფუტკრის სახლი. თაფლის ჩამოსასხმელი დანადგარისა და თაფლის არყის გამოსახდელის შექმნის შემდეგ გაიზარდა ფუტკრის პროდუქტების წარმოება. აქ ტურისტებს და ადგილობრივ

დამსვენებლებს შესაძლებლობა აქვთ დაათვალიერონ თავლის მეურნეობა, უშუალო მონაწილეობა მიიღონ თავლის ამოღების პროცესში და დააგემოვნონ წაბლის, აკაციის, მინდვრისა და ყვავილის თავლი, თავლისა და ფიჭისგან დამზადებული არაყი.

მდგრადი ტურიზმის განვითარებისა და ადგილობრივთა ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებისთვის სახელმწიფოს ინფრასტრუქტურული პროექტების რეალიზების თვალსაჩინო მაგალითებია ტურისტული ბილიკების მოწყობა ჭვანის ხეობაში. ეს ადგილი ფოლკლორითა და მუსიკალური ტრადიციებითაა გამორჩეული. ხეობაშია ფანდურების სახელოსნო, შესაძლებელია მუსიკალური ინსტრუმენტის მზადების პროცესზე დაკვირვება, მონაწილეობა და მათი შექმნა. ვიზიტორების ყურადღებას იპყრობს ბათუმიდან 58 კილომეტრით დაშორებულ ხეობაში ძველი, 300 წლის წინანდელი ხის წისქვილები. წისქვილების სოფლამდე მისასვლელი ტურისტული ბილიკი ხაბელაშვილების სახელით ცნობილი თაღოვანი ხიდიდან მოეწყო. ბილიკი ერთ მხარეს მდინარესა და ტყეს მიუყვება (აქვეა საპიკნიკე ადგილები), მეორე, კლდოვანი მხარე კი ექსტრემალური სპორტისთვის საჭირო ინფრასტრუქტურის მოწყობას ითვალისწინებს. მოგზაურებს შეუძლიათ ჭვანის თაღოვან ხიდზე გასეირნება, X-XI საუკუნის ოთოლთას ციხის დათვალიერება, წყლის წისქვილზე დაფქვილი სიმინდის მჭადისა და ჭვანის ხეობის თავლის შექმნა. აქვეა აგვისტოშიც კი თოვლიანი ჯვარიმინდორის მთა ალპური მცენარეებით (<https://visitajara.com/ka/>) .

უნდა აღინიშნოს, რომ აჭარა სამკურნალო მცენარეთა გენეტიკური რესურსითაც გამოირჩევა. ზღვისპირა აჭარაში ველურად გავრცელებული ჭურჭლოვან მცენარეთა შორის 140 სახეობა სამკურნალო თვისებებით ხასიათდება. სამკურნალო მცენარეებს იყენებენ თრომბის, მხედველობის გაუმჯობესების, ანთებითი პროცესების, ჩიყვის და ა.შ სამკურნალოდ. (ვარშანიძე 2017: 209). საზოგადოების ინფორმირება ეთნობოტანიკური ტრადიციებისა და ფიტოპროდუქციის პოპულარიზების მიზნით მდგრად გამოყენებას უზრუნველყოფს, ხშირად ტურისტებიც ინტერესდებიან ადგილობრივი სამკურნალო მცენარეებით. სპეციალისტები თვლიან, რომ უნიკალური ენდემური და აბორიგენული ჯიშები გადაშენების პირასაა, ხოლო ბიომრავალფეროვნების შესანარჩუნებლად გენეტიკური რესურსის წარმოშობის არეალში უნდა მოხდეს და უზრუნველყოფილი უნდა იყოს ამ რესურსებზე ხელმისაწვდომი კონტროლის მექანიზმი.

ბიომრავალფეროვნების შენარჩუნებისა და ეკოტურიზმის განვითარების თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანია მაჭახელას ეროვნული პარკი, რომელიც კოლხური ტყეების გადასარჩენ დაცული ტერიტორიების ჯაჭვს ქმნის, კინტრიშის დაცულ ტერიტორიებთან, მტირალას ეროვნულ პარკთან და თურქეთის ჯამილის ბიოსფერულ რეზერვთან ერთად. ყოველთვიურად მაჭახელას ეროვნული პარკი სათბური გაზების ათასობით ტონას შთანთქავს, რაც ხელს უწყობს კლიმატის ცვლილებების უარყოფითი

შედეგების შერბილებას (<https://www.ge.undp.org/content/georgia/ka/home/stories/welcome-to-paradise.html>).

გაეროს განვითარების პროგრამის (UNDP) ხელმძღვანელის მოადგილე საქართველოში მუნხტუია ალთანგერელი ამბობს, რომ „ეს ადგილი არა მხოლოდ საქართველოს, არამედ მთელი მსოფლიოს საგანძურია. მაჭახელა უნიკალურ შესაძლებლობებს იძლევა ეკოტურიზმის განვითარებისა და მწვანე ადგილობრივი ეკონომიკის მშენებლობისათვის“. ამ შეხედულებას იზიარებს ლუიზა ვინტონი, გაეროს განვითარების პროგრამის (UNDP) ხელმძღვანელი საქართველოში, რომელიც უარყოფს გავრცელებულ მოსაზრებას, რომ გარემოს დასაცავად უნდა შემოიღობოს დაცული ტერიტორიები, რომ ადგილობრივ მოსახლეობას არ მიეცეს მისი გამოყენების საშუალება. „ეს წარმოდგენა მცდარია. მაჭახელის ხეობაში ჩვენ ვაჩვენებთ, რომ ბუნების დაცვა ქმნის დასაქმებისა და შემოსავლის შესაძლებლობებს, მაგალითად, ეკოლოგიური პროდუქტების წარმოებისა და ტურიზმის განვითარების გზით (<https://www.ge.undp.org/content/georgia/ka/home/presscenter/pressreleases/2018/>). ამ მიზნით, ტყისა და ადამიანის ურთიერთმომგებიანი კავშირისათვის ამოქმედებული პროგრამის ფარგლებში გაეროს განვითარების პროგრამამ (UNDP) გლობალურ გარემოსდაცვითი ფონდთან (GEF) ერთად მიმდებარე ტერიტორიაზე მცხოვრები ერთ-ერთი ოჯახი ჩართო განახლებადი ენერჯის გამოყენების პროგრამაში და გადაიყვანა შეშიდან თხილის ნაჭუჭის მოხმარებაზე. ოჯახმა შეიძინა მზის გამათბობელი, რომელიც ცხელი წყლით ამარაგებს სასტუმროს. მაჭახელის ხეობაში განახლებად ენერჯის 2019 წლიდან უკვე 100 ოჯახი იყენებს. იმატა ეროვნულ პარკში ვიზიტორებმაც და მათი რაოდენობა 2019 წელს 9000-მდე გაიზარდა. ბუნებრივია, ამ გარემოებამ გამოიწვია მოსახლეობის დაინტერესება ოჯახური სასტუმროების გახსნით, მათ ფონდების დახმარებით გაიარეს მომზადება გიდებისა და გამყოლებისთვის, შეიძინეს ოჯახური ბიზნესისთვის აუცილებელი უნარ-ჩვევები, სასტუმროს აღჭურვისთვის პირველადი დახმარებაც მიიღეს. განახლებადი ენერჯის გამოყენების პროგრამამ მოსახლეობას საჭირო ცოდნა მისცა შეშის ბიომასითა და მზის ენერჯის ჩასანაცვლებლად.

ბიომრავალფეროვნების შენარჩუნების მიზნით აღსანიშნავია საქართველოსა და უკრაინის მთავრობების თანამშრომლობითა და ევროკავშირის მიერ დაფინანსებული კვლევითი პროექტი შავი ზღვის გარემოსდაცვითი მონიტორინგის გაუმჯობესება (EMBLAS). ზღვის ეკოსისტემის მონიტორინგის ფარგლებში გაცემული გრანტები შავი ზღვის დაბინძურების შესამცირებლად იყო გამიზნული. გათვალისწინებული იყო პლასტკით დაბინძურება, მიკროპლასტიკის აღმოჩენა 2000 მ. სიღრმეზე, ქიმიური დაბინძურება, შემოჭრილი სახეობების ზრდა და შავი ზღვისთვის დამახასიათებელი სახეობების მიმართ არსებული საფრთხეები. ერთობლივად გატარებული ღონისძიებებისა და კვლევების შემდეგ სახეზეა დადებითი ტენდენციები – გაიზარდა მოსახლეობის ცნობიერება

გარემოსთან მიმართებით, გაუმჯობესდა სანაპიროს ეკოლოგიური გარემო, განსაკუთრებით სარფის, მწვანე კონცხისა და ციხისძირის აქვატორიულ წყლებში, სადაც გამოვლენილია დაბინძურებისადმი მგრძობიარე ინდიკატორი სახეობები; საქართველოს აკვატორიულ წყლებს დაუბრუნდა ევროპული ხამანწკა, რომელიც გადაშენებული იყო ინვაზიური სახეობების გამო; „ღრმა წყლებში ჩატარებული დნმ-ს ციფრული ანალიზის შედეგად გამოვლინდა ევროპული ზუთხის კვალი, რომელიც გადაშენებულად ითვლებოდა“ (<https://www.ge.undp.org/content/georgia/ka/home/presscenter/pressreleases/2019>).

UNDF-ის წარმომადგენლები საქართველოში ანგარიშებში აღნიშნავენ, რომ შავ ზღვასთან დაკავშირებული ტურიზმი, მეთევზეობა-ნაოსნობა ათეულობით მილიონი ადამიანის საარსებო წყაროა. ისინი ხელს უწყობენ შავი ზღვის ქვეყნების გადაწყვეტილებებსა და თანამშრომლობას, რაც „პირდაპირ უკავშირდება შავი ზღვის რეგიონის ქვეყნების მიერ მდგრადი განვითარების მიზნების მიღწევას, რაც ადამიანებისა და პლანეტის ჰარმონიულ თანაცხოვრებას გულისხმობს“ (<https://www.ge.undp.org/content/georgia/ka/home/presscenter/pressreleases/2019>).

ტურიზმის ინდუსტრიისთვის რეგიონული ინფრასტრუქტურის განვითარება შავი ზღვის სანაპიროზე მცირე და საშუალო ბიზნესის ხელშეწყობასაც გულისხმობს, რაც მოსახლეობის დასაქმებისა და შემოსავლების ზრდის წყაროა. ტურიზმის ინფრასტრუქტურის მრავალფეროვნება იძლევა ისეთივე სქემის შემუშავების შესაძლებლობას საქართველოში, როგორც არსებობს კარგად ორგანიზებული ტურიზმის ქვეყნებში. მაგალითად, აჭარის რეგიონში სავაჭრო ცენტრებისა და საჩვენებელი სახელოსნოები განთავსდება, სადაც დამზადდება და გაიყიდება კონკრეტული რეგიონის სანახელავო ქვებისგან დამზადებული ნაწარმი.

საქართველოში სანახელავო ქვებთან ასოცირდება რამდენიმე რეგიონი, სადაც არსებობს მათი დამუშავების ტრადიცია. სათანადო ხელშეწყობის პირობებში, შესაძლებელია საინტერესო პროექტების განხორციელება. სანაპიროს „ჭრელი“ ქვების მოყვარულთა რჩეულ ადგილად და სანახელავო ქვებით ვაჭრობის სეზონურ ცენტრად ქობულეთი ითვლება. საქართველოში ფერადი ქვების სიუხვე იმედს იძლევა მათ საფუძველზე ფართოდ განვითარდეს მცირე და საშუალო ბიზნესი, მუნიციპალიტეტებში მოეწყოს სათანადო მუზეუმები და განვითარდეს გეოტურიზმი (მაღალაშვილი... 2016: 86). ავტორების აზრით, გამოსაყენებელია, ასევე, მაღალმთიანი აჭარის პოტენციალიც. ადიგენისა და ხულოს მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე მდებარე „გოდერძის ნამარხი ტყე“ თავისი ადგილმდებარეობითა და გაქვავებული ხეების უნიკალური სამუზეუმო ეგზემპლარებით უდიდესი მნიშვნელობისაა და შეტანილია „წითელ წიგნში“, როგორც ბუნების არაორგანული ძეგლი.

გოდერძის გადასასვლელის (უთხისუბანი) გაქვავებული ტყე-ხეები გაოპალებულია. გაოპალებულ ხეებს ადგილობრივები „სოჭიქვას“ უწოდებენ. „კალმასობის“ ავტორი იოანე ბაგრატიონი ოპალს ასე ახასიათებს: „ოპალი ანუ ზღვის ცრემლი არს შაქრისა და რძისფერი, მყარი და მზინვარე ძვირფასი ქვა მეხუთისა ანუ მეექვსისა ხარისხისა მქონებელი“ (მაღალაშვილი... 2016: 86). ასეთი სახის ოპალიდან ყველაზე ლამაზია მწვანე ფერის სახესხვაობა, საიდანაც შეიძლება ქვის ნაკეთობათა დამზადება. ახალციხის რაიონში ცნობილია ოპალიანი ქანი სოფელ ქისათიბში. ჩვეულებრივი ოპალი ცნობილია აჯამეთის ქალცედონის საბადოში, ქობულეთის მიდამოში ზღვისპირზე, ახალციხის აქატის ბუდობებში.

ბოლო დროს აჭარაში სულ უფრო დიდ ინტერესს იწვევს ფრინველებზე დაკვირვების ტურიზმი. შავი ზღვის სანაპიროზე ყოველწლიურად 800.000-ზე მეტი გადამფრენი მტაცებელი ფრინველი აღირიცხება. ბათუმის შემოგარენი, ხელოვანისა და ქობულეთის მუნიციპალიტეტების სოფლები, მტაცებელი ფრინველების მრავალრიცხოვანი მიგრაციის ერთ-ერთი ყველაზე ვიწრო დერეფანია, ამ ფაქტის გამო აღნიშნული ადგილები მსოფლიოში ფრინველების მიგრაციაზე დაკვირვებით მოცულობით მესამეა. უნიკალური კლიმატური პირობები და ტოპოგრაფია განაპირობებს ამდენი ფრინველის ერთ ადგილზე თავმოყრას. 35 სახეობის გადამფრენი მტაცებლებიდან გამორჩეულია კაკაჩას მიგრაცია, არწივების მიგრაცია, წითელფეხება შევარდნების მიგრაცია. ფოტოხელოვანებისა და „ბერდვოჩინგის“ მიმდევრებისთვის ეს სანახაობა დაუვიწყარ შთაბეჭდილებებს ქმნის.

აჭარაში ტურისტების შთაბეჭდილებებისა და კმაყოფილების მაღალ დონეს, რასაც მდგრადი ტურიზმი უნდა უზრუნველყოფდეს, ხელს უწყობს კულტურული ღონისძიებების მასპინძლობაც, ასეთებია „შავი ზღვის ჯაზ ფესტივალი“, კინოს საერთაშორისო ფესტივალი BIAFF, კლასიკური მუსიკის ფესტივალი, ანიმაციური ფილმების საერთაშორისო ფესტივალი „თოფუზ“. ასევე, აღსანიშნავია ტრადიციული დღესასწაულები, რომლებიც აჭარის სხვადასხვა კუთხეში ყოველწლიურად იმართება: „შუამთობა“, „კოლხობა“, „ქედელობა“ და ა.შ. მნიშვნელოვანია MICE (სტრატეგიული თათბირების, შეხვედრების, კონფერენციების, კონგრესებისა და კორპორატიული ღონისძიებები) ტურიზმი. აქტუალობა დაიბრუნა საკრუიზო ტურიზმმაც, რასაც ადასტურებს ყოველწლიურად შემოსული საკრუიზო ხომალდების მზარდი სტატისტიკა და შავი ზღვის აუზის ქვეყნების დაინტერესება ბათუმის მიმართულებით (<https://gobatumi.com/ka/type-of-tourism/cruise-tourism>).

საქართველოს მთავრობის მიერ შეთავაზებული პროგრამის მიხედვით, ტურიზმის პოლიტიკაში ერთ-ერთი სტრატეგიული მიმართულება იქნება საქართველოს გადაქცევა ოთხი სეზონის ტურისტულ ქვეყნად, პროგრამის განხორციელებისთვის მაღალმთიან აჭარაში დაიწყო სამთო-სათხილამურო კურორტების გაშენება. მათ როგორც სამკურნალო-რეკრეაციული, ასევე

გასართობი დანიშნულება აქვთ და ისინი წლის ოთხივე სეზონისთვისაა გათვალისწინებული. მთიანი აჭარის დასასვენებელ ადგილებს შორის გამოირჩევა: ბეშუმი, გოდერძი, გომარდულა, დანისპარაული, ქედლები და ღომას მთა.

დასასრულს შეიძლება ითქვას, რომ აჭარას აქვს უდიდესი პოტენციალი ტურიზმის განვითარებისთვის და განხორციელებული პროექტები სრულ თანხვედრაშია მდგრადი ტურიზმის კონცეფციასთან, რაც მოიცავს ეკოლოგიურ, სოციალურ, კულტურულ და ეკონომიკურ მდგრადობას.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

ახვლედიანი 2012: ახვლედიანი ნ., მდგრადი ტურიზმი, როგორც გლობალური სოციალურ-ეკონომიკური მოვლენის რაოდენობრივი და თვისებრივი გარდაქმნების პროცესი და განვითარების კანონზომიერებანი საქართველოში. III საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენცია „მდგრადი ტურიზმი: ეკონომიკა და ბიზნესი“. ბათუმი, 2012.

ბერიძე... 2012: ბერიძე რ., გოგელია მ., ეკოლოგიური ტურიზმის განვითარების სტრატეგიების ფორმირება. მონოგრაფია. თბილისი, 2012.

გაეროს... 2016: გაეროს 2030 წლის მდგრადი განვითარების მიზნების განხორციელების შესახებ (დია მმართველობის პარტნიორობის გზამკვლევის სპეციალური გამოშვება). თბილისი, 2016.

ვარშანიძე... 2017: ვარშანიძე ნ., დოლიძე ქ., თურმანიძე ნ., ზღვისპირა აჭარის ველური ფლორის სამკურნალო მცენარეთა მრავალფეროვნება, V საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „კულტურათაშორისი დიალოგები“. თელავი, 2017.

მაკალათია 2019: მაკალათია ი., წლის ეკონომიკური მაჩვენებლების მიმოხილვა <https://bm.ge/ka/article/2019-wlis-ekonomikuri-machveneblebis-mimoxilva/46374> დამოწმება: 10.04.21.

მაღალაშვილი... 2016: მაღალაშვილი გ., ახვლედიანი ი., საქართველოს სანახელავო ქვები. თბილისი, 2016.

<https://www.ge.undp.org/content/georgia/ka/home/presscenter/pressreleases/2019/regional-cooperation-vital-to-protect-black-sea-ecosystem.html> დამოწმება: 10.04.21.

ჩერნიშოვა 2020: ჩერნიშოვა ა. შავი ზღვის კვლევები, 2020 <http://emblasproject.org/> დამოწმება: 10.04.21

ხოფერია 2012: ხოფერია ლ., კორპორაციული სოციალური პასუხისმგებლობა. თბილისი, 2012.

ჯორბენაძე 2020: ჯორბენაძე რ., წისქვილების სოფელი და სხვა <https://batumelebi.netgazeti.ge/news/296843/> დამოწმება: 10.04.21.

Татаринов 1936: Татаринов А, Аджария, как база туризма и рабочего отдыха. Тбилиси, 1936.

**ქუთაისის საჯარო ბიბლიოთეკის წელიწადი
ANNUAL OF KUTAISI PUBLIC LIBRARY**

XII

2020

**საინტერესო წერილები
INTERESTING LETTERS**

**ტარიელ ფუტკარაძის ღვაწლი
საქართველოს ენობრივი პოლიტიკის დაგეგმვაში
„ევროპულ ენათა ქართიანთან“ მიმართებით**

მერაბ გვაზავა

ლიტერატურათმცოდნე
საქართველო, ქუთაისი

ტარიელ ფუტკარაძის მრავალმხრივი მოღვაწეობიდან გამოვყოფდი მის დიდ დამსახურებას „რეგიონული ან უმცირესობის ენების ევროპული ქარტიის“ შესახებ სახელმწიფოებრივად უმნიშვნელოვანესი კონცეფციის შემუშავებაში.

ქარტიის ტექსტი ევროსაბჭომ გამოაქვეყნა სტრასბურგში 1992 წელს. 1999 წლის აპრილში საქართველო გახდა ევროსაბჭოს წევრი. ჩვენმა ქვეყანამ აიღო ვალდებულება, ერთი წლის განმავლობაში მოეხდინა ქარტიის რატიფიცირება. დოკუმენტის ღრმა და საგულდაგულო ანალიზის შედეგად ტარიელ ფუტკარაძე მივიდა დასკვნამდე, რომ სახელმწიფოებრივ დონეზე ზერელე და წინდაუხედავ გადაწყვეტილებას (რაც სულაც არ გახლდათ გამორიცხული) აუცილებლად მოჰყვებოდა კატასტროფული შედეგები ქვეყნისათვის. მან თავის უპირველეს მოვალეობად ჩათვალა დამდგარიყო იქ, სადაც ყველაზე მეტად სჭირდებოდა ქვეყანას. მდგომარეობას ართულებდა ქართველ ენათმეცნიერთა არაერთგვაროვანი დამოკიდებულება პრობლემისადმი. ცოტა იქნება აღნიშვნა, რომ ტ. ფუტკარაძემ, როგორც იტყვიან, მიკროსკოპის ქვეშ გაატარა ქარტიის ტექსტი; საკმარისია გავიხსენოთ სკანდალური შემთხვევა, როცა მან ქარტიის ძირითად ტექსტში აღმოაჩინა ფაქტობრივი უზუსტობა და ამის შესახებ დაუყოვნებლივ აცნობა ევროსაბჭოს სამდივნოს. პასუხი ამგვარი გახლდათ: დიახ, ბატონო ტარიელ, ჩვენდა გასაოცრად, თქვენ აბსოლუტურად სწორი ბრძანდებით. დიდი მადლობა, რომ დაგვეხმარეთ შეცდომის პოვნასა და გასწორებაში. ევროსაბჭოს სამდივნომ ტარიელ ფუტკარაძეს დაუყოვნებლივ შესთავაზა ყოფილიყო მათი წარმომადგენელი ამიერკავკასიაში როგორც ექსპერტი, რაზეც ტარიელმა უარით უპასუხა.

მე ვესწრებოდი კონფერენციას რონდელის ცენტრში, რომელიც ევროსაბჭოს ინიციატივით ჩატარდა და ეძღვნებოდა ევროპული ქარტიის ცალკეულ მოთხოვნებს საქართველოსთან მიმართებით. კონფერენციას უძღვებოდნენ ევროსაბჭოს ლინგვისტ-ექსპერტები. მათი მოთხოვნა იყო ხელისუფლებას დაეჩქარებინა რატიფიკაციის პროცესი

ჩვენი სახელმწიფოებრიობის დამაზიანებელი ფორმით. საკუთარი თვალთ ვნახე თავჩაღუნული ევროპელი ექსპერტები, რომლებიც ვერაფერს უპირისპირებდნენ ტარიელ ფუტკარაძისა და რეზო შეროზიას არგუმენტებს.

ტარიელ ფუტკარაძე იყენებდა ნებისმიერ ტრიბუნას, მათ შორის საპარლამენტოსაც, გამოდიოდა სხვადასხვა ტელევიზიებით, აწყობდა საჯარო ლექციებს, კითხულობდა მოხსენებებს სამეცნიერო კონფერენციებზე, წერდა და გამოსცემდა წერილებსა და წიგნებს, დიდი ტაქტიკითა და ღრმა კომპეტენციით განუმარტავდა ოპონენტებს (რომლებიც არასოდეს შემოჰკლებია) პრობლემის არსს. რატომ ანიჭებდა იგი ასეთ განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ევროპულ ქარტიას?!

საზოგადოდ, ტ. ფუტკარაძე მიიჩნევდა, რომ ეს იყო უაღრესად საჭირო, მნიშვნელოვანი და სრულყოფილი დოკუმენტი ერთადერთი აუცილებელი დათქმით: იგი სწორად უნდა გაგვეგო და დანიშნულებისამებრ გამოგვეყენებინა. მეორე მხრივ, გაუფრთხილებლობის შემთხვევაში, მას შეეძლო უმძლავრესი დეტონატორის ფუნქცია შეესრულებინა და სახელმწიფოს დემონტაჟი გამოეწვია. სწორედ ამ რისკებისა და საფრთხეების გათვალისწინებით მისი რატიფიკაციისაგან დღემდე თავს იკავებენ დიდი და ძლიერი სახელმწიფოები: საფრანგეთი, იტალია, თურქეთი, პოლონეთი და სხვა.

ტარიელ ფუტკარაძეს, როგორც ჭეშმარიტ პატრიოტსა და მამულიშვილს, არ შეეძლო გულხელდაკრეფილი დალოდებოდა მოვლენების განვითარებას. მან საკუთარ თავზე აიღო პრობლემა, რომელიც არსებითად მას არ ეხებოდა და მხოლოდ სახელმწიფოს კომპეტენცია გახლდათ, რათა გამოერიცხა ყოველგვარი შემთხვევითობა, აცნობიერებდა რა ხელისუფლების ზერელე დამოკიდებულებას ეგზისტენციალური პრობლემისადმი, შეიმუშავა და საჯარო სივრცეში დააფიქსირა სრულყოფილი კონცეფცია ევროპულ ქარტიასთან დაკავშირებით, რომელიც რისკებს გამორიცხავდა.

რომელმა ხელისუფლებამაც არ უნდა გადაწყვიტოს ევროპული ქარტიის რატიფიცირება, იგი გვერდს ვერ აუვლის ტარიელ ფუტკარაძის მუხლჩაუხრელი შრომისა და ბრძოლის შედეგს, რომელიც მის სამშობლოს სასიკვდილო საფრთხეს არიდებს. ამ გმირობის საზღაურად ტარიელ ფუტკარაძემ მიიღო ცილისწამებისა და შეურაცხყოფის ნიაღვარი, რომელიც დღემდე გრძელდება.

TARIEL PUTKARADZE'S CONTRIBUTION
TO THE PLANNING OF GEORGIAN LANGUAGE
POLICY CONCERNING
THE CHARTER OF EUROPEAN LANGUAGES

Merab Gvazava
Literary critic
Georgia, Kutaisi

From the multifaceted work of Tariel Putkaradze, I would like to single out his great merit in the development of the most important state concept of the European Charter for Regional or Minority Languages.

The text of the Charter was published by the Council of Europe in Strasbourg in 1992. In April 1999, Georgia became a member of the Council of Europe. Our country has committed to ratify the Charter within a year. As a result of a deep and careful analysis of the document, Tariel Putkaradze concluded that a sober and reckless decision at the state level (which was not ruled out) would inevitably have catastrophic consequences for the country. He considered it his primary duty to stand where the country needed him most. The situation was complicated by the heterogeneous attitude of Georgian linguists towards the problem. It will be of little mention that Tariel, as they say, passed the text of the charter under a microscope; Suffice it to recall the scandalous case when he found factual inaccuracies in the main text of the Charter and immediately notified the Secretariat of the Council of Europe. The answer was: Yes, Mr. Tariel, to our surprise you are right. Thank you very much for helping us to find and correct the mistake. The Council of Europe Secretariat immediately offered Tariel Putkaradze to be their representative in the Caucasus as an expert, to which Tariel refused.

I attended a conference at the Rondell Center, initiated by the Council of Europe and dedicated to the specific requirements of the European Charter about Georgia. The conference was chaired by the Council of Europe linguists. Their demand was for the government to speed up the ratification process in a way that is damaging to our statehood. I saw with my own eyes the bewildered European experts, who could not oppose anything, the arguments of Tariel Putkaradze and Rezo Sherozia.

Tariel Putkaradze used any tribune, including the parliament, appeared on various TV channels, gave public lectures, read reports at scientific conferences, wrote and published letters and books, with great tact and deep competence explained to opponents (who never had a problem). Why did he attach such special importance to the European Charter?!

Tariel generally believed that this was a highly necessary, important, and

---

comprehensive document with the only necessary reservation: it had to be properly understood and used for its intended purpose.

On the other hand, in case of negligence, it could have acted as the most powerful detonator and caused the state to dismantle it. It is given these risks and dangers that large and powerful states are still refraining from ratifying it: France, Italy, Turkey, Poland, and others.

Tariel Putkaradze, as a true patriot and patriot, could not wait patiently for the development of events. He took upon himself a problem that did not essentially concern him and was only the competence of the state. To exclude any coincidence, realizing the government's superficial attitude towards the existential problem, he developed and fixed in public the perfect concept of the European Charter, which excluded risks.

No matter which government decides to ratify the European Charter, it will not be able to avoid the result of Tariel Putkaradze's tireless work and struggle, which avoids the deadly threat to his homeland. In return for this heroism, Tariel Putkaradze received a torrent of slander and insults, which continues to this day.

ქუთაისის საჯარო ბიბლიოთეკის წლიწდუღი
ANNUAL OF KUTAISI PUBLIC LIBRARY

XII

2020

ავტორტა მონაცემები
CONTRIBUTORS

ქუთაისის საჯარო ბიბლიოთეკის წელიწადური
ANNUAL OF KUTAISI PUBLIC LIBRARY

XII

2020

ნანა აბულაძე

ზუგდიდის დადიანების სასახლეთა ისტორიულ-არქეოლოგიური მუზეუმი, ფილოლოგიის დოქტორი.

ტელ.: +995 593 33 60 67

ელ.ფოსტა: abuladze777@gmail.com

ლელა ავალიანი

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი, ფილოლოგიის დოქტორი.

ტელ.: +995 577 34 49 88

ელ.ფოსტა: l.avaliani@yandex.com; lela.avaliani@atsu.edu.ge

ნომადი ბართაია

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი, ფილოლოგიის დოქტორი, აღმოსავლური ფილოლოგიის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი.

ტელ.: +995 598 18 18 17

ელ.ფოსტა: nomadi.bartaia@mail.ru

დალი ბეთხოშვილი

სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი, ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატი/ფილოლოგიის დოქტორი.

ტელ.: +995 555 48 81 29.

ელ.ფოსტა: dali.betkhoshvili@yahoo.com

მერაბ გვაზავა

ლიტერატურათმცოდნე, ჟურნალ „წელიწადულის“ დამფუძნებელი.

ტელ.: +995 595533709.

ელ.ფოსტა: merabgvazava@gmail.com

თამარ გოგოლაძე

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის პროფესორი.

ტელ.: +995 577 25 12 72.

ელ.ფოსტა: maikoberidze@gmail.com

ეკა დადიანი

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი, ფილოლოგიის დოქტორი, ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის ხელმძღვანელი.

ტელ.: +995 598 10 14 72.

ელ.ფოსტა: dadianiekaa@gmail.com; eka.dadiani@atsu.edu.ge

მაყვალა დავითაძე

სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი, ფილოლოგიის დოქტორი.

ტელ.: +995 591 41 12 73.

ელ.ფოსტა: Tyupebi98@mail.ru

ხათუნა დუმბაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი.

ტელ.: +995 514 33 45 45.

ელ.ფოსტა: xatunadumbadze@mail.ru

ჯემალ კარალიძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი, ასოცირებული პროფესორი.

ტელ.: +995 577 17 97 70.

ელ.ფოსტა: Jemal.karalidze@bsu.edu.ge

მადონა კეჭერაძე

საქართველოს საპატრიარქოს წმინდა ტბელ აზუსერისძის სახელობის სასწავლო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი.

ტელ.: +995 591 05 41 18.

ელ.ფოსტა: Madokezho.1988@gmail.com

მარიამ კობერიძე

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის პროფესორი, ფილოლოგიის დოქტორი.

ტელ.: +995 577 25 12 75.

ელ.ფოსტა: maikoberidze@gmail.com

როინ მალაყმაძე

ბსუ-ის ნიკო ბერძენიშვილის სახელობის ინსტიტუტი, დირექტორი/ მთავარი მეცნიერ თანამშრომელი, ისტორიის დოქტორი.

ტელ.: +995 577 20 38 38.

ელ.ფოსტა: roinimalakmadze@bsu.edu.ge

თეა მამულაშვილი

თბილისის 107-ე საჯარო სკოლის უფროსი მასწავლებელი.

ტელ.: +995 599 02 14 03.

ელ.ფოსტა: Teamamulashvili079@gmail.com

მარიამ მარჯანიშვილი

ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის მეცნიერ-თანამშრომელი,
ფილოლოგიის დოქტორი

ტელ.: +995 595 14 20 07.

ელ.ფოსტა: Mari_teron@yahoo.com

მაია მიქაუტაძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი,
ფილოლოგიის დოქტორი.

ტელ.: +995 598 89 34 20

ელ.ფოსტა: mikautadzemaia@gmail.com; maia.mikautadze@atsu.edu.ge

ავთანდილ ნიკოლეიშვილი

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი, ფილოლოგიის
მეცნიერებათა დოქტორი, ქართული ფილოლოგიის დეპარტამენტის
ხელმძღვანელი.

ტელ.: +995 577 28 28 61.

ელ.ფოსტა: avtandil.nikoleishvili@gmail.com; avtandil.nikoleishvili@atsu.edu.ge

ოთარ ნიკოლეიშვილი

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი,
ისტორიის დოქტორი.

ტელ.: +995 555 68 98 99

ელ.ფოსტა: otar.nikoleishvili@gmail.com; otar.nikoleishvili@atsu.edu.ge

ნიკოლოზ ოთინაშვილი

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი,
ფილოლოგიის დოქტორი.

ტელ.: +995 599 32 72 10.

ელ.ფოსტა: nikolozotinashvili873@gmail.com; nikootinashvili@gmail.com

რუსუდან საღინაძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი, ფილოლოგიის
დოქტორი, ქართული ენის მიმართულების ხელმძღვანელი.

ტელ.: +995 577 72 74 28.

ელ.ფოსტა: r_saginadze@yahoo.com rusudan.saginadze@atsu.edu.ge

მადინა უგლავა-ჯინჯიხაძე

ქუთაისის ილია ჭავჭავაძის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკის
ელექტრონული რესურსების მართვის განყოფილების გამგე.

ტელ.: +995 592 80 14 54.

ელ.ფოსტა: madinauglava@gmail.com

ტარიელ ფუტკარაძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი, საქართველოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის პროფესორი. ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ქართველოლოგიის ცენტრის ხელმძღვანელი.

ტელ.: +995 577 71 78 11

ელ.ფოსტა: tariel.putkaradze@gmail.com; tariel.putkaradze@atsu.edu.ge

მაია ქუჭიშვილი

სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი, ფილოლოგიის დოქტორი.

ტელ.: +995 591 41 12 73.

ელ.ფოსტა: kukchishvilim@gmail.com

დავით შავიანიძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი, ისტორიის დოქტორი.

ტელ.: +995 599 49 47 70.

ელ.ფოსტა: david.shavianidze@atsu.edu.ge

ეკატერინე შაკიაშვილი

თბილისის ტექნიკური უნივერსიტეტის პროფესორი.

ტელ.: +995 577 375 439.

ელ.ფოსტა: e.shakiashvili@gtu.ge

შალვა შარაშენიძე

მერის წარმომადგენლის ასისტენტი გადიდის ადმინისტრაციულ ერთეულში, ისტორიის მაგისტრი.

ტელ.: +995 599 58 28 65.

ელ.ფოსტა: sharashenidzeshalva@gmali.com

მალხაზ ჩოხარაძე

შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი, ფილოლოგიის დოქტორი.

ტელ.: +995 577 72 22 02.

ელ.ფოსტა: malkhaz.chokharadze@bsu.edu.ge

მაგდა ჭიქაბერიძე

თბილისის ტექნიკური უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი.

ტელ.: +995 555 34 25 53.

ელ.ფოსტა: mchikaberidze@gmail.com

ლუიზა ხაჭაპურიძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი,
ფილოლოგიის დოქტორი.

ტელ.: +995 577 66 86 01.

ელ.ფოსტა: luizakhachapuridze@yahoo.com; luiza.khachapuridze@atsu.edu.ge

რამაზ ხაჭაპურიძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი,
ისტორიის დოქტორი.

ტელ.: +995 555 11 88 70

ელ.ფოსტა: Ramazi1964@gmail.com; ramaz.khachapuridze@atsu.edu.ge

მზია ხოსიტაშვილი

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი,
სოციალურ მეცნიერებათა დოქტორი.

ტელ.: +995 599 79 62 64.

ელ.ფოსტა: artprstudio@gmail.com; khositashvilimzia12@gtu.ge

**ქუთაისის საჯარო ბიბლიოთეკის წელიწადი
ANNUAL OF KUTAISI PUBLIC LIBRARY**

XII

2020

Nana Abuladze

Dadiani Palaces History and Architectural Museum, Doctor of Philology

Tel.: +995 593 33 60 67.

Email: abuladze777@gmail.com

Lela Avaliani

Akaki Tsereteli State University. Associate Professor, Doctor of Philology.

Tel.: +995 577 34 49 88.

Email: l.avaliani@yandex.com; lela.avaliani@atsu.edu.ge

Nomadi Bartaia

Akaki Tsereteli State University. Professor, Doctor of Philology. Head of the Department of Oriental Philology.

Tel.: +995 598 18 18 17.

Email: nomadi.bartaia@mail.ru

Dali Betkoshvili

Samtskhe - Javakheti State University. Associate Professor, Doctor of Philology.

Tel.: +995 555 48 81 29.

Email: dali.betkoshvili@yahoo.com

Magda Chikaberidze

Tbilisi Technical University, Associate Professor

Tel.: +995 555 34 25 53.

Email: mchikaberidze@gmail.com

Malkhaz Chokharadze

Batumi Shota Rustaveli State University, Professor

Tel.: +995 577 72 22 02.

Email: malkhaz.chokharadze@bsu.edu.ge

Eka Dadiani

Akaki Tsereteli State University. Associate Professor, Doctor of Philology. Head of the Scientific-Research Center of Kartvelology.

Tel.: +995 598 10 14 72.

Email: dadianiekaa@gmail.com; eka.dadiani@atsu.edu.ge

Makvala Davitadze

Samtskhe - Javakheti State University. Associate Professor, Doctor of Philology.

Tel.: +995 591 41 12 73.

Email: Tyupebi98@mail.ru

Khatuna Dumbadze

Batumi Shota Rustaveli State University, Post-graduate student.

Tel.: +995 514 33 45 45.

Email: xatunadumbadze@mail.ru

Merab Gvazava

Literary critic, founder of the journal «Yearbook», Kutaisi

Tel.: +995 595533709.

Email: merabgvazava@gmail.com

Tamar Gogoladze

Gori State Teaching University. Professor.

Tel.: +995 577 25 12 72.

Email: maikoberidze@gmail.com

Jemal Karalidze

Batumi Shota Rustaveli State University, Head of the Department of History, Archeology and Ethnology, Associate Professor

Tel.: +995 577 179 770.

Email: Jemal.karalidze@bsu.edu.ge

Madona Kejeradze

St. Tbel Abuseridze Teaching University of the Georgian Patriarchate, Doctor of Philology.

Tel.: +995 591 05 41 18.

Email: Madokezho.1988@gmail.com

Luiza Khachapuridze

Akaki Tsereteli State University, Associate Professor, Doctor of Philology.

Tel.: +995 577 66 86 01.

Email: luizakhachapuridze@yahoo.com; luiza.khachapuridze@atsu.edu.ge

Ramaz Khachapuridze

Akaki Tsereteli State University, Associate Professor, Doctor of History.

Tel.: +995 555 11 88 70

Email: Ramazi1964@gmail.com; ramaz.khachapuridze@atsu.edu.ge

Mzia Khositashvili

Georgian Technical University, Doctor of Social Sciences.

Tel.: +995 599 79 62 64.

Email: artprstudio@gmail.com; khositashvilimzia12@gtu.ge

Mariam Koberidze

Gori State Teaching University. Professor, Doctor of Philology.

Tel.: +995 577 25 12 75.

Email: maikoberidze@gmail.com

Maia Kukchishvili

Samtskhe - Javakheti State University. Associate Professor, Doctor of Philology.

Tel.: +995 591 41 12 73.

Email: kukchishvilim@gmail.com

Roin Malakmadze

Batumi Shota Rustaveli State University, Director of the Niko Berdzenishvili Institute,
Chief Researcher, Doctor of History

Tel.: +995 577 20 38 38.

Email: roinimalakmadze@bsu.edu.ge

Tea Mamulashvili

#107 Public School.

Tel.: +995 599 02 14 03.

Email: Teamamulashvili079@gmail.com

Mariam Marjanishvili

Kutaisi State Historical Museum, Doctor of Philology

Tel.: +995 595 14 20 07.

Email: Mari_teron@yahoo.com

Avtandil Nikoleishvili

Akaki Tsereteli State University. Professor, Doctor of Philology. Head of the
Department of Georgian Philology.

Tel.: +995 577 28 28 61.

Email: avtandil.nikoleishvili@gmail.com; avtandil.nikoleishvili@atsu.edu.ge

Otar Nikoleishvili

Akaki Tsereteli State University, Associate Professor, Doctor of History.

Tel.: +995 555 68 98 99

Email: Otar.nikoleishvili@gmail.com; otar.nikoleishvili@atsu.edu.ge

Nikoloz Otinashvili

Gori State Teaching University, Associate Professor, Doctor of Philology.

Tel.: +995 599 32 72 10.

Email: nikolozotinashvili873@gmail.com; nikootinashvili@gmail.com

Tariel Putkaradze

Akaki Tsereteli State University, St. Andrew the First-Called Georgian University of the Patriarchate of Georgia, Head of the Center of Kartvelology, Professor, Doctor of Philology.

Tel.: +995 577 71 78 11.

Email: tariel.putkaradze@gmail.com; tariel.putkaradze@atsu.edu.ge

Ekaterine Shakiashvili

Tbilisi Technical University, Professor

Tel.: +995 577 375 439.

Email: sharashenidzeshalva@gmail.com

Shalva Sharashenidze

Assistant to the Mayor's Representative in Gaddafi Administrative Unit, Master of History

Tel.: +995 599 58 28 65.

Email: sharashenidzeshalva@gmail.com

David Shavianidze

Akaki Tsereteli State University, Associate Professor, Doctor of History.

Tel.: +995 599 49 47 70.

Email: david.shavianidze@atsu.edu.ge

Madina Uglava-Jinjikhadze

Ilia Tchavchavadze Kutaisi Public Library, Head of department Electronic

Tel.: +995 592 80 14 54.

Email: madinauglava@gmail.com

კომპიუტერული უზრუნველყოფა - მკატერინე ბარაბაძე

გარეკანის დიზაინი - ბელა ლაჭავაძე